

Genel Kamu Hukuku

Kuramsal Yaklaşım

Okumakta olduğunuz metinde bulacağınız araştırma programının odağı genel kamu hukukudur. Genel kamu hukuku, hukukun oluşum ve tatbikat süreçlerinde siyasi iktidarın etkisiyle ilgilenir. Anılan nedenden ötürü genel kamu hukukunun nesnesi -hukuk üzerindeki etkileriyle- devletin kendisidir. Bu bağlamda onun mevcut formunu ve işlevini sürdürmesini mümkün kılan nesnel sosyal ilişkiler, kendi öncesindeki devlet formlarından farkı, toprak üzerinde örgütlenmesi, düzenleyici faaliyeti, sınırları ve hukuk alanının bütün bu süreçlerdeki işlevi dersin konusunu oluşturur.

Hukuk ve diğer sosyal bilimler arası mesafenin gün geçtikçe katlanarak büyüdüğü ve devlet kuramını oluşturan külliyatin hukuk alanından dışlandığı bir dünyada genel kamu hukuku, hukuk mesleğine ahret soruları taşıyan bandın genel ve uygun adıdır öyleyse.

Kitap boyunca hukuk üzerindeki etkileriyle devlete bakacağız. Bunu yaparken önce devletin somut güncel görünümünü üzerine yapılan taksonomi ile ilgileneceğiz. Bu kapsamda cumhuriyet monarşi, üniter devlet federal devlet ayrımlarını ele alacağız. Yine aynı bölüm içerisinde devletin toprak üzerindeki örgütlenmesinin çeşitli boyutlarını Türkiye örneğinde irdeleyeceğiz. Devlet biçimlenmesine katkıda bulunduğu ilişkilerle birlikte biçimlenen bir ilişkiler alanı olduğundan bu irdelemeyi küresel güç ilişkilerini göz önüne alarak yapacağız.

İkinci ve –şimdilik- son bölümde ise farklı söylemsel perspektifler içerisinden devletin nasıl kavramsallaştırıldığı sorusuna yanıt arayacağız. Devlet kuramları çeşitlidir. Bu kuramların içinde yer aldığı söylemlere, söylemsel formasyonlara ve bu kuramları işleten kavramlara ışık tutmaya çalışacağız, zira kuramlar havada asılı durmazlar, onların bilgisi daha geniş bir düzeneğin idrakine dayalıdır. Anılan maksadın izini sürerken araya parantezler açarak devletin somut görünümünü üzerine tespitlerde bulunmaktan dolayısıyla anlatılanları ilk bölümle ilişkilendirmekten kaçınmayacağız. Takibi zorlaştırırsa da günümüzü anlamak için gerekli donanımın böyle bir yolu zorunlu kıldığını düşünüyoruz.

İlerleyen yıllarda Türkiye’de devlet kuramının nasıl alımlandığına, ülkemizdeki düşünürlerin kuramı nasıl yorumladığına ilişkin bir dördüncü kitapçığı oluşturmaya çalışacağımızı da şimdiden belirtelim.

Kısaca devlete bakacağız. Ancak devlete bakmak trene bakmaya benzemez. Trene bakmanın bile pek çok hususun bilgisini gerektirdiğini hatırlatarak yola çıkalım: Trene bakan kimsenin bir *tabula rasa* (boş levha) olmaması, lokomotif, vagon ve raylardan müteşekkil sistem hakkında iyi kötü bir fikri olması, yani en azından lokomotifin içinde periler-cinler bulunmadığını, lokomotifin çektiği şeylerin para karşılığında insan ya da mal taşıyabileceğini, demiryolu denilen ray ve kalastan müteşekkil özel bir tertibat olmaz ise bu garip görünümlü vasitanın ilerleyemeyeceğini vs. bilmesi gerekir. Anılan malumata malik olmak için belirli bir toplumda belirli bir zamanda yaşıyor olmanız gerektiğini de biz söyleyelim. Bir başka deyişle, Çin’de Ming Hanedanı döneminde ya da 13.yy. Polinezya’sında yaşıyor olsa idiniz -her ne kadar akıllı olur iseniz olunuz- treni ilk gördüğünüzde –kaçmadıysanız eğer- anlamlandıramazdınız.

Devlete gelince işler çok daha karmaşıktır. Trenden farklı olarak devletin bütünleşik bir bedeni, -devlete ait örgütlere tahsis edilen binanın duvarlarında teselli arayanlar haricinde- kimse için elle tutulabilir bir cismi yoktur.

Sıkıntılar bununla da bitmez, terim hukuk ve sosyal bilimlerin diğer alanlarında en sık telaffuz edilen kelimelerden birisidir. Devlet kavramına referansla yapılan açıklamaların haddi hesabı bulunmamaktadır. Devlet kelimesinin kullanımında gözlemlenen enflasyon karşısında devleti

açıklayan (onu masaya yatıran) çalışmaların sayısındaki azlık, yetersizlik, kesif bir tezat hissi vermektedir.

Devlet kavramının tetkik edildiği az sayıdaki eserde ise başka bir sıkıntı göze çarpmaktadır: Kavramın tanımlarındaki farklılaşmanın toplumu algılayışımız üzerindeki kesif etkisine ilgisizlik. Devleti nasıl kavramsallaştırdığınız çok önemlidir. Devlet kavramının içeriği “Hukukun ne olduğu”, “Hangi durumda, hangi zamanda, hangi ülkede, neyin bir sorun teşkil ettiği”, “Hangi parametrelerin politika üretimine etkin olması gerektiği”, “Reformcu ya da devrimci öznenin ve dolayısıyla tarihin ne olduğu” kabilinden hayati önemi haiz soruların yanıtlarını radikal bir şekilde belirler.

Giriş yazısını sonlandırırken tekrar edelim: Okumakta olduğunuz metinde devletin “nasıl kategorize edildiğini”, “Türkiye’deki somut varlığını belirleyen unsurların görünümünü” ve “zihinde kavranışını mümkün kılan anlatıları”, devletin hukuk üzerindeki etkisini (her ikisinin karşılıklı bağımlılıklarını) anlamak maksadıyla inceleyeceğiz. Hukuk kerameti kendinden menkul, her nasılsa bir şekilde akdedilmiş mevzuatın verili olaya tatbik edilmesinin tekniğinden öte bir şey ise, çabamız boşa gitmeyecektir diye umuyoruz.

Birinci Kitap

Devletin Somut Görünümünü İrdelemek ya da Dolaşımda Olan Kavramlar Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Giriş

Bu bölümde/kitapta devletleri birbirinden ayırmaya ya da bir grupta öbeklemeye yönelik faaliyet içerisine girenlerin kullandığı kriterler ele alınacaktır. Bu kriterler farklı söylemler içerisinden konuşan kimselerin ifadelerini içeren farklı metinlerin *ortak öğelerini* oluştururlar. Hal böyle olunca da öncelikle incelenmeleri yanlış olmayacaktır. İrdelememizi verili kabul edilen (doğruluğu irdelenmeksizin ifade edilen) tanımları sorgulayarak yapacağımızı şimdiden belirtelim. Kalıplaşmış ifadelerle uğraşacağımız için verili kabul edilen (hâkim söylem içerisinden anlamlandırılan) unsurları kuramsal kökenlerine (onları ilk kullanan düşünürlere ve bunların içinden konuştuğu kuramsal çerçeveye) gitmeksizin, günlük yaşamda kullanıldıkları haliyle ele alacağız. Umuyoruz ki bölüm sonuna geldiğinizde biliyor zannettiğiniz hususların hiç de beklediğiniz kadar sarih olmadığını, alternatif tanımların düşünce ufkunuzu geliştirmekte kullanılabileceğini göreceksiniz.

Devletleri kategorize etmemizi sağlayan ya da devletlerin biçimine yönelik bir taksonomiyi olası kılan kavram setlerini

1. Monarşi ve Cumhuriyet

2. Üniter ve Üniter olmayan (Federal ya da başka bir formu haiz) devlet başlıkları altında irdelemek mümkündür.

1. Monarşi ve Cumhuriyet

Monarşi ve Cumhuriyet terimleri pek çok hukuk metni içerisinde ön-açıklama yapmaksızın büyük bir özgüvenle kullanılır. Yazarlara göre terimlerin içeriği “**apaçık**”tır ve herkes bunları “olması gerektiği gibi” anlayacaktır. Anlayamayacak durumda olanlardan beklenen ise öğrenip de gelmeleridir.

1.1. Monarşi

Hâkim söylem içerisinde monarşi teriminin anlamı üzerine şunlar söylenebilir:

Devlet başkanlığı makamının veraset yoluyla edinildiği devletlere (biçim ekseninde) konulan uygun ad. “Verasetin bulunmaması hali” anaakım sosyal bilimlerde monarşinin kavramsal karşıtına yani cumhuriyete tekabül eden devletlerin biçimlerinin adlandırılmasında kullanılır. Monark kelimesi hükümdar olarak çevrilebilir. Toplumlar kendi özgün tarihsel yapılanış sürecinde farklı adlarla ifade edilen hükümdarlık makamlarına sahip olabilirler: Kağan, hakan, yabgu, han, emir, sultan, imparator, kral vs.

Monarşiler

- *Saltanat haklarının sınırlanmasına göre*

Mutlak monarşi (hükümdarın yönetme hakkının mevcut düzenleme araçlarınca önemli ölçüde sınırlandırılmadığı monarşi)

Meşruti monarşi (hükümdarın yönetme hakkının mevcut düzenleme araçlarınca belirli ölçülerde sınırlandırıldığı monarşi)

ya da

- *Hükümdarın tahta geçiş biçimlerine göre*

İrsi monarşi (yönetme hakkı belirli bir hanedan sülalesine mensup olmaktan kaynaklanır)

Seçimli monarşi (hükümdarın saltanat hakkını bir zümrenin seçimine dayandırdığı görülür, ancak bu durumda seçilen de seçen de küçük bir zümrenin içerisinde çıkarlar, bir cumhuriyet temsil etmezler. Ayrıca seçilen kimsenin ölümü halinde yeniden seçim olması gibi bir öneri de gelecek kuşakları bağlayacak şekilde kurala bağlanamaz)

farklı tasnife konu teşkil ederler (bkz. Gözler, 2011:109).

Alternatif bir anlamlandırma çabası:

Hâkim anlatıda kabul edildiğinin aksine monarşi terimini “devlet başkanlığı makamının veraset yoluyla edinildiği ezümle” devlete tatbik etmek mümkün değildir. Bu terim tarihin belirli bir anında, belirli bir coğrafyada karşımıza çıkar. Bu terim karşımıza çıkmadan önce de hükümdarlar bulunmakta ve bunların iktidarı da veraset yoluyla geçmektedir.

Monarşinin ayırıcı yanı iktidar silsilesinin belirlenmesi usulü değil egemenlik kavramında – **üretim ilişkileri** ekseninde- husule gelen dönüşümdür. Üretim ilişkisi kavramını ileride göreceğiz. Şu an için üretim ilişkileri eksenindeki bir dönüşümden bahsederken Ayrıt edici özelliklerini

- a-işçinin kendi *emek gücü potansiyeli üzerinde mülkiyet hakkına* sahip olması (“özgürleşmesi” ama daha doğrusu feodal engellerden azade olması),
- b-*üretim araçlarının üreticilerden ayrılmış olması* (işçinin üretim araçlarından yoksun bırakılması),
- c- kapitalist sınıfın *üretim etkinliğinin neticesinde ortaya çıkan metanın sahibi* olması ve
- d-bu temellük işleminin meşrulaştırıcı temelini *askeri güçte değil hukuk ideolojisinde temellenmesi*, olarak sıralayabileceğimiz

bir ilişkiler zincirinin ilgili toplumsal formasyonda –belirleyici olmasa da etkin- hale gelmesi olarak tanımlayabileceğimiz bir dönüşümden bahsediyoruz.

Bu tür ilişkilerin etkin hale gelmediği (toplumsal güç ilişkileri üzerinde sonuç doğuracak yoğunluğa erişmediği), egemenliğin feodal bey (süzeren) ve onun astları (vasallar) arasında paylaşıldığı düzenek varlığını koruduğu ölçüde söz konusu toplumda monarşi ortaya çıkmaz.

Diğer yandan vasallara ait iktidarın bir merkezde toplanmaya başladığı –ama kapitalist üretim ilişkilerinin etkin hale *gelmediği*- durumlarda da “**monarşiye benzer**” yapılar ortaya çıkabilir. **İktidarın merkezileşmesi** olgusunun yegâne sebebi kapitalist üretim ilişkilerinin ilgili toplumda belirleyici hale gelmesi değildir muhakkak. Osmanlı İmparatorluğu’nun klasik döneminde ya da Ming hanedanı döneminde Çin’de benzer eğilimler kapitalistleşme gerçekleşmeden ortaya çıkmıştır. Ancak bu durumda da monarşiden değil de “**monarşiye benzer**” yönetimlerden bahsedebiliriz.

Kendisinin değil de benzerinin tebarüz etmesinden bahsetmemizin sebebi, monarşiyi oluşturan merkezleşmenin, kapitalist üretim ilişkilerinin genişleyebilmesi ve derinleşebilmesi için gerekli (toplumsal statüsüne bakmadan, herkese aynı şekilde tatbik edilmesi gereken evrensel normların ve bu normları akdedebilecek kurumların gündeme gelmesi; üretim ve tüketim ilişkilerinin ulusal düzlemde düzenlenmesi; yazının bir zümrenin malı olmaktan çıkıp bu düzenlemelerin takibi ve tatbiki için kullanılması; egemenliğin bu maksadı gerçekleştirebilecek bir iktidarın uhdesine girmesi gibi) düzeneklere dayanmasıdır. Bu düzeneklerin bir anda ortaya çıkmadığını, yüzyılları alan sancılı mücadeleler arasından, yaptığı işin bilinci ile değil toplumsal koşulların diretmesi karşısında farklı saiklere binaen hareket ederek keşifler gerçekleştiren, çözümler üreten bireylerin ürettiği etkiler neticesinde gündeme geldiğini de belirtelim.

Öyleyse, monarkı hükümdar, bunun hükmettiği siyasal formasyonu da -bugünkü anlamına yakın haliyle- devlet yapan **koşullar kapitalist üretim ilişkilerinin**

“toplum içerisinde belirleyici olmaya başlayacak yoğunluğa ulaşmaları”

ya da

“bunların katkısıyla oluşan paralel yapıların eski düzeni dönüştürecek etkiler üretmeleri”

ile gündeme gelir.

Bir başka deyişle **monark süzeren ve vasalları arasında paylaştırılmış ve dolayısıyla parçalanmış egemenliğin kapitalist üretim ilişkilerinin ürettiği etkiler altında bütünleştirilmesi** sürecinde karşımıza çıkar. Merkezileştirici etki doğurur.

Onun varlığı toplumsal bağlamın kapitalist üretim ilişkilerinin yoğunlaşması neticesini doğuran

- homojen, herkese toplumsal sınıfına bakmaksızın uygulanabilecek yasalara,
- ülke çapında gümrüklere,
- bir örnek yargı sistemine,
- yazının genelleştirilmiş kullanımına,
- hukukun üstünlüğü prensibi gibi prensiplerin tanıtılmasına,
- ve benzerlerine

yönelik toplumsal ilginin yoğunlaştığı bir dönemde gündeme gelir. Monark insan toplumunun nüvelerine işlemiş bir tohum değildir.

O, tarihin belirli bir döneminde belirli bir coğrafyada toplam etkisi monarşinin ve dolayısıyla monarkın hükmettiği devletin keşfi ile sonuçlanan taleplerin neticesidir. Bu talepler de kaygan bir zeminde sürekli değişirler. İlgili taleplerin sahipleri ve içerikleri başka toplumsal formasyonlar içerisinde kaale alınamayacak kadar zayıf olabilir ya da dinlenemeyecek kadar saçma bulunabilirler. 1500'lerin İngiltere'sinde üretimin ve tüketimin koordinasyonunu gerçekleştirmek amacıyla Tudor hanedanı tarafından gerçekleştirilen (feodal üretim ilişkilerinin tasfiyesiyle sonuçlanan) düzenlemelerin, aynı dönemin mutlakiyet benzeri Osmanlı idaresinin uyguladığı narh sistemiyle arasında bir benzerlik bulunmamasının (piyasada belirlenen fiyat düşüncesinin Osmanlı'lar için kaale alınmaya değermez, saçma vs. olmasının), dolayısıyla İngiliz merkezileşmesiyle Osmanlı merkezileşmesinin hedeflerinin taban tabana zıt hale gelmelerinin temel sebebi budur. Talepleri, kurumları, hükümdarlık biçimlerini ve sair unsuru her toplumda değişmeksizin bulunan hususlar olarak değerlendiremeyiz kısaca.

Hâkim söylem içerisinde kurgulananın aksine, monarşi ve cumhuriyet terimlerinin *gönderme yaptığı anlamlar* arasındaki ilişkinin bir **karşıtlık/zıtlık ilişkisi olmadığını**, her iki terim arasında esaslı farklılıklar bulunmakla beraber ilişkinin esasını oluşturan şeyin/unsurun üretim ilişkilerine dayalı dönemsellikten sadır olduğunu vurgulayalım. Her iki terim de bugünkü anlamlarıyla kapitalist üretim ilişkileriyle bağlantılıdır. Bu nedenle ne tarihin ve mekânın diğer boyutlarında görünen veraset ilişkisine dayalı hükümdarlıklar ne de antik dönemin cumhuriyetleri, bugünkü anlamıyla monarşinin ve cumhuriyetin ilkel biçimleri olarak kavramsallaştırılamazlar.

“Monark mı üretim ilişkilerini değiştirmektedir” “üretim ilişkileri mi monarkı gerektirmektedir” sorusu/soruları ise daha ilerdeki aşamalarda siyaset felsefesine başvurmak suretiyle değerlendirilecektir. Şu an için öğrenciden beklenen kavramların düşünülmesi sürecinde tarihsellik ve mekânsallık hususlarının göz ardı edilmemesidir.

1.2.Cumhuriyet

Bu çok kullanılan ve kullanımı ölçüsünde de belirsizleşen terimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasasında mevcut somut hükümlere referansla değerlendirmeyi uygun buluyoruz. Somut anayasa hükümlerinin tetkiki, söz konusu normların ve diğerlerinin ilk bakışta görüldüğü kadar açık (apaçık)

olmadığını; kavramlara ve bu kavramların içerisinde anlam bulduğu söylemelere dayandığını; söylemlerin de gökyüzünden zembille (meyve sepetiyle) inmediğini, anlama imkânı sunması nedeniyle geçerli bir yöntem/yol olarak kabul edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bir ila üçüncü maddeleri arasında bulunan hükümler – bugünkü mevcudiyeti hakkındaki mülahaza ileride tartışılacak olan- Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturduğu varsayılan mutabakatın içeriğinin en temel hususlarını oluştururlar.

Anayasanın “Devletin şekli” başlıklı birinci maddesi “**Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir**” diye buyurur. Bir başka deyişle meri anayasa bir isim cümlesi kullanarak (Adlar da yüklem olabilir. Adların yükleme dönüştüğü durumlarda isim cümlesi oluşur) “Türkiye bir devlettir, onun biçimi (şekli) de cumhuriyettir” demektedir. “Ne var bunda?” diyebilirsiniz. Acele etmeyin.

Söz konusu isim cümlesinin unsurlarını incelemeye başlayalım. Cümleyi oluşturan kavramlardan ilki “Türkiye Devleti”dir. Buradaki haliyle “Türkiye Devleti” bir söz grubu (iki ya da daha fazla sözcükten oluşan kalıplaşmış ifade) ve takısız isim tamlamasıdır. Bu cümlemin öznesi “Türkiye Devleti”dir, “Cumhuriyet” terimi ise yüklem işlevi görür. Özneyi oluşturan iki terimden ilki -“Türkiye”- ikinci terimin “Devleti” zaman ve mekân bağımlı olduğunu; yüklem herhangi bir devleti değil, belirli bir mekânda ve zamanda kurulmuş bulunan ve belirli bir mekân ve zamanın dinamiklerine tabi olan bir devleti işaret ettiğini göstermektedir. Özneyi oluşturan terimlerden ikincisi daha somut olan birincisinin genel niteliklerini verir: Türkiye bir devlettir. Cümle bazında düşünür isek Bir devlet olan Türkiye'nin bir biçimi vardır ve bu biçim de cumhuriyettir.

Gelinen noktada –devletin ne olduğu sorusunun *yanıtı ileride detaylarıyla inceleneceği için*- kısa yanıtlar vermeye çalışarak soralım:

Devlet ne değildir?

- Bürokratlar, örgütler ve barınakların toplamı değildir. Bir şehir dolusu binayı bir araya koysanız; içini öbek öbek bürokrat doldursanız; her bir öbeğe tüzel kişilik verip genel müdür atarsanız toplamda bir devlet etmez.
- Yukarıda gördüğümüz gibi zamandan ve mekândan bağımsız olup, yeryüzüne gelmiş ve gelecek cümle kavim ve topluma tatbik edilebilecek zihinsel bir kurgu değildir, böyle bir kolaylık sağlayamadığımız için üzgünüz!
- “**Sivil toplum**” un tam karşısına konuşlandırılacak bir “**organizma**” *değildir*. Devlet iktidardan bir şekilde etkilenmeyen (“onun etkilerinden azade”, “onun karşısında”, “ona zıt”, “ondan bağımsız” vs.) toplumsal pozisyon olmadığı gibi devletin bir sığır gibi karar alması düşünülemez.
- Devlet bir organizma gibi (kurumlar ve bürokratlar toplamı olarak) karar almaz. Devleti oluşturan unsurlardan (örgütlerden, müdürlüklerden, işletmelerden) her birisi *kendine tanınan sınırlar içerisinde* devlet iktidarını *müstakil* olarak kullanır. **Ancak** devlet kendisini oluşturan farklı unsurların keyfe göre farklı kararlar aldığı bir yapıcıklar toplamı da değildir. Farklı unsurlar tarafından verilen kararların uyumunu sağlayan bir seri ideolojik, siyasi ve iktisadi mekanizma vardır.
- **Devlet iktidarıyla devlet** aynı şey değildir. *Birincisi* siyasi güçler dengesinin biçim belirlenimli yoğunlaşmasının ürünüyken *ikincisi* bu yoğunlaşmayı mümkün kılan (koşullarını sağlayan) ilişkiler alanının uygun ismine tekabül eder.

- Devlet iktidarı devlet içerisinde temsil bulan farklı taleplerin ve bu talepleri üreten gruplara ait güçlerin kesişme noktasında oluşur. Bu süreçte bürokrat olmayan kişiler tarafından üretilen talepler -anayasal kuruluş çerçevesinde yetkilendirilmiş farklı devlet birimlerinin ve bu birimler arasındaki koordinasyonu gerçekleştiren düzenegün- kararına dönüşür. Bir başka deyişle devlet iktidarının oluşum süreci içerisinde bireysel talepler kamusal kararlara dönüşür.

Kısaca devlet nedir?

- “Bir organizma” ya da “bürokrat ve binaların vasıflı toplamı” değil ilişkiler alanıdır.
- Kendisi için eyleyen bir varlık değil dolayımıdır.

Cumhuriyet nedir?

Hâkim söylem içerisinde bakıldığında Cumhuriyet, devlet başkanlığının seçim yoluyla belirlendiği siyasi rejimlere verilen uygun addır. Öyleyse anaakım sosyal bilimlerde geçerli sayılan kuramsal yaklaşımların “önemli bir kesimi” için “verasetin bulunmaması hali” cumhuriyetin koşuludur. Buna göre devlet başkanının veraset kurallarına göre belirlendiği Danimarka, Hollanda, Japonya, Avustralya, Birleşik Krallık, Belçika, Kanada Norveç, Lüksemburg, İsveç gibi ülkeler cumhuriyet değildir. Aynı mantığın bir uzantısı olarak devlet başkanının (bazen adayların tespitinde kullanılan usullerinin getirdiği kısıtlamalar bazen de seçmen statüsüne sahip kişilerin sınırlandırılması yoluyla) meri demokratik teamüllere pek de uymayan yollarla belirlendiği Çin, Kuzey Kore ya da İran gibi ülkeler cumhuriyet sayılacaktır. Kısacası, monarşinin bulunmadığı bir rejimde, verili bir zümre, kurul, meclis ya da iradesine ket vurulmuş bir yurttaşlar topluluğu tarafından seçilen devlet başkanının varlığı cumhuriyet için yeterlidir.

Verili bir zümre, kurul, meclis ya da yurttaşlar topluluğu tarafından *seçilme* gerekliliğinin, *seçilenin görev süresinin de belirli olmasını gerektirdiği*; “belirsiz süreli devlet başkanlığı”nın seçici grubun seçme iktidarını (dolayısıyla seçim koşulunu) hepten ortadan kaldıracığı için cumhuriyet sayılamayacağı da belirtilmelidir.

Öyleyse anaakım sosyal bilimler içerisinde “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir” cümlesinin yüklemi, biçimsel koşullara referansla anlamını bulan bir isimden (uygun addan) türemiştir.

Öyle midir?

Hâkim söylemin dışına çıkalım, mümkün ise! Akla ilk gelenler şöyle sıralanabilir:

- Bir terim şekli gerekliliklerinin verdiği kolaylıkla seçimin bulunduğu her yerde kullanılabilir ise –en hafif tabirle- gereksizleşecektir. Örneğin, bireylerin insanlığı su götürmediği için adlarının sonuna bir de insanı takısı getirilmez. “Nuri Yılmaz”ın “Nuri Yılmaz insanı” gibi bir tamlamayla betimlendiğini duymuş olanınız yoktur. Cumhuriyet teriminin bu kadar geniş bir tatbik alanına sahip olması onu gereksizleştirebilecek, terimi “monarşi olmayan” anlamının belirsizliğine kilitleyecektir.
- “Öyle midir?” diye sorduk. Bu soruya “hukuki tanım için gerekenleri barındırabilecek” sosyolojik bir yaklaşımla cevap vermek ve “hayır” demek suretiyle “bir *yüklem* olarak” cumhuriyeti yeniden tanımlayacak adımları atmak mümkündür.
- Yukarıda da belirttiğimiz gibi cumhuriyeti en tepedeki kimsenin sultan, kral ya da imparator sıfatlarını haiz olmadığı bir devlet biçimi olarak ele almak mümkündür. Ancak bu hem **statik** hem de eksik bir tanım olacaktır.

- **Statik** haliyle tanımı geliştirebilmek için **devletin işlevleri** üzerine birkaç saptama yapmak gerekmektedir.

Günümüz toplumlarında devletin

birisi sermayenin değerlendirilmesinin koşullarını sağlama almak ya da sermayenin toplam karlılığını arttırmak;

diğeri fiktif/kurgusal bir meta olarak emek gücünün yeniden üretiminin koşullarını garantilemek

şeklinde verilebilecek iki işlevi vardır. Devlet bu işlevleri nedeniyle var olmaz; bu işlevler devletin varlık sebebi değildir. Ancak devlet bu işlevlerini yerine getirdiği sürece meşruiyetini korur ve yerine getirdiği ölçüde kapitalisttir (diğer ülkeler tarafından haydut olarak tanımlanmaz, ilkel bulunmaz, eşit hakları haiz bir yapı olarak muhatap alınır).

Zikredilen her iki işlev de devletin *en temel* işleviyle ilgilidir: *Toplumsal bütünlüğün korunması ve yeniden üretilmesi*.

“Neden işimize gelmediği zaman kutsal olmayan, değişken ve tahdit edici yasal düzenlemelere ve idari emirlere uyalım?” sorusu 18. Yüzyıldan bu yana siyaset biliminin temel sorularından birisini oluşturur. Bu soruya verilen en kapsamlı yanıt “İnsanlar bu emirlere, bu emirlerin biçimleştiği normlar kendileri tarafından, *kendi kolektif varlıklarını koruyup geliştirecek şekilde* yapıldığı için ya da bu inanç hâkim hale geldiği için uyarlar” ifadesinde gizlidir.

İşte devletin *en temel* işlevi (*toplumsal bütünlüğün korunması ve yeniden üretilmesi*) bu soruya verilen yanıtla ilişkilidir. Devlet, kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyici hale geldiği toplumlarda *toplumsal bütünlüğün korunması ve yeniden üretilmesi işlevini* temsili meclislerce üretilen normların yurttaşların *kendi kolektif varlıklarını koruyup geliştirecek şekilde* yapıldığı düşüncesini üretebildiği sürece yerine getirebilir. Toplumsal bütünlük verili olmadığı için (devletler ve toplumlar organizmalar gibi tahayyül edilemeyeceği için) devletin bu işlevinin aksaması ciddi krizlerle sonuçlanır.

- Siyasi iktidar etkinlikleri aynı zamanda çeşitli yapısal biçimleri oluşturabilecek olan aygıtlar ve örgütlerce kullanılacaktır. Tekrar edelim: Bu haliyle siyasi beden ineğin bedenine benzemez. *Toplumun olduğu gibi onun da bütünlüğü verili değildir*. Söz konusu aygıtların devlet olarak adlandırılan bütünlük içerisindeki karşılıklı yerleri, bu aygıtlar arasındaki ilişkiler, her bir aygıtı işleten kurallar, her bir aygıtın sahip olduğu iktidar (güç tatbik edebilme kapasitesi) ilgili **cumhuriyetin biçimsel/statik boyutunu oluşturup**, kurucu metinlerinde bulunabilecektir.

Buraya kadar ortaya konulandan hareket ederek, **cumhuriyet teriminin statik tanımını şöyle verebiliriz**: Eşit hakları haiz olduğu kurgulanan bir yurttaşlar topluluğundan iktidarını alan cumhuriyet, kendisine yönelen talepleri, biçim belirlenimli olarak, içinde temsili aygıtların kararlarının da yer aldığı siyasal iktidara dönüştüren ya da reddeden bir ilişkiler alanına ait biçimin (kapitalist iktidar yapılanmasının) en genel ifadesi olarak karşımıza çıkar.

Kavram, devlet denilen alandaki yapısal formların hepsini içerdiği ve dolayısı ile karşıladığı için çok yüksek bir soyutlama düzeyinde iş görür ve anılan bu soyutluğu içerisinde somut durumların açıklanması işlevini tam anlamıyla

yerine getiremez (açıklayıcılığı zayıftır). Buna ek olarak, vermiş olduğumuz *statik* tanım kapitalist toplumsal formasyonlarda toplumsal bütünlüğün yeniden üretimi hususunu anlamamız açısından yeterli değildir.

Açıklanan nedenle cumhuriyet terimi belirleyen *dinamik unsurlara (biçimi değil de eylemi anlatan bir fiil olarak cumhuriyete)* göz atmak gerekmektedir.

- **Dinamik** haliyle cumhuriyet, gücünü aldığı insanlara (vatandaşlara/yurttaşlara) - **kapitalist formasyonlara mündemiç onca çelişkiye rağmen**- toplumsal hayatın - olduğu haliyle- neden istenilir ve gerekli olduğunu anlatan bir *proje*dir, *tasarımdır*.

Bir proje olarak cumhuriyet, temsili meclislerce üretilen normların yurttaşların *kendi kolektif varlıklarını koruyup geliştirecek şekilde* yapıldığı inancını genelleştiren temel mekanizmalardan birisi olarak devletin toplumsal bütünlüğün yeniden üretilmesi işlevini belirler.

Söz konusu proje toplumu oluşturan bireylere dışarıdan zerk edilmez. Onların toplumsal konumlarını belirleyen ilişkilerle (üretim ilişkileriyle) kurdukları ilişkinin türevidir.

Bir proje olarak cumhuriyet,

- kendi yurttaşlarını bir arada tutan temel ilkelerin,
  - yurttaşların öz niteliklerinin,
  - bu yurttaşlar tarafından oluşturulan toplumsal grupların devlet aygıtları içerisindeki temsilinin,
  - bu temsilin biçiminin (bireysel haklar üzerinden mi yoksa kolektif haklar üzerinden mi gerçekleşeceği; üretim kararlarının alacağı yapılar içerisinde doğrudan bir katılım mı yoksa halkçı ya da parlamenter demokrasi usullerinin mi benimseneceği; siyasal katılımın partiler aracılığıyla mı yoksa yurttaş inisiyatifleriyle mi sağlanacağı vb. hususlar),
  - temsil edilenin ne olduğunun,
  - kendisini nasıl ve hangi haklar bağlamında örgütleyip ve ifade edebileceğinin,
  - neleri hak olarak savunup neleri hak olarak savunamayacağının
- çekişmeler içerisinde *her gün yeniden belirleneceği* bir toplumsallık üretir.

- Cumhuriyetin (bir biçimin uygun adı olmanın yanında ve ötesinde) bir *projenin* adı olmasını sağlayan **dinamik niteliği, vatandaşlığın kapsamını ve dolayısıyla ete kemiğe bürünmüş haliyle insan haklarının tahayyül ediş biçimini** (meşruyetini ve içeriğini) belirler.

Bu nedenledir ki **vatandaşlık**, cumhuriyet ve yurttaşları arasında kurulduğu düşünülen basit bir hukuki bağ olarak tanımlanamaz. Yine bu nedenledir ki “Cumhuriyetimiz ne etnisite ne mezhep üzerine kurulmasın ama vatandaşlık üzerine kurulsun” önermesi çelişiktir. Zira etnisite, (birleşik bir piyasa dâhilinde bulunanların tarihi-yönetimsel bütünlüğüne dayalı) kültürel milliyetçilik ya da din/mezhep temelli cumhuriyet projeleri de kaçınılmaz olarak kendilerine uygun bir vatandaşlık hukuku gerçekleştireceklerdir.

Bir başka deyişle, **değerden bağımsız bir anayasa olamayacağı** gibi **vatandaşlık tanımı da olamayacağından**, kapitalist toplumlarda etnik, milli ya da mezhepsel ayrımları *dışlayacak şekilde* vatandaşlık merkezli projeler üretilemez. Ekleyelim: Din eksenli projeler de yurttaşlık (dolayısıyla hukuk önünde eşitlik) koşullarını *sağlayamadıkları ölçüde* kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi için uzun soluklu imkânlar sunamazlar. Her ulus devlet -bileşenleri farklı da olsa- bir millet telakkisine dayanır.

- *Bir projenin ismi olarak cumhuriyet*, mevcut ve birbiri ile rekabet halinde olan projeler arasında **en baskın** olanını ifade eder. **Baskınlık** ilgili projeye nüfusun önemli bir kısmının desteğini almakla gerçekleşmez: **Projeye aktif olarak katılmayan kesimlerin de –tam tatmin olmasalar bile mevcut seçenekler içerisinde en uygunu olarak gördükleri- bu projeye ehven-i şer kabilinden rıza göstermeleri (pasif devrim durumu) gerekir.**
- *Baskınlık ölçütünün işlemediği durumlarda* (hangi projenin daha baskın olduğu tam belirli değilken) “cumhuriyet” terimi, birbiri ile yarışan ve çelişen bir seri projenin toplam adına denk gelebileceği gibi, bu projelerden birisinin ya da bir demetinin adı da olabilir.

Bu son durum –*baskınlık ölçütünün işlememesi durumu*- **geçicidir**: *Bazen bir iç savaşla, bazen darbe ile bazen de nakıs kalan devrimlerin yarattığı kargaşa içerisinde yeni bir toplumsal bloğun doğmasıyla* sona erer. “Tarihin bizim ona attığımızdan daha geniş bir hayal gücünü haiz olduğu” gerçeğinden hareketle, geçici durumu sonlandırabilecek olasılıkların tüketici olarak listelenmesinin mümkün olmadığını belirtebiliriz.

İstikrar her durumda hayırlı bir şey olmasa da, her –istikrarlı- toplumda yalnızca bir tane baskın proje, dolayısı ile bir tane hâkim uzlaşılı bulunur. Bir başka deyişle, **istikrarlı toplumlarda “ölümlüler için her durumda belirsiz olan” geleceği, “verili olmayan ve her gün yeniden üretilmek durumunda olan” toplumsal bütünlük içerisinde üretmek maksadıyla kabul edilen değerler ve normlar silsilesi (cumhuriyet) tutarlılık içerisinde bir bütün arz etmek durumundadır**, aksi halde istikrardan değil krizden bahsetmek gerekir. Sermaye birikiminin ulusal sınırlar içerisinde tutarlı olarak sürdürülebilmesi için cumhuriyet projesinin –orta ve uzun vadede- istikrar üretebilmesi, bu suretle alternatif projeler karşısında yeğlenebilir bir hale gelmesi gerekir.

Yeri gelmişken belirtelim: Alternatif projenin mevcudu istikrarsızlaştıracak kadar güçlü olması (önceki dönemde hâkim konumu işgal eden projeyi tahtından indirmesi) kendisini hâkim hale getirmenin önkoşuludur ancak yeterli değildir. Alternatifin hâkim pozisyona gelebilmesi için en azından yukarıda bahsi geçen **pasif devrimin** gerçekleşmesi gerekir.

Mevcut projenin istikrarsızlaştığı durumda, hem alternatif projenin gücüne hem de güçten düşen projenin dönüşüm potansiyellerine bakmak gerekmektedir. **Baskınlık** ölçütü (**pasif devrim**) ilgili projenin *kendisini bütün toplumun menfaatine denk geldiği iddiasıyla* birlikte dayatabilecek/sunabilecek kapasiteye ulaşmasını şart koşar. Öyleyse rakip projelerin hakimiyet yarışına girdiği (istikrarsızlaşan) bir toplumda “kendisini herkesin menfaatini gerçekleştireceği iddiasıyla sunabilmek” kapasitesini haiz

olanın yani “inandırıcılık”, “içericilik” özelliklerini diğerlerinden daha fazla barındırmanın hâkim olma olasılığı bu koşullara uymayan projelerden fazladır.

Bazen “işgücünün yeniden üretimi (emek maliyetinin azaltılması)”, “verimliliğin artırılması”, “sermaye hareketlerinin kolaylaştırılması”, “‘yatırım’ ortamının sağlanması” gibi belirli konularda rakip projeler uzlaşabilir. Rakip projelerin uzlaştığı noktalarda (somut durumlarda) bir güçlü proje varmış gibi gözükülebilir. Bu durumda uzlaşmaya değil, rakip projeler kapsamında uzlaşmanın gerçekleştirilemediği düzlemlerin boyutuna ve sermaye birikimi üzerindeki etkilerine odaklanmak, özellikle alternatif projelerin sunduğu alternatif “birikim stratejileri”ne bakmak gerekir.

Yukarıda da belirtildiği gibi toplumsal bütünlüğün muhafazası için hâkim bir projenin bulunmaması durumu geçici olmak zorundadır. “Geçici” durumu deneyimleyen toplumsal formasyonlarda geçicilik hali uzadıkça “kalıcı” olanın kendisini gerçekleştirme biçimi endişe verici bir hale bürünebilir.

Hâkim bir cumhuriyet projesinin yokluğunda temsilin biçimi ve dolayısıyla ete kemiğe bürünmüş haliyle cumhuriyetin tahayyül ediş biçimi belli değildir. Böyle bir toplumda birbiriyle yarış halinde bir arada bulunan farklı temsil, vatandaşlık, hukuk, ülkesellik ve insan hakları önerileri olacaktır. Bu önerilerden hangisinin galebe çalacağı önerilerin kâğıt üzerindeki ikna edicilik derecesiyle değil, önerileri yapan toplumsal grupların karşıtları nezdinde mevcut güçleri oranında belirlenecektir.

Öyleyse bu metinde şu ana kadar sunulan yorum içerisinden “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir” cümlesinin yüklemi, statik ve dinamik boyutlarıyla anlamını bulan bir isimden (uygun addan) türemiştir. Bir başka deyişle, Türkiye Devleti “**ölümlüler için her durumda belirsiz olan geleceği, verili olmayan ve her gün yeniden üretilmek durumunda olan toplumsal bütünlük içerisinde üretmek maksadıyla kabul edilen belirli bir değerler ve normlar silsilesine dayalı olarak** işleyecek, işletilecektir.

Söz konusu değer ve normların bir demeti Anayasanın ikinci ve üçüncü maddelerinde bulunabilir. Ancak bu göreve geçmeden önce Cumhuriyet Anayasa ilişkisine bakmak gerekecektir.

Cumhuriyet-Anayasa ilişkisi

İlgili toplumda mevcut (halen geçerli olan ya da geçerliliğini yitirdiği halde kendisini derç ettiği anayasanın tartışmalı hükümleri dolayısıyla gitgide azalan oranlarda ve çelişik etkiler doğuran) cumhuriyet projesini en iyi okuyabileceğimiz yer, bir ülkenin temel normu, anayasasıdır.

Anayasa için hâkim anlatı dışına çıkarak bir tanım vererek başlayalım: **Anayasa hâkim bir cumhuriyet projesinin normatif ifadesidir.**

Anayasada vücut bulan hâkim proje geçerliliğini yitirdiğinde, bu temel norm sürekli çekişmelerin (birbiri ile kısmen ya da bütünüyle uyumsuz yorumların ve reform önerilerinin) nesnesi haline gelir. Somut önerilerin ifade ettiği projeler arasında bir *uzlaş sağlanmadıkça* (yeni bir hâkim proje tebarüz etmedikçe) bahsi geçen çekişmeler hitama ermez, *her yorum kendi karşıtını bulur, her yeni reform teşebbüsü bir başka sıkıntının kaynağına dönüşür.* Birilerinin talepleri –bu taleplerin sunulduğu demokratik sayılsın/sayılsın-, diğerlerinin

kâbusuna dönüşür. Verilen tanım ve çıkarımları varit sayar isek cumhuriyet-anayasa bağlantısı üzerine şu sonuçlara varırız.

- Hâkim bir cumhuriyet projesinin *yokluğunda* tutarlı ve uzun ömürlü bir anayasa akdedilemez. Zira ***bir şeyin normatif ifadesi o şeyin kendisinden önce bulunamaz***. Bir başka deyişle, ***anayasadan cumhuriyet projesine varılamaz*** ancak aksi yönde bir çaba (yani cumhuriyet projesinden anayasaya varmak yöntemi) muteberdir. Bu nedenle sayısal üstünlüğe dayalı anayasalar ***aynı anda hâkim bir cumhuriyet projesinin ifadesine dönüşmemişler*** ise çekişme konusu olmaya devam ederler.
- Uzlaşının ve bu uzlaşının sağlanması için gerekli müzakere ortamının yokluğunda (demokrasimize “temsili” ön adını getirdiği varsayılan fikir özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü vs. kurumların mevcut halleriyle sundukları imkânların kifayetsizliğinde) ***çoğunluğun dili “referandum/plebisit”¹ dili haline, “referandum/plebisit” de parlamentodaki çoğunluğun sorumluluğu atmak için kullandığı bir oyuna*** dönüşür. Birden ziyade cumhurun oluşmakta olduğu siyasal düzlemlerde, referandum/plebisit sadece “bir olma halini” yitiren bu farklı oluşumların sınırlarını belirler, bunların karşılıklı güçlerinin tespitine yarar. Başka koşullar altında demokrasinin işleyişine katkı koyabilecek olan halk oylaması biçimleri (referandum/plebisit meselesi) onu köstekleyecek bir mahiyete bürünür. Tekrar edelim: *Anayasa yapımı yoluyla uzlaşmaz olmaz. Uzlaşmadan sonra anayasa yapılabilir.*
- Oldukça ciddi toplumsal çalkantıların ve felaketlerin ardından *birden fazla bütünlüğün (cumhurun) bir çerçeve içerisinde ama ayrı ayrı varoluşu temelinde* bir cumhuriyet projesi geliştirilebilir.

Ancak böylesi bir dönüşümü (ya da böylesi bir dönüşüm sonucunu doğuracak tasarrufları) bir önceki dönemin *olağan usullerine göre seçilmiş* iktidarlar gerçekleştirmezler. Başka bir deyişle, bir önceki dönemin anayasasında böyle bir durum öngörülmemiş ise olağan hükümetler (ne bir federasyonda ne de bir üniter devlette) böyle bir tasarruf için gerekli temsili kudret ve siyasal iktidarla mücehhez değildirler. Bunların tasarrufları –diğerleri yanı sıra– ***yetki aşımı*** durumundakine benzer müeyyidelere tabi olabilir.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bu ülke içerisinde ve Doğu Bloğunda gözlemlenen ayrışmalarda “kendi kaderini tayin hakkı”nı kullanan yapıların *federe devletler* olduklarını ve buna *ek olarak*, bir önceki dönemde akdedilmiş olan anayasalarında, *ilgili yapıların ayrılma haklarının tanındığını* hatırlayalım.

Bu bağlamda “bir federe devlet olmayan” ve “önceki dönemde akdedilmiş anayasaya göre ayrılma hakkı bulunmayan” Kosova’nın oluşturduğu örnek Sovyet sonrası dönemin bir uzantısı değil, 1945-1990 seneleri arasında

---

¹ Referandum bir milletlerarası anlaşmanın veya bir yasama işleminin (anayasa değişikliği, yasa) hukuk alanına girmesini (ya da tersi) belirleyen halk oylamasıdır. Anayasa hukuku ve uluslararası hukuk açısından iki farklı anlamı bulunan ancak her iki anlamı da egemenliğin kullanımıyla ilgili olan plebisit ise idarî nitelikli temel kararların veya tasarrufların halkoyuna sunulması anlamına gelir. Plebisit uluslararası hukuktaki anlamını ilgili bölge insanların kendi gelecekleri üzerinde karar alma hakkından, iç hukuktaki kullanımını da egemenlikle ilgili sonuçlar üretecek idari pratiklere meşru zemin kazandırma faaliyetinden alır. Pratikte referandumda “halkın iradesinin ne olduğu” sorusu belirleyiciyken plebisit oylamayı gündeme getiren iktidarın kendi tercihleri için destek arayışından kaynaklanır.

biçimlendiği haliyle uluslararası hukukta dayanak aramayan girişimlerle bezeli yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmelidir.

Üniter devletlerde ayrılabilir müstakil bir siyasal örgütlenme olamayacağından, bir diğer ifadeyle hukuk düzeni tarafından kabul edilmiş, ayrılma hakkının öznesi/süjesi olabilecek bir nüve (hak süjesi) bulunamayacağından, *ilgili ulusun toprak üzerindeki egemenlik hakları* (ilgili ulusu parçalamak ya da külliyen baskı altına almak yollarından birisine dayanarak) *bertaraf edilmediği sürece*, ayrılma “hakkından” (hukuken korunan bir çıkar olarak ayrılma ediminden) bahsedilemez.

Etnik/dini farklılaşmaların bir cumhurun oluşumuna yol açacak şekilde belirginleştiği *kriz durumlarına* (hakim projenin anlamını ve konumunu yitirmesi durumuna) muhatap olan *üniter* devletlerde esas olan, yeni uzlaşının her türlü *engelden muaf tutularak* teşekkül etmiş bir **kurucu meclis** tarafından yapılmasıdır.

İlgili ulusun toprak üzerindeki egemenlik hakları ihlal edilmeyecekse bunun ön koşulu o ulusun egemenliğini rıza temelinde değiştirebilecek bir kurucu meclisin oluşturulmasıdır. Bir ulusun egemenlik haklarına kayıtlı olup da değiştirilmesi önerilen her şey kurucu meclislerin yetki alanına girer.

Engellerden muaf tutma (arındırma) işlemi sadece seçim barajlarının indirilmesiyle gerçekleşmez. Buna ek olarak taraf oluşumunu sağlayacak ölçüde geniş bir kolektif ve bireysel özgürlükler düzeninin de inşa edilmesi gerekir. Ancak belirtmeliyiz ki andığımız koşullar altında hukuk [alanında yürütülen güç ilişkileri] değil [siyaset ve ideoloji alanına giren] güç ilişkileri belirleyici olacaktır zira üniter devletler bu tarz dönüşümler için gerekli anayasal imkânları kolaylıkla sunmazlar.

Üniter devletlerde siyasal iktidar belirli bir toprak parçası üzerinde yalnızca bir ulusun inşası için kullanılabilir. Verilen bu ilke, keyfi/kültürel bir tercihin dışı vurumu olmadığı gibi, insanların kültürel hazinelerinin inkârı için bir mazeret de değildir; kapitalist üretim ilişkilerinin belirli zaman ve mekânda yeniden üretimiyle bağlantılıdır.

Yeniden üretimin koşulları değiştiğinde mekân da değişebilecektir. Kapitalist devletin iktidarı (ister federe devlet olsun ister üniter) yeni mekânında yine yalnızca bir ulusun inşası için kullanılacaktır. Bugün kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi için gerekli koşullar değişmektedir. Buna bağlı olarak ulus devletlerin iktidar yapıları değişiyor olsa da kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde ulus devletten gayrı bir form bulunmamaktadır. *Federe devletler*, buldukları federal devlet bünyesinde müstakil ulus devlet işlevi görürler. *Yerelleşme* süreçleri adı koyulmamış –piyasa dostu- mikro ulus devletler üretirler. Anılan gerekçelere binaen “ulus devlet bize uymaz” kabilinden mülhazanın sahiplerinin –bilerek ya da bilmeyerek- günümüz kapitalizminin yeniden üretiminde amil unsurları hesaba katmadığı söylenebilir.

Birden ziyade milletin/cumhurun oluştuğu ve kendini idrettiği her yerde, her bir kolektivitinin (cumhurun, halkın vs.) toprak üzerinde müstakil örgütlenmesi ve neticede üniter yapının –yeni ulusal mekanlara yol vermek üzere- çökmesi/dağılması gündeme gelecektir.

Anılan koşullar oluştuğunda, -kendini ifade ettiği kılıf her ne olursa olsun- müstakil örgütlenme, ilgili devletin toprak üzerinde örgütleniş kipini mutlaka değiştirir, -merkezin verdiği yetkileri istediği zaman geri alması anlamında- *yetki genişliği* ilkesi anlamını yitirir, müstakil yapılar iktidarlarını –dil toprak üzerinde örgütlenmenin önkoşulu olduğundan- kendi cumhurlarının dilinde ifade etmeye ve bu cumhura atfetmeye başlar. Neticede fasit daire rotasına kilitlenen dönüşüm süreci ilgili toplumları (bazen bu isimle anılmasa da) her durumda bir tür federasyona ve ayrışmanın daha ileri biçimlerine götürür.

Federasyonun kendisini ya da nüvesini oluşturan *birden ziyade kesim/cumhur arasındaki diyalog*, -bir ülkenin halkının kendini yöneten kuralların oluşum sürecine katılması anlamında- *demokrasinin inkişafını değil, ilgili toplumsal bütünlüğün -bir dönem olduğu haliyle- sona erdiğini gösterir.*

İş bu raddeye geldiğinde kavramlar daha önce taşıdıkları anlamları yitirir, yeni anlamlar edinmeye başlarlar. Barış terimi bir örnektir. “Barış” kelimesi sosyal yaşamda gerilimin (dolayısıyla sömürünün) tahrip edici etkilerinin azalmasına değil, (kolektif varlıklarını piyasalaştırma sözü ekseninde uluslararası meşruiyeti kabul edilen) güç odakları arasında mutabakatın/anlaşmanın sağlanması durumuna denk gelebilir. Anılan güç odakları varlıklarını demokratik temsile değil de muktedirler arası uzlaşmaya borçlu olduğu ölçüde durum vahimleşecek, terim kendi karşısına dönüşebilecektir.

Müteakiben, belirli bir toplum içinden aynı toplumun unsurlarına değil de bir başka toplumun unsurlarına iletilen mesajlar gündemi belirleyecek; böylelikle -yeni bir cumhuriyet projesi oluşturulabilirse- bunun normatif ifadesi olarak ortaya çıkacak yeni anayasa,

sadece devletin yapılanmasını ve temel hak ve özgürlükleri içeren bir belge olmaktan çıkıp,
uluslararası bir andlaşma

hüviyetine bürünecektir. *Anayasanın uluslararası andlaşma hüviyetine büründüğü durumda hükümet sistemleri (parlamentar sistem, başkanlık sistemi, yarı başkanlık sistemi vs.) de yeni bir içerik ve anlam edinir:* Hükümetin karşısında federe yapıların çoğu kez federal mahkemeler tarafından korunan ihlal edilemez ve andlaşmaya dayalı hakları oluşur.

Anılan bu son durum iki ya da fazla toplumun yeni bir düzen içerisinde birlikteliği ya da külliye ayrışması için gerekli potansiyelleri aynı anda taşıyan yeni bir hareket/siyaset zeminini biçimlendirir.

- Hâkim bir cumhuriyet projesinin yokluğunda, anayasa üzerinden sürdürülen çekişme anayasa tartışmalarıyla sınırlı kalmaz. İlgili toplumun dayanakları, tarihi, değerleri ve bütün bunları ifade eden sanatsal yapıtlar, muhalefet biçimleri, örgütlenmeler ve öneriler, parklar-bahçeler, çekişmenin kendisini açığa vurduğu alanlar haline dönüşürler.

Hâkim bir cumhuriyet projesinin yokluğunda, hâkim bir *geçmiş* anlatısı bulunmaz. Bir grubun geçmiş anlatısına ters düşen herhangi bir söylem diğer grubun gözdesi haline gelebilir. Bu ortamda, popüler tarih dizilerinden tiyatrolara, vaazlardan kürsüden önerilen millet tanımlarına kadar her şey, bir çekişmenin ve buna bağlı nefret ve/veya hayranlık hislerinin nesnesine dönüşür.

Hâkim bir cumhuriyet projesinin yokluğunda, hâkim bir *gelecek* tasavvuru bulunmaz. Cumhuriyet projeleri bir toplumu oluşturan insanların geleceği birlikte her gün yeniden üretmeleri için elzemdir. Daha önce belirtildiği gibi kendisi *verili olmayan* bir şeydir toplumsallık. Devletler gibi insan toplumları da organizmaya benzemez. Bir ineğin ömrü dolmadıkça, birisi yatırıp onu kesmedikçe ertesi sabah yeniden bütün olarak karşınıza çıkacağını söyleyebilirsiniz. Toplumlar böyle değildir. Onların bütünlüğü, bu bütünlüğün yeniden üretilmesine bağlıdır. Cumhuriyetin yurttaşlarına, onları kısıtlayan düzenlemelerin yine kendileri tarafından, *kendi kolektif varlıklarını ve geleceklerini koruyup geliştirecek şekilde* yapıldığını izah etmesi gerekir. Anayasalar *izah etmezler*, izah edilmiş olanı, uzlaşmış olanı, normatif bir üslupla topluma sunarlar. İzahat gerekliliği cumhuriyet ve anayasası arasındaki ilişkinin *dramatik* boyutunu oluşturur.

- Cumhuriyetin proje boyutu anayasanın değerden bağımsız olarak biçimlendirilme ihtimalini ortadan kaldırır. Diğer yandan, cumhuriyetin statik boyutunun da değerden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir.

1.3. 1982 Anayasasına Mündemiç Cumhuriyet Projesinin Normatif İfadesi Üzerine Saptamalar

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bir ila üçüncü maddeleri arasında bulunan hükümler Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturduğu varsayılan mutabakatın (cumhuriyet projesinin) içeriğinin en temel hususlarını oluştururlar.

Yukarıda birinci madde ele alınmıştı. Buna göre Türkiye Devleti "ölümlüler için her durumda belirsiz olan" *geleceği*, "verili olmayan ve her gün yeniden üretilmek durumunda olan" *toplumsal bütünlük içerisinde* üretmek maksadıyla kabul edilen **belirli bir değerler ve normlar silsilesine dayalı olarak** işletilmekteydi. Söz konusu değer ve normların bir demeti Anayasanın ikinci, üçüncü ve altıncı maddelerinde bulunabilir.

II. Cumhuriyetin nitelikleri

MADDE 2- Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir.

III. Devletin bütünlüğü, resmî dili, bayrağı, millî marşı ve başkenti

MADDE 3- Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir.

Bayrağı, şekli kanununda belirtilen, beyaz ay yıldızlı al bayraktır.

Millî marşı "İstiklal Marşı"dır.

Başkenti Ankara'dır.

VI. Egemenlik

MADDE 6- Egemenlik, kayıtsız şartsız Milletindir.

Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır.

Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz.

İkinci ve üçüncü maddelerin metinleri aklımızda kalsın. Bu metinleri oluşturan kavramlar hakkında bir takım saptamalar yapalım.

- *Temsil ve yurttaşlık*

“Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır”. Egemenliğin kullanımında *yegâne değil ama temel odak* devlettir. Türkiye Devleti’nin verili bir cumhuriyet projesi kapsamında işletilmesi sürecinde amil olan kurum **temsil** kurumudur.

Günümüz demokrasilerinde, devlet iktidarının kullanıldığı konumları dolduran kimseler, tasarruf ettikleri iktidarın **doğrudan maliki olmak iddiasında bulunamazlar**.

İktidar şahıslara değil bir yurttaşlar toplumuna ait kabul edilir. **Nerede –bugünkü anlamıyla- bir cumhuriyet var ise orada yurttaş bulunmak durumundadır**. Yurttaşsız cumhuriyet, cumhuriyetsiz yurttaş olmaz. Bu nedenle Hollanda bir cumhuriyettir.

Bir yurttaşlar toplumunun ne olduğu ve/veya neye dayandığı hususu dönemine göre değişir: Bir devirde kan esası belirleyiciyken bir diğerinde yer, kültür, hukuk ve sair amiller ya da bunların karmasından oluşan bir amalgam öne çıkabilir. Hangisinin belirleyici olacağına iktisadi amiller karar vermekle beraber, belirleyici olanı belirleme iktidarı, mevcudu belirleme keyfiyeti ile karıştırılmamalıdır. Bir başka deyişle, kültürel olanın (dinin, etnik temelin ve sair unsurun) otonomisi tanınmalı, ancak belirleyici olanı belirleme iktidarı üretim ilişkilerinde aranmalıdır.

Bir başka deyişle yurttaş–ele aldığımız diğer kavramlarda olduğu gibi- tarihin belirli bir döneminde belirli mekânlarda ortaya çıkar. Öyleyse cumhuriyetten ve yurttaştan bahsedebilmek için –kendileri de insanlığın fitratında bulunmayıp tarihin belirli dönemlerinde ortaya çıkan- bir seri hususa bakmak gerekir. Burada sayılan unsurlar çoğaltılabilir.

Bunlardan ilki devlet tüzel kişiliğinin doğmasıdır. Bu bağlamda devletin yöneticinin mülkü olmaktan çıkması, hükümdarın hazinesiyle devletin hazinesinin ayrışması gerekir.

Egemenliğin beşerileşmesi bir diğer husustur. Yönetici iktidarını kutsal metinlere, doğumdan kaynaklı haklarına değil, bir yurttaşlar toplumunu temsil ediyor olmasına dayandırmalıdır.

Yurttaşların sosyal sınıflarına, statülerine göre değişmeyen hakları olduğu fikrini gündeme getiren dönüşümler gerçekleşmiş olmalıdır.

Hukukun üstünlüğü (ikinci maddedeki ifadesiyle **hukuk devleti**) ilkesinin dönemsel olarak değişen gerekliliklerini yerine getirilmelidir (Örneğin 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ortalarına kadar bu ilke, yönetenlerin de yönetilenlerle aynı hukuk kurallarına aynı şekilde tabi olması anlamına gelmekteyken, Yirminci Yüzyılın ortalarından itibaren, -Amerikan hegemonyası döneminde sermayenin uluslararasılaşmasıyla uyumlu olarak- **küresel düzlemde geçerli kabul edilen üstün hukuk ilkelerine uymak anlamını edinmiş**, “milli irade” ile uyuşmadığı durumlarda bile, insan hakları ve mülkiyetin kutsiyeti üzerine birçok değeri küresel yükümlülük haline getiren süreçleri başlatmıştır. Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra söz

konusu süreçleri oluşturan dinamiklerin zorlayıcılığı gözle görülür biçimde artmıştır)

Sözleşme ideoloji hukuki işlemlerin temelini oluşturmaya başlamalı – geleneksel yükümlülüklerle bağlı olarak talep edilebilecek haklar önemli ölçüde ortadan kalkmalıdır.

- *Demokrasi ve cumhuriyet ilişkisi*

İkinci madde “Türkiye Cumhuriyeti ... demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir” diye buyurmaktaydı. Biraz önce de temsil kurumuna değindik ve ileride de bu hususa döneceğiz. Gelenen noktada cumhuriyet ve demokrasi ilişkisine bakabiliriz.

Şu ana kadar öğrendiklerimizden biliyoruz ki cumhuriyet bir uzlaşya (proje) dayalı olarak işletilen bir örgütlenmeye gönderme yapmaktadır.

Demokrasi ise yurttaşlar toplumunun kendi hayatını yöneten kararların oluşum sürecine katılma kapasitesine gönderme yapar. Cumhuriyet geleceği bir arada inşa etmeye yönelik bir teşebbüsün adı iken demokrasi bir kapasitedir.

Bir görüşe göre “belirli bir uzlaşya dayalı olarak tesis edilen çoğunluk iktidarı” bize “demokratik cumhuriyetin”² formülünü dolayısıyla “çoğunluğun tiranlığını” ve “küçük bir zümrenin çoğunluğun iradesi hilafına kararlar alma gücünü” engelleme imkânını verir.

Demokrasiyi **biçimsel** ve **katılımcı** olmak üzere iki başlıkta değerlendirmek mümkündür. Demokrasinin **biçimsel** formunda halkın kendi hayatını biçimlendiren kuralların oluşum sürecine katılma iktidarı (neyin ne kadar ne zamanda üretileceği ve nasıl üleştirileceği gibi sorulara etkili yanıt verme kapasitesi) zayıflarken, bir ad olarak halk, siyasi eylemin temel meşrulaştırıcı ilkesi haline dönüşür.

Demokrasinin biçimsel versiyonunda ilgi cumhuriyetin değerlerinden oy devşirebilme kapasitesine kayar. Aynı anda yurttaşların kendi hayatlarını biçimlendiren kararların oluşum sürecine katılma kapasitesi düşer. Biçimsel demokrasilerde, siyasete girmek için gerekli hazırlıkların ve siyasetçilerin kamuya sunumunun yüksek miktarda sermayeyi harekete geçiremeyecek olan kesimlere git gide daha zor geldiği gözlemlenmektedir. Bu süreçte kötü kavramının içeriği –yukarıda ele aldığımız “barış” kavramında olduğu gibi- dönüşür ve “kötü”, hâkim olmaya aday cumhuriyet projesine karşı görüşleri ortadan kaldırma sürecinin gereklilikleri üzerinden cisme kavuşur, vücut bulur.

Siyasetin metalaştırılması olarak adlandırılabilir bu süreç, siyasete girmek için gerekli hazırlıkların ve siyasetçilerin kamuya sunumunun yüksek miktarda sermayeyi harekete geçiremeyecek olan kesimlere git gide daha zor gelmesinden ötede bir anlam içermekte; siyasetin (seçimlerin), oylarla satın alınan bir meta (iktidar) haline dönüşmesi durumuna gönderme yapmaktadır.

Buna göre, seçimler farklı mallar/partiler arasında bir rekabet içermekte, oylar da istenilen hükümeti satın almak için kullanılan para-metaya denk gelmektedir. Mal bir kez satın alındığında (bir parti tercihi yapıldığında) demokrasi işlevini yerine getirecek; bu –hukuki- işlemle birlikte tüketici/seçmen bir sonraki seçime kadar

---

² Lenin’in *Devlet ve Devrim*’de bahsettiği demokratik cumhuriyetle karıştırılmamalıdır.

katılım haklarını devredecektir. Tüketici memnuniyetinin kriteri de ilgili malın kullanım kılavuzu ve satış ilanlarındaki özellikleri içerip içermediği sorusuna verilen cevapla şekillenecektir.

Siyasetin metalaştırıldığı düzeneklerde kendi hayatınızı biçimlendiren kuralların oluşum sürecine bir kez, o da oy verirken katılır, kendi namınıza siyasi kararların üretimine katılacak olanları belirlemiş olduğunuzdan, bir sonraki seçime ya da referanduma kadar uslu uslu beklersiniz. “Siyaseti satın aldığımız hizmetlerden biri olarak gören böyle bir anlayışta kaybolan şey, hepimizi ilgilendiren konuların ve kararların ortak bir kamusal müzakeresi olarak siyasettir” (Zizek, 2011). Kimin oyu daha fazla ise artık belirli bir süre içerisinde onun dediği olacaktır. Azınlıkta kalan oyların sahiplerine ait talepler farklı olduğu için bu kimseler –çoğu kez kalabalıkların önünde nedamet getirmedikçe- “halk öznenin” kuruluşuna dâhil edilmezler. Sınırları böylece çizilen anlayış içerisinde “hepimizi ilgilendiren konuların ve kararların ortak bir kamusal müzakeresi” olarak siyaset (katılımcı demokrasi), yerini, kötülerle iyiler arasında şekillenen aşırı (ama kaçınılmaz olmayan ve bu nedenle nesnel çelişki sınıfına girmeyen) bir antagonizmanın ezici programına bırakır.

Sonuç olarak, çoğunluk iktidarını tesis eden uzlaşının “**biçimsel demokrasi**”ye dayanması durumunda “*belirli bir uzlaşmaya dayalı olarak tesis edilen çoğunluk iktidarı*”nın bize “çoğunluğun tiranlığını” ve “küçük bir zümrenin çoğunluğun iradesi hilafına kararlar alma gücünü” engelleme gücü vereceğini söylemek mümkün değildir.

- *İktidar tasavvuru ve hükümet sistemleri*

İktidarın şahsa değil en son tahlilde devlet tarafından bekası düşünülen yurttaşlar toplumuna ait olduğu durumda, devlet iktidarının kullanıldığı konuları dolduran kimseler, sahip oldukları iktidarı, seçilmiş bir meclisin ürettiği yasalar ile bu yasalar çerçevesinde belirli politikaları icra ve tatbik etmek iddiasında bulunan (kimi zaman ve yerde doğrudan seçilen, kimi zaman ve yerde de parlamento seçimlerinin türevi olarak oluşan) yönetsel bir kadronun oluşturduğu temsili düzeneğe referansla kullanmak mecburiyeti altında kalırlar.

Buradaki iktidar tasavvuru –kendi iktidarını yüce bir güçten aldığı izne dayandıran pre-kapitalist yöneticinin iktidar tasavvurunun aksine- **doğrudan değil dolaylıdır**. Yönetici bir emaneti idare eden kimsedir, devlet(in cisimleşmiş hali) değildir. Kendi kişiliğiyle devletin (tüzel) kişiliği ayrılmış olup, ikincisi birincisinin üzerindedir. Tekrar edelim: Buradaki kurgu gereği, ilgili ülkenin yurttaşları – **ağırlıklı olarak** meclis ve diğer seçim makamları (seçilerek gelinen diğer pozisyonlar) üzerinden gerçekleştirildiği ve işlediği varsayılan- bir temsil sistemi ile iktidarın sahibi olarak düşünülebilirler. **Ağırlıklı olarak** diyoruz zira yukarıda verilen altıncı madde metnine bakıldığında Türk Milleti’nin egemenliğini (aralarında genel seçimle oluşturulmayan organların –yargının- da bulunduğu) yetkili organları eliyle kullandığı görülecektir.

Tarihsel süreç içerisinde kutsal bir iradenin doğrudan ve açık emir ve iznine dayanmaksızın kural ihdas etme, yönetme ve kuralları tatbik etme iktidarının ciddi sıkıntılar doğurduğu görülmüştür. Beşerileşmiş iktidarın dayanağı olan normlar, arızı, atlatılabilir, kenarından dolaşılabilir ve dayanıksızdırlar. “**İnsan işine gelmediğinde bu kurallara neden uymalıdır?**” sorusuna iyi ve tatminkâr bir cevap üretmeksizin beşeri egemenlik sisteminin düşünülebilmesi de işletilmesi de imkânsızlaşacaktır.

Aydınlanmadan bu yana “insan toplumlarının neden kutsal olmayan, değişken ve tahdit edici düzenlemelere (yasalara, mahkeme kararlarına, idari emir ve geleneklere) uyması gerektiği” sorusu siyaset bilimi ve felsefesinin birincil sorunu olarak gündemdedir. Locke, Rousseau, Kant gibi seçkin düşünürlerin önemli eserlerinin bu soruya cevap verme çabasının doğrudan ya da dolaylı sonuçları olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Somut tarihsel çeşitliliği içerisinde temsil sisteminin gelişiminin ardındaki temel etmen, yüzyıllar süren bir seri ciddi toplumsal dönüşüm ve çalkantının ardından toplumların gündemine gelen bu sorudur: Neden işimize gelmediği zaman kutsal olmayan, değişken ve tahdit edici yasal düzenlemelere ve idari emirlere uyulmuş? Temsil sistemi (dolayimli iktidar tasavvuru) siyasal iktidarın meşruiyeti sorunun çözümünde günümüz toplumları tarafından uygulanan en yaygın tedbirdir. İster başkanlık sistemi ister parlamenter sistemler (ister üretilen karma çözümler) olsun, bütün temsili demokrasiler meşruiyetini bu soruya üretilen cevap üzerinden tesis ederler.

Buna göre yurttaşlar, kendi yaşam alanlarına sınırlamalar ve yükümlülükler getiren (askerlik hizmeti, vergi, pasaport vs.), insan yapımı (kutsal bir iradenin ifadesi olmayan), değişme açık (bugün bir çıkarı korurken yarın aynı çıkarı reddeden) normlara, bu normlar kendileri tarafından, *kendi kolektif varlıklarını koruyup geliştirecek şekilde* yapıldığı için ya da bu inanç hâkim hale geldiği için uyarlar.

Klasik parlamenter sistem mantığı içerisinde **özgürlük** kavramı da bu suretle açığa kavuşur. Bu mantık içerisinde özgürlük *serbesti değildir*. **Özgürlük, kendi irademizle yapıldığını farz ettiğimiz normlar aracılığıyla kendi hareket alanımızı daraltmayı kabul etme eylemidir. Serbest (ipten kazıktan kopmuş) olduğumuz için değil, kendimizi yalnızca kendi irademizle ve toplumsallığı yeniden üretmek maksadıyla sınırladığımız için özgürüzdür**. Kamusal ancak böyle oluşturulur ve böyle sürdürülür. Toplumsal anlamda özgürlük, istediğini yapma değil toplumsal olanı korumak galesiyle dürtülerini/temel isteklerini sınırlama becerisidir.

İktidar meclis üzerinden (bazen yer esaslı bazen kan esaslı bazen de bu ikisinin karma bir hale getirilmesi suretiyle ve *her durumda devlet iktidarının kullanımıyla* oluşturulan) ulusa/millete ya da halka mal edildikten sonra; bu iktidarın devlet iktidarına dönüşerek, her kullanımda yeniden üretilmesi, (artık hukuki anlamını aşarak) genişlemiş temsil kurumunun verdiği meşruiyetle mümkün olacaktır.

Üretimin değişen dinamiklerine rağmen kaynağını ulustan almayan bir iktidar bugünün gelişmiş kapitalist toplumları için mümkün gözükmemektedir. Buna göre hükümet,

ya **milleti temsil etme** (milletin doğrudan ve yegâne temsilcisi olma) yolu ile devlet iktidarının sahibi olduğuna varsayılan bir meclise karşı sorumludur, o meclisin iradesini realize etmektedir (**birinci durum**);

ya parlamentonun ve yargının yanı sıra, milletin/halkın iradesini ifade ettiği kurumlardan *yalnızca birisi* olarak yönetim “işlevini” yerine getiren bir organdır (**ikinci durum**),

ya da başkanlık makamında yetkilendirilmiş bir temsili aygıttır (**üçüncü durum**).

İlk durum güçler birliği ilkesi tarafından belirlenen sisteme denk gelir. Burada millet ve onun tahdit kabul etmez, üstün iradesi meclis tarafından temsil edilmektedir. Meclis yürütme ve yargının içerisinde çıktığı temel temsil makamıdır.³ Anılan sistem İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı’da ve onun çevresini oluşturan toplumlarda büyük ölçüde terk edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri hegemonyası altında yeniden⁴ baskın hale gelen **güçler ayrılığı** prensibi ve –“medeni” (*civilised*)⁵ milletlerce benimsendiği haliyle- **hukukun evrensel prensiplerine riayet** ilkeleri, kendi egemenliği üzerinde hiçbir tahdit kabul etmeyen **güçler birliği** anlayışıyla örtüşmemektedir.⁶

Bir başka deyişle güçler birliği prensibiyle işleyen ve egemen olan meclise “senin iradenin üzerinde medeni milletler tarafından yorumlandığı haliyle insan hakları var” ya da “senin çıkardığın yasayı senden bağımsız olarak millet iktidarını kullanan anayasa mahkemesi anayasaya uygun bulmadı” kabilinden cümlelerle hitap edilemez. Amerika Birleşik Devletleri bağdaşklarına ve Üçüncü Dünya ülkelerine dayattığı yeni bir devlet formunu ve sermayeyi uluslararasılaştırırken güçler birliği prensibini devre dışı bırakma siyasetini gütmüştür ve hala gütmektedir.

Bizim 61 ve 82⁷ Anayasalarımızın dayandığı/benimsediği **ikinci durum** günümüz parlamenter sistemlerinin kurgusudur. Buna göre meclis, bakanlar kurulu ve yargıyla birlikte milletin iradesini kullandığı organlardan **sadece birisidir**. Anılan organlardan herhangi birisi bir diğerinin türevi değildir. Millet temsilini **yalnızca** mecliste bulmaz.

Artık Millet iradesini üç ayrı erkin somutlaştığı ve biri diğerini denetleme iktidarına sahip üç ayrı teşkilat aracılığıyla (yetkili organlar eliyle) kullanacaktır. Tesis edilen bu yeni düzende (güç şemasında) yetkili organlar, iktidatlarını/yetkilerini doğrudan millettten alıp millet adına kullandıklarından, Anayasa’ya göre aralarında bir hiyerarşi tertipleme (seçilmişleri atanmışlara tercih etmek) mümkün olmayacaktır. Artık güçler ayrılığı prensibine göre işleyen meclise “senin iradenin üzerinde medeni milletler tarafından yorumlandığı haliyle insan hakları var” ya da “senin çıkardığın yasayı senden bağımsız olarak millet iktidarını kullanan anayasa mahkemesi anayasaya uygun bulmadı” kabilinden cümlelerle hitap edilebilecektir.

Cumhurbaşkanının yetkilerini doğrudan millettten alan bu üç organ üzerinde esaslı bir iktidarının olmaması gerekliliği de bu kurgunun doğal sonucu olarak karşımıza çıkar. Ancak merkez ülkelerde Reagan ve Thatcher, çevre ülkelerde ise seçilmiş *Allende*’yi askeri darbe ile alaşağı eden *Pinochet*’nin Şili’si ile başlayan neo-liberal dönemde⁸

³ 1921 Anayasası’nın 2. Maddesinde bulunan “İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder” ve 1924 Anayasası’nın 4. maddesinde bulunan “Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakikî mümessili olup Millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder” ifadeleri anılan durumu tescil eder.

⁴ Uzun Ondokuzuncu Yüzyıl ve kısa Yirminci Yüzyılın ilk yarısında unutulmuş görüldüğü için “yeniden” tabiri kullanılmıştır.

⁵ Uluslararası Adalet Divanı’nı kuran statünün 38. Maddesi gereğince.

⁶ Yeri gelmişken doktrinde **güçler birliği** anlayışının yalnızca 21 Anayasasında gözlemlendiğimiz **meclis egemenliği sistemi** tarafından temsil edilebileceği inancı bulunduğunu; oysaki **güçler birliği** anlayışının bakanlar kuruluyla da uyumlu olarak çalışabileceğini, 24 Anayasası sürecinde de bu uyumun sağlandığını belirtelim. Kısacası güçler birliği prensibi hükümetin teşekkül etme usulüyle değil meclisin temsil kapasitesiyle ilgilidir.

⁷ 61 Anayasası’nın 4. ve 82 Anayasası’nın 6. maddesindeki “Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır” ifadesi bu durumu açıkça saptamaktadır. Gelinek noktada Meclis Millet’in yegâne temsilcisi olmaktan çıkmıştır.

⁸ 12 Mart (1971) muhtırası da başlangıç tarihi olarak önerilebilir.

hükümet etmenin gereklilikleri, cumhurbaşkanlığının yetkilerinde parlamenter sisteminin kurgusuna uymayan değişiklikleri gündeme getirmiştir. Yürütmeyi parlamenter denetimin dışına çıkarmaya yönelik değişiklikler kanun hükmünde kararnameler gibi önceki dönemlerde düşünölemeyecek “keşiflerle” sonuçlanmış, aynı süreçte cumhurbaşkanının yetkileri önemli bir kısmı yürütme alanını kapsayacak şekilde artırılmıştır.

Son durum (**üçüncü durum**) başkanlık sistemine denk gelir. Yürütme işlevini yerine getiren (bu erki kullanan) organın başının da tıpkı parlamentonun/meclisin kendisi gibi millet/ulus tarafından seçilmesi durumu, Türkiye’nin yabancı olduğu bir başka sistemi, başkanlık sistemini ya da yarı **başkanlık sistemini** gündeme getirecektir.

Başkanlık sistemlerinde hükümet makamında, sınırlı sayıdaki (yürütme erkine denk gelen) konularda halk *ya da* milletten aldığı doğrudan yetkiyi kullanarak hareket eden bir organ görmektediriz. Hatırlayalım, güçler ayrılığı prensibinin işlediği parlamenter sistemlerde de millet yürütme erkini hükümet üzerinden kullanmaktaydı. Ancak hükümet meclis içerisinde çıkıyor, bu suretle iktidarda bulunan gruplar hükümet edebilmek için meclis içerisinde hâkimiyet kurmak durumunda kalıyorlardı.

Bu son durumu “güvenoyu”, “gensoru” gibi hükümeti düşürebilecek imkânlarla birlikte düşündüğümüzde, *parlamenter sistemlerde yürütme iktidarına sahip olmanın önkoşulunun, yasama iktidarını elde tutmak olduğu* hususu göze çarpacaktır. *Parlamenter sistemlerde* hükümeti elinde bulundurmamak isteyenler yasama organındaki iktidarlarını her gün yeniden üretmek gibi meşakkatli bir işle uğraşmak durumunda kalacaklardır.

Başkanlık sistemlerinin ayırt edici yanı, bir kez seçilen başkanın, *iktidarını yeniden üretmek için seçildiği süre boyunca meclisi kontrol etme zorunluluğunun/önkoşulunun esaslı olarak zayıflamasında (erozyona uğramasında)* bulunabilir. Bir başka deyişle, parlamenter sistemde bakanlar kurulu ve liderinin parlamentodaki çoğunluğa olan bağımlılığı, başkanlık sisteminde çok daha azdır. Parlamenter sistemlerde yürütmenin başı, seçilmiş meclise karşı doğrudan sorumludur. Başkanlık sisteminde ise seçimle gelen yürütmenin başı –istisnai durumlar haricinde- parlamento tarafından yerinden edilemez.

1.4.Monarşi ve Cumhuriyet İlişkisiyle Ancak Dolaylı Alakası Olan Tuhaf Bir Sonuç Bölümü

- *Apaçıklık meselesi*
“Herkesin bildiğinin” ortak akıl cinsinden ifadesi “apaçıklık” durumuna denk düşer. *Apaçıklık* hissini yaratan önermeler güçlüdür. Onların ve onlara içerik kazandıran kavramların/nosyonların izahatı için ek bir çaba göstermeye gerek yoktur. “Apaçık” sonuçlar ancak cevapları önceden verilmiş soruların önüne konulabilirler.

“Herkesin bildiğinin” ortak akıl cinsinden ifadesi “yanlış olanı” “düzeltmeye” yetmeyecektir. Zira bu “apaçıklık/besbellilik” durumunun bizatihi kendisi yapıların ve söylemlerin etkisi ile oluşur. Bu nedenle, “Apaçık” gerçek olarak kabul edilen önermeler ve bunların önvarsayımları, fikri emek süreci ve üretim süreci içerisinde bir şeyler esaslı olarak dönüşmeden sorgulanamaz.

- *Meclis ne üretir*
Yukarıdaki paragrafı somut bir örnekle açıklamaya çalışalım: Okumakta olduğunuz satırların yazarının davetlileri arasında bulunduğu bir iktisat kongresi oturumunda,

konuşmacılar arasında bulunan popüler/ünlü hukukçu “**Meclis ne üretir?**” diye sordu. Ona göre cevap apaçık: “Yasa”. Konuşmacı açıklamalarına devam etti: Meclisin yasaları **etkin** ve **verimli** olarak üretmesi gerekiyordu.

Belirli bir söylemsel formasyon içerisinden konuşan kimsenin (ilgili söylemin taşıyıcısının) çıkarımları da yine aynı formasyon tarafından biçimlendirilir.

Konuşma anılan söylemin terimleri ile uyumlu ve *tutarlı* olarak devam etti: Konuşmacı yasaların sadece **etkin** ve **verimli** olarak değil, aynı zamanda **kaliteli** biçimde üretilmesi gerekliliğini vurguladı. İfadesinde geçen **etkinlik**, **verimlilik** ve **kalite** kavramları da besbelli/apaçık (izahat gerektirmeyen) kavramlar olarak konuşmacının sunumu içerisinde yer aldılar, anlam ürettiler. Anılan kavramlar tarafından ifade edilen apaçık gerçeklikler için izahata gerek yoktu.

Konuşma ilerledikçe görüldü ki koalisyonlar karşısında güçlü tek parti hükümetleri oldukça verimkâr yasama faaliyeti gerçekleştirebileceklerdi. Tabii ki muhalefet de gerekiyordu, zira muhalefetin varlığında gerçekleşecek *rekabet*, üretimde (*kaliteli* yasaların üretiminde) *verimliliğin* ve *etkinliğin* önkoşuluydu. Ancak muhalefetin – uluslararası normlara uygun üretim kararlarının yaratacağı sosyal etkilerle uğraşmak yerine- yasa üretimi sürecinde *kalite kontrolü* gerçekleştirmesinin daha anlamlı olacağı vurgulanıyordu. Zira bize neyin üreteceğini siyaset kurumu değil piyasanın kendisi (dolayısıyla neo-klasik iktisat ilminin kapalı ve matematiksel formülasyonları) söyleyecekti.

Öngörü ve önermelerinden istifade ettiğimiz konuşmacının sözleri ona ait değildir. *Aslında hiçbirimiz sözlerimizin maliki sayılmayız*. Konuşmacı hâkim söylemin taşıyıcısı olarak oldukça tutarlı bir konuşma yapmıştı. Taşıdığı söylemi yani verili kabul ettiği (anlatının içyapısı gereği birbiriyle bağlantılı) kavramları kullanmış, bu kavramların verili kabul edilmesinin sonucunda zaten bilinen soruları sormuş ve sorulardan önce mevcut bulunan cevaplara ulaşmıştı.

Cumhuriyet ve Monarşi terimlerinin anlamı üzerine verdiğimiz izahatta da açıkça görülebileceği gibi bugün *genel kamu hukuku* alanında yürütülen çalışmaların da içinden şekillendikleri söylemi ve buna ait içerikle belirlenen kavramları kullandığını, bu kavramların verili kabul edilmesinin sonucunda, zaten bilinen soruların sorulduğunu ve sorulardan önce mevcut bulunan cevaplara ulaşıldığını söylemek mümkündür. Daha da ileri gidelim: Bu tartışmalarda cevabı olmayan sorular sorulamaz.

Meclisin ne ürettiği sorusuna başka söylemler içerisinden farklı yanıtlar vermek mümkündür. Kapitalist toplumsal formasyonlarla uyumlu cumhuriyet kuramları içerisinden çekebileceğimiz *bir diğer söylemin zorunlu sonucu* olarak meclisin asli işlevinin yasa üretmek olmadığı savlanabilir.

Bu sava göre meclisin asli işlevi yasa üretmek değildir: Meclisin asli işlevi yasa üretmek olsaydı meclis feshedilir, çalışkan hukukçu kadın ve erkeklerden yüz kişilik bir ofis tertiplenir ardından da takdire şayan bir verimlilikle kanun basılabilirdi. Hatta internet sitelerinden yayınlanan metinlere (yasalara) SMS mesajları ile destek toplamak da mümkün olurdu.

Böyle bir tercih topluma –nominal ücretler bağlamında ve rakip meclisler karşısında- çok daha ucuza yasa üretme yolunu da açardı. Öyle ki başka bir topluma mündemik

(ve bizim meclisimiz kadar verimli ve etkin üretim yapamayan) başka bir meclisin faaliyeti için doğrudan ya da taşeron sıfatıyla dolaylı olarak kanun üretmek gibi yeni gelir kapıları da açılırdı.

Yeri gelmişken şu hususu belirtelim: Kanun üretimi ile terlik üretimi arasında benzerlikler olduğu gibi esaslı farklılıklar da vardır. *Normlar bir çıkarı ya da bir kısım menfaati korumakla binlerce çıkarı dışlar.* Bir başka ifadeyle, korunan her bir çıkara karşılık korunmama kararı alınan, bastırılan binlercesi mevcuttur. Yasa metinleri teknik sorunlarla uğraşmak için üretilen kullanım kılavuzları değildir. Kısaca, herkes için uygun, yolumuzu şaşırmamış isek anlamamız gereken, rasyonel ve bilimsel yasa metni diye bir şey yoktur. İki hususu hatırlatalım:

1-Değerden bağımsız anayasa olamayacağı gibi yasa da olmaz.

2-Ele aldığımız söylem yukarıda, demokrasi ve cumhuriyet ilişkisini tartıştığımız alt-başlık altında, “siyasetin metalaştırılması” kavramıyla ifade ettiğimiz sürecin bir parçasını oluşturmaktadır.

Peki, o zaman meclis ne üretir? İncelemekte olduğumuz ikinci söyleme göre bu sorunun cevabı **meşruiyettir.**

İlgili meclisin bizleri (cumhuru) temsil ettiğini kabul eder isek, böyle bir kanaat husule gelir ise, dolaylı olarak (temsil kurumu vasıtasıyla) kendi irademizle ürettiğimiz normlara kendi isteğimizle uyarız. Yukarıda da belirttiğimiz gibi klasik parlamenter sistem mantığı içerisinde özgürlük kavramı da bu suretle açığa kavuşur. Tekrar edelim: Özgürlük serbesti değildir. Özgürlük kendi irademizle yapıldığını farz ettiğimiz normlar aracılığıyla kendi hareket alanımızı daraltmayı kabul etme eylemidir. Kamusal ancak böyle oluşturulur ve böyle sürdürülür. Toplumsal anlamda özgürlük, istediğini yapma değil, toplumsal olanı korumak gaye (ve –bazen- gailisiyle) dürtülerini/temel isteklerini sınırlama becerisidir. *Kar elde etme dürtüsü de* bu kuralın neticelerinden azade değildir.

Neticede incelemekte olduğumuz ikinci söylem içerisinden ifade edildiğinde, meclisin meşruiyeti onun toplumsallığın korunmasında ve yeniden üretilmesinde edindiği işlevden/rolden kaynaklanmaktadır. Buna göre, bizi temsil ettiğine inanmadığımız bir meclisin ya da hukuk bürosunun ürettiği insan yapımı kurallara uyma eylemi özgürlük değildir. Böyle bir durumda çıplak zor devreye girer ancak rıza ortadan kalkar. Böyle bir durumda bir yasallık söz konusu olabilir, ancak meşruiyet yoktur.

Geleceği bir ülkede yaşayan insanların birlikteliği ve rızasıyla bir arada üretme edimini mümkün kılacak proje dayana dayana “terlik üretir gibi yasa üreten” meclislere dayanıyor ise, dayanabiliyor ise sorun yok ama Hollanda bir cumhuriyettir!

Ekonomi ve Toplum'dan temsil üzerine pasajlar

Temsil kavramı üzerine Weber tarafından yapılan saptamalar devlet, cumhuriyet ve demokrasi kuramları açısından aynı ölçüde önemli kabul edildiklerinden öğrencilere tanıtım maksadıyla alıntılanmıştır.

I. Pasaj (Weber, 2012:410-411)

“X. Doğrudan Demokrasi ve Temsili Yönetim

19. Doğrudan Demokrasinin ve İleri Gelenler Tarafından Yönetimin Şartları

Tedbirlerin uygulanmasında buyurucu güçlerin belli bir asgari düzeyi kaçınılmaz olmasına rağmen, bazı örgütler onu mümkün olduğunca azaltmaya çalışabilirler. Bunun anlamı otorite sahibi kişilerin üyelerin kendisine verdiği otorite nedeniyle, sadece onların iradesine uygun davranmaya ve onlara hizmet etmeye zorunlu tutulmasıdır. Tüm üyelerin tek bir yerde toplanabildiği, birbirlerini tanıdıkları ve sosyal olarak eşit değerlendirildikleri küçük gruplarda bu yüksek derecede elde edilebilir. Yine de, bu başta kolektif şehirler ve geçmişin şehir devletleri ve bazı bölgesel gruplar olmak üzere büyük gruplarda da denendi.

Aşağıda bu amaca ulaşmanın başlıca teknik araçları yer alır: (a) Eğer mümkünse sadece üyelerin iki genel kurulu arasında işleyen kısa vadeli görev; (b) istendiği zaman azil sorumluluğu; (c) rotasyon ya da makamın doldurulmasında kura ile seçim ilkesi, böylece her üyenin sırası gelir. Bu teknik olarak eğitim almış ya da uzun deneyimleri olan ve resmi sıraları idare eden kişinin iktidar konumundan korunmayı mümkün kılar; (d) makamın idaresi için üyeler meclisi tarafından katı biçimde belirlenmiş bir talimatname konulur. Yeterlilik alanı bu nedenle somut olarak belirlenir ve bu genel bir özellik değildir; (e) genel kurula hesap verilmesi için katı bir zorunluluk; (f) öngörülmeyen olağan dışı sorunların üyeler meclisine ya da onları temsil eden komiteye sunulması yükümlülüğü; (g) güçlerin her biri kendi özel işlevine sahip çok sayıda makam arasında dağılımı; (h) makama tam zamanlı bir iş olarak değil, bir meşguliyet olarak bakılması.

Eğer idari kadro gizli oyla seçiliyorsa, seçim süreci üyeler meclisinde olur. [Doğrudan demokrasilerde] Yönetim temelde sözlüdür, yazılı kayıtlar ancak bazı hakların açık olarak kaydı gerekli olduğu ölçüde söz konusu olur. Bütün önemli tedbirler meclise sunulur.

Bu ve benzer yönetim tipleri üyeler meclisi geçerli olduğu sürece, ‘doğrudan’ ya da ‘araçsız demokrasi’ olarak adlandırılacaktır.

1.Kuzey Amerikan ‘şehirleri’ ve Glarus, Schwyz ve Appenzell gibi daha küçük İsviçre Eyaletlerinin hepsi, sadece büyüklüklerinden dolayı, doğrudan demokrasinin uygulanabilirliğinin sınırındadır. Aslında Atina demokrasisi ve bununla birlikte daha radikal biçimde erken ortaçağ İtalyan şehir devletlerinin *parlamentumu* bu sınırı önemli derecede aştı. Gönüllü kuruluşlar, her türlü lonca, bilimsel, akademik ve sportif birlikler bu biçime sahiptir. Ancak bu, herhangi bir bireyin kendileri üzerinde otorite sahibi olmasını istemeyen aristokrat efendi gruplarının iç örgütlenmesi için de geçerlidir.

2.Doğrudan demokrasinin temel şartları olarak, grubun sayısal ya da bölgesel kapsamı açısından, ya da daha iyisi her ikisinde, küçük köçeğine ek olarak, sadece profesyonel uzmanlar tarafından layıkıyla üstesinden gelinebilecek nitelikli görevlerin olmayışı söz konusudur. Böyle bir profesyonel uzman grubunun olduğu yerde, onları bağımlı bir konumda tutma denemesinin ne kadar güçlü olduğu

önemli değildir, bürokratikleşmenin tohumları mevcuttur. Hepsinden önemlisi, böyle kişiler doğrudan demokrasinin uygun yöntemlerine göre ne atanabilir ne de azledilebilir.

3.İlkel gerontokratik ve patriarkal grup doğrudan demokrasinin rasyonel formlarıyla yakından ilişkilidir. Bunun nedeni otoriteyi elinde tutanların onu üyelerin 'hizmetinde' kullanmasının beklenmesidir. Bununla birlikte, iki temel farklılık söz konusudur: Yönetme güçleri normal olarak tahsis edilir ve eylem katı biçimde geleneğe bağlıdır. Doğrudan demokrasi ya rasyonel grupların örgütlenmesinin bir formudur ya da rasyonel bir form olabilir..."

(Weber, 2012:410-411).

II.Pasaj (Weber, 2014:417-20)

"X1. Temsil

21. Başlıca Formları ve nitelikleri

Temsilin altında yatan başlıca unsur, bir örgütün belli üyelerinin, 'temsilcilerin' eyleminin diğer üyeleri bağlayıcı ya da onlar tarafından meşru ve zorunlu olarak kabul edildiğinin düşünülmesidir... Temsil egemenlik yapıları içerisinde çeşitli formlar alır.

1.Tahsis Edilmiş Temsil. Bu durumda şef ya da yönetim kadrosundan bir üye temsilin tahsis edilmiş haklarını üstlenir. Temsil bu formda çok eskidir ve patriarkal ve karizmatik grupların her türünde görülür. Temsil yetkisinin geleneksel olarak sınırlı bir kapsamı vardır.

Bu kategori klan şeylerini, kabile şeflerini... her türlü benzer patriarkal ve patrimonyal başkanlarını kapsar...

2.Tahsis edilmiş temsille yakından ilişkili olan zümre tipi temsildir. Bu öncelikle tahsis edilen hakların ya da imtiyazların temsil edilmesi ve zorla uygulanması meselesi olduğu kadarıyla temsili oluşturmaz. Yine de, zümreler gibi kurumların kararlarının etkisi imtiyazların kişisel sahiplerinden imtiyazsız gruplara yayıldığı kadarıyla temsili özelliğe sahip olabilir ve böyle tanına bilir. Bu doğrudan hizmetlilerle sınırlandırılmaz, sosyal olarak imtiyazlı gruplarda yer almayan diğerlerini de kapsayabilir. Bu 'diğerleri' düzenli olarak gerekli eylemle sınırlanırlar, ister bu ister sadece tahsis edilmiş olsun, isterse temsili otorite üzerinde açıkça hak talep etsin fark etmez...

3.Bunun radikal antitezi 'talimatlı' temsildir. Bu durumda seçilmiş temsilciler ya da rotasyonla ve kurayla ya da başka bir şekilde belirlenen temsilciler, buyruklu vekalet ve azletme hakkıyla katı biçimde sınırlandırılmış temsil güçlerini uygularlar. Bu 'temsilci' tipi fiilen temsil ettiklerinin bir vekilidir.

Buyruklu vekalet, çok uzun zamandır çeşitli örgütlerde yer sahibiydi. Örneğin, Fransa'daki komünlerin seçilmiş temsilcileri neredeyse her zaman *chiers de doleances*⁹ ile sınırlanmıştır. Günümüzde bu tip temsil özellikle doğrudan demokrasinin yedeği olarak hizmet ettiği Sovyet tarzı cumhuriyetçi örgütlenmelerde belirgindir; çünkü sonraki kitlesel örgütlenmelerde imkansızdır. Talimatlı vekaletler Batı dünyası dışındaki örgütlenmelerin tümünde hem Orta Çağlarda hem de modern zamanlarda kesinlikle bulunur; fakat hiçbir yerde büyük bir tarihsel önemi yoktur.

---

⁹ **Cahiers de Doléances** (daha sıklıkla bilindiği üzere **Cahiers**) Fransa'da 1789 senesinin Mart ve Nisan ayları arasında üç tür mülk geliri hakkında tutulan ihtilaf listeleridir.

4. Özgür Temsil. Çoğunluk tarafından seçilen (ve muhtemelen rotasyona bağlı olan) temsilci talimatla sınırlandırılmaz ama kendi kararlarını alacak konumdadır. Sadece kendi gerçek görüşlerini açıklamakla yükümlüdür; kendisini seçen kişilerin çıkarlarını desteklemekle yükümlü değildir.

Özgür temsil bu anlamda alışılmadık şekilde talimatların yokluğunun ya da eksikliğinin kaçınılmaz sonucu değildir, ama diğer durumlarda seçimin planlı amacıdır. Bu doğru olduğu ölçüde, temsilci, seçimi nedeniyle, otoriteyi seçmenlerin üzerinde uygular ve sadece onların vekili değildir. Bu tipin en belirgin örneği modern parlamenter sistemdir. Kişiler-üstünlüğe olan genel eğilimi, politik ya da etik soyut normlara uyma zorunluluğunu yasal otoriteyle paylaşır. Bu özellik en fazla, modern politik örgütlerin temsil organları olan parlamentolarda belirgindir. Bunların işlevleri, partilerin gönüllü müdahalesi dışında anlaşılabilir değildir. siyasal olarak pasif olan yurttaşlara adayları ve programları sunan partilerdir. Parlamento içinde gizli oylama ve anlaşma süreciyle idare sürecini yöneten kuralları da yaratırlar. İdareyi kontrole tabi tutarlar, güvenleriyle onu desteklerler ya da ya da oy çoğunluğuna hükmetme nedeniyle ne zaman isterse güvenini geri çekerek onu devirirler, bunu yapacak konumdadırlar” (Weber, 2014:413-415).

“Ekonomik Düzenle İlişkiler: Bunlar çok karmaşıktır ve ayrı olarak analiz edilmek zorundadır. Mevcut öncelikli amaçlar açısından sadece aşağıdaki genel değerlendirmeler yapılacaktır:

1.Özgür temsilin gelişmesindeki bir faktör daha eski statü gruplarının ekonomik temellerini çökertmekti. Bu, sosyal konumlarına bakmaksızın demagojik yetenekli kişilerin kariyerlerini sürdürmesini mümkün hale getirdi. Bu çökertme sürecinin kaynağı modern kapitalizmdi.

2.Yasal düzenin ve idari sistemin işlevselliğindeki hesaplanabilirlik ve güvenilirlik rasyonel kapitalizm için hayati öneme sahiptir. Bu ihtiyaç, burjuvanın patrimonial monarklar ve feodal soylular üzerinde, kesin bir söz hakkına sahip olduğu, idareyi ve finansı kontrol eden ve yasal düzendeki değişiklikler üzerinde önemli etkide bulunabilen eşit yetkili kurullar aracılığıyla engeller koymaya çalışmasına yol açtı.

3.Bu geçiş oluyorken, proletarya henüz politik bir güç haline gelmemişti ve henüz burjuvazi için bir tehlike olarak görünmüyordu. Ayrıca, oy hakkı için mülk yeterlilikleri aracılığıyla varlıklı sınıfların gücüne yönelik herhangi bir tehdidin ortadan kaldırılmasında bir tereddüt yoktu.

4.Ekonomik düzenin ve devletin kapitalist gelişme için olumlu olan biçimsel rasyonelleşmesi parlamenterler tarafından güçlü biçimde desteklenebilirdi. Ayrıca, parti örgütleri üzerindeki etkisini güvence altına alması göreceli olarak kolay görünüyordu.

5.Mevcut partileri eylemlerinde demagojinin gelişmesi oy hakkının yayılmasının bir işleviydi. İki ana faktör monarkları ve bakanları her yerde evrensel oy kullanma hakkına olumlu bakmaya itme eğilimindeydi; dış çatışmada proletaryanın desteklenmesi gerekliliği ve burjuvaziyle karşılaştırıldığında muhafazakar bir etki olacağını umudu. Bu sonucunun yersiz oldu ortaya çıktı.

6.Parlamentolar, büyük çoğunlukla varlıklı ve kültürlü sınıflardan, yani *honoratio*resten oluştuğu sorunsuz şekilde görevini yerine getirme eğilimindeydi. Parti yapısının altında böyle sınıf çıkarlarından ziyade yerleşik sosyal statü yatar. Çatışmalar sadece farklı servet biçimleri arasında olma eğilimindedir; fakat sınıf partilerinin, özellikle proleter partilerin iktidara gelişiyle, parlamentonun konumu radikal olarak değişti. Değişen bir diğer önemli faktör özellikle plebisiter niteliğiyle birlikte parti örgütlerinin bürokratikleşmesiydi. Parlamento üyesi, bu şekilde seçmenlerin ‘efendisi’ olmaktan çıkar ve sadece parti mekanizmasının liderlerinin ‘hizmetçisi’ haline gelir. Bu başka bir yerde daha detaylı tartışılmak zorundadır.

22. Çıkar Gruplarının Vekilleriyle Temsil

Beşinci tip temsil çıkar gruplarının vekilleriyle olandır. Bu terim üyelerin seçiminin özgür bir seçim meselesi olmadığı temsil organı tipinde geçerli olacaktır; burada temsil organı meslekleri ve sosyal ve sınıfsal üyelikleri temelinde seçilen kişilerden oluşur. Her grup kendi türünden kişiler tarafından temsil edilir. Şu anda bu tip eğilim mesleki bir temelde temsildir.

Bu tür temsil yine de, içindeki belli olası çeşitliliklere göre çok farklı bir öneme sahip olabilir. Öncelikle özel mesleklere, statü gruplarına ve sınıflara göre; ikinci olarak da farklılıkları çözümüleme aracının doğrudan gizli oylama ya da uzlaşma olduğuna göre büyük ölçüde farklılaşacaktır. İlk bağlmada önemi büyük ölçüde farklı kategorilerin sayısal oranlarına göre değişecektir. Böyle bir sistemin nitelik olarak radikal biçimde devrimci ya da aşırı muhafazakar olması mümkündür. Bu her durumda sınıf çıkarlarını temsil eden güçlü partilerin gelişmesinin bir ürünüdür.

Kural olarak, bu tür temsil belli tabakaların oy haklarını elinden alma amacıyla yayılır:

(a)Bu ya vekaletleri meslekler arasında dağıtarak ve böylece aslında sayısal olarak üstün olan kitleleri oy hakından mahrum ederek

(b)Ya da açıkça ve resmi olarak varlıklı olmayanların oy hakkını sınırlandırarak ve böylece gücü ekonomik konumuna dayanan bu tabakaları oy hakından mahrum ederek yapılır (Bir Sovyetler devletinin durumu)

Bu enazından, bu tür temsilin, eğer buraya kadarki deneyim anlaşılırsa, parti çıkarlarının kesin egemenliğini ortadan kaldırmaya da onu zayıflattığı teoridir. Kampanya fonlarının rolünün azaltılabilmesi teorik olarak mümkündür, ama bunun ne derecede doğru olduğu şüphelidir. Bu türden temsil organları etkili bireysel liderliğin (*Führerlosigkeit*) yokluğuna eğilimlidirler, zira bir çıkar grubunun profesyonel temsilcisi tüm zamanını görevine adayabilecek tek kişi olabilir; bu nedenle varlıksız tabaka arasında bu görev; örgütlü çıkar gruplarının paralı sekreterlerine devrolur.

1.Uzlaşmanın farklılıkları çözümüleme aracı sağladığı temsil, 'sınıfların' eski tarihsel organlarının tümünün ayırt edici özelliğidir. Günümüzde işgücü-yönetimi komitelerinde ve çeşitli ayrı otoriteler arasındaki uzlaşmanın gündemde olduğu yerlerde hakimdir. Mesleki bir grubun 'önemine' sayısal bir değer atfetmek mümkün değildir. Hepsinden önemlisi, muhtemelen özellikle iyi bilinenmiş ve güçlü kişisel çıkarları olan bir taraftan işçi kitlelerinin ve gittikçe azalan girişimcilerin çıkarları sayılarına bakılmaksızın dikkate alınmalıdır. Bu çıkarlar çoğunlukla son derece zittir, bu nedenle statü ve sınıf üyeliği açısından bir hayli heterojen olan unsurlar arasındaki oy çokluğu ile karar alma ilkesi fazlasıyla yapaydır. Nihai kararın temeli olarak gizli oylama *partilerin* uzlaşmasının belirlenmesi ve ifade edilmesinin bir özelliğidir. Yine de bu, mesleki çıkar gruplarının ayırt edici bir özelliği değildir.

2.Gizli oy temsilin kabaca eşit sosyal statüde unsurlardan oluştuğu sosyal gruplarda yeterlidir. Bu nedenle sözde Sovyetler sadece işçilerden oluşur. Loncaların (güç için) savaşı döneminin *mercadanzası* prototiptir. Meseleleri oy çokluğu ilkesiyle karara bağlayan bireysel loncaların temsilcilerinden oluşur.

Bununla birlikte, eğer özellikle güçlü loncalar oy üstünlüğü sağlarsa gerçekte ayrılma tehlikesi içindeydi. Sovyetlerdeki beyaz yakalı işçilerin katılımı bile sorun yaratır. Onların oy paylarına mekanik sınırlar koymak olağandı. Eğer köylülerin ve esnafın temsilcileri kabul edilirse, durum daha karmaşık hale gelir ve eğer 'yüksek' meslek ve işçi çıkarları işe karışır, gizli oyla sorunlara karar vermek imkânsızlaşır. Eğer bir işgücü-yönetimi organı eşit temsil açısından örgütlenirse, 'sarı' sendikaların eğilimi işverenleri ve belli türden işverenlerin işçileri desteklemektir. Sonuç, sınıf bağlılığında (*klassenwürde*) en eksik olan unsurların en kesin etkiye sahip olmasıdır.

Ama saf proleter 'Sovyetler' bile durgun zamanlarda farklı işçi gruplarının arasında, muhtemelen Sovyetleri felce uğratacak keskin düşmanlığın gelişmesine maruzdu. Bununla birlikte, bu her durumda farklı çıkarları birbirine düşünren usta politikalar için kapıyı açardı. Bürokratik unsurların bu fikre bu kadar sıcak bakmalarının sebebi budur. Aynı şeyin endüstri işçilerinin ve köylülerin temsilcileri arasında olması da muhtemeldir. Bu gibi temsil organlarını kesin biçimde devrimci temelden başka bir şekilde organize etme çabası son tahlilde farklı formlarda seçim manipülasyonu için bir diğer fırsat olarak ortaya çıkar.

3.Temsilin mesleki temelde gelişmesi ihtimali kesinlikle düşük değildir. Ekonomik ve teknik gelişmenin istikrar dönemlerinde bu özellikle yüksektir, ama böyle durumlarda partilerin önemi ne olursa olsun azalacaktır. Budurum ortaya çıkmadıkça mesleki temsil organlarının partileri elemeyen başarısız olacağı açıktır. Aksine, açıkça görüldüğü gibi şu anda, Almanya'da 'İşçi Konseyleri'nden Federal Ekonomik Konseylere varan kadar, sadık parti yandaşları için çok sayıda yeni aralık yaratılıyor ve kullanılıyor. Ekonomik çıkarlar politikanın içine girerken aynı anda politika ekonomik düzene nüfuz ediyor. Bu duruma yönelik bir takım farklı olası değer tutumları vardır, ama bu gerçekleri değiştirmez.

Politik alanda gönüllü bir çıkarlar oyunu ile birlikte gerçek parlamenter temsil, sonuçlarıyla birlikte ortaya çıkan plebisiter parti örgütlenesi, çıkar gruplarının rasyonel temsiliyle ilgili modern düşünce tamamıyla Batı Dünyasına özgüdür. Bunların hiçbiri statü gruplarının ve sınıfların Batıya özgü gelişiminden ayrı olarak anlaşılabilir. Orta Çağ'da bile bu olguların tohumları Batı dünyasında bulunuyordu ve *sadece* orada vardı. 'Şehirler' ve 'tabakalar' (*rex et regnum*), 'burjuvazi' ve 'proletarya' sadece Batı dünyasında vardı" (Weber, 2014:417-20).

2. Üniter ve Üniter olmayan (Federal ya da başka bir formu haiz ya da bileşik) devlet

2.1. Üniter Devlet

Mekândan bağımsız iktidar ilişkisi olmaz. Devlet iktidarı (siyasi iktidar) üzerine söylenenleri hatırlayalım: Devlet **içerisinde temsil bulan farklı taleplerin ve bu talepleri üreten gruplara ait güçlerin kesişme noktasında** oluşan (yani aslında devlet denilen ilişkiler alanının **dışından kaynaklanan** taleplerle biçimlenen) siyasi iktidar **verili bir coğrafya üzerinde özgün etkiler** doğurur. Bu coğrafya devletin ülkesidir. Üniter devlet söz konusu olduğunda devletin ülkesi ile siyasal iktidarın özgün etkiler doğurduğu alan örtüşür. Diğer devlet biçimlerinde (bileşik devletlerde) devletin ülkesi ile siyasal iktidarın **özgün etkiler** doğurduğu alan arasında farklılıklar bulunur. Bu hususu ileride tetkik edeceğiz.

“Özgün etkiler” dedik, bundan kasıt şudur: Siyasi iktidar toplumsal iktidar biçimlerinden yalnızca birisidir. Toplumsal iktidarın farklı veçheleri elinizdeki paradan, iş akdinde işi-veren olmaktan kaynaklanan pozisyonun havasına; sanattaki yetkinliğinizden, inanç meselelerindeki hakimiyetinizde pek çok durumda karşımıza çıkar.

Siyasi iktidarın **özgün yanı** diğerleriyle çeliştiğinde **kendisini diretebilme yetisidir**. Diyelim ki toplum içerisindeki iktidar pozisyonlarından birisi ya da birkaçı (falanca Köyün Doğasını Koruma Derneği, filanca platform ve partiler) HES'lere karşı bir politika setini (kendi içerisinde tutarlı bir talepler toplamını) savunuyor. **içerisinde temsil bulan farklı taleplerin ve bu talepleri üreten gruplara ait güçlerin kesişme noktasında** oluşan **siyasal iktidar** ise aksi yönde bir görüş bildiriyor. Karşıcı (muhalif) hareket **salt karşı olmakla** başarıya ulaşamaz: Valiliğin komutası altındaki güvenlik güçleri müdahale eder. Başarı için karşıcı hareketlerin taleplerini **siyasal iktidar içerisinde temsil ettirebilmeleri** gerekir. Bu talepler basın, kamuoyunun, siyasi partilerin, alternatif değerlendirme (alternatif metalaştırma) yöntemlerini tanıtmaya hevesli ve/veya metalaşma sürecinden nemalanamamış sermaye gruplarının ve sair zevatin desteğini alarak (ittifak politikalarıyla) devlet içerisinde temsil edilip siyasi iktidara dönüşebilirler ise karşı çıkanların hareketi başarıya ulaşır. Ancak dikkat: **Başarının koşulu kendi karışına (siyasal iktidara) dönüşmektir.**

Kendisini diretebilme yetisi rakip tanımaz. Bu nedenle devlet iktidarı (siyasal) verili uzam içerisinde yapılan düzenlemelerin en üstün kaynağıdır, kendisiyle çelişen düzenlemeleri geçersiz kılar. Kapitalist devlet iktidarının bu özelliğine **egemenlik** diyebiliriz. **Egemenlik** başka devletler tarafından yürütülen uygulamaları, bir başka deyişle, **başka devletler içerisinde temsil bulan farklı taleplerin ve bu talepleri üreten gruplara ait güçlerin kesişme noktasında** oluşan **yabancı siyasal iktidarların etkisini** imkânsız kıldığı ölçüde **bağımsızlıkla** tamamlanır. Öyleyse **egemenlik** ve **bağımsızlık** -burada tanımlandığı haliyle- **siyasal iktidarın işlevleridir.**

Yukarıda “**Kendisini diretebilme yetisi** rakip tanımaz. Bu nedenle devlet iktidarı (siyasal) verili uzam içerisinde yapılan düzenlemelerin en üstün kaynağıdır, kendisiyle çelişen düzenlemeleri geçersiz kılar” ifadesini kullandık. Bu ifade bulunan “rakip tanımaz”, “en üstün”, “geçersiz kılar” ibareleri devlet iktidarının sınırsız olduğu anlamına gelmez, sadece onun diğer iktidar kaynakları karşısındaki konumunu belirtir. Siyasal iktidarın **sınırı** içerisinde biçimlendiği ilişkiler alanı olarak devletin –önceki altbölümlerde gördüğümüz gibi- hiç de verili olmayan bütünlüğünü sağlayan hâkim cumhuriyet projesinde ve diğer hukuki-ideolojik-iktisadi mekanizmalarda bulunabilir.

Siyasi iktidarın kullanılmasını (realize edilmesini, gerçekleştirilmesini) mümkün kılan (bürokratik) pozisyonlar **olağan koşullar altında** doldurulduğunda ve/veya işletildiğinde, (doktrinde **kurulmuş iktidar** olarak tanımlanan kiplikle işleyen bu) iktidar, ilgili cumhuriyet projesinin ve bunun normatif

ifadesi olarak anayasanın belirlediği ya da gönderme yaptığı ilkeler ve mevzuatla sınırlıdır. Türkiye ve benzeri ülkelerde bu sınırlama “idarenin her türlü eylem ve işleminin yargı denetimine tabi olması”yla kendi denetleyici mekanizmasını da bulur. Ancak yegane denetim mekanizmasının yargı olmadığını, sınırlamanın ombudsman (kamu denetleyicisi), Cumhurbaşkanına bağlı tetkik kuruluşları, Sayıştay ya da kamuoyunu biçimleyen basın yayın, dernek (güçlü toplumsal kesimleri temsil eden kuruluşların görüşleri), tahvil, faiz oranı gibi konularda ortaya çıkan finansal kurumlar arası mutabakat ve sair araçlarla hukuki, ideolojik ya da iktisadi boyutlarda “dışarıdan” gerçekleştirilebileceğini ve yeri geldiğinde “yerindelik açısından” denetimin de sağlanabileceğini belirtelim. “Dışarıdan” dedik zira “siyasal iktidar” terimi “toplumsal güçlerin biçim belirlenimli yoğunlaşması” olarak ele alındığında, “siyasal iktidarın oluşum sürecinin bizatihi kendisinin” içeriden bir kısıtlama getirdiğini de görürüz.

Siyasi iktidarın kullanılmasını mümkün kılan pozisyonlar **olağan koşullar dışında** da işletilebilir. Bu durumda mevcut cumhuriyet projesinin kendisi ya da normatif ifadesi değişen sınıf dengelerin gerektirdiği temsili gerçekleştirme hususunda yetersiz kalmaktadır.

Olağan koşullar *dışına çıkan* devlet iktidarı kendi meşruiyetini cumhura dayandıracak ise (ki bugün kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyiciliği altında üretim yapan toplumlarda başka bir formül geçerli değildir) **kurucu iktidar** biçimini almak durumundadır.

Hâkim söylem içerisinden tanımlandığında **kurucu iktidar** “anayasa yapma ve değiştirme iktidarını”. Hâkim söylem içerisinden verilen tanımın unsurları doktrinde kurucu iktidarın **asli** (*anayasa yapan*) ve **tali** (anayasa değiştiren) olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulması sonucunu doğurmuştur.

Ders boyunca biriktirdiğiniz bilgi içerisinden tanımlandığında, **kurucu iktidar** “belirli bir cumhuriyet projesinin normatif ifadesi olarak anayasa metnini akdetme, biçimlendirme ve değiştirme imkânı” olarak sunulabilir. Bir imkândan bahsediyoruz zira anayasa metni değiştirilmeden de anayasanın –bir bölümünün ya da tümünün- anlamı değiştirilebilir. Bunun faili (Anayasa Mahkemesi gibi) millet adına egemenliği kullanma kapasitesine sahip bir aygıt ise karşımıza yoruma dayalı (anayasa metnine dokunmaksızın) faaliyet gösteren bir kurucu iktidar çıkabilecektir. Ekleyelim: Kurucu iktidar salt eyleme gücünü değil eylem potansiyelini de içerir.

Daha önce de belirtildiği gibi normlardan cumhuriyet projesine (geleceği bir arada üretme kapasitesine) varılmaz. Öyleyse “kurucu iktidar” **salt hukuki bir terim olamaz**. **Kurucu iktidar** yeni bir tasarımı (cumhuriyet projesini) ya da mevcut tasarım içerisinde bir değişikliği “toplumun bütününe menfaati olarak” sunma kapasitesine sahip olup da anayasa yapan ya da değiştiren iktidarın uygun adına denk düşer. Buna göre:

- Metni değiştirip de metin içerisinde önerilen (anayasa metninde normatif ifadesini bulan) projeyi kabul ettiremeyen iktidar (kabul ettiremediği sürece) kurucu iktidar vasfını haiz değildir. Yaptığı yasal düzenlemeler yetki
- Değişikliği meşrulaştıracak koşullar hazırlandıktan sonra (proje hâkim pozisyon edinince) değişiklik gerçekleştirilebileceği gibi değişikliğin sonradan meşrulaştırılması da mümkündür. İlk durum için **kurucu meclis** tesis edilmesi, ikincisinde ise yapılan değişikliklerin **halkoyuna sunulması** işin mantığına uygundur. Halkoyu her durumda değişikliği meşrulaştıracak koşulların tam olarak oluşmadığına delalettir.

Siyasal iktidarın **devlet içerisinde temsil bulan** farklı taleplerin ürünü olduğu saptamasından ilerleyelim. **Devletler bu farklı taleplerin temsil bulduğu biçim esasında farklılaşırlar**. Bazı devlet biçimlerinde temsil imkânı bulan talepler, bu temsil gerçekleşip, *kendileri siyasal iktidara tahvil oldukları anda* ilgili **toplumsal uzamın bütününe doğrudan** etki doğururlar.

Siyasal iktidarın (ve onun işlevi olarak egemenliğin) kendisini üreten ilişkiler alanının her hücrelerinde ve ilgili toplumsal uzamın bütün topraklarında, bütün yurttaşları ve mukimleri üzerinde doğrudan etki doğurduğu devlete **üniver/basit/tek** devlet diyoruz.

Bir başka deyişle üniter devletlerde:

- İlgili talebi kendi içerisinde işleyen ve bir karara dönüştüren hükümetin, genel müdürlüğün ya da ilgili kuruluşun yaptığı düzenleme, ilgili siyasi coğrafyanın bütün idari bölümlerini aynı anda kapsar (**üniter devletin ülkesinin bölünmezliği prensibi**).
- Kararlar ilgili siyasi coğrafya içerisinde bulunan ve devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan bütün bireyler üzerinde bunların mezhebine, dinine ya da etnik kökenine bakılmaksızın aynı (sosyal değil) hukuki etkiyi üretir (**üniter devletin milletinin bölünmezliği prensibi**).
- Yine aynı şekilde üniter devletin meclisi, yasama iktidarını; mahkemeleri, yargı iktidarını ve hükümeti, yürütme iktidarını; ülke içinde ya da dışında başka meclis, mahkemeler ve hükümetlerle paylaşmazlar (siyasal iktidar merkezinin dolayısıyla onun işlevi olan **egemenliğin bölünmezliği ve tam bağımsızlık prensipleri**)

2.2. Üniter Devletlerde İdare: Türkiye Örneği¹⁰

Türkiye’de Kamu Yönetimi

Kapitalist toplumlarda ya da devlet iktidarının yasama yürütme ve yargı olarak üç başlık altında tahayyülünün gerçekleştiği siyasi düzenlerde, siyasal iktidarın yürütme boyutunda tatbikini imkan dâhiline sokan mevzuat, teşkilat ve bu teşkilat pratiklerinin oluşturduğu alan kamu yönetiminin çalışma sahasıdır. Kamu yönetiminin güncel çalışma alanı yukarıda verilen nedenle adli yönetimi ve yasama erkini kullanan yapının işlevsel düzenini içermez. Bu sayılanlara bir de özgül yapıları nedeniyle askeri yönetim ve akademik yönetimi ekleyen daraltıcı yorumlar mevcuttur. Türkiye’de kamu yönetiminin temel yapısının ve bu çalışma alanını belirleyen ilkelerin analizi üniter devlet konusunun anlaşılmasında kolaylık sağlayacaktır.

Birgül Ayman Güler’in (2011:87-90) *Türkiye’nin Yönetimi:Yapı* adlı kitabının “Türk Kamu Yönetiminin Özellikleri” başlıklı ikinci bölümünden uzun bir alıntı yaparak başlayalım:

“Türk Kamu Yönetiminin Özellikleri¹¹

Türk kamu yönetimi yapısal olarak

- **genel,**
- **askeri,**
- **adli,**
- **akademik**

olmak üzere dört alan üzerinde kurulur.

Kuruluşun ana gövdesini oluşturan **genel yönetim,**

- **‘merkezi yönetim’**
ile
- **‘yerinden yönetim’**

olmak üzere iki parçadan oluşur.

¹⁰ “2.2. Üniter Devletlerin Örgütlenme Düzenleri: Türkiye Örneği” altbaşlığı altında verilen bilgiler Birgül Ayman Güler’in (2006:87-90) *Türkiye’nin Yönetimi:Yapı* adlı kitabı esas alınarak derlenmiş olup, aksi belirtilmedikçe adı geçen yazara aittir.

¹¹ İtalikler ve paragraf düzenindeki dönüşüm başta olmak üzere biçimlendirme yoluyla yapılan vurgular ve köşeli parantezler içerisinde yapılan açıklamalar bana aittir.

‘Merkezi yönetim’

- başkent Ankara’da yerleşik *merkez örgütlenmesi* (bakanlıklar) ve
- ülke yüzeyinde il kademesinden başlamak üzere kurulmuş *taşra örgütlenmesinden* (il ve ilçeler) oluşur.
- Bu (merkezi yönetim) **devlet tüzelkişiliği** olarak adlandırılan bütündür. **İçindeki bakanlıkların, valiliklerin, kaymakamlıkların ayrı tüzelkişilikleri yoktur.**
- Merkezi yönetimde (merkez içi) işleyiş **yetki yoğunluğu** ilkesine göre sağlanır ve **hiyerarşi –sıradüzen-** ilişkisi üzerinde yürütülür.
- Ama sistemin taşra örgütlenmesi ile merkez örgütü arasındaki ilişkileri [merkez-çevre ilişkisi] **yetki genişliği** ilkesi temelinde kurulmuştur ve **temsiliyet kurumu** üzerinde yürür.
- **Vali ile kaymakam** merkez örgütünün **temsilcisi** sıfatına sahiptir.
- Bu yolla **yetki yoğunluğu** ilkesinin yerini **yetki genişliği** ilkesine bırakması sağlanmıştır.

‘Yerinden yönetim’ ise,

- yer bakımından kamu idareleri (yerel yönetimler) ve
- hizmet bakımından kamu kuruluşları (‘ilgili kuruluşlar’) bütününden oluşur.”

Yerinden yönetimin her iki ayağı da [Yerinden yönetim örgütü] **devlet tüzelkişiliği içerisinde yer almaz.** Şu durumda bunların hak süjesi haline gelebilmesi, bir başka deyişle belirli bir mevzuat kapsamında belirlenen amaçları için gerekli eylemleri yapabilmeleri için **tüzel kişilikle** donatılmaları gerekir. Aksi halde işlem yapamaz, faaliyet gösteremezler.

- *Yer bakımından kamu idarelerinin (yerel yönetimlerin) her birinin kendine ait kamu tüzel kişiliği vardır. “[2009 senesi itibarıyla] Ülke genelinde 81 il özel idaresi, 2100 belediye, 34.000 köy [verilen sayılar 2012 mevzuatından sonra değişmiştir], her biri kendi kamu tüzelkişilikleriyle ayrı ayrı yönetsel aktördür”* (Güler, 2011:88).
- İlgili kuruluşlar da tüzel kişilikle donatılmıştır. “...[2009 senesi itibarıyla] bakanlıklarla ilgili sayılarak idarenin bütünlüğü içinde yer alan kamu kurumu da, 100 civarında kamu iktisadi teşebbüsü, 94 devlet üniversitesi, 25 idari kuruluş, kendi tüzelkişilikleri temelinde hareket ederler” (Güler, 2011:88).
- “Bunlara, belirli meslek çevrelerinin örgütlenmesi olan ve ‘kamu kurumu niteliğinde’ sayılan, günümüzde birlik olarak sayıları 15 civarında bulunan meslek odaları eklenebilir” (Güler, 2011:88).

Devlet yasama, yürütme ve yargı alanındaki iktidarı dolayısıyla bir düzenleme faaliyeti gerçekleştirir. Ancak devlet düzenlediği kadar düzenlenen bir yapıdır. Küresel ve yerel ölçekteki taleplerle biçimlenen dönüşüm, devletin yapısında dolayısıyla onun düzenleyici yapısında bir dönüşümle de sonuçlanır. Bununla bağlantılı olarak genel kamu yönetiminde son yıllarda Güler’in ifadesiyle **iki sorunlu parça** belirlemiştir.

- “*Bunlardan biri ‘düzenleyici ve denetleyici kuruluş’ ya da ‘bağımsız idari otorite’ olarak adlandırılan üstkurullardır.* Sistemde 1990’lı yılların ikinci yarısında hızla yayılan üstkurulların

sayısı 10'a ulaşmış, genel hesaplamalara göre güçleri ise GSMH'nın %65'ini yönetme gibi son derece büyük bir genişlik kazanmıştır. Üst kurulların bakanlıkların anahizmetlerinden bir bölümünün koparılarak oluşturulması, dolayısıyla bunların 'bakanlık yerine' iş görmeleri, bakanlıklara dayanan yönetsel örgütlenmede bir tür çatlama yaratmıştır" (Güler, 2011:88-89).

- "İkinci sorunlu parça, Türkiye genelinde kurulması öngörülen ve kuruluş çalışmaları başlatılmış bulunan '**bölge kalkınma ajansı**' yapısıdır. Avrupa Birliği üyelik süreci çerçevesinde doğan bu birimler, *ne yer bakımından ne de hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşudur*. Bunlar *kamu idaresi –yerel yönetim- değildir*; çünkü başka gerekçeler de bulunmakla birlikte, *Anayasa'da sayılanlar dışında yerel yönetim türü yaratılamaz*. *Kamu kurumu* sayılmaları da güçtür; çünkü yine başka gerekçeler de bulunmakla birlikte, her biri belli bir coğrafi bölgede ve bölge içinde çok-amaçlı hizmet görmektedirler" (Güler, 2011: 89).

"Yerinden yönetim kapsamındaki örgütlerin işleyişi **yetki göçerimi** diyebileceğimiz bir yolla, merkezi yönetimle ilişkisi '**yönetsel vesayet**' mekanizmasıyla kurularak belirlenmiştir. Bunlar çalışmalarını **özerklik ilkesi** temelinde yürütürler" (Güler, 2011:88).

Tarihsel olarak bakıldığında özgün bir feodalizm evresinden geçmiş olup, Batılı merkez ülkelerle ilişkisinde hiçbir zaman sömürge deneyimini yaşamamış üniter bir devlet olarak Türkiye'nin idare sistemini belirleyen anayasal yönetsel ilkelerin irdelenmesi bu ülkede mevcut devlet yapısının ve bunun altında kaldığı değişim taleplerinin anlaşılması açısından elzemdir. Bu sebeple Güler'in (2011:118-124) çalışmasından aşağıdaki bölümü –paragrafların yerini değiştirmeden ancak yeri geldiğinde parçalayarak- aktarıyoruz. Köşeli parantezler içerisinde verilen ifadeler kitap yazarlarına ait olup Güler'in çalışmasını kitabın bütünüyle bağlantılı hale getirme maksadını haizdirler. Bu ifadelerde taşınan yorumlar okuduğunuz çalışmanın yazarlarına aittir, Güler Hoca'yı bağlamaz.

"... Anayasal yönetsel ilkeler aşağıda gösterilenlerden ibarettir:

- İdarenin bütünlüğü ilkesi
  - Merkezden yönetim usulü (merkeziyet)
  - Yerinden yönetim usulü (ademi merkeziyet, desantralizasyon)
- Hiyerarşi-komuta ilişkisi (yetki yoğunluğu, konsantrasyon)
- Yetki genişliği ilişkisi (tevzi-i mezuniyet, dekonsantrasyon)
- Yönetsel vesayet ilişkisi (yetki göçerimi, densantralizasyon)

İdarenin bütünlüğü, üniter devlet ilkesinin yönetsel örgütlenmeyi yönlendiren temel kavramıdır. **İdarenin bütünlüğü**, her biri kendi başına bir bütün olan parçaların **işbirliğini değil**, bunun tam tersine bütün içinde **işbölümünü** öngören bir anlayışı ifade eder [öyleyse **idarenin bütünlüğü ilkesi devlet aygıtlarının devlet tüzel kişiliği altında –ancak kendi yetki alanları içerisinde kalmak kaydıyla bir ölçüde müstakil olarak- kullandığı iktidarın –devlet içerisinde ağırlıklı olarak temsil edilen menfaati haleldar etmeden- uyumlu olarak kullanılmasının hukuki-ilkese bir vasıtasıdır**].

Buna göre yönetim mekanizması hem **kuruluşu hem de görevleri bakımından tek kaynaktan** –ulusal meclisten- ["ulusal egemenliğin temsili bir düzenek içerisinde kullanılmasından" *demek önceki alt-başlıklar kapsamında anlatılanları düşündüğümüzde daha doğru olacaktır*] doğar ve bu kaynağa karşı sorumludur. Yönetim, bu kaynağın [temsili düzeneğin] emri üzerine ya da verdiği yetki dayanak alınarak **yukarıdan aşağıya** doğru kurulur; **yetkiler terk edilmez**; yukarıdan aşağıya **yetki devri** işlemiyle **paylaştırılır**; görevler bütünden parçaya doğru (**bölüşülmez**) **dağıtılır**.

MADDE 123- İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir.

İdarenin kuruluş ve görevleri, **merkezden yönetim** ve **yerinden yönetim** esaslarına dayanır.

Kamu tüzelkişiliği, ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye [meclis iradesine] dayanılarak kurulur.

Yönetimde ‘kuruluş ve görev’in **aşağıdan yukarıya** paylaşma yoluyla gerçekleştirilmesi, **birden fazla iktidar kaynağının** ya da **egemen iradenin** varlığına işaret eder. Bu durumda, varlığı kabul edilen her egemen irade kendi yönetsel kuruluşunu gerçekleştirir [birden ziyade meclis iradesi tebarüz eder, **idarenin bütünlüğü ilkesi ortadan kalkar**]; üstlenmeyi istediği ya da üstlenebileceği görevleri tanımlar; başka egemen iradeler ile işbirliği isteği gösterirse geri kalan kuruluş ve görevler için onlarla bir araya gelir [birden ziyade devletin birden ziyade ülke üzerinde egemenliği söz konusu olacaktır]. Bu işleyişte hareketin yönü **aşağıdan yukarıya, parçadan bütüne** doğrudur; kaynakların farklılığı nedeniyle **kuruluş ve görev ayrılığı** esas geçerlidir. Bunun yönetsel terimleri, tarihsel kullanımında oldukça tartışmalı anlamlar yüklenen **tefrik-i vezaif**, güncel Avrupa Birliği kullanımında ise **subsidiarite** terimidir. Bu terimler ‘**idari desantralizasyon**’ değil, ‘**idari federalizm**’ mantığı içinde yer alırlar.¹² [Öyleyse yönetimde ‘kuruluş ve görev’ **aşağıdan yukarıya** paylaşma yoluyla gerçekleştirildiğinde **her durumda federasyon olarak adlandırılmasa da** federatif bir kuruluşun tebarüz etmeye başladığını iddia etmek mümkün olacaktır.]

Merkezden yönetim usulü, idarenin bütünlüğü ilkesinin uygulama araçlarından biridir. Merkez, Arapça ‘rekz’ –yere kazık çakmak, dikmek-ten gelen ve anlam genişlemesiyle ‘bir nesnenin bir yerin ortası’ anlamında kullanılan bir sözcüktür. Vurgulamak gerekirse merkez ‘yukarı’ değil ‘orta’dır. Merkezden yönetim, bir örgütlenmeyi belirli bir noktadan hedefleri, kaynakları, araçları harekete geçirerek çevresine doğru yönetmek olarak açıklanabilir. Devlet örgütlenmesinde merkezden yönetim, **hukuksal olarak bütünleşmiş tek tüzelkişilik** içinde yer alan **çok sayıda kurum ve kuruluş** içerir. Bu bütün içinde yer alan örgütlerin kendi tüzelkişilikleri yoktur. Cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, bakanlıklar, mülki idare kurum ve kuruluşları ‘devlet tüzelkişiliği’ içinde toplanmıştır.

[Yazarların eklentisi: Ancak tek bir devlet tüzelkişiliğinin bulunması, devlet aygıtlarının müstakil olarak karar alma yetilerinin bulunmadığı, her kararın “başında cumhurbaşkanının bulunduğu organizmaya benzer bir devlet” tarafından alındığı anlamına gelmez. Devlet aygıtları bir tek tüzel kişilik altında işleyen ama birbirinden ayrı karar odaklarıdır. Aldıkları kararların birbiriyle uyumlu hale gelmesini sağlayan ideolojik, hukuki ve siyasal mekanizmalar bulunmakla beraber, bunların “müstakil karar alma iktidarı” anayasada verilen **güç paylaşımına** dayanır.]

Merkezden yönetim, ülkenin başkentinde kurulan ‘**merkez örgütü**’ ile ülke topraklarına yayılmış ‘**taşra örgütünü**’ içerir. Bu bütünü oluşturan yapı **merkezi yönetim** olarak adlandırılır. Merkez örgütünün çalışmaları genel olarak yetki yoğunluğu işleyişi çerçevesinde doğan **hiyerarşi (sıradüzen)** yapılanışı içinde gerçekleştirilir. Buna karşın **merkezi yönetimin taşra örgütü** yönetsel zorunluluklar nedeniyle **bu kuralın dışındadır**. Merkezi yönetimin **taşra örgütü**, **merkez örgütü ile ilişkisi bakımından yetki genişliği** ilkesine göre konumlanır ve çalışır. **Taşra örgütünün kendi içinde** ise yine **hiyerarşi** ilişkileri işler.

¹² **Tevsii mezuniyet** (yetki genişliği) ve **tefriki vezaif** (görevler ayrılığı) Kanuni Esasi’nin 108. Maddesinde vilayetlerin idaresi hususunda karşımıza çıkan ilkelere aittir. İlkelerin Kanun-i Esasi’ye girişinin temel nedeni Emperyalist Devletlerin yerel özerklik yönündeki baskılarıdır. Vilayetlerde tefriki vezaif (görevler ayrılığı) için düşünülen genel aygıt vilayet genel meclisleridir (Keskin, 2009:210). “Günümüzde ‘**yetki genişliği**’, merkeziyet sistemi içinde, bu sistemin sakıncalarını azaltan bir usul iken, 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başlarında ‘**tevsii mezuniyet**’ [yetki genişliği], ademi merkeziyetle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. **Görevler ayrılığı** anlamına gelen ‘**tefriki vezaif**’ ilkesi ise, merkezi yönetim ile yerel yönetim arasında görevlerin paylaşılması esasına dayanmaktadır. Her iki kavram birlikte âdemi merkeziyet anlamı taşımaktadır. Kanuni Esasi’nin Fransızca metninde de bu iki ilkenin karşılığı olarak decentralisation/ademi merkeziyet sözcüğü kullanılmıştır” (Keskin, 2009:210-211).

MADDE 126- Türkiye, merkezî idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır.

İllerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır.

Kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezî idare teşkilatı kurulabilir. Bu teşkilatın görev ve yetkileri kanunla düzenlenir.

Türkiye merkezi idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır. İllerin idaresi **yetki genişliği** esasına dayanır [Öyleyse **yetki genişliği** ilkesi, *merkez örgütle taşra örgütü arasındaki ilişkiyi belirleyen ilkedir*].

Yetki genişliği ilkesi; bu kurala bağlanmış olan *valilik makamı için geçerlidir*. **Vali**, merkez örgütün temsilcisidir. Ülke topraklarının *yönetmelik kademeler* biçiminde ayrılmasıyla oluşturulmuş her ilde kurulan '**taşra örgütü**', valilere doğrudan temsiliyet tanınmasıyla doğan '**yetki genişliği** ilkesi'ne bağlı olarak yönetilir [*Burada temsil edilen ulus değil merkez örgütüdür. Dolayısıyla temsilcinin kullandığı yetki -ulusun temsiline binaen- siyasi iktidarı kullanan merkezin yetkisidir*]. **İl genel yönetimi**, merkez tarafından atanan ve '*devletin ve hükümetin temsilcisi*' sıfatı verilen **vali** eliyle bu ilke çerçevesinde gerçekleştirilir. ...

Yerinden yönetim usulü, **merkezden yönetim** gibi **idarenin bütünlüğü** ilkesinin uygulama araçlarından bir diğeridir. Bu usul, *kamu gücünün merkezi yönetim* (merkez ve taşra örgütleri) **dışında başka kamu idaresi ya da kamu kurumlarına**, '*devlet tüzel kişiliği*'nden **ayrı kendi tüzel kişilikleri çerçevesinde kullanılmasıdır** ["Kullanılan" devlet iktidarınıdır. "Kullanılma" fiili "kullanılanın" (yetkinin) "kullandırmanın" uhdesinde kaldığını, yeri geldiğinde geri alınabileceğini; söz konusu siyasi örgütlenmenin **üniter** bir devlete ait olduğunu gösterir].

Kamu gücünü kendi tüzel kişiliği çerçevesinde kullanan kamu idareleri yerel yönetimler adı verilen birimlerden (**il özel idaresi, belediye, köy**) ibarettir. Bunlar yönetim hukukunda '**yer bakımından yerinden yönetim**' olarak adlandırılır. Kamu gücünü yine *kendi tüzel kişiliği* çerçevesinde kullanan kamu kurumları ise **bakanlıklara ilgili kılınmış yönetmelik kuruluşlar, kamu iktisadi teşebbüsleri, üniversiteler, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları** gibi görevleri *coğrafyaya göre değil belirli bir hizmete göre* belirlenmiş olan yerinden yönetim kuruluşlarıdır. Bunlar da '**hizmet bakımından yerinden yönetim**' olarak sınıflandırılmıştır.

Yerinden yönetim usulü bir yönetmelik birimi, ülkenin *belirli coğrafi parçalarında genel işleri görmek üzere* verilmişse, bu uygulama '**yer bakımından**'dır. Söz konusu usul bunun tam tersine, *ülkenin tümünde belirli bir iş, sektör, hizmeti görmek üzere* verilmişse bu uygulama '**hizmet bakımından**'dır. **Yer bakımından yerinden yönetim** kuruluşları *yerel yönetim-mahalli idare* biçiminde örgütlenirken **hizmet bakımından** olanlar '**hizmet yerinden yönetim kuruluşları** olarak **genel müdürlük, başkanlık, rektörlük ve benzeri** unvanlarla örgütlenmektedirler.

Genel olarak belirtilen kamu idarelerine (yerel yönetimlere) *verilen* [bahşedilen, lütfedilen] **kamu gücü siyasal karar alma-yasa yapma- yetkisi** içeriyorsa, bu, **siyasi yerinden yönetim; yalnızca yönetmelik -icrai- karar alma yetkisi** içeriyorsa, **idari yerinden yönetim** olarak adlandırılır. **Siyasi yerinden yönetim**, yerinden yönetim usulünün *devletin karakterini değiştirme* sonucu yaratan türüdür. Bu durumda devlet sistemi [*devletin adına bakılmaksızın*] '**federal devlet**' özelliği sergiler [*federatif kuruluşun belirlediği yerde idarenin bütünlüğü ilkesi tatbikat alanı bulamaz*]. **Üniter devletlerde** yerinden yönetim *yalnızca* '**idari yerinden yönetim**' niteliği taşır. Yerinden yönetim usulünün '**idarenin bütünlüğü**' ilkesine hizmet eden bir araç olması **siyasi değil idari nitelik** taşımasından doğar.

Yer bakımından yerinden yönetim usulünü uygulayabilecek olan birimlerin neler olduğu anayasada belirtilmiş ve sayılıp sınırlandırılmıştır [bunlar için söz konusu olan yerinden yönetim **idari yerinden yönetimdir**].

2. Mahallî idareler

MADDE 127- Mahallî idareler; il, belediye veya köy halkının mahallî müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileridir.

Mahallî idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak kanunla düzenlenir.

Buna karşılık hizmet bakımından yerinden yönetim usulünü uygulayabilecek olan birimlere ilişkin [*idari*] düzenleme alanı görece oldukça geniş bırakılmış sayılıp sınırlandırılmamıştır. Bu kapsamda yer alan **yönetimsel ve iktisadi (KİT) kuruluşlar** başbakanlık ve bakanlıkların '**ilgili kuruluşları**' konumundadır...

Hizmet yerinden yönetim kuruluşlarından bir bölümü akademik nitelikli yapılar yani üniversitelerdir. ... Hizmet yerinden yönetim uygulaması içerisinde yer alan **kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına** gelince, bunlar **meslek odalarından** ibarettir. *Her biri yine bir bakanlıkla ilişkilendirilmişlerdir.* Ancak kamu kurumu değil kamu kurumu niteliğinde sayılan **meslek odaları** yönetsel kuruluşlar ve üniversitelerle aynı yönetsel ilkeye bağlanmış olmakla birlikte *kendine özgü* bir kategori oluştururlar. Meslek kuruluşları anayasa yer almış olmakla birlikte günümüzde kendilerini kimi zaman '*sivil toplum örgütü*' kimi zaman '*yönetimsel kuruluş*' saymakta, Türkiye'nin iktisadi, siyasal ve yönetsel yaşamında önemli etkiler yaratmaktadır.

Hem **hizmet** hem **yer bakımından yerinden yönetim kuruluşlarının merkezi yönetimle** ilişkisi anayasada belirtilmiş *özel bir ilişki* çerçevesinde kurulmuştur. Bu ilişki '**idari vesayet**' ilişkisi olarak adlandırılır.

İdari vesayet ilkesi yerinden yönetim kuruluşlarının '**idarenin bütünlüğü** ilkesi'ne uyumu, merkezi yönetimin yasayla belirlenmiş konu ve biçimlerde kullanabildiği **denetleme yetkisi** demek olan '**idari vesayet** ilkesi' ile sağlanır.

Madde 127

Merkezî idare, mahallî idareler üzerinde, mahallî hizmetlerin *idarenin bütünlüğü ilkesine uygun* şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde *birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahallî ihtiyaçların gereği gibi karşılanması* amacıyla, **kanunda belirtilen** esas ve usuller dairesinde **idarî vesayet** yetkisine sahiptir.

İdari vesayet ile özerklik kavramları. Anayasa, *merkezi yönetimle yerel yönetimler arasındaki ilişkiyi* '**idari vesayet**' olarak tanımlamıştır. İlgili hükümlerde '**özerklik ilkesi**' **anılmaz**. Buna karşın *günümüzde yürürlüğe giren yeni yasalarda* anayasa terminolojisinin *dışına* çıkmıştır. 2005 yılında çıkarılan **il özel idaresi ve belediye yasaları** bu idarelerin *merkezi yönetimle ilişkileri bakımından değil doğrudan idarelerin kendi nitelikleri bakımından* '*idari ve mali olarak özerk*'lik özelliğiyle tanımlamıştır.

Anayasa ve yasalar arasındaki bu *uyumsuzluk* yönetsel gündeme **Avrupa Birliği** talebi olarak gelmiştir. Bu tasarruf yerel yönetim sistemine Avrupa Birliği'nin 1993 tarihli **Maastricht Anlaşması**'nda öngörülmüş [*federatif kuruluş mantığı taşıyan, **aşağıdan yukarıya** bir yönelimi olan*] '**subsidiarite ilkesi**'ne uyarlanmak amacıyla yapılmıştır.

Merkezi – yerel ilişkilerinin ‘**idari vesayet ilkesi**’ temelinde tanımlanmasıyla ‘**özerklik ilkesi**’ temelinde tanımlanması *aynı şey değildir*. Terimlerden *ilki* yerel yönetimlerin *serbestiyet alanını sınırları–kapsamı* bakımından gösterirken *ikincisi serbestiyeti alanın kendisi–içeriği* bakımından göstermektedir. *İlk terim* özerklik alanını *genişliği* bakımından sabitlerken, *ikincisi* özerklik alanını *esas* sayarak genişletilebilir kılmaktadır. Merkezi ve yerel birimler arasındaki *ilişki* bakımından ise *ilki* merkezi yönetime *birincil* konum sağlarken *ikincisi başat konumu yerel yönetimlere* kaydırmaktadır [Son üç paragrafın Türkiye’nin kamu yönetiminde son yıllarda etkin hale gelen yeni yönelimlerin bir kısmına denk geldiğini, söz konusu dönüşümün ilerleyen bölümlerde yeri geldiğince irdelenmeye devam edileceğini belirtelim].”

2.3. Bileşik Devlet

Kemal Gözler’in (2011:138-147) tercih ettiği terimi, onun kitabında yapılan taksonomiye ve verilen tanımı takip ederek ilerleyelim:

“Bileşik devlet (composed state, Etat compose)”e, Türkçe’de ‘karma devlet’, ‘mürekkep devlet’ gibi değişik isimler verildiği de olmaktadır. Biz ‘bileşik devlet’ terimini tercih ediyoruz. Bileşik devlet, iki veya daha çok devletin sıkı veya gevşek bağlarla bileşmelerinden meydana gelmiş bir devlet çeşididir. Bu tür devletlerde, yasama, yürütme ve yargı organlarına sahip ayrı devletler vardır. Bileşik devletlerde birden fazla anayasa, birden fazla hukuk düzeni yürürlüktedir. Bileşik devletler kendi içlerinde ‘devlet birlikleri’ ve ‘devlet toplulukları’ olmak üzere ikiye ayrılmaktadır” (Gözler, 2014:138).

Devletleri içlerinde temsil edilen taleplerin temsili esasında kategorize ettiğimizde siyasal iktidarın (ve onun işlevi olarak egemenliğin) kendisini üreten ilişkiler alanının belirli aygıtlarında, ilgili toplumsal uzamın belirli bölümlerinde ve mukimlerinin (yurttaşlarının) bir kısmı üzerinde etki doğurduğu devletlere bileşik devlet diyebiliriz.

Yukarıda yapılan alıntının unsurlarıyla birlikte düşündüğümüzde bileşik devletlerde:

- İlgili talebi kendi içerisinde işleyen ve bir karara dönüştüren hükümetin, genel müdürlüğün ya da ilgili kuruluşun yaptığı düzenleme, ilgili siyasi coğrafyanın bütün idari bölümlerini aynı anda kapsamaz: Bu tür devletlerde farklı anayasal düsturlara tabi farklı idari bölümlenmeler bulunur. Bir başka deyişle devletin ülke üzerindeki örgütlenmesi yekpare değildir: *“Bileşik devlet, iki veya daha çok devletin sıkı veya gevşek bağlarla bileşmelerinden meydana gelmiş bir devlet çeşididir”*.
- Kararlar ilgili siyasi coğrafya içerisinde bulunan ve devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan bütün bireyler üzerinde aynı (sosyal değil) hukuki etkiyi üretmez: *“Bileşik devletlerde birden fazla anayasa, birden fazla hukuk düzeni yürürlüktedir”*.
- Yine aynı şekilde bileşik devletin tek bir meclisi; bütünsel bir yargı sistemi ve hükümeti olmaz: *“Bu tür devletlerde, yasama, yürütme ve yargı organlarına sahip ayrı devletler vardır”*.

“Bileşik devletler kendi içlerinde ‘devlet birlikleri’ ve ‘devlet toplulukları’ olmak üzere ikiye ayrılmaktadır”

Devlet birlikleri

Tarihte bir monarkın altında toplanıp da üniter devlet formuna ilişkin bazı iktidar alanlarının hükümdara devredildiği örnekler (**hakiki birlik**) bulunsa da; terimin bugün, devlet birliklerinin devlet başkanının (çoğu kez bir monarkın) şahsında bir araya gelmiş iki ya da daha fazla üniter devleti ifade ettiği (**şahsi birlik**); monarkın şahsına tanınmış (çoğu kez birliğin biçimsel temsiliyle sınırlı) yetkiler dışındaki alanlarda katılımcı devletlerin egemen ve tam bağımsız oldukları söylenebilir.

Devlet toplulukları

Bu durumda da kurucu unsuru devletler olan; yani katılımcı devletlerin yeni kurulan form altında sönümlenmediği, mevcudiyetini sürdürdüğü birlikler söz konusudur. Ancak topluluk federasyon formunu aldığı anda devletlere ait iktidarın (egemenlik ve/veya bağımsızlık unsurlarının) bir kısmı topluluk düzeyine taşınmaktadır. Devlet topluluklarının biçimi vardır: **Konfederasyon ve Federasyon.**

Konfederasyon

Pek çok açıdan *şahsi birliğe* benzer ancak incelediğimiz durumda “bir monarkın ölümlü şahsı altında amaç belirlemeden birleşme” unsuru yerine, konfederasyon biçiminde -ölümlülere has sıkıntıları deneyimlemesi beklenmeyen- bir yapı altında ve *bir amaç etrafında* (güvenlik, kaynak kullanımı vs.) birleşme durumu söz konusudur.

Katılımcı devletlerin ilgili konfederasyona vücut veren amacın gözetilmesiyle alakalı konulardaki taahhütleri (devletlerin altına girdikleri *uluslararası sözleşmeden kaynaklanan* yükümlülükleri) *gereği yapmakla yükümlü oldukları işlemler* (edimler) bulunmaktadır. Katılımcı devletlerin egemenlik ve bağımsızlıkları tamdır. Bir başka deyişle, sözleşme gereği doğan yükümlülükler “dışarıdan” ya da “yukarıdan” diretilmeyip, ilgili devlet iktidarının ürünü olduğundan, katılımcı devletlerin siyasi iktidar tatbik etme kapasiteleri kısıtlanmamıştır. Konfederasyon biçimi altında yeni bir (siyasi) iktidar alanı biçimlenmez.

Konfederasyonu oluşturan devletlerin bütünlüğü **onu oluşturan devletlerin basit toplamına** denk gelir. Bu nedenle katılımcı devletler **ayrılma haklarını** korurlar. Bir başka deyişle **ayrılma hakkı** bütünü onu oluşturan parçaların toplamına denk geldiği sözleşme esaslı birliklerin temel özelliğidir.

Konfederasyonun varlık sebebi belirli bir gaye ekseninde yapılan uluslararası anlaşmadır. Konfederasyon anlaşmaya dayalı olarak kurulduğundan, kendisini var eden anlaşmanın taraflarınca işletilir. Bu sebeple bir **tüzel kişilikleri** ve dolayısıyla kendisini oluşturan devletleri “yukarıdan” zorlayacak **anayasal kuruluşları** bulunmaz.

Konfederasyonun yegâne organı diyet olarak adlandırılan bir meclistir (Gözler, 2011:140).

Bu meclis

“[uluslararası] anlaşmaya binaen”

“temsilciler aracılığıyla”

“üye devletler tarafından bir üst makama devredilmemiş”

egemenliğin kullanımının gereği olarak **oybirliğiyle karar alabilir**. Diyetler uluslararası örgütler bağlamına oturtulabilirler.

Yine aynı sebeplerle diyetin kararları üye devletleri doğrudan bağlamaz, yetkili temsilcinin akdedilmesine katkı koyduğu hükümler üye devletlerin ilgili organlarında onaylanmadıkça bağlayıcılık kesbetmezler, etki doğurmazlar.

Bir anayasalarının bulunması durumunda ilgili metin anayasa başlıklı bir uluslararası anlaşma niteliği sergileyecek ancak işlevi itibarıyla bir anayasa teşkil edemeyecektir.

Zira bu metnin

bir cumhuriyet projesinin normatif ifadesine denk gelmesi
ve

“katılımcı devletlerin egemenlikleri bütünsel olarak sürdürdüğü için” egemenliğin paylaşımına (güç bölümüne) ilişkin ilke ve kurumlar içermesi mümkün olmayacaktır.

Kısaca konfederasyonların anayasası olmaz.

Federasyon

Federasyon formunu aldığında

- Katılımcı (federe) devletlere ait iktidarın (egemenlik ve/veya bağımsızlık unsurlarının) bir kısmı topluluk düzeyine (federasyona) taşınır,
- toplumsal gruplara ait farklı (ve çoğu kez çelişen) menfaatin içinde temsil edildiği,
- siyasi iktidar tatbik etme kapasitesine sahip

yeni bir ilişkiler alanı husule gelir.

Siyasal iktidarın formülü federal devletler için de geçerlidir: Federal devletin iktidarı bu bileşik (güç bölümüne dayanan) yapı içerisinde temsil edilen gruplara ait (çoğu kez çelişik) taleplerin biçim belirlenimli yoğunlaşması neticesinde biçimlenir. Ancak federasyon söz konusu olduğunda farklı düzlemlerde teşekkül etmiş bir aygıtlar hiyerarşisi gündeme gelecektir. Öyleyse hangi talebin hangi aygıt içerisinde temsil edileceği sorusunun cevabı güç bölümünün yapısı tarafından belirlenir.

Bu çerçevede tek başına ele alındıklarında katılımcı (federasyon bağlamında federe) devletlerin egemenlik ve bağımsızlıkları tam değildir. Bir başka deyişle, federe devletlerin iktidarını sınırlayan hususlar eşit hak sükeleri arasında akdedilmiş bir bağittan mütevellit olmayıp “federal devlet ve federe devletler arasında kuruluş esnasında belirlenen ilkeler bağlamında oluşan” “bir güç (iktidar alanları) bölüşümüne” dayanır. Bu bağlamda

- Federal devlet ve federe devletler aynı anda teşekkül etmiş sayılır.
- Hiçbirisi (ne federal devlet ne de federe devletler) mevcut iktidar tatbik edebilme kapasitelerini bir diğerrinin tek taraflı edimine (bahşetmesine) borçlu değildir.
- Dolayısıyla federal devletin ve federe devletlerin siyasi iktidar kullanma kapasiteleri üzerindeki sınırlamanın kaynağı her iki tür yapıyı bir arada işletmeyi mümkün kılan kuruluş projesinde (geleceği bir arada yeniden biçimlendirme kapasitesinde) aranmalıdır.

Federal devletler kapsamında cumhuriyet projeleri iki ayrı düzlemde incelenmelidir. Bunlardan *birincisi* federe devlete ait aygıtlar tarafından üretilen farklı kararların tutarlı politika setleri tarafından oluşturulan bir program etrafında uyumlaştırılması ve federal ve federe yetki alanlarına bölünmüş olan toplumsal uzamın bütünlüğünün sağlanması işlevidir.¹³ *İkincisi* ise federal devlet ve federe devletler arasındaki güç bölümünün yazılı kurallarının yorumunu gerçekleştirmek ve yazılı olmayan kurallarını işletmek gereğinden kaynaklanır. Federasyon bağlamında gerçekleştiği sürece bu ikinci boyutun federe devletler arasındaki ilişkileri kapsayan ek bir açılımı da olacaktır.

Gelinen noktada federasyonla ilgili olarak şu hususları saptayabiliriz:

¹³ Üniter devletlerde olduğu gibi federe devletlerde de bu temel işlevi devletin iki esaslı işlev takip eder: “Sermayenin genişletilmiş yeniden üretimini sağlamak” ve “emek gücü potansiyelinin yeniden üretimi ve kontrolü” için gerekli tedbirleri almak.

- Hem federasyonun merkezi devleti (federal devlet) hem de federasyon bağlamında üye devletler (federe devletler) tüzel kişiliği haiz ancak iktidar tatbik etme kapasiteleri ve iktidar alanları farklılaşmış devlet yapılarıdır.
- Uluslararası ilişkiler alanında bu güç bölümünü (federasyonu) temsil etme yetkisi –kural olarak- federal devlete aittir.
- Federasyon uluslararası andlaşmaya binaen *kurulmaz*. Böyle olsaydı *federasyondan önce mevcut olan* devletlerin “hukuk önünde eşitlik” ilkesi ve “oybirliği” esasında katıldığı bir düzenek ortaya çıkardı (esasen bu düzeneğin konfederasyondan bir farkı da kalmazdı).
- Federe devletler federasyondan önce bulunmazlar. Aksi de geçerlidir: Federasyon kendisine vücut veren federe devletleri öncelikle. Federasyon analitik olarak ayrılmış ancak ontolojik anlamda bütünlük (güç bölümüne dayanan) bir iktidar alanının parçalı olarak düzenlenmesi sürecinde ortaya çıkan devlet biçimidir.
- Bu nedenle federasyonun kurucu belgesi geleceği bir arada üretmeye yönelik bir projenin, tasarımın, oydaşmanın vs. normatif ifadesi olarak tebarüz eden bir anayasadır. Bu anayasanın analitik olarak ayrılmış ancak ontolojik anlamda bütünlük devlet formunun bileşenleri arasındaki ilişkiyi ve devlet aygıtları karşısında yurttaşların hak ve yükümlülüklerini belirlemek gibi işlevleri olması beklenir. Bu sonuncu unsur gereği federasyonlarda iki tür vatandaşlık tebarüz eder: Yurttaşlar hem federal devletin hem de federe devletin yurttaşları olarak ikili bir statüyü haizdirler.
- Ne federal devletin ne de federe devletlerin (oldukları halleriyle) federasyonu oluşturan bütünlük devlet yapısından önce var olmadığı savlandığında federasyonlar **ayırılma hakkı** içermezler. Kuramsal olarak ayrılma hakkı bütünün onu oluşturan parçaların toplamına denk geldiği sözleşme esaslı birliklerde olur.
- Sovyet sistemine yakınlığı olan federal yapılarda ayrılma hakkı anayasalarda belirtilmiştir. Ancak bu hakkın anayasalarda belirtilmesi onu hukuk tarafından korunan bir menfaat haline getirmez. Pratikte bu “hakkın” kullanıldığı durumlar federal devletin çözülmesi sürecinde ortaya çıkar. Anılan perspektiften bakıldığında ayrılma hakkı kurucu niteliği haiz siyasi-ideolojik bir edimdir.
- “Federal devlet ve federe devletler arasında kuruluş esnasında belirlenen ilkeler bağlamında oluşan” “bir güç (iktidar alanları) bölüşümüne” dayandığı için federal devletlerde merkezi (federal) devletle federe devletler arasındaki ilişki idari yetkinin geri alınma imkânı taşıyan genişlemesine (yetki genişliğine) değil görevlerin en başından ayrıştırıldığı bir düzeneğe aittir.

II Kitap
Devlet Kuramları

Devlete Marksist Yaklaşımlar

Devlet üzerine en çeşitli ve en zengin bilgi birikimini sunan yaklaşım Marksizm'dir desek, saptamamız -yanlı olsa bile- yanlış olmayacaktır. Ancak Marksizm'in devlet tanımına ilişkin net ve genel kabul görmüş bir tanımı yoktur. Marksist kuram devlet konusundaki açıklamalarını Marksist bilgi birikiminin (Marksist ekonomi-politiğin, Marksizm'in geliştirdiği ya da adapte ettiği yöntem bilgisi ve siyaset felsefesinin, ideoloji kuramının ve diğer alanların) üstü açık ya da kapalı katkısıyla geliştirir. Dolayısıyla Marksist devlet kuramını açıklamazdan önce Marksizm'in genel kuramsal çerçevesinin konuyla ilgili olduğu kadarıyla kısa bir özetini sunmak gerekmektedir. Marksist devlet kuramı açıklamalarında ikinci olarak farklı Marksist geleneklerle bağlantılı içerisinde devletin konumu ele alınacaktır.

1. Marksizm'in genel kavramsal ve kuramsal çerçevesi

1.1. Genel Olarak Marksizm

(*Osm. Marx Nazariyesi; Fr. Marxisme, Alm. Marxismus; İng. Marxism*)

Anahtar kelimeler: Değişim Değeri, Kullanım Değeri, Epifenomen, Yansımacılık, İndirgemecilik, Determinizm, Düşüncedeki Somut, Somut Gerçek, Çelişki, Sosyal Biçim, Değer Biçim, Hegelci Marksizm, Althusserci Marksizm, Krizler

Terim Karl Marx'ın düşüncelerinden yola çıkıp, sayısız düşünürün katkılarıyla ve sürekli bir iç eleştiri süzgecinden geçerek dönüşen sistemli düşünce, siyasal pratik, politika ve stratejiler bütünü olarak tanımlanabilir.

Marksizm insani faaliyet alanının sistematik düşünceye dayalı olarak açıklanması ve dönüştürülmesi gayesini içerir.

Marksizm, toplumsal olguların/fenomenlerin kendi tarihi belirlenimleri içerisinde anlaşılabilirliğini savunur. Bundan kasıt toplumsal olguları onların varlık koşullarını oluşturan nesnel ilişkilere, pratiklere dayanarak anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır. "İnsan doğası böyle olduğu için bu böyledir" ya da "yüce Yaratıcı'nın iradesi bunu gerektirmiştir" kabilinden cümlelere dayanarak yapılan açıklamalar kendi mevcudiyetini temel bir önermenin tartışılmaz doğruluğuna dayandırır. Hal böyle olunca bilgiyi sınamak imkânsız hale gelir. Bu tarz açıklamaları onların doğruluğuna-yanlışlığına bakmaksızın bir kenara koyup, elimizde mevcut bilgiyi onun bilgi olma vasıfları dâhil her yönüyle sınavarak geliştirme imkânını kaybederiz. Öyleyse toplumsal olguları/fenomenleri kendi tarihi belirlenimleri içerisinde araştırmak bu olgulara ilişkin aşkın, verili, tartışılmaz her türlü hususu bir kenara koyarak araştırma yapmaktır.

Toplumsal olguları/fenomenleri kendi tarihi belirlenimleri içerisinde irdeleme edimi sayısız toplumsal olaylar arasındaki ilişkilerin araştırılmasını ve bunlar içerisinde hangilerinin diğerleri üzerinde belirleyici kabul edileceğinin tartışılmasını, Marksist teorinin gündeminde öncelikli yere oturtmaktadır. Marksist teori, toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi dâhil, *her türlü üretim faaliyeti ekseninde kurulan ilişkileri*, bunların *görünür biçimlerini* ve bu biçimleri mümkün kılan *sosyal mekanizmaları*, diğer ilişki setlerinin biçimlenmesinde, sosyal bütünlük içerisinde anlamlandırılmasında ve dönüşümün takibinde belirleyici ya da temel eksen olarak kabul eder. Bu belirleyicilik tek yönlü olmadığı gibi, basit bir nedensellik içerisinde de sunulmaz.

Marksizm'in sürekli bir iç eleştiri süzgecinden geçtiğini, bu süreçte dışarıdan gelen eleştirilere de, bu eleştiriler temellendirildiği ölçüde, cevap verdiğini saptamak elzemdir. Muhalif bir teori kendini meşru kılmak için daima tutarlı olma koşulunu gerçekleştirmek durumundadır. Anılan çabanın

kendisi dönüşümle neticelenir. Bugün için geçerli bir Marksizm tanımı verebilmek için, kendi dönüşüm seyri içerisinde Marksizm'e yöneltilen eleştirilere kısaca bakmak gerekir.

Marx sonrası metinlerde üretim faaliyeti bazen klasik iktisattaki ekonomi kavramsallaştırmasıyla örtüştüğünden,

- Marksizm'in ekonomik olayların başka türden olayları belirlediği iddiasına sahip olduğu (**ekonomik indirgemecilik** itirazı),
- bu nedenle belirlenen olayların özerkliklerinin inkar edildiği, özerkliği tanınmayan fenomenlerin (gölge fenomen/epifenomen) belirleyici sayılan fenomenlerin yansımalarına indirgendiği (**yansımacılık** itirazı),

Marksizm'in içerisinden ve dışarısından, iddia edilmiştir.

Ekonomik indirgemecilik saptamasının farklı Marksist metinler içerisinde bazen ayrı ayrı bazen de bir arada beliren çeşitli formları vardır.

- Öncelikle, bazen Marksizm klasik iktisadın iktisadi ve siyasi ayrımını bir eleştiri süzgecinden geçirmeksizin, doğrudan kendi alanına dahil etmiş, bu nedenle de belirli Marksist okulların çalışmalarında iktisat alanı (**alt yapı**), -**üst yapının** bir parçası olarak kavramsallaştırılan- siyasi iktidarın tek yönlü belirleyeni haline gelmiştir.
- Ekonomik indirgemeciliğin bir diğer formu *ekonomik gelişmeyi üretim araçlarındaki teknik dönüşümlere indirgemek şeklinde tezahür eder.*
- Üçüncü tür ekonomik indirgemecilik, iktisadın, gerçekliğin bütün potansiyellerini kapsayan bir güç olarak kavramsallaştırılmasında karşımıza çıkar. Bu son ekonomik indirgemecilik biçimi bütün hukuksal ya da ahlaki normların kaynağını iktisadi ilişkiler alanına bağlar.

Ekonomik indirgemecilik sorunu yanı sıra **determinizm** de Marksist yaklaşımların eleştirilmesinde referansta bulunulan bir unsur olagelmiştir. Bir kategoriye ait olayların bir diğer kategoriye ait olayları kaçınılmaz bir şekilde tek yönlü olarak belirlemesi, bu etkileşimin sonuçlarının da kaçınılmaz olacağı ve önceden bilinebileceği sonucuna götürebilir (**determinizm**) ki bu durumda karmaşık gerçeklik alanı basit bir ilkeye indirgenecektir.

Son olarak, Marksizm'in, araştırma nesnesini, onun işlevleri üzerinden tanımladığı (**a priori işlevselcilik**) da iddia edilmiştir.

Yukarıda belirtilen eleştiriler ekseninde bugünün Marksizm'ine bakıldığında şu saptamaları yapmak mümkündür:

- Bugün Marksizm, iktisat alanını, basitçe üretici güçlerin toplamına indirgenemeyecek bir sosyal ilişkiler alanı olarak kavramsallaştırmaktadır.

Her şeyden önce üretim sürecinin kendisi, bir emek sürecinin, başka deyişle, bağımlılık ilişkilerinin, bu sürece girenlerin üretim ilişkileri ile kurdukları ilişkilerin ve bunun sonucunda doğan rızanın ya da boyun eğme durumunun sonucu mümkün olabilmektedir ve bu sayılanlar asla bir başına iktisadi olana tahvil edilemezler. İktisat alanı, üretim sürecine -ve artı değer temellüküne- farklı mesafelerde konumlanmış ve yapısallaşmış ilişkilerden oluştuğu ve işin hesaplanmasına ideolojik ve siyasi olanın dahilinin mümkün olması ölçüsünde, klasik iktisadın iktisadi-siyasi ayrımı ve bunun Marksist teoriye altyapı-üstyapı gerginliği içerisinde getirdiği sıkıntılar aşılmış olacaktır. Bu durumda, iktisat alanı kendi kendisine yeterli, değişimin yalnızca sistemin iç diyalektiğine bağlı olarak ortaya çıkabileceği ya da öznelere önceden belirlenmiş hareketlerinin sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıkan bir alan olmaktan

çıkacaktır. Yine bu suretle, kavramların içeriklerinin adları karşısında geri plana itilip sosyal gerçeklikten kopmaları sürecinin (**negatif diyalektik**) önüne geçilebilecektir.

- Kendi kendine yeterli bir iktisat (**altyapı**) tanımlamasından vazgeçildikte, tarihsel ve sosyal süreçleri anlamak için kullanılan yasa formundaki önermeler (tarihsel yorumlar), *doğa bilimlerindeki kanunlardan farklı olarak ele alınabilecek, eğilimsel* bir içerik kazanabileceklerdir.

Bu bağlamda kar oranlarının azalması eğilimi, dönemsel krizlerin artan şiddeti ya da sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması **eğilimsel yasalardır**. **Eğilimsel yasalar**, sistemin gelişimi ile bağlı olarak, her defasında kendilerini aynı kesinlikle gerçekleştiren yasalar değildir. **Eğilimsel yasalar**, **karşı-eğilimsel yasaların** ve iktisadi alanın kendi kendisine yeterli bir alan olmayışının neticesinde, dışavurumları önbelirlenmemiş, ancak onları mümkün kılan mekanizmalarla birlikte düşünüldüğünde, asla tesadüfi olmayan yasalardır ve öznenin tabi olduğu yapısal sınırları belirlerler.

Böylece **belirleyicilik** sorununun tartışıldığı düzlem de değişecektir. Üretici faaliyete içkin ilişkilerin **ideolojik**, **siyasi** ve **iktisadi** boyutları ayrı olarak ve birbirleri ile etkileşim içerisinde ele alınabilecek, bunların üretim araçlarına ve üretim sürecinin sonunda ortaya çıkan sonra da satışla realize edilen artı değere malik olanlarla, mülksüzleşmiş üreticilerin oluşturduğu temel sınıfların ve ara sınıfların oluşumu ve yarattıkları etkiler üzerindeki etkileri anlaşılabilir.

Öyleyse **belirleyicilik** hangi faaliyetin hangisini tek yönlü olarak belirlediğinin tespiti meselesi değil, üretici faaliyeti mümkün kılan ilişkilerin toplumsal analizdeki önceliğini, sınıf ilişkilerinin üretiminde, sınıflı toplumun koşullarının üretiminde diğerine nazaran etkin olanı saptamaktır.

- Yukarıda anılan eleştirilerle ilgili son irdelemeyi de **işlevselcilik** hususuna ayırmak gerekirse; Bugün Marksizm araştırma nesnesinin toplumsal işlevini ilgili nesnenin varlık sebebi saymaz (*a priori* bir işlevselciliği yoktur) ancak bu nesnenin işlevi üzerinden sosyal yapılar ve sosyal sınıflar arasındaki bağlantıları ifşa edebilecek hipotezler üretir (*a posteriori* işlevselciliği bulunmaktadır).

Öyleyse, kendisini oluşturan farklı ekolleri ayırmadan, genel olarak **bugünün Marksizm'inin belirleyici özelliklerini** şöyle tasvir edebiliriz:

Marksizm,

- iktisat alanını bir sosyal ilişkiler alanı olarak kavramsallaştırır,
- ve bu suretle de iktisadı basitçe üretici güçlerin toplamına indirgemeyen,
- ideolojik ve siyasi alanları da aynı yetkinlikle sosyal alanın analizine dahil eden,
- kavramları kullanırken somut tarihsel süreçleri göz önünde bulunduran,
- tarihsel ve sosyal süreçleri anlamak için kullanılan yasa formundaki önermeleri doğa kanunlarından ayırıştırır,
- öznenin tabi olduğu yapısal sınırları göz önünde tutan,
- yapısal ve stratejik nedensellik kavramı gereği tek yönlü bir belirlenimcilik içermeyen,
- üretici faaliyeti mümkün kılan ilişkilerin toplumsal analizdeki önceliğini -sınıflı toplumun koşullarının üretiminde diğerine nazaran etkin olanı- saptayan,
- araştırma nesnesinin toplumsal işlevini ilgili nesnenin varlık sebebi saymayan,
- ancak bu nesnenin işlevi üzerinden sosyal yapılar ve sosyal sınıflar arasındaki bağlantıları ifşa edebilecek hipotezler üreten,

- dolayısı ile dönüşüme açık ve bazı varyantlarında insan merkezli olmayan (insanın kendi tarihini kendisine anlatırken geliştirdiği öykünün unsurlarını kendi araştırma nesnesini ele alırken kullanmayan ya da açıkça bu gayreti içeren), sistemli düşünce, siyasal pratik, politika ve stratejiler bütünüdür.

İçerisinde, farklı siyaset felsefeleri ekseninde üretim yapan farklı okulların bulunduğu Marksizm'in kolektif zihninde mevcut kavramlar bütünlüğünü ve bu kavramlar seti içerisinden çıkan araştırma sorularını anlamak için, Marksizm'in temel ilgisinin, *sömürüye dayalı her toplumsal formasyonun varlık koşullarının anlaşılması/açıklanması ve dönüştürülmesi üzerine yoğunlaştığını* belirtmek gerekir.

Buradan iki sonuç çıkar;

- birincisi Marksizm, sömürüyle sonuçlanan ya da bunun gerçekleştirilmesinde rol oynayan toplumsal ilişkileri (ve dolayısıyla artı-değerin temellükünü içermeyen ama zor içeren diğer ilişkileri sömürü ekseninde) çözümler ve
- ikincisi, çözümleyici etkinliği dönüştürücü bir diğer etkinlikle birlikte ele aldığından, kullandığı kavramlar, statik değil dinamiktir. Bir başka deyişle, Marksizm, sosyal fenomenleri sadece gördükleri biçimleri ile değil, onları mümkün kılan mekanizmaları da hesaba katarak bir süreç içerisindeki varoluşlarıyla birlikte ele alır.

Althusser'e (2007:15) göre Marksist Teori "... kapitalist üretim tarzının, ve onun çelişkili eğiliminin, kapitalizmin alaşağı edilmesine ve onun, kapitalist toplum içinde esasen içerlek halde şekillenen "başka şey"le değiştirilmesine doğru geçişin olabilirliğini açan çözümlenişle sınırlıdır". Bu cümlede çizilen sınırlar ve teorinin kapsamına ilişkin saptamalar, aynı anda, sınırlı alanın büyüklüğüne ilişkin bir döküm de sunmaktadırlar.

- Öncelikle, bir toplumu anlamlandırmak için ilgili toplumu var eden **üretim ilişkilerinin** karakterini saptamamız gerekir. Buna göre, bir toplumu anlamak için onun temel sınıfları ve bu sınıfların kendi içlerindeki ilişkilere yoğunlaşmak gerekir.

Kapitalist toplumlara bakıldığında kapitalistler ve ücretli emekçiler arasındaki benzersiz –diğer toplumsal yapılarda karşımıza çıkmayan- ilişkiye odaklanırsak. Metaların ve paranın yanı sıra, – diğer toplumsal formasyonların piyasalarından farklı olarak- emek gücü potansiyelini, bunun meta formuna benzer bir halde pazarlanmasını apaçık bir gerçeklik olarak görerek satışa çıkarmak dışında bir seçeneği olmayan "özgür" işçinin belirleyici varlığı, kapitalist piyasaların temel karakterini oluşturur.

Böylelikle değer yegane kaynağı meta biçimini alır. Burada işçinin emek gücü potansiyelini kullanma hakkını –**buyurma/bağımlılık** ilişkisiyle beraber- satın alanın herhangi birisi değil kapitalist olduğunu da vurgulamak gerekir. Anılan koşullar altına emeğin meta biçimine bürünüşü, emek piyasaları ve emek süreçlerinin de sınıf mücadelesinin öncelikli alanları arasına girmesi sonucunu doğurur. Bu alanlar iktisadi sömürünün biçimlerini ve doğasını belirler, emek gücünün etkin şekilde değerlendirilmesi ve değer kazanması üzerine kurulmuş bireysel kapitalistler arası rekabetin koşullarını oluşturur.

Ayrıt edici özelliklerini

a-işçinin kendi emek gücü potansiyeli üzerinde mülkiyet hakkına sahip olması ("özgürleşmesi" ama daha doğrusu feodal engellerden azade olması),

b-üretim araçlarının üreticilerden ayrılmış olması (işçinin üretim araçlarından yoksun bırakılması),

c- kapitalist sınıfın üretim etkinliğinin neticesinde ortaya çıkan metanın sahibi olması ve bu temellük işleminin meşrulaştırıcı temelini askeri güçte değil hukuk ideolojisinde temellenmesi, olarak sıralayabileceğimiz bu alım satım ilişkisi ne doğaldır ne de insanlıkla beraber varolagelmıştır.

- İkinci olarak, kapitalist üretim ilişkilerinden mütevellit çelişkiler, kapitalizmin kısa ve uzun vadeli çok çeşitli dinamiklerini (kapitalistlerle işçiler arasında çalışma saatlerinin uzunluğu ve yoğunluğu, ücretler, sosyal haklar, üretimin toplumsallaşmak suretiyle fabrika sınırlarını aşması ve denetimin de toplumsallaşması vb.) oluşturdukları ölçüde, bu üretim ilişkileri sistemi içerisinde sürekli ertelenilmeye, mekân ve zamanı değiştirilebilir şekilde yönetilmeye çalışılırlar.

Marx, meta formu içerisinde, **değişim değeri** ve **kullanım değeri** arasında temel bir çelişki olduğunu saptamıştı. Bu bağlamda kapitalist üretim tarzının karmaşık doğasını açığa vurdu, dinamiklerini açıkladı ve kapitalizme içkin kriz eğilimlerini ve bunların sermaye birikiminin görece birliği içinde yeniden ve yeniden dayatılmasındaki rolünü tespit etti.

Anılan tespitlere bağlı olarak kapitalizmi prekapitalist üretim tarzlarından ayırmakla kalmadı, kapitalist üretim tarzı içerisindeki dönemlerin özelliklerini açığa vurmak için bir başlangıç noktası oluşturdu.

Bu başlangıç noktasını sosyal biçim kavramında bulabiliriz. **Sosyal biçim** bir metanın (**değişim**) **değerinin** ifadesidir: Emeği **fiktif/kurgusal bir meta** olarak ele alırsak, onun **değişim değeri ücret** olacaktır (metanın aynı zamanda bir de **kullanım değeri** de vardır, bunun ifadesi ise **doğal biçimde** anlamını bulur).

Ücret ilişkisinin dinamikleri kapitalist toplumların dönemselleştirilmesi için bir temel verebilir. Yine aynı izlekten gidersek, *başka sosyal biçimlerin* de başka dönemselleştirmeler için bir kriter/ölçüt oluşturduğunu saptayabiliriz.

Zira *sermaye ilişkisinin bütün uğrakları* **değişim değeri** ile **kullanım değeri** arasındaki çelişkinin farklı görünümlerini içermektedir. Şöyle ki; meta hem kullanım değerine hem de değişim değerine sahiptir;

1. **işçi hem emek gücünün** (işgücü potansiyeline sahip diğer çalışma taahhütleri ve üretimin diğer faktörleri ile) değiştirilebilir soyut birimdir *hem de* belirli kabiliyeti, bilgisi ve yaratıcılığı olan somut bireydir;
2. **ücret hem** bir üretim maliyetidir *hem de* talep kaynağıdır;
3. **para hem** uluslararası bir değişim aracıdır *hem de* ulusal değişim aracıdır;
4. **üretici sermaye hem** hareket halindeki soyut değerdir (çoğu zaman yeniden yatırıma dönüşmeye hazır gerçekleştirilmiş kar halinde) *hem de* değerlendirme süreci içerisinde zaman ve yer bağımlı özgül varlıktır.

Anılan ikili setlerin her birisi farklı çelişkilere dönüşme potansiyeli içermektedir ve farklı bağlamlarda, farklı öncelik sıraları içerisinde, farklı görünümler alabilecek çeşitli stratejik açmazların/sorunların nesnesidirler. Bu ikili setler aynı zamanda da kapitalizmin dönemselleştirilmesinde de kullanılabilirler. Örnek vermek gerekirse, **ücret bir dönemde** talep unsuru olarak öne çıkabilecekken *bir diğerinde* maliyet unsuru olarak ele alınabilir, böylece ulusal ölçekte Keynesyen talep yönetimi politikaları geri plana itilebilir. Yine, para biçime içkin çelişki bir dönemde sanayi sermayesini öne çıkarırken, bir diğer dönemde sanayi sermayesinin finans sermayenin kaygan mantığına tabi olduğunu gözlemleyebiliriz.

Kapitalizmin tarihsel gelişimi içerisinde kurgusal bir meta haline gelen emeğin kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki **çelişki** başta olmak üzere, kapitalist üretim tarzına ilişkin **çelişkiler**, bu sistem içerisinde çözülemezler (**ertelenirler**).¹⁴

Kapitalist birikimin asıl ve düzenli kaynağı bu çelişki içerisinde örtülen artı-değerdir (faiz ve rant gibi başka gelir kaynakları da bu genel fondan ödenir ve kapitalistlerinin geriye kalan karı, genişletilmiş yeniden üretime yatırılacak tutarı oluşturur).

Anılan erteleme eylemi nedeniyle, kapitalizmin genişletilmiş yeniden üretimi (yani para sermaye formunda yola çıkan değerın önce üretim unsurlarına dönüşerek meta 1 formunu alması ardından emek sürecinde artı-değer yüklenerek üretilen metaya (meta 2) dönüşmesi ve nihayetinde satılarak yeniden –bu sefer fiyat başlığı altında temellük edilen artı-değeri de içerecek şekilde- yeniden para sermayeye dönüşmesi süreci) şematize edilmiş basit yeniden üretimin aksine, hiçbir zaman sorunsuz değildir ve uzun süre basit tekrarlarla gerçekleştirilemez.

En soyut düzeyde yapılan Marksist analizlerde bile, kapitalizm, kendisinin değer biçim (metaya içkin değişim değerinin sosyal dışavurumu) çerçevesinde ifadesini bulan iktisadi dayanakları ile iktisat alanı dışında bulunan dayanakları arasında istikrarsız bir dengeye dayanır. Bu bağlamda, kapitalist toplumlar, değer biçimdeki genişleme (daha önce meta formunda düşünölemeyen şeylerin bu formu alması) ve bunun her toplumsal formasyona ait yapısal sınırları arasında farklı biçimlerde su yüzeyine çıkan sürekli bir gerilimi (siyasi, ideolojik, iktisadi krizler) deneyimler. Bu çelişki ekseninde, anılan yapısal sınırlar, mevcut çelişkileri ertelemek ve kaydırmak üzere, geçici mukayeseli üstünlük kazanma arayışları (ortalama kar haddinin üzerine çıkma çabası) içerisindeki iktisadi öznelerin kolektif eylemi ve bunların yarattığı toplumsallık etkisinin düzenlenmesi çabaları neticesinde, kapitalizmin gelişiminde yeni teknolojiler, örgütlenmeler, tüketim ve üretim normları, ideolojiler, piyasalar, mekanlar ve zamansallıklara tahvil edilerek, yeni uğrakların/momentlerin ortaya çıkmasına sebep teşkil ederler. Anılan nedenle, kapitalizm dinamik bir sistemdir ve eğer doğa tükenmeden ortaya çıkacak ise, nihai krizinin zamanı ve yeri kestirilemez. Ancak bu tespit kapitalizmin sonsuzluğu anlamına da gelmez.

- Üçüncü olarak, Marksizm, **sürekli olarak dışımızdaki gerçekliğin düşüncede olası en nesnel temsilini gerçekleştirme çabasını** içerir. Bu yaklaşım içerisinde düşünce üreten kimseler için gerçekliğin karmaşıklığı onu temellük etme çabasının önüne geçemez; Marksizm’i Marksizm sonrası akımlardan ayıran en temel özellik budur.

Marksizm’in **nesnesi** toplumsal yapı ve bu yapıyı ören üretim ilişkileridir.

Marksist teorideki ana damarlardan birisine göre egemen sınıf somut toplumsal ilişkileri kendi çıkarlarına göre yorumlayıp çarpıtarak, ortaya çıkan anlatıyı tahakkümü altına aldığı sınıflara kabul ettirir. Böylece kapitalist sınıfın –**çarpıtılarak**- **“yansıttığı”** gerçeklik, bütün toplumun yanılması haline gelecektir. **Çarpıtılarak yansıtılan** bu gerçekliğin karşısına

---

¹⁴ Çelişki kavramının Hegelcilik üzerinden Marksizm’e girdiği hallerde temel bir çelişki vardır ve bu çelişki farklı görüngüler/sosyal biçimler haline gelerek tüm toplumsal dinamiği belirler. Althusserci uğrak ve bunun günümüzdeki açılımlarında ise çelişki tek bir temel çelişkiye indirgenmez. Hegelci izlekten gidildiğinde hem kapitalist toplumların hem de bir bütün olarak insanlık tarihinin bir telosa/ereğe indirgenmesi mümkünken, Althusserci izlekte dönüşümler görelî istikrar taşıyan dönemleri mümkün kılan unsurların ayrışması ve henüz yapılaşmamış yeni ve açık pozisyonların doğması olarak kavramlaştırılabilirler.

Marksist bilim, dışarıdan, **çarpıtılmadan yansıtılan gerçeği** koyacaktır. Bu damardan ilerlendiğinde, *üretim ilişkileri ile bunların bilgisi* aynı şeydir. Bir başka deyişle, üretim ilişkileri çarpıtılmadıkça, hiçbir anlam değişikliğine uğramaksızın zihinde **yansıyacaktır**.

Bu açılımın karşısında **Althusserci yaklaşım** ve onun türevleri bulunur. Buna göre, ideoloji-bilim ayrımı ekseninde **insan merkezli olmayan** (insanın kendi toplumsal ilişkilerini, incelediği nesnenin bilgisine kaydetmediği), **açık** (ilgili topluluğun üyelerinin kendilerini kendilerine açıklamak için geliştirdiği anlatıyı dışlamayı bilen) ve **bilgiyi mutlaklaştırmayan** (somut gerçekle düşüncedeki somutu ayırıştırabilen) bir çaba ile *üretim ilişkileri ile kurduğumuz ilişkiyi* ortaya koyabilir, toplumun somut gerçeğine **daha yakın** bilgi üretebiliriz.

Gerçekliğin kavramsallaştırılması (*düşüncedeki somut/concrete in thought*) ile somut hali arasındaki (*somut-gerçek/real in concrete*) ayrımı tanıyan ve bilgilerin doğruluğunu, onların üretim sürecinin içinde arayan Althusserci açılım ekseninden bakıldıkta, **ideoloji bir yansıma değil, zihinsel bir üretim** olarak karşımıza çıkacaktır. Artık *egemen sınıfın çarpıtılarak yansıttığı* bir şeyden değil, *toplumsal gerçek-somuta giderken, önündeki engelleri bilen-değerlendiren-işleyen* (bilimsel) bir üretim faaliyeti içerisine girmek mümkün olabilecektir.

Zihinsel üretim süreci olarak ele alındığında, ideoloji çalışmaları, sınıf ideolojisini mümkün kılacak şekilde eklenilen öğelerin ayırıştırılmasında, bu öğelerin toplumun maddi yapısıyla irtibatının saptanmasında, dolayısı ile siyasi taleplerin ve bunların mümkünatının saptanmasında –mümkün olmadığı yerde kapitalizmin çelişik yapısının ifşasında ve bunun radikal çözümünün ne olabileceği hususunda- bize yol gösterebileceklerdir.

Böylece –mutlak suretle olmasa da- gerçek somutun zihinde yeniden üretilmiş versiyonları arasında istenebilir olanlarla olmayanları ayırştırmak mümkün hale gelecek, toplumun ücrete dayalı olarak yaşayan, iş arayan ya da emek piyasasına giremeyecek durumda olan kesimlerinin oluşturduğu çoğunluğunun siyasi hareketlenmesi –tabii ki mücadele süreçleri içerisinden- imkân dâhiline girecektir. Ancak bu hareketlenmenin koşulları olgunlaşsın ya da olgunlaşmasın, ilgili bu hareketlenmeye odaklansın ya da odaklanmasın Marksizm bilimsel faaliyetin, içinde bulunduğumuz toplumsal yapıyı anlama ve açıklama faaliyetinin odağında kalacaktır.

Netice

Marx'ın çabasının merkezi, sosyal teorinin sosyal gerçekliği mümkün olabildiğince temsil edebilmesiydi. Sosyal teori ve sosyal gerçeklik arasında *Grundrisse*'nin giriş bölümündeki yöntemle ilgili kısa bölümde açıkça tesis edilen bu ilişki, anlama ve açıklama tarzımızın genelde sosyal tarih, özelde kapitalist birikimin farklı dönemleri boyunca değişmesi gerekliliğini doğurur.¹⁵ Nihayetinde, verili herhangi bir teorinin kabul edilebilirliğinin *iki temel* unsuru vardır. Bu unsurlardan *birincisi* bu teorinin kavramsal ve yöntemsel dayanaklarında tutarlılıktır. Buraya kadar yapılan açıklamalardan,

¹⁵ Lenin Devlet ve Devrim'de yaptığı bir Marx alıntısında şunları vurgular: "Mehring, 1907'de Neue Zeif'ta[91(XXV, 2, 164), Marks'ın Wey-demeyer'e yazdığı 5 Mart 1852 tarihli bir mektuptan parçalar yayınlamıştı. Bu mektupta, başka birçok dikkate değer gözlem arasında, şu gözlem de var: "Bana ilişkin olarak, ne modern toplumdaki sınıfların varlığını, ne de aralarındaki savaşımı bulmuş olma şerefi benimdir. Benden çok önce, burjuva tarihçiler bu sınıflar savaşımının tarihsel gelişimini betimlemiş ve burjuva iktisatçılar bunun ekonomik anatomisini dile getirmiş bulunuyorlardı. Benim yeni olarak yaptığım şey: 1) Sınıfların varlığının, üretimin tarihsel gelişme evrelerinden (historische Entwicklungspasen der Produktion) başka bir şeye bağlı olmadığını; 2) Sınıflar savaşımının zorunlu olmak proletarya diktatorasına götürdüğünü; 3) Bu dikta-toranın kendisinin de bütün sınıfların ortadan kalkmasına ve sınıfsız bir toplumun kurulmasına geçişten başka bir şey oluşturmadığını tanıtlamak oldu..." Bu metinde Marks, önce, kendi öğretisini burjuvazinin en bilgili ve en kavrayışlı düşünürlerinin öğretilerinden öz ve temelden ayıran şeyin ne olduğunu, sonra da, kendi devlet öğretisinin özünü hayranlık verici bir özgelikle açıklamayı başarmıştır."

Marksizm'in kavramsal ve yöntemsel çalışmalarda tutarlılık sağlamak maksadıyla ortaya koyduğu çabanın, belki başka hiçbir teorinin ortaya koymadığı kadar yoğun olduğunu söylemek mümkündür. *İkincisi*, bu teorinin ve bu teorinin bir parçası olduğu söylemin üreticisi, yayıcısı ve destekleyicisi olan ya da bu potansiyeli taşıyan toplumsal grupların, bu söylemin mevcudiyetinden rahatsız olan toplumsal gruplar karşısındaki konumudur. Marksist bir perspektiften bakıldıkta, tutarlılık ölçütü anlamını ancak verili güç dengesi içerisinde bulur.

“Kaynakça”

Althusser, Louis (2006) **Makyavel'in Yalnızlığı** (Çev. Turhan Ilgaz, Alaeddin Şenel, Seda Çarmık), Ankara: Epos yay.

İleri Okuma Listesi

Belge, Murat (1997) **Marksist Estetik**, İstanbul: Birikim Yayınları.

Dyer-Witheford, Nick (2004) **Siber Marx**, İstanbul: Aykırı.

Eagleton, Terry (2004) **Kuramdan Sonra**, İstanbul: Literatür.

Wood, Ellen Meiksins (2003) **Kapitalizm Demokrasiye Karşı**, İstanbul: İletişim.

1.2. Sınıf

Sınıf

(*Osm. Sınıf; Fr. Classe, Alm. Klasse; İng. Class*)

Anahtar kelimeler: İdeoloji, İktisadi-Siyasi Ayrımı, Sermaye, Proleterya

Sınıf kavramı sosyal düşüncede yeni değildir. Düşünürler farklı terimler altında farklı toplumsal kesitleri tasvir etmişler, bu kategorizasyonu toplumsal olanı anlamak için işe koşmuşlardır. Ancak *analitik bir kategori olarak sınıf kavramı ilk kez politik iktisat metinlerinde ele alınır. Fizyokratların, aralarında Ferguson ve Smith'in bulunduğu İskoç aydınlanmacıların ve Ricardo'nun katkıları kavramın sosyal bilimler terminolojisi içerisinde yaygın olarak kullanılabilmesi için gerekli birikimi sağlamıştır. Ancak kavram bugünkü içeriği ve önemine Karl Marx'ın eserleri üzerinden kavuşmuş, savunuları ve karşıtlarıyla ve bunlar arasındaki gerilimlerle, Batı sosyal düşüncesinin üzerinde geliştiği temel eksenlerden birisini oluşturmuştur. Bugünkü sınıf kavramsallaştırmalarının temelinde, Marksist olmayan yaklaşımlar da pozisyonlarını Marksizm'in önermelerine karşı geliştirdiklerinden, Marksist teorik dil belirleyicidir. Sınıf tartışmalarını, üretim ilişkileri kriterini esas alan teoriler ve diğerleri olarak ele almak mümkündür. Bu iki ana izleğin altında pek çok açılım bulunmaktadır.*

Sınıf kavramı Marx tarafından net bir şekilde sistematize edilmediyse de, kavram hem Marx'ın bütünsel yaklaşımının, hem de Marksizm'in, en temel kavramlarından birisini oluşturmaktadır. “Tüm toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasal biçiminin, kısacası, buna uygun düşen özel devlet biçiminin, en içteki sırrını, gizli temelini açığa vuran şey, her zaman, üretim koşullarına sahip olanlar ile doğrudan üreticiler arasındaki ilişkidir- bu, her zaman, doğal olarak, emek yöntemlerinin gelişmesinde belli bir aşamaya ve böylece de onun toplumsal üretkenliğine uygun düşen bir ilişkidir.” (Kapital cilt III bölüm 47). Buradan hareketle “üretim koşullarına sahip olanlar ile doğrudan üreticiler arasındaki ilişki”nin her sınıflı toplumsal formasyonda aynı olamayacağı, “toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasal biçiminin, kısacası, buna uygun düşen özel devlet biçiminin” farklı üretim biçimlerinde farklı görünüm alacağı açıktır.

Öyleyse şu söylenebilir: Sınıf belirli bir tarihsel dönemde, üretim sürecindeki konumu tarafından - bütünüyle olmasa da- esaslı olarak tanımlanan toplumsal öznelerin oluşturduğu gruba verilen isimdir. Bir başka söyleyişle, kişilerin üretim sürecindeki yeri, “Tüm toplumsal yapının ... en içteki sırrını, gizli temelini açığa vuran şey” olarak toplumsal sınıfların oluşumunda temel önemi haiz, ancak bütünü ile belirleyici olmaktan uzak bir etmendir.

Üretim sürecindeki pozisyonların bütünü ile belirleyici olmamaları durumu, sınıfın tanımlanmasına ideolojik ve siyasi kriterlerin dâhil edilmesi neticesini vermiştir.

Sınıfsal konumu,

- kişinin üretim araçları ile arasındaki ilişkiyi (kiracı, mal sahibi);
- genel olarak emeğin toplumsal örgütlenişi içerisinde rolünü (ustabaşı, beyaz yakalı, taşeron, kapitalist);
ve
- bunların sonucu olarak toplumsal üretimden aldığı payın biçimini (ücret, kar, rant) belirler.

Ancak kişinin kendisini saran toplumsal ilişkileri anlamlandırma süreci üzerinde doğrudan ve her durumda tahmin edilebilir bir etkide bulunmaz.

Sınıflar bir grubun diğerinin emeğinin ürünlerini -her tarihsel dönemde farklı şekilde- temellük etmesi/mülk edinmesi ile vücut bulurlar. Emek gücünün sarf edilmesi neticesinde ortaya çıkan ürünün bir başkası tarafından mülk edinilebilmesi, sosyal işbölümünün gelişmesi ile mümkün olabilir. Sınıflı toplumlar köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist üretim tarzları içerisinde var olurlar. Bir tarzın sınıf yapısı bir diğerine **eklemlenebilse** de her tarzda diğerlerini belirleyen ana sınıflar ve toplumsal ilişkiler bulunur.

Marksist teori içerisinde ayrı siyaset felsefeleri içerisinde yürütülen tartışmaların taraflarının büyük bir kısmının kabul ettiği bir yaklaşıma göre, *sosyal sınıflar, sınıf mücadelesi ve sınıf çelişkilerini önceler*, bunlarla birlikte varolurlar. Anılan mücadele süreçleri içerisinde sınıf üyelerinin önlerindeki seçenekler, yapısal olarak ön-belirlenmiştir: Düşük gelirli bir işçi ailesinin ferdi devlet lisesine gitmeyi ya da pazarda limon satmayı seçebilir, ancak -burs imkanının bulunmadığı durumda- bu seçenekler arasına kolej eğitimi ve üniversite seçiminde paralı ama puanı düşük yerleri ekleyemez. Öyleyse bir toplumsal sınıfın (ve bu sınıf üyelerinin olası stratejilerinin) toplumsal pratikler toplamı içerisindeki yeri -ki bu yer politik ve ideolojik ilişkileri de içermektedir- onun tanımını da verecektir ancak -bir üstteki paragrafta yapılan tespitler içerisinde düşünülürse- seçeneklerin yapısal olarak ön-belirlenmiş oluşu kendiliğinden bir dünya görüşü ve buna bağlı stratejileri oluşturmaz.

“Üretim koşullarına sahip olanlar ile doğrudan üreticiler arasındaki ilişki”nin kapitalist toplumdaki ifadesi **sermaye-emek ilişkisi**dir. Sermayedarlar ve emek potansiyeline sahip olup da bunu ücret karşılığı kapitalistin denetimine sokanlar (ve sokmaya hazır olanlar) kapitalist üretim ilişkileri içerisinde mevcut iki temel sınıfa vücut verirler: **kapitalistler** ve **proleterler**.

Kapitalistler (sermayedarlar) sermayenin kontrolünü (çoğu kez mülkiyet kurumu dolayımı ile) ellerinde bulundururlar. “...[S]ermaye, bir nesne değil, toplumun belli bir tarihsel oluşumuna ait bulunan belli bir toplumsal üretim ilişkisidir ve bir nesnede kendisini ortaya koyarak bu şeye belirli bir toplumsal nitelik kazandırır. Sermaye, maddi ve üretilmiş üretim araçları toplamı değildir. Sermaye, daha çok, sermayeye dönüştürülmüş üretim araçlarıdır ve tıpkı altın ya da gümüşün bizatihi para olmaması gibi, bunlar da bizatihi sermaye değildirler. Sermaye, toplumun belli bir kesiminin tekeline aldığı üretim araçlarıdır ve canlı emek-gücünün karşısına, bu emek gücünden soyutlanmış ve sermayedeki bu zıtlık yoluyla kişileşmiş ürünler ve iş koşulları olarak çıkar.” (Kapital cilt III bölüm 48).

Kapitalist sınıf karşısındaki temel sınıf **proletarya** ya da **işçi sınıfı**dır. Kapitalist üretim ilişkilerinin temel karakteri, emek gücü potansiyelini, bunun meta formuna benzer bir halde pazarlanmasını apaçık bir gerçeklik olarak görerek satışa çıkarmak dışında bir seçeneği olmayan “özgür” işçinin belirleyici varlığında yatar. “Özgür”lükten kasıt toplumsal bağlardan arınmış olmak, feodal yükümlülük ve haklardan serbestleşmek, “ipini koparmış” olmaktır. İşçi denilince aklımıza mavi tulumları içerisinde ellerinde İngiliz anahtarı taşıyan tipik sanayi işçisi gelmesin, emek gücünü belirli

bir gelir/getiri karşılığında kendisine ait olmayan üretim araçları üzerinde harcamaya hazır olan herkes sosyolojik anlamıyla bu tanıma dâhil edilebilir. Üretim faaliyetinin salt elle dokunulabilir mal üretimiyle sınırlı olmadığını, semboller, hizmetler gibi dokunulamayan varlıkların da üretildiğini aklınıza getirdiğinizde; iş arayanları, işçi olmak için eğitim görenleri ve vaktiyle yaşam enerjisini her türlü üretim faaliyetine aktarmış olup ilerleyen yaşlarında emekli olanları da kapsayan bu tanımın oldukça geniş bir insan grubunu içerdiğini görürsünüz.

İşçi onu koruyan sosyal bağlardan, yükümlülüklerden ve üretim araçlarından “özgürleşince” değerini yegâne kaynağı olarak emek, meta biçimini alır. Öyleyse **işçi**, kendi emek gücü potansiyelini kullanma hakkını –buyurma/bağımlılık ilişkisiyle beraber- kapitaliste satmaya hazır olan kimsedir. Söz konusu “**satış**” işlemini gerçekleştirmiş olup olmaması onun pozisyonunu değiştirmez, sınıf ilişkisi satış anında değil *satmaya hazır ve mecbur olma* durumunda tesis edilir. *Satmaya hazır ve mecbur olma* durumu ancak emekçinin üretim araçları üzerindeki doğrudan kontrolü kırıldığında, bunlardan dışlandığında toplumsal çalışma ilişkilerini belirleyecek olgunluğa gelir.

Böylelikle emeğin meta biçimine bürünüşü, emek süreçlerinin yanı sıra emek piyasalarını da sınıf mücadelesinin öncelikli alanları arasına sokar. **İşsizler**, emek gücü potansiyelini satmış bulunanların (hali hazırda çalışanların) daha iyi koşullar talep etmeleri önünde bir engel oluşturdukları, emek “piyasasında” “**arz cephesinin**” (emekçilerin) yeni stratejiler geliştirmesini önledikleri için ve benzer pek çok sebebe binaen bütün var oluşlarıyla sınıf ilişkisine dâhildirler. Bu alanlar iktisadi sömürünün biçimlerini ve doğasını belirler, emek gücünün etkin şekilde değerlendirilmesi ve değer kazanması üzerine kurulmuş bireysel kapitalistler arası rekabetin koşullarını oluşturur.

Ayrıt edici özelliklerini

- a-işçinin kendi *emek gücü potansiyeli üzerinde mülkiyet hakkına* sahip olması (“özgürleşmesi” ama daha doğrusu feodal engellerden azade olması),
- b-*üretim araçlarının üreticilerden ayrılmış olması* (işçinin üretim araçlarından yoksun bırakılması),
- c- kapitalist sınıfın *üretim etkinliğinin neticesinde ortaya çıkan metanın sahibi* olması ve
- d-bu temellük işleminin meşrulaştırıcı temelinin *askeri güçte değil hukuk ideolojisinde temellenmesi*, olarak sıralayabileceğimiz

emek sermaye ilişkisi ne doğaldır ne de insanlıkla beraber varolagelmiştir

Ayrıca belirtmelidir ki modern toplumun yukarıda değinilen bu iki temel sınıfının arasında, **ara ve geçiş niteliğindeki sınıflar/tabakalar** bulunmaktadır. Bunlar kapitalist üretim ilişkileri ile **eklemlenerek**,

- hem kapitalizmin hem de kendi bağımlı varlıklarının yeniden üretimini ve böylece saf kapitalist toplumlarda bulunmayacak üretim ilişkilerini sürdürebilen kesimler olabileceği gibi,
- kapitalist üretim ilişkileri içerisinde farklı –sermaye- birikim dönemlerine tekabül eden yaşam tarzlarının taşıyıcısı olan insanlar da olabilir.

İlkine ağalar ikincisine de küçük tüccar sermayesine denk gelen bakkallar gibi çeşitli meslek grupları örnek olarak verilebilir.

Ücretli çalışanların ve iş arayıp da bulamayan ama yaşamak için emek gücü potansiyelini satmak durumunda kalan insanların (ki bunlar da sınıfa dahildir), sayılarında, yaşam koşullarında, devletin anayasal kurgusu ve dolayısıyla toplumsal etkinlikler içerisindeki yerlerinde ve kendilerini tanımlayışlarında vuku bulan önemli dönüşümler 20. yy. Marksizm’inin uğraştığı konulardan birisidir.

Ücret ilişkisinin gelişmiş kapitalist toplumlarda belirleyici hale gelmesi,

- nüfusun ezici bir çoğunluğu için ücretlerinden başka gelir kapısı kalmaması,
- doğrudan artideğer üretimi ile iştigal etmese de emek sermaye ilişkisinde emeğin konumuna sahip olanların sayılarındaki belirleyici artış,
- kişilerin üretim sürecindeki konumu üzerinden yapılan gruplamaların sosyal gerçekliğin açıklanmasında tek başına yeterli olmaktan çıkması ve
- ideoloji ile siyaset alanlarını daha kapsamlı olarak içeren yeni sınıf tanımlamalarının doğması neticesini vermiştir.

Çağdaş Marksist teori içerisindeki *bir açılıma göre*, üretim araçları üzerindeki mülkiyetin sınıf konumlarını belirlemedeki önemi azalmış, hukuksal bir kategori olan mülkiyet yerine, farklı hukuksal, ideolojik ve siyasi kategoriler üzerinden gerçekleştirilebilecek denetim kabiliyeti öne çıkmıştır. Üretim araçlarını işletebilme, bunların ve dahi ürünlerinin gerçek ekonomik denetimini gerçekleştirebilme kapasitesinin, kapitalist sınıfın ayırt edici niteliği haline geldiği iddia edilmiştir. Böylece, hem mülk sahibi olmasalar da yöneticiler, hem de –bu ülkeler devlet kapitalizmini işleten ülkeler olarak kabul edilebildikleri sürece- sosyalist ülkelerdeki idareciler ve parti memurları, üretim araçlarının ve ürünlerin gerçek ekonomik denetimine sahip oldukları ölçüde, kapitalist sınıfın bir cüzü sayılabılmışlardır. Bu açılım kapsayıcı olduğu ölçüde, sınıfı analitik, sosyolojik ve tarihsel anlamdan mahrum bırakmakla eleştirilmiştir.

Burada ele alabileceğimiz *bir başka açılım* 20. yy başlarından yine aynı yüzyılın son çeyreğine kadar çeşitli teorik başlıklar altında tekrar edilen bir temayı verir. Buna göre şirketlerin üretimin örgütlenmesi üzerinde geliştirdiği olağanüstü kontrol ve devletin ekonomi politikaları yanı sıra günlük hayatın yeniden üretimine katılımındaki olağanüstü genişleme, toplumun, çoğu ücretlilerden müteşekkil olmakla beraber küçük burjuvaziye de kapsayan büyük bir kısmı ile büyük sermaye ve onun yanında devletin karar alma mekanizmalarını kontrol eden kimseleri karşı karşıya getirmiş, bunun üzerine devlet iktidarının bir başka devlet iktidarı ile değiştirilmesi ve şirket örgütlenmelerinin yerini devlet tarafından yönetilen ve denetlenen bir ekonomiye çevirmek suretiyle, toplumsal devrimin stratejisi belirlenebilir hale gelmiştir.

İnsanların üretimdeki pozisyonları ile toplumsal eşitsizlikler arası rabitanın zayıflaması neticesinde Marksist perspektif içerisinde ortaya konulan *bir başka çaba* da, bütünsel olarak toplumsal ilişkilerin oluşturduğu ağı ve bunun eşitsiz sonuçlarını ele almak, bunlara bağlı meşruiyet sorunlarını bütün olarak değerlendirmek suretiyle stratejiler üretmeyi önermek olmuştur. Bu çaba hem Marksist devlet teorisi (özellikle Alman ekolü) hem de kapitalizmle bağlantısı içerisinde bürokratik egemenlik-araçsal rasyonalite çifti üzerinden gelişen hümanist Frankfurt ekolünün bugünkü çalışmalarında gözlemlenebilir.

Marksist sınıf teorisi içerisinde burada kısaca değinebileceğimiz *bir başka izlek* de işçi sınıfını *ücretli emek dışarısında kalan emek biçimlerini de kapsayacak şekilde* genişletmek eğilimini taşır. Aslında klasik Marksist teoride işçi sınıfı, işsizleri de kapsadığı için, oldukça geniş bir toplum kesitini sınıfa dâhil eder. *Ancak emek süreçlerindeki son dönem değişiklikler sınıfın kapsamı konusundaki tartışmaları arttırmıştır.* Buna göre, üretimin, *sadece ekonomik olarak değil*, daha geniş anlamda, *toplumsal üretim* olarak, bir başka deyişle, *sadece maddi malların değil, sembollerin, iletişimin, ilişkilerin, duygulanımların ve yaşam tarzlarının da üretimi* olarak algılanması, işçi sınıfı kavramının kapsamını arttıracaktır. Sınıf kavramı genişletilmiş anlamıyla üretim faaliyetine dâhil olanların hepsini kapsamalıdır. Bu izlekten giden bazı Marksistlere göre anılan görevi sınıf kavramının yerine getirmesi de artık mümkün olmaktan çıkmış, bunun yerine çokluk (*multitude*) kavramı önerilmiştir.

Son olarak Marksist teori içerisinde üretim araçları üzerindeki *mülkiyetin sınıf tanımlaması ve dolayısı ile siyasal strateji içerisindeki merkezi rolünü halen vurgulayan* ekollerin de bulunduğunu, bunların,

finans sermayenin, sermayenin diğer görünümüleri üzerinde, çok uluslu şirketler, uluslararası bankalar, küresel düzenleyici örgütler (WTO, IMF, WB gibi) aracılığı ile kurduğu iktidarı vurguladıklarını belirtmek gerekir. Bu açılımlardan bazılarının *ulusüstü* bir kapitalist siyasi yapılaşmanın ve aynı düzlemde belirmekte olan bir kapitalist sınıfın izini sürmekte olduklarını da eklemeli.

Sınıfın üretim ilişkileri içerisindeki nesnel konumu yanı sıra **sınıf ideolojisi** hususu da 20. yy. Marksizm'inin uğraşmak durumunda kaldığı sorunlar arasında ön sırayı alır. Marksist teoride sınıf başlığı altındaki ilk paragrafta Marx'tan yapılan alıntıya geri dönelim. Buradaki tanım *dinamiktir*, araştırmaya başlangıç noktasını, bir anahtarı verir. Aynı tanımda, sınıf konumu ile sınıfın kendi dışındaki somut gerçeği alımlama biçimi (düşüncedeki somutu) arasında doğrudan bir saptama bulunmasa da, bir açılım mevcuttur. Sınıf, "Tüm toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasal biçiminin, kısacası, buna uygun düşen özel devlet biçiminin, en içteki sırrını, gizli temelini açığa vuran..." bir ilişkidir; bu ilişki "...her zaman, üretim koşullarına sahip olanlar ile doğrudan üreticiler..." arasında –ve bunların kendi aralarında- gerçekleşir. Marksist teoride bu ilişkinin çeşitli görünümüleri siyasal ve ideolojik alanlar üzerinden dolayımılarak düşüncedeki somut (*concrete in thought*) haline dönüşür.

Marksist teorideki ana damarlardan birisine göre egemen sınıf somut toplumsal ilişkileri kendi çıkarlarına göre yorumlayıp, ortaya çıkan anlatıyı tahakkümü altına aldığı sınıflara kabul ettirir. Böylece kapitalist sınıfın –*çarpıtarak*- "*yansıttığı*" gerçeklik, bütün toplumun yanılması haline gelecektir. Çarpıtılarak yansıtılan bu gerçekliğin karşısına Marksist bilim, dışarıdan, çarpıtılmadan yansıtılan gerçeği koyacaktır.

Bu açılımın karşısında Althusserci yaklaşım ve onun türevleri bulunur. Buna göre, ideoloji-bilim ayrımı ekseninde insan merkezli olmayan –insanın kendi toplumsal ilişkilerini incelediği nesnenin bilgisine kaydetmediği-, kapalı olmayan -ilgili topluluğun üyelerinin kendilerini kendilerine açıklamak için geliştirdiği anlatıyı dışlamayı bilen- ve bilgiyi mutlaklaştırmayan -somut gerçekle düşüncedeki somutu ayırtılabilen- bir çaba ile üretim ilişkileri ile kurduğumuz ilişkiyi serimleyebilir, toplumun somut gerçeğine daha yakın bilgi üretebiliriz. Böyle bir tutum ekseninden ideoloji bir yansıma değil zihinsel bir üretim olarak karşımıza çıkacaktır. Artık egemen sınıfın çarpıtarak yansıttığı bir şeyden değil, toplumsal gerçek-somuta giderken, önündeki engelleri bilen (bilimsel) bir üretim faaliyeti içerisine girmek mümkün olabilecektir. Zihinsel üretim süreci olarak ele alındığında, ideoloji çalışmaları, sınıf ideolojisini mümkün kılacak şekilde eklenen öğelerin ayırıştırılmasında, bu öğelerin toplumun maddi yapısıyla irtibatının saptanmasında, dolayısı ile siyasal taleplerin ve bunların mümkünatının saptanmasında –mümkün olmadığı yerde kapitalizmin çelişik yapısının ifşasında ve bunun radikal çözümünün ne olabileceği hususunda- bize yol gösterebileceklerdir. Böylece –mutlak suretle olmasa da- gerçek somutun zihinde yeniden üretilmiş versiyonları arasında istenebilir olanlarla olmayanları ayırtırmak mümkün hale gelecek, toplumun ücrete dayalı olarak yaşayan, iş arayan ya da emek piyasasına giremeyecek durumda olan kesimlerinin oluşturduğu çoğunluğunun siyasal mobilizasyonu – tabii ki mücadele süreçleri içerisinde- imkân dâhiline girecektir.

Marksist *olmayan* sınıf kategorizasyonlarına bakıldıkta, bu yaklaşımlar hakkında söylenilebilecek ilk şey, ister Amerikan sosyolojisi içerisinde ister doğrudan Weberci yaklaşımdan kaynaklansınlar (Dahrendorf, Bell, Parkin, Giddens Goldthorpe örnek olarak verilebilirler) hepsinin –örtme gereği duymaksızın- Marksist teoriyle diyalog içerisinde kendi anlam örgülerini yaratmalarıdır. Sınıfı *analitik bir kategori olarak kullanan* yaklaşımlar kendi siyaset felsefelerini esas olarak Weber'e dayandırdıklarından, bu başlık altında Weberci yaklaşımın sınıfa ilişkin temel özelliklerine değinilecektir.

Weber'in diyaloga girdiği Marx, Kautsky gibi kendi döneminin Marksistlerinin işçi sınıfı için yazılan siyasal eylem reçetelerinde basitleştirilmiş bir biçimde bulunan Marx'tı. Bunlara göre politik alan

iktisadi alanın bir gölge fenomeni.¹⁶ Döneminin Marksistlerine karşı Weber politik alanın tali ve gölgesel olmadığını savlamıştır.

Marksizm'in toplumu incelerken özne dışı belirleyicilere ve gözleme ancak dolaylı olarak müsait olan yapılara yaptığı vurgunun karşısında, Weberci yaklaşım,

- öncelikle toplumsal *gerçekliği onun görünür veçhesi üzerinden* araştırır ve
- gerçekliğin çok katmanlı, çelişkiler içeren, sürekli değişime tabi boyutunu araştırma nesnesi haline getirmez.
- Bu bağlamda *üretim ilişkileri* –ilişkiler görünür ve ölçülebilir olmadığı ölçüde- teorinin ilgi alanı dışına çıkar.
- Şirket, bürokrasi, devlet gibi bütüncül kavramların, *yalnızca insan eyleminin tarzları ve etkileri üzerinden* somutlaşan varlıklar olarak ele alınması, kendi ekseninde hareket edebilecek kolektif varlıkların ve ilişkilerle örülü toplumsal yapının etkilerinin analizlerden çıkması sonucunu doğurur.

Weberci kurama dayalı olarak toplumu anlamaya çalışan kimselerin, atomize insan öznelerin somut eylemleri dışında bir yol göstericileri yoktur. Weber'e göre sosyoloji

“...toplumsal eylemi yorumsal olarak anlamakla ve dolayısıyla onun seyrinin ve sonuçlarının nedensel açıklamasıyla ilgilenen bir bilimdir. ‘Eylem’den eylemde bulunan bireyin –açık ya da örtük olarak, unutarak ya da bilerek-yaptığı davranışına **öznel bir anlam yüklediği derecede** söz edeceğiz. Eylem; öznel anlamı, *diğerlerinin davranışını dikkate aldığı ve dolayısıyla onun akışı içinde yönlendirildiği* kadar ‘toplumsaldır!’ [italik ve kalın vurgular yazarlara ait] (Weber, 2012:112).

Öyle ise toplumu yönlendiren nesnel yasalar bulunmamakta, eylemler de *zorunluluktan ziyade olumsuzluk* çerçevesinde tanımlanmaları gereken dışavurumlar haline gelmektedirler. Buna göre, bir insan iş arıyor ise bunun sebebi onun bunu rasyonel bulması, yapmayı tercih etmesidir. Yoksa onu iş aramaya iten nesnel koşullar, bu koşulları yaratan dönüşümler onun edimini anlamak ve açıklamak için temel belirleyici önemi haiz değildirlir.

Olumsuzluk üretim alanının dayattığı sınırlamaların olmaması, görünmeyen bir şey olarak artı-değerin (sömürünün) kuramdan dışlanması demektir. Topluluk ve toplumların anılan epistemolojik tutum içerisinden tasviri, iktisadi faaliyeti üretim alanı üzerinden değil de değişim alanı üzerinden araştırmaya odaklanacaktır. Bu perspektiften bakıldıkta, malların nasıl üretildiği, üretime yönelen emeğin ürünlerine nasıl el konulduğu, el koyanların el koyma gücünün (ve meşruiyetinin) nasıl sağlandığı soruları sosyal bilimlerin temel problemleri arasına girmeyecektir. Esas olan bir şekilde üretilmiş olan malın/metanın nasıl dolaştığı ve tüketildiğidir: Buna göre bütün toplumlar maddi ya da gayri maddi malların dolaşımı ve dağıtımına esasına göre örgütlenirler. Verilen formül üretim alanını dışladığı, onu mal sahibinin sorunu haline getirdiği ölçüde, klasik iktisadın üretimi “özel alana” terk eden liberal (bkz. pluralist) iktisadi/siyasi ayrımına denk düşer.

Anılan arka plan üzerinden bakıldıkta, Weber'in mülkiyeti bütün sınıf koşullarının temel kategorisi sayması ve sınıfın ontolojisini ekonomik çıkar üzerine yerleştirmesine rağmen, Marx'tan çok farklı bir

¹⁶ “Bildiğim kadarıyla Marx teknolojiyi tanımlamamıştır. Aslında yapmak zorunda olduğumuz gibi eğer derin ve yeterli bir analize girersek, Marx'ta sadece karşıt görünmeyen ama gerçekte gerçeğe karşıt bulunan pek çok şey vardır. Bu arada sık yapılan bir alıntı vardır: El değirmeni feodalizmle sonuçlanır, buhar değirmeni kapitalizmle. Bu ekonomik değil teknolojik bir yapıdır ve bir iddia olarak açıkça ispatlayabileceğimiz gibi tamamen yanlıştır. Zira modern zamanlara kadar uzanan el değirmeni dönemi tüm alanlarda olası tüm türlerin kültürel ‘üst yapılarına’ sahipti” (Weber, 2012:58).

sınıf yaklaşımı geliştirmesi anlaşılabilir olmaktadır. Buradaki haliyle mülkiyet, iktisadi faaliyeti dolaşım alanına hapsedip, üretim ilişkilerini ve dahi emeğin temellük ediliş sürecini verili ve meşru saymak suretiyle -ve ancak bunu yaptıktan sonra-, sınıfı belirleyici bir kriter haline gelmektedir.

Kriter dolaşıma endeksli olduğu içindir ki, Weber’de

- mülk sahipleri,
- bilgi ve beceri sahipleri
ve
- işgücü sahipleri başlığı altında üç temel gruba ayrılan sosyal sınıflar, piyasaya sunulabilecek hizmetler yelpazesi ve bunların ederi üzerinden geliştirilmiş olan *negatif ayrıcalık* ve *pozitif ayrıcalık* kriteri ile “zenginleştirilebileceklerdir”.

Pozitif ayrıcalıklı olma durumu, *mülkiyet ve hüner sahibi olmayan* ücretli işçi karşısında **kazanç sınıfları** (ticari sermaye, banka sermayesi ya da üretken sermayenin sahibi olanların yanı sıra avukatlar doktorlar gibi –Weber’in yaşadığı dönemde- işçileşmeye müsait olmayan hizmet üretimi alanları) ve **mülk sahibi sınıflar** (üretim mekânlarının ve toprak dahil doğal kaynakların maliki olmak nedeniyle rant elde edenler) ikilisinin durumuna işaret etmekteydi.

Kazanç sınıfları kategorisini mümkün kılan kavram **hüner** kavramıdır. **Hüner/vasıf** (fabrika üretiminde kolektif işçinin bir parçası olarak tekil işçiye teknik işbölümü içerisinde düşen görev olmak yerine) makine-işçi ilişkisinden ayrı bir şey gibi, bir **mülkiyet biçimi** olarak ele alınabilecektir. Bu sonuç aynı zamanda **iş gücünü kurgusal bir meta olarak değil de, gerçek bir meta gibi** düşünebilmenin, klasik politik ekonominin kavramlarını bunların eleştirisini göz önüne almaksızın kullanmanın bir neticesidir.

Böylece, *hizmetlerin türleri*, onları üretenleri kategorize edecektir. Eylemler zorunluluktan ziyade *olumsallık* çerçevesinde tanımlanmaları gereken bireysel dışavurumlar haline geldiklerinden, mülkiyete ya da onun yokluğuna dayanan Weberci sınıf kavramının temelinde piyasa bulunmaktadır. Piyasa/dolaşım ilişkileri ekseninde şekillendiğinden ve kolektif varoluş sergileyemeyeceğinden sınıf, Weberci perspektifler içerisinde bakıldığında tarihi anlamak için bir kavramsal araç olma yeteneğini yitirecektir.

Weber’e göre kapitalizm kazanç sahibi sınıfların çoğulcu bir toplumsal yapıyla birlikte geliştiği bir dönemi işaret etmekteydi. Weber’in geliştirdiği piyasa eksenli (ve piyasalar sürekli varolagelmiş bulunduğu için de evrensel ve tarih dışı) sınıf tipolojisi, iktisadi unsurların hesaba katılmadığı, toplumsal farklar ve ayrıcalıklar nedeniyle oluşmuş kendine has bir yaşam tarzına (tüketim normlarına) referansta bulunan **statü grupları** kavramının, sosyalin açıklanmasına dâhil edilmesi ile daha da fazla dallanıp budaklanmıştır. Buna göre sınıf ve statü, özne işlevi görebilecek **menfaat grubunun** oluşumu ve örgütlenmesinin iki ayrı biçimini meydana getirmekteydi. Öyleyse, **tabakalaşma**, sınıflarla olduğu kadar, statü gruplarıyla da rabitali bir kavram olarak, (statü farklılıklarını sınıf bilinci ile sınıfın nesnel konumu arasındaki farklar üzerinden açıklayan) Marksist Teoriye mahkûm olmamanın da bir teorik aracıydı.

Nihayetinde şu söylenebilir: Weber, pozitivizm ve hermeneutiği sentezleyerek geliştirdiği yöntemi üzerinden, toplumsal gerçekliğin belirli bir andaki görünümünü tasnif ve tarif ederken, süreç, çatışma, dinamizm, diyalektik gibi kavramlar ve çalışma alanlarının getirdiği bilgileri dışlamıştır. Weber’in dışladıkları, anlamlandırma süreci dışında bıraktıkları, somut-gerçek ile düşüncedeki somut arasındaki farkın kapatılması için gerekli çabanın da büyümesine neden olacak gibi görünse de, sosyal teori içerisinde her iki yaklaşımı uzlaşmaz bulanların yanı sıra bunları birbirini destekler şekilde kullanmayı önerenlerin bulunduğu da bir gerçektir.

İleri Okuma Listesi:

Boratav, Korkut (2006) Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, Ankara: İmge Yayınları.

Marx, Karl (1979) Grundrisse (Çev. Sevan Nişanyan), İstanbul: Birikim Yayınları.
Öngen, Tülin (1994) Prometheus'un Sönmeyen Ateşi, İstanbul: Alan Yayıncılık.
Poulantzas, Nicos (1976) Classes in Contemporary Capitalism, Londra: New Left Books.
Sayer, Andrew (1995) Radical Political Economy: A Critique, Oxford: Blackwell.

1.3. Sosyalizm

(*Osm. İştirakçilik; Fr. Socialisme, Alm. Sozialismus; İng. Socialism*)

Anahtar kelimeler: Ütopik sosyalizm, Marksizm, Chartist hareket

Üretim araçları üzerindeki mülkiyetin (ve toplumsal zenginliklerin) toplumun denetimi altında bulunduğu bir düzeni hedefleyen ya da içeren geniş bir siyasi hareket, pratik ve doktrinler yelpazesine verilen isim. Sosyalizm, toplum tarafından gerçekleştirilmesi beklenen denetimin kimin tarafından ve nasıl tesis edileceği, prosedürü, ideolojisi, bilimsel yöntemi, felsefesi, hukuku ve iktidar örgütlenmesi gibi hususların ve sorun alanlarının saptanması ve çözümlenmesinde kullanılan teorik yaklaşıma ve pratik tercihlere göre, uygulamada ve teoride büyük çeşitlilikler içerir. **Ancak bugün her durumda nihai amaç üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılmasıdır.** Kimi akımlar yukarıda verilen nihai amaca ulaşmak için katılımcı bir demokrasiyi kimileri ise başka yolları savunurlar.

İlk çağ ve orta çağ düşüncesinde çeşitli akımlar ve münferit düşünürler tarafından öne sürülen iddialarda temsil bulan sosyalist öğeler bulunsa da, **bugünkü haliyle Sosyalizm, kapitalist üretim ilişkilerinin ilgili toplumsal formasyonlarda belirleyici hale geldiği bir dönemle** (kimilerine göre Kuzey İtalya şehir devletlerinin belirmesiyle başlayan, kimilerine göre son beşyüzyılı kapsayan bir dönemin) birlikte düşünülebilir hale gelmiştir.

Anılan dönem içerisinde, toplum tarafından gerçekleştirilmesi *beklenen denetimin kurgulanışına göre, ortaya çıkan farklı sosyalizmler,*

- bir uçta planlama işlevlerinin önemli bir bölümünün yerel karar mercilerine bırakıldığı özerk aygıtlar,
- diğer uçta katı bir merkezi planlama aygıtı olan bir yelpaze içerisindeki konumlarına göre değerlendirilebilirler.

Bir diğer ölçüt, *üretimin koordinasyonunda piyasanın planlama karşısındaki konumudur.* Sosyalist ekonomiler,

- üretimi, üretici birimler arasında ya da bunları yöneten bir *merkezi teşkilatın kararları doğrultusunda işleyen bir planlamaya binaen koordine edip,* piyasalara yer bırakmayabilir, ya da
- –özellikle küçük meta üretimi söz konusu olduğunda, özel mülkiyet ve piyasa ilişkilerine müsaade edip, yatırım malları ve temel tüketim ürünlerinin üretim organizasyonunu planlayabilirler.

Anılan ölçütlerin yanı sıra siyasi iktidara katılımın derecesi, yönetimin demokratik ilkelere dayanıp dayanmadığı hususları da kategorizasyon için önem teşkil eder.

Kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyici hale geldiği süre zarfında, sosyalizmi **iki alt dönemde** incelemek mümkündür:

Marx öncesi ve sonrası.

Marx öncesi dönem de kendi içerisinde üçe ayrılabilir.

- **Ütopik sosyalistler**

Sosyalizm düşüncesinin tezahür ettiği *ilk metinler,* önemli temsilcileri arasında Thomas More (*Utopia*, 1516), Campanella (*Civitas Solis*, 1602)'nin bulunduğu **ütopik sosyalistlere** aittir.

Ütopik sosyalizm, muhalif düşünürlerin, kurgusal varlığına referansla, mevcut toplumun eksikliklerini eleştirmek için tasarladıkları *ideal bir toplum düzenini* anlatmaktaydı. *Ütopya erişilmek için değil, mevcudu eleştirmek için inşa ediliyordu.*

- **İlk kuşak sosyalistler**

Ancak, manifaktür döneminin sonuna işaret eden ve fabrika işçisinin toplumsal alanda kendi varlığını hissettirmeye başladığı 19.yy., kapitalist üretim ilişkilerinin (ve, dolayısı ile, serbest piyasa ekonomilerinin) toplumsal sonuçlarının sadece ideal olana referansla eleştirilmediği, bu eşitsizliklerin giderilmesi için *somut siyasi faaliyetin de belirdiği bir yüzyıl olarak*, Marx öncesinde gelişen bir siyasi hareketin uygun adına da tekabül eder. Bununla bağlantılı olarak terim, siyasi içeriğine 19.yy'ın ilk yarısında kavuştu. Aralarında François-Marie-Charles Fourier, Leonard Simonde de Sismondi, Saint-Simon ve Robert Owen'ın bulunduğu ilk kuşak sosyalistler, kapitalizmin *üretici güçlerde meydana getirdiği değişimi toplum mühendisliği ile birleştirerek*, ideal ve kendi kendini tekrar tekrar yeniden üretmeye kadir olduğunu düşündükleri bir endüstriyel toplum düzeni önerirler. Ancak bunu yaparken

kapitalizmin yayılcı (ve bu nedenle daha önce piyasa ilişkilerine tabi olmayan ilişkileri piyasalaştırarak dönüştüren) karakterini

ve

sınıflar arası çelişkinin toplumsal ilişkiler üzerindeki etkilerini **hesaba katmazlar.**

16. ve 17.yy.ların ütopik sosyalizminden farklı olarak bu *düzen bir eleştiri vasıtası değil, kendi başına istenen bir hedeftir.* Fabrika kapitalizminin toplumsal huzursuzlukları ise, bu düşünürlerin hedeflerini gerçekleştirmeleri için fırsatlar sunar. Diğer yandan bu hedef *düzenen zarar görenlerin mücadelesinden ziyade, yönetici sınıfların diğerkâm/alturist edimleri ile ulaşılabilecek bir hedeftir.*

Örneğin Sismondi (1773-1842) "zavallıyı koruyunuz, çünkü o ... zenginlerle başa çıkamaz. ... zavallıyı koruyunuz, eğer endüstrileşmenin meyvelerini vermelerini istiyorsanız. Çünkü bu zavallı tüketicilerin en önemlisidir." derken, devlet müdahalesi için hem mali hem de ahlaki kanıtlar sunmaktadır.

Kooperatif örgütlenmesine, çocukların eğitimine önem veren, çalışma koşullarının düzeltilmesi için somut adımlar atan Robert Owen'ın (1771-1858), Amerika'da kendi tasarımına uygun olarak kurduğu topluluklar (en tanınmış Indiana Eyaletindeki *New Harmony*'dir), daha sonra dağılacak olsalar da, buna bir örnek olarak verilebilir.

François Marie Charles Fourier (1772-1837) de kapitalist iş bölümünün vasıfsızlaştırıcı etkilerinin aşıldığı, insanların çok çeşitli işleri yürütebildiği, ideal topluluklar (*phalanstere*) inşa etme girişimlerinde bulundu. Yaratıcılığın insanları dışsal zorlayıcı düzenlemelerden kurtaracağını düşünüyordu.

Saint-Simon'un uzmanların koordine ettiği kapitalizm tasarısı, *izleyicilerinin elinde, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin reddedildiği ve zenginliğin miras yoluyla aktarılmadığı* bir düzen isteğine dönüştü.

Owen'ın kooperatiflere, Fourier'nin yabancılaşmaya ve Saint-Simon'un izleyicilerinin üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete karşı geliştirdikleri tutumlar ve ayrıca planlı ekonomiye yaptıkları çağrılar, sonraki dönem sosyalist hareketlerine aktarılmışlardır.

- **Ara dönem**

İlk kuşak sosyalistlerle Marx **arasında** pek çok başka isim sayılabilir. Bu ara dönemde ilk kuşak sosyalistlerin iyimserliği törpülenmeye başlamış, emekçi kitlerin doğrudan talepleri düşüncüyü eskisinden daha yoğun bir şekilde biçimlendirmiştir.

Louis-Auguste Blanqui (1805-1881) bütün ömrü boyunca eşitlik ve adalet için mücadele etmişti. Halkçı bir demokrasi, cumhuriyet, kooperatifçi bir ekonomi ve eğitim siyasal taleplerinin eksenini oluşturuyordu. Muktedirlerin diğerkamılığı yerine devrim düşüncesine yönelmişti. Devrimin hedefinin politik iktidarın ele geçirilmesi ve ardından bunun kültürel ve ekonomik dönüşüm için kullanılması olduğunu düşünüyordu. Görüşlerini **komünist** olarak adlandırıyordu. Yazarın Marx'ın Proudhon'a karşı yazdıklarını (Felsefenin Sefaleti) okuduğu ve Marx'a hayran olduğu biliniyor.

Pierre-Joseph Proudhon (1809-1965) 1848'de sosyal sorunun çözümüyle ilgili çözümlerini açıkladığında, zaten 1840 tarihli, içinde "mülkiyet hırsızlıktır" ifadesinin de bulunduğu (ancak bu formülasyonunu sonradan değiştirecektir) "Mülkiyet Nedir" broşürü ve 1844-1845 yılları arasında Marx'la tanışmaları ve yaptıkları tartışmalar üzerinden bilinen bir isimdi. Bir halk bankası kurulmasını öneriyordu. Küçük üreticiler buradan ucuza ve hatta faizsiz kredi alabilecekler ve ürünlerini eşdeğerlerle mübadele edebileceklerdi. Eşit değerlerin mübadelesi ve karşılıklı kredi önerileri kaçınılmaz olarak üretimin koordinasyonunu piyasa ilişkilerine bırakıyordu. Dolayısıyla, liberal teoriyle paralellik içerisinde, siyasi iktidarı üreten yapının (politik alanın) toplumsal dönüşümdeki rolü ikincilleşiyor, vurgu, engellerden azade olma anlamında, "özgürlük" kavramına kayıyordu. Federasyon sözleşmesi yoluyla birbirine bağlanmış, otonom bir küçük üreticiler toplumunu hayal ediyordu. Dolayısıyla, tıpkı ilk kuşak sosyalistlerde olduğu gibi Proudhon'da da üretici güçlerin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasına ilişkin eğilim (dolayısıyla kapitalist toplum yapısından kaynaklı çelişkiler) teorik hesaplara dahil edilmemekteydi.

Louis Blanc (1811-1882) *Organisation du Travail* (Çalışmanın düzenlenmesi) adlı kitabında çağdaş sefaletin kaynağı olarak rekabeti gösterip, devletin yardımıyla işçilere üretim kooperatifleri (ulusal atölyeler) kurulmasını öneriyordu. Demiryolları ve madenlerin kamulaştırılması da ekonomik programının bir parçasıydı. Ulusal atölyelerde çalışan işçiler hem ortak hem de çalışan olacaklardı. Kar, sosyal sigortalar, yatırımlar ve işçiler arasında paylaşılacak, herkese eşit ücret ödenecekti. 1848 ihtilalinden sonra Paris'te kurduğu kısa ömürlü atölyelerin deneyimi sonradan özyönetim uygulamalarına esin teşkil etti.

Kendi tarihsel deneyimi içerisinde önce burjuvazi ile ittifakın, sonra da salt iktisadi eylemin yararsızlığını öğrenen İngiliz işçi sınıfı hareketi, 1837-1838 tarihleri arasında altı noktadan müteşekkil bir temel kural (**Chart**) hazırladı.

Bütün yurttaşlara oy hakkı,
seçim bölgelerinin eşitliği,
parlamentoya girecek adaylar için vergi ödeme koşulunun kaldırılması,
yıllık seçim,
gizli oy
ve
parlamentolere ödenek

olarak açılacak bu talepler doğrudan sosyalist hedefler içermese de, doğrudan sosyalist talepler üretebilecek olanları güçlendirdiğinden sosyalist hareket için önemliydi. 1848'e gelindiğinde **Chartist hareket** hem teorik açıdan hem de fraksiyonlaşmanın getirdiği siyasi zayıflıklardan ötürü tükenmişti.

Diğer yandan, Owenciliğin ve Chartist hareketin,
çocukların ve kadınların korunması,

iş günü,
örgütlenme (siyasi dernekler yasası) hususlarında çıkarılan yasalar;
kooperatif sistemi,
güçlü sendikalar
ve
enternasyonalist bir bakış açısı
başta olmak üzere işçi hareketine sağladığı kazanımlar ortadadır.

Marx'la başlayan dönem

Marx'ın düşüncesi ve onu takiben gelişen Marksist düşünce ve siyasal pratik, sosyalizm kelimesinin toplumsal anlam haritası içerisindeki yerini köklü olarak değiştirmiştir.

Marksizm'le beraber sosyalizm, *kapitalist üretim ilişkileri ile bir arada var olamayacak bir hedef, bir alternatif* haline gelmiştir. Ne Blanc'ın atölyeleri ne Blanqui'nün kooperatifçi ekonomisi ile halkçı demokrasisi, gerçekleştirmeleri için toplumsal ilişkilerin bu ölçüde dönüşmesini öngörebilmişlerdi.

Marksist teori sadece ekonomi politiğin eleştirisi ile sınırlı kalmayıp, yeni bir söylem ve pratikler dizini yarattığı, yeni bir sosyal bilim ürettiği ve toplumsal kabul gördüğü ölçüde, sosyalizm kavramı da, kapitalist iktidar yapılanması ve mülkiyet ilişkisi başta olmak üzere, kapitalist toplumsal ilişkilerin külli reddiyesine dönüştü. Bu çerçevede içerisinden bakıldığında, Marx öncesi sosyalizm hem Marx'ın düşüncelerini beslemiş, hem de O'nun tarih öncesini oluşturmuştur; bir başka deyişle, Marx kendini koşullayan Avrupa siyasal iktisadi, felsefesi ve siyasası olmaksızın var olamayacak olsa bile, kendi öncesinin basit bir sentezini değil, epistemolojik, teorik, stratejik ve siyasi kırılma noktasını oluşturur.

Marx'a göre, yeni bir toplum talebi ancak proleter sınıf konumları içerisinde üretilebilir, savunulabilir ve gerçekleştirilebilirdi.

Üretim gitgide toplumun büyük bir kısmının mobilize edildiği, ortaklaşa eyleminin bir sonucu haline geldiği bir süreç haline dönüşürken, yaratılan zenginliklerin toplumun küçük ve üretici olmayan bir kesiminin elinde toplanıyor olması, kapitalizmin genel çelişkilerinden birisini oluşturuyordu.

Bu koşullar altında proleterler sosyalist talepler üreten bir söylemi sahiplenebilirlerdi. Toplumsal ilişkiler ancak *çözümlerinin maddi koşulları oluşmuş olan sorunları üretebileceğinden*, tarihte *yalnızca* kapitalist üretim tarzı, bir sömürgecin azınlığın yerini bir diğerkinin değil de, toplumun çoğunluğunun iktidarının almasının koşullarını hazırlayabilirdi.

Üretim toplumsallaşırken mülkiyet de toplumsallaşabilmeliydi. Bu süreç piyasaları, lüks ve yararsız tüketimi ortadan kaldıracak, yerine sistemin değil, kendisini mümkün kılan emekçilerin taleplerini göz önünde tutan bir planlama geçirilebilecekti.

Sosyalist toplum, "burjuvazinin diktatöryasına" **karşı** "proleteryanın diktatöryasını" öngörüyordu. Ancak proleteryanın diktatöryası da *geçici* olacaktı. Sosyalist toplum, üretici güçler üzerinde yaratacağı büyük dönüşümle, her türlü hizmet dahil geniş anlamı ile ekonomik kıtlığın ortadan kalktığı, sınıfların ve eşitsizliklerin silindiği, devletin de sönmüldüğü bir dönemi gerçekleştirebilecek, komünist toplumu doğurabilecekti.

Bu noktada belirtilmelidir ki, Marx'ın çalışmaları işçi hareketi ve gündelik siyasetle uğraşan takipçileri için gelecekte kurulacak bir toplumun tasvirine imkân verse de, doğrudan sosyalist

toplumun nasıl bir toplum olacağı ya da sosyalist bir topluma nasıl ulaşılacağı sorularına odaklanmamıştır.

Marx'ın yönteminin ereksel bir tarih yorumu ile her zaman örtüşebildiği de söylenemez. Marx'ı Hegel üzerinden yorumlayan yaklaşımlar sosyalist toplumun tarihte daha üstün (ileri) ve kaçınılmaz bir aşama olduğunu sürmeye daha yatkınken, 20. yy. Marksizm'inin başka siyaset felsefelerinden beslenen kolları kendilerini ilerlemeci ve determinist yorumlardan uzaklaştırmayı bilmişlerdir. Bu bağlamda, sosyalizm, günümüz Marksizm'inde ulaşılması kaçınılmaz olana değil, istenilir olana gönderme yapmaktadır.

İleri Okuma Listesi:

Beer, Max (1989) **Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi** (Galip Üstün), İstanbul: Can Yayınları.

Hardt, Michael ve Negri, Antonio (2004) **Çokluk** (Çev. Barış Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Lebowitz, Michael (2006) **Kapital'in Ötesi: Marx ve İşçi Sınıfının Politik İktisadı** (Çev. Arif Geniş), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Poulantzas, Nicos (2004) **Devlet, İktidar, Sosyalizm** (Çev. Turhan Ilgaz), Ankara: Epos Yayınları.

1.4. Yapı

1.4.a. Genel olarak yapı

Yapı, *en geniş anlamı* ile düşünsel gelişme patikalarını ve kalıplaştırıcı düzenlilikleri araştırmayı önererek, şeylerin ya da olayların bilince nasıl işlendiğini ve kaydedildiğini sorgulamak işlevini haiz bir terimdir (Rabate, 2003:5).

Sorgulama çoğunlukla ilgili bilincin ontolojisini ve bu bilincin nasıl bilebildiği üzerinde yürütülen tartışmaları da kapsayacak şekilde yürütülür. Kavram, genelde, olayları *yorumlarken sistemi ve etkilerini görmezden gelen anlayışları eleştiren genel bir tutumun* tezahürü olarak kullanıma girer. *Ancak anılan tutumun teorik ifadeleri çeşitlidir.* Yapı kavramı farklı teorik yaklaşımlar içerisinde farklı içeriklere kavuşsa da, yapı eksenli çalışmaların *senkroniyi (eşzamanlılığı), bir başka deyişle bir yapıyı oluşturan çeşitli unsurları ve bunların karşılıklı etkileşimini araştırmayı, diyakroni (artzamanlılık) karşısında öne çıkarma ya da vurgulama eğilimi* olduğu saptanabilir.

Yapısalcılığın 19.yy. *dilbilimine karşı bir tepki* neticesinde geliştiğine kuşku yoktur. Yapısalcı dilbilimine göre *dilin bir gereklilik olarak bir takım ilişkilere yansıma kabilinden ifade kazandırdığı fikri külliyen yanlıştır.* Bir başka deyişle dil insanların birbirine gösteremedikleri nesnelere yavaş yavaş ve artzamanlı olarak birer ses karşılığı vererek geliştirdikleri iletişimin dolaysız sonucu değildir. Böyle olsaydı dil sistemleri dünyayı aynı şekilde düzenlerdi. Sistemler arasındaki farklılıklar da ses birimleriyle sınırlı kalırdı (örneğin bir dil sisteminde öküze zö denirken diğerinde möö denilirdi). Oysaki diller arasındaki farklılıklar dili oluşturan birimlerin ilişkilerini düzenleyen yapılar arasındaki farklılıklardır. Bu bağlamda dünyayı aynı şekilde düzenleyen iki dil sistemi bulmak imkânsızdır. Aynı şekilde bütün dillerin yapılarını belirleyen bir yapılar yapısı da yoktur (Benton ve Craib, 2008; Eagleton, 2004a).

Bu tesbitten hareketle farklı noktalara ulaşmak mümkündür. Örneğin **inşacılık (constructivism)** aktörlerin nesnelere verdiği anlamlar temelinde eylediklerini ve bu anlamların da sosyal olarak inşa edildiğini savlamaktadır (Alexander, 1995). Bu suretle aktörlerin nesnelere verdiği anlamların keyfilğine ulaşan inşacılığın (belirli noktalarda post-yapısalcılıkla örtüşen) vargısı Saussure'cü dilbiliminin temel ayrımının **yanlış** bir yorumuyla desteklenmektedir (Sturrock, 2003:35-36). Şöyle ki: Saussure **gösterenin "gösteren"** ve **"gösterilen"** olmak üzere iki kısımda incelenmesini önerirken, göstergeyi soyut bir nesne olarak kurgulamıştı. Bu soyut nesne dilin nesnesiydi ve doğrudan somuttaki gerçekle rabitali değildi; keyfiydi. Bir başka deyişle gösterdiği şey tarafından

belirlenmiyordu. Bunun kanıtı göstergelerin farklı dillerdeki çeşitliliğinde bulunabilirdi. Bir dilde üç gösterge ile **kastedilen-şey/gönderge (referent)** bir başka dilde bir gösterge ile adlandırılabilirdi. Ancak buradaki keyfi olma durumu

dilin kullanıcılarının mevcut göstergelerin yerine yenilerini önerebilme keyfiyetine

ya da

göndergenin (*referent*) istenilen durumda başka başka göstergelerle irtibatlandırılması keyfiyetine

denk düşmüyordu. **Bir başka deyişle dil dış gerçeklikle yansıma ilişkisi içerisinde olmasa da bir şekilde irtibatlıydı. Onu zihinde temellük etmenin, somutlaştırmanın aracıydı ve insanlar dış gerçekli göz ardı edemeyecekleri için dilin keyfiyeti dış gerçekliği kurmanın keyfiyetiyle örtüşmüyor idi.**

İnşacılığın ya da post-yapısalcılığın esaslı hataları **kastedilenle (göndergeyle) gösterge (göstergenin unsurlarından gösteren) arasındaki ayrımın göz ardı edilmesinde** yatmaktadır (Sturrock, 2003:35-36). Dil sistemi içerisinde göstergeler farklılaşabilir ama dilin gönderge ile kurduğu ilişki keyfi olamaz.

Öyleyse aktörlerin nesnelere verdiği anlamlar temelinde eylediklerini ve bu anlamların da sosyal olarak inşa edildiğini savlarken, göndergenin zorlayıcılığını (söylem-dışının söylem üzerindeki etkisini) göz ardı edemeyiz: Sosyal inşa süreçleri bir norm seti yerine bir başka norm setinin rahatlıkla koyulabileceği anlamında “öyle de olur, böyle de olur” gibi ifadelerle anlaşılabilir.

Önce, “neden o norm seti değil de bu norm seti” diye sorulmalıdır. Küçükbaş hayvanlara verilen ad her dilde farklı olabilir. Hareketli üretim araçları (ve dahi küçükbaş hayvanlar) üzerindeki mülkiyetin belirleyici olduğu (ya da bir dönem olmuş olduğu) toplumlarda bu hayvanların yaşlarına, cinsiyetlerine ve birçok başka özelliklerine göre çok sayıda isim taşıyacağını, ama bu hayvanlarla işi olmayan (ve geçmişte de işi olmamış) toplumların küçükbaş hayvanların alayı için bir ya da iki isim kullanacağını bilebiliriz. Küçükbaş hayvana verdiğiniz isimler değilse de bizatihi sosyal inşa süreçleri, üretim ilişkilerinin ve üretici güçlerin verili bir toplumda verili bir zamanda içinde buldukları gelişmişlik düzeyi ile alakalıdır. Biri diğerini doğrudan belirlemiyor olsa da üretim ilişkileri göz önüne alınmadan sosyal inşa süreçleri hakkında fikir yürütmek mümkün değildir. Kısacası, trene ne isim verirsiniz verin, tren geçerken demiryolunun üzerinde durmayın!

Tekrar edelim: Bir üst paragrafta ortaya konulan ayrım (gösterge ile gönderge arasındaki ayrım) bir kez atlandığında, söylem dışı ile söylem arasındaki ilişki görünmez hale gelir: Göstergeler her dilde keyfi olarak (herhangi bir zorunluluk durumuna tekabül etmeden) oluşur ama bu durum gösterge ile kastedilen şey (gönderge) arasındaki ilişkinin maddiliği üzerinde etki doğurmaz. Bir başka deyişle bir çoban toplumu öküzü bin türlü isim verebilir ama bu adamlar öküzü bir üretim aracı olarak kullanacaklar ise; sütünü sağıp, etini yiyecekler, derisinden de ayakkabı yapacaklar ise; öküzün anlamı isimlerinden bağımsız olarak –örneğin takası imkân dâhiline sokacak olan evrensel eşitleyici olarak- mevcut olacaktır.

Bu bağlamda gösterenler gösterilenlerden önce mevcut olmayabilir ancak bu kural kastedilene (göndergeye) tatbik edilemez: O gösterene de gösterilene de önceldir ve söylemin tutarlılığının ölçütü olarak söylem dışını her daim teorik hesaplara dâhil eder. Anılan karışıklığın (gönderge - *referent*- ile gösterge -*sign*- arasındaki karışıklığın) sürekli tekrarı bizi söylemler arasında mutlak doğru olanın saptanılmasının imkânsızlığından yola çıkılarak oluşturulan **çoğulculuk fetişizmine** getirmektedir. Öyle ya, yapının dışına çıkılıp da farklı yapıları değerlendirmek için bir kriter geliştirilemiyor ise, kimseye bir doğruyu diretemiyor isek, bütün farklılıkları bir arada bulundurmamak meşru olacaktır. Peki, ama hangi düzlemde gerçekleşecek bu yanyanalık? Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kutsiyeti tabanında mı? Tabanın vazgeçilmezliği veri ise, çoğul bir yan yana duruş mu yoksa tikelin üzerine eklenmiş hiyerarşik bir dizilim mi vardır? Görüldüğü gibi çoğulculuk olarak sunulan şey de aslında bir tikelliği önvarsaymak durumundadır.

Yapı kavramı yirminci yüzyıl boyunca, coğrafi olarak ayrıştırılabilecek, **iki köklü geleneğin** çalışmaları ekseninde gelişmiştir. Bunlardan ilki **Amerika merkezli yaklaşım** ikincisi de **Kıta Avrupası geleneğidir** (bkz. Baert, 1998; Harland, 1993; Levi-Strauss, 2013; Sturrock, 2003; Swingewood, 1998; West, 1998).

Amerika merkezli yaklaşım

Amerika merkezli yaklaşımın kendisini en bariz hissettirdiği çalışma alanlarından birisi *Amerikan Yapısal Sosyolojisi*dir. Bu yaklaşımın entelektüel kökenleri arasında Durkheimciliğin derin etkisini saptamak mümkündür. Ancak Durkheim, Amerikan geleneğine, esas olarak Merton ve Talcott Parsons'un çalışmaları ve dolayısı ile yorumları üzerinden girmiştir (Wight, 2006).

Geç dönem Parsons'un bütüncül, anti-psikolojik bakış açısı, 1940'lara kadar egemen olan anti-teorik sosyolojik ampirizme karşı bütünsel olarak kavranan sistematik bir toplum teorisi getirmekteydi. **Parsons**, aynı zamanda, Marksist yapı anlayışına karşı bir teorik pozisyon arayışındaydı: *Çalışmaları, eylemin iradeci yönlerini vurgulayarak, bireylerin rolüne odaklanan bir işlevselcilik içeriyordu*. Bir süreç ve yapı olarak toplumun tarihsel temelini statik bir toplumsal dayanışma ve toplumsal konsensüs anlayışında özümseyen Durkheim esintili Parsonscu yaklaşım, bu haliyle, 1950'lerde Amerikan sosyolojisinde ortodoks bir konum elde etti (bkz. Koehler, 1971; Swingewood, 1998:268-271). Değindiğimiz analiz tarzı, toplumsal etkileşimin yapılaşmış kalıpları üzerine yürütülen incelemeleri, toplumsal iktidar ilişkilerini, nihayetinde, değişim ve çatışma gibi temaları dışlıyordu (Baert, 1998:50-51). Merton da gayri-şahsilik ve konsensüs arasında kurduğu bağlantı üzerinden evrenselliği ve komünizmi bilimsel mitler olarak tanımlarken, Marksist olmayan bir yapı arayışındaki bu geleneğin içerisinden konuşuyordu (Alexander, 1995:114).

Amerikan Yapısal Sosyolojisi Durkheim'ı, bu düşünürün *sosyal olgulara yüklediği iki anlamdan birisini görmezden gelerek içselleştirmişti* (bkz. Sturrock, 2003; Tiryakiyan, 1962).

Durkheim'da

“sosyal morfolojinin olguları” (ilgili grubun nüfusuna ait bilgiler, ölüm doğum oranları, ekoloji);
kolektif inançlar, değerler, normlar ve uzlaşımlardan müteşekkil *“kolektif temsiller”*
ve bunun yanı sıra
bireyler arasındaki dayanışma ve işbölümlerinden türeyen karşılıklı bağımlılıklar ve çatışmalardan kaynaklanan *“kolektif ilişkiler”*

sosyal olgular olarak adlandırılmaktayken, Merton ve Talcott Parsons **sosyal olgudan** münhasıran Durkheim'ın *“sosyal morfolojinin olguları”* olarak kullandığı kavram setini anlamaktaydılar (Baert, 1998:14, Scott, 2001:80).

Sosyal olguların münhasıran sosyal morfolojiden üretilmesi durumu, bu geleneğin **yapıyı aktöre dışsal bir düzenek olarak kurgulamasını** mümkün kılıyordu. Buna göre, tamamlanmış halde yapının içine girip onun sınırlayıcı etkilerine muhatap olan aktörün izole edilmiş tepkileri bilimsel olarak incelenebilecekti. Yapının harici bir düzenek olarak ele alınması tutumu Amerikan Yapısal Sosyolojisinin metodolojik bireycilik ekseninde gelişen epistemolojisi ile birleştiğinde, (öznenin saikleriyle değil de davranışın gözlemlenebilir nesnel sonuçları ile ilgilenen) bir tür psikolojizm kaçınılmaz hale gelecekti ve böyle de oldu: **Aktör yapıdan önce bulunmaktaydı ve yapının sınırlayıcı etkilerine maruz kalıyordu. Artık bireyin dış etmenler karşısında verdiği tepkinin ölçümü (aynı birey-öznenin stratejilerine yapılan açıklayıcı göndermelerle birlikte) meşru bir hedef sayılabilirdi.**

Amerika merkezli yaklaşımlar içerisinde yukarıda verilen çerçevedeki ortak özellikleri korumakla birlikte birbirlerinden *farklılaşan yapı tanımları* mevcuttur (Hawkes, 2004; Eagleton 2004a; Giddens, 2000; Sturrock 2003). Bu tanımlar içerisinden *“zaman içerisinde tutarlı mekân bağımlı kitlesel davranış kalıpları olarak yapı”* tanımı öne çıkmaktadır (Wight, 2006:127). Bu tanımlamada da

eyleyiciler/aktörler yapıdan önce mevcutturlar. Anılan tanıma göre, önce, verili bireyler harekete geçmekte, ardından bu hareketler bir düzenlilik göstermeye başlamakta ve neticede yapı ortaya çıkmaktadır. Bir kez tebarüz eden yapı, artık, kendisini davranışları ile meydana getiren aktörler üzerinde kısıtlayıcı etkiler doğurabilecektir. Sosyal davranış kalıpları, kurumlar ve örgütler, bireylerin davranışlarından elde edilen soyutlamalar olarak kabul edildiğinde, verilen bu yapı tanımı ile metodolojik bireycilik de uyum içerisine girebilecektir. Bu durumda eyleyen gerçek kişiler arasındaki bağlantıların gerçekleştiği ortam olarak yapı; devlet, iktisat, kültür, toplumsal sınıf gibi kolektif temsilleri içermeyecek; toplumsal sonuçlar, mevcut durumu oluşturduğu varsayılan harici etkilerin ürünü olarak ele alınabileceklerdir. Öyleyse incelediğimiz yapı tanımından hareketle yapılan açıklamaların bazılarında, bir soyutlama olarak kabul edilen yapının (soyutlamaların münferit olarak nedensel etki doğuramayacağı fikrinden hareketle) bağımsız değişken olarak varlığı da tehlikeye girmektedir.

Ele aldığımız tarzda bir yapı anlayışı, Marksizm'e, Analitik Marksizm (Rasyonel Seçim Yaklaşımı) geleneği tarafından ithal edilmiştir. Kimilerine göre (Callinicos, 2008:85) İngilizce konuşan dünyanın ilk özgün Marksizm'i olan bu yaklaşım, Amerika eksenli geleneğin temel unsurlarını içselleştirmektedir. Kapitalizmin birikimin mantığı tarafından yönlendirilen bir sosyal bütünlük (*totality*) olarak eninde sonunda kar oranlarındaki düşüş eğilimi tarafından ıskartaya çıkartılacağı fikrine karşı Analitik Marksizm'in taraftarları, bir sosyal olgunun mantığının, ona katılan bireylerin vasıf, amaç ve eylemlerini açıklamadan ele alınamayacağını, böyle bir yaklaşımın hatalı olacağını vurgulamaktadırlar. Önemli isimleri arasında John Roemer (1982), Robert Brenner (1977), Samuel Bowles (1996), Adam Przeworski, Jon Elster (1985), Erik Olin Wright (1985) gibi yazarlar bulunan bu ekolün metodolojik bireyciliğe¹⁷ bağlılığı, Klasik Marksizm'in nesnel sosyal ilişkileri önceleyen yapı kavramı ile çelişmekte olduğundan, okul taraftarları metodolojik bireyciliğin yanı sıra neo-klasik iktisadın analitik mirasını da devralmışlardır (Marda ve Adaman, 2007:218, 226). Okul kısaca sayılan epistemolojik tercihleri içerisinden, üretim araçlarının eşitsiz dağılımı, üretim sürecinde mevcut güç ilişkileri, sınıf bilincinin biçimlenmesinde kolektif eylem süreçlerinin yeri üzerine soruşturmalar yapmaktadır. Buna göre, sömürü, sermaye birikiminin dinamikleri vs. gibi Marksist çıkarımlar ve sonuçlara ulaşmak için, kapitalizme ait özgün kurumsal yapılaşma içerisinde bireysel rasyonalitenin gerekliliklerinden yola çıkmak yeterli olacaktır. Bir başka deyişle Marksizm'in sosyal bilimlere katkısı sosyal gerçekliğin soruşturulması usullerine değil, sosyal gerçekliğin kendisi hakkındaki keşiflere, ya da metodolojiye değil esasa yapılmıştır (Little, 2007:234; Baert, 1998). Bu noktada belirtmek gerekir ki Analitik Marksizm içerisinde metodolojik bireyselciliğe yaklaşım açısından farklı duruşlar bulunmaktadır. Bu ekolün içerisinde adını saydıklarımızdan Wright, Althusserci sınıf yaklaşımına süregiden ilgisi ve Brenner de, bireysel eylemin yeniden-üretimin gerekliliklerine bağlı oluşuna yaptığı vurgu nedeniyle metodolojik bireyselciliği benimsememekle birlikte, ilki Roemer'in sömürü kuramına bağlılığı, ikincisi de bey/lord ve köylü arasındaki sınıf mücadelesinde faillik durumuna yaptığı vurgudan ötürü bu okul sınırları içerisinde değerlendirilebilirler (Callinicos, 2008:87; Nielsen, 2003:121).

Amerika merkezli yaklaşımların geliştirdiği farklı yapı tanımlarının **ortak yanı**, bunların "*sosyal olguların morfolojik betimlemesine*" dayanıyor olmalarıdır. Amerika merkezli yaklaşımın bazı versiyonlarında yapı, "*sosyal olgular arasında gözlemlenebilen kanun benzeri düzenlilikler*" olarak da kavramsallaştırılabilir (Porpora, 1998; Tiryakiyan, 1962). Sosyal olayların sonuçlarını yapı terimleri ile (sosyal olguları sosyal olgularla) açıklayan ama yapının kendi unsurlarının inşası ve biçimlenmesi

---

¹⁷ Analitik Marksizm'in metodolojik bireyselciliği klasik epistemolojik metinler tarafından ele alınan metodolojik bireyselcilikle karşılaştırıldığında farklıdır. Bu yaklaşımı bireyselcilik kapsamına sokan unsur, makro-fenomenlerin nasıl olup da bireylerin eylemlerinden türediğine olan ilgidir. Burada bireylerin toplumsal olarak biçimlendirildiği kabulü geçerliliğini sürdürmektedir. Öyleyse, Analitik Marksizm'in durumunu betimleyen ölçütün bütüncüllük karşıtlığı (*anti-holism*) olduğu söylenebilir (Bertram, 2008:135).

üzerindeki etkisini teorik hesaplarından dışlayan Waltz'ın metodolojik¹⁸ yapısalcılığı bu ikinci tanım altında incelenebilir. Buna göre, ele aldığımız sosyal olgular (demografik ya da ekolojik veri setleri) arasında düzenlilikler gözlemleyebiliyor isek, bir yapının varlığından bahsedebiliriz. Burada eyleyene/aktöre harici kısıtlayıcı bir çevre olarak yapı fikri bir kez daha tebarüz eder. Ancak bu tanımda, bir önceki tanımdan farklı olarak, sosyal olguların ancak diğer sosyal olgularla açıklanması gerektiği yönündeki Durkheimci düstur belirleyici olmakta ve yapının unsurlarından yola çıkarak yapılan (insanın doğası gereği rekabetçi olması gibi) açıklamalar teorizasyondan çıkarılmaktadır. Anılan durumda psikolojik açılımlar dışlanmakta, metodolojik bireycilik bir yöntem olarak geçersiz hale gelmekte ve nihayetinde burada ele aldığımız haliyle yapı kavramı bir yönetime dönüşmektedir (Wight, 2006:127). Amerikan geleneği içerisinde ele aldığımız her iki tanım da morfolojik bir sosyal olgu anlayışına dayanmaktadır. Sosyal olgulara morfolojik yaklaşım, yapıyı onu oluşturan unsurlara harici bir entite olarak tahayyül etmekte olduğundan, yapı ve eyleyen/özne/aktör arasında olası etkileşimleri teorik hesaba dâhil etme çabasının önünde engel teşkil etmektedir.

*Sosyal olgulara yüklenen farklı anlam ve yapıdan önce gelen bir öznenin tanınması eğilimi, Amerika merkezli yaklaşımlara Kıta Avrupası anlayışı ile aralarına bir mesafe koyma fırsatı vermiştir.*¹⁹ Amerika merkezli yaklaşımlar içerisinde yapı, "bireylere dışsal bir sosyal olgular seti" ya da "bireylerin içerisinde eyledikleri ortam" haline gelmekte ve etkisini bireysel davranış üzerinden gerçekleştirmektedir. Etkinin ölçümü de birey odaklı ampirik çalışmalarla mümkün olabilmektedir. Ampirizmle işlevselciliği buluşturan bu gelenek, zaman içerisinde, yapıları kendi unsurlarının mevcut özelliklerinin basit toplamı olarak ele almaya başlayacak, kendi paradigması içerisinde imal ettiği parçaların bütünüle işlevsel ilişkisini sorgularken seçici de olabilecekti (bkz. Benton ve Craib, 2008:76).

Bazı örneklerinde metodolojik bireyselciliğe ama bütününde pozitivist yönetime bağlılığı ile bilinen Amerikan Yapısal Sosyolojisi, daha en başından dilbilim çalışmaları, göstergebilim ve Freudcu yaklaşımları kendi içeriğinden uzak tutmuştur (Swingewood, 1998; Alexander, 1995).²⁰ Daha sonraları Talcott Parsons'un yapısal işlevselciliği ve geliştirdiği sistemler kuramı, Yapısal Sosyolojinin açılımlarının, özcülük karşıtı bir akım olarak gelişen ve öznenin rolünü yapı karşısında ikincil sayma temayülü içeren Kıta Avrupası yaklaşımlarının ama bilhassa Yapısalcılığın içeriği ile büsbütün farklılaşmasını sağlamıştır.

Kıta Avrupası merkezli Yaklaşım

Yapılaşma Kuramının ve Yapısalcılığın, bir başka deyişle Kıta Avrupası merkezli yaklaşımın, sosyal olgu anlayışında da Durkheim etkisi belirgindir.

Ancak Kıta Avrupasında gelişen bu iki teorik tutum Durkheim'in orijinal ayırımına sadık kalarak **sosyal olguyu**

kolektif inançlar, değerler, normlar ve uzlaşımlardan müteşekkil kolektif temsiller

ve

bireyler arasındaki dayanışma ve işbölümlerinden türeyen karşılıklı bağımlılıklar ve çatışmalardan kaynaklanan kolektif ilişkiler

olarak kavramsallaştırmayı tercih ediyordu (Baert, 1998; Porpora, 1987; Scott, 2001; Wight, 2006).

Durkheim'in çalışmalarına mündemiç ikinci anlamıyla sosyal olgu (kolektif temsiller ve kolektif ilişkiler), farklı bir yapı kavramının gelişmesine zemin hazırlamaktaydı. Dayanışma ve işbölümlerinden

¹⁸ Yapıların gerçekte var olmadığını savladığı için Waltz'a ontolojik yapısalcılık yüklemesi yapılamaz.

¹⁹ Örneğin Merton Kıta Avrupası kökenli yapısalcılığı reddini kendi yapısal sosyolojisinin tanımlayıcı unsurları arasına koymuştur (Merton, 1976:32).

²⁰ Yapı ve özne arasındaki ilişkilere, fenomenolojinin, gestaltın, semiyotik ve dilbilim çalışmalarının, Freud'un ve psikanalizin ve -pozitivizm yerine- bilimsel realist bir epistemolojinin etkin olduğu yapısalcı geleneğin açılımlarının kullanılarak yaklaşılması Kıta Avrupası merkezli yaklaşımların ayırıcı özelliklerini oluşturur.

türeyen karşılıklı bağımlılıklar, kolektif inançlar, değerler, normlar ve uzlaşımlar, sosyal olgular olarak ele alındıklarında, yapıyı oluşturan unsurların ve aktörlerin varoluş kipliklerine, adlarına ve kimliklerine içkin hale gelirler. Artık birey ya da başka bir aktör, sosyal olgulara harici olarak değerlendirilemez. Bu bağlamda, aktörün kullandığı bilgi ve değerlerin kaynağı kendi merkezinin dışına taşınacaktır (Eagleton, 2004a:134). Böyle bir teorik duruş içerisinde sosyal olgular, kendilerinden önce bir şekilde dünyaya gelmiş bulunan aktörü dışarıdan belirleyen unsurlar olmaktan çıkarak, aktör üzerinde inşai etkiyi haiz unsurlara dönüşürler. Burada belirleyici etki unsurların kendilerine önsel olan nedenlere dayanmaktadır. Anlatılanlara ek olarak, Kıta Avrupasında Marx etkisinin -Amerikan Yapısal Sosyolojisinde olduğu gibi- Durkheim üzerinden değil de doğrudan Marx'tan kaynaklandığını belirtmek gerekir.

Diğer yandan, yapının kısıtlayıcı etkisinin Amerika ve Kıta Avrupası yaklaşımlarının her ikisi için de ortak olması durumu, bu geleneklerin karşılaştırılabilirliği açısından elverişli bir kriter sunmaktadır. Kısıtlayıcı etki her iki gelenekte de toplumların bütüncül sistemler olarak ele alınmasını olası kılmıştır. Marx'ın ve Durkheim'ın yapı anlayışı üzerindeki dolaylı etkisi her iki gelenek için de belirleyici önemi haizdir (Sturrock, 2003).

1.4.b. Marksizm ve Yapı

Yapı kavramının Marksist teori içerisinde edindiği ayrıcalıklı yer veri olmak kaydıyla, Marksizm'in de yekpare bir yapı tanımı içerdiğini savlamak mümkün değildir. Bu yazı kapsamında Marksist yapı kavramsallaştırması incelenirken Althusserci perspektif ve bundan derin bir şekilde etkilenmiş olmakla beraber, bütünsel bir epistemoloji geliştirebilmeyi başarmış Eleştirel Realist ekol öncelikli olarak ele alınacaklardır. Burada yapılan inceleme her iki ekolün kazanımlarının eklektik olmayan (olmadığı umut edilen) bir birleşimini içermektedir.

Marksist yapı fikrinin merkezinde, toplumsal ilişkilerin bağımsız nedensel etkisinin teorik hesaplara dâhil edilmesi gerekliliği bulunmaktadır.

Bu noktada Marksizm'in Durkheimcı sosyoloji ile yüzeysel bir ortaklığı (ya da Marx'ın Durkheim üzerindeki derin etkisi) bulunmaktadır: Her iki yaklaşım da ilişkileri temel alır.

Ancak *Durkheimcı* yaklaşım, yapıyı sosyal olgular arasında kanun benzeri düzenlilikler olarak tebarüz eden ilişki setleri olarak tanımlarken; *Marksistler*, sosyal yapıyı üretim ilişkilerinden türetirler (Benton ve Craib, 2008).

Durkheimcı anlayış, ilişkilerin yapısı korunduğu sürece, -teorinin selameti açısından- yapının unsurlarının içeriğini çok da önemli bulmaz. Marksizm, Marksist olmayan (anaakım) Yapısalcılıktan en derin etkileri kabul ettiği durumlarda bile, hep somut gerçeklik alanının (söylem dışının), toplumsal tahakkümün içeriğinin izini sürmek kararlılığını göstermiştir. Kapitalist üretimin gerçekleşmesi, bunun koşullarının analizi, ilkel birikim, emek gücü ve bunu üretim araçları mülkiyeti ve/veya kontrolünden uzak tutan cümle tahakküm biçiminin yeniden üretimi gibi konuların analizlere dâhil edilmesi durumu, kerameti kendinden menkul Durkheimcı yapı kavramsallaştırmasının ufkunu aşan bir çözümlenmeler okyanusu oluşturur. Bu bağlamda, sosyal yapı çoğunlukla sosyal sınıflar arasındaki ilişkilerin geliştiği eksene göndermede bulunmaktadır. Sosyal sınıflar da verili bir toplumda ve zamanda üretim ilişkileri içerisindeki konumlarına göre ayrıışan birey kolektifleri olarak tanımlanır.

Birkaç saptama:

- **Gayrişahsîlik meselesi:** Ana-akım yapısalcılık düşünce, tavır ve eylemlerin doğrudan bireyden kaynaklanmadığını, bunların bireylerin üzerinde, ideolojik, iktisadi ve siyasi ilişkiler ve düşünce sistemlerinin ürünü olduğunu vurgular: *Gayrişahsî olan şahsî olanın üzerindedir.*

Anaakım yapısalcılık da Marksizm de bireycilik temelli bütün ideolojilere karşıdır.

- **Bütünsellik meselesi:** Yapısalcılık kendi nesnelere açıkça bütünler ve bu bütünleri kısımlar olarak oluşturan parçalar halinde inceler; bütünün parçaları asla özsel olarak değil bütüne yaptıkları katkılar açısından ele alınırlar. Bütünün yasasını bulan parçaların tabii olduğu zorunlulukları kavrayacaktır. Hal böyle olunca tekil unsurların yaptığı etkiyi araştırma etkisi zayıflayacaktır. *Yapısalcılık bugün hala geçerliliği olan bütünsel (holistic) bir düşünme kipliğidir* (Sturrock, 2003:21).
- **Marksizm'in farklılığı meselesi:** Marksizm Althusser, Balibar, Macherey, Pecheux, Edelman gibi yazarlar üzerinden yapısalcılıkla yollarını paralelleştirdiğinde, daha önce kendisi de Marx'tan etkilenmiş olan anaakım yapısalcılığın bu genel çerçevesinden *pek çok öge almış, ancak*
  1. anaakım yapısalcılığın –örneğin, hem antropolojiye hem de sosyolojiye aynı anda tatbik edilebileceği varsayılan- mevcut yapay biçimler altında teklik ve temel ilkeler arayışını dışlamış, bütünün yasası peşinde koşarken tekil unsurların etkisini araştırmaktan vazgeçmemiştir. Bir başka deyişle bütünsellik arayışını, “mevcut bilgi birikiminin bütün boyutlarını” ve “yapıyı oluşturan ilişkilerin karmaşıklığını” hesaba dahil ederek sürdürmüştür.
  2. Yapısalcı Marksizm her şeye kadir bir yapı anlayışı yerine, mevcut üretim ilişkilerinin *dinamizmini, süreçleri, altbelirlenim ve üstbelirlenim* kavramlarını ve yapıların çoğulluğunu öne çıkarmıştır.²¹ Altbelirlenim ve üstbelirlenim kavramları tek bir kaynaktan başlayıp tek bir odaktan etki üreten yapı fikrini dışlarlar. Bir tek büyük çelişkinin izlenebileceği ve her şeyi tek yanlı olarak etkileyeceği inancı yerine birden ziyade başlangıç noktasına sahip farklı çelişkilerin sosyal yapının dinamizmini sağladığı iddiasını taşır.
  3. Yapısalcı Marksizm gayrişahsi olanı şahsi olana tercih ederken, şahsın/bireyin karmaşık oluşum sürecini (“şahsın taşıdığı ilişkilerin kendi oluşumuna” “kendi kapasitesinin de ilişkilerin biçimlenmesine” etkisini) göz ardı etmemektedir.
  4. Yapısalcı Marksizm'in yapı kavramı dinamiktir: Sabit, bir kere kurulduktan sonra işlemeye başlayan bir Tilt makinesine benzemez. Sürekli yeni ilişkiler ve paralel yapılar ortaya çıkar. Bu paralel yapılar eskilerinin yerini alana kadar eskisinin egemenliği altında kendi etkilerini sürdürür bazen de eskisiyle özgün biçimlerde eklenirler.
- **Nedensellik meselesi:** Kurucularının iradesi hilafına Yapısalcı olarak kabul edilmiş olup, burada öncelikle incelediğimiz Althusserci Marksizm²² ve eleştirel realizm için, *hangi hususun “neden” olarak kabul edilip neyin edilmeyeceği sorusu* bilhassa önemlidir.

²¹ Daha geniş bir araştırma için bkz. Özdemir (2008).

²² Yapısalcı Marksizm'in kurucuları, yapısalcı nitelemesini hiçbir zaman kabul etmediler. Dolayısı ile terim, kurucularından ziyade eleştirenlerin ya da dışarıdan değerlendirme yapanların kullandığı bir terim olarak kaldı. Diğer yandan kuruluş terminolojisinin esaslı bir bölümünü borçlu olduğu yapısalcılığı bütünü ile görmezden gelemediği ölçüde taraftarlarının da, bir ölçüde üzerinden çıkartamadığı ve çıkarılması kolay olmayan bir palto olarak siyaset bilimi literatürüne geçti. Bir siyaset felsefesi olarak yapısalcılığın uğradığı kredi kaybı ardından, terimin yüklendiği anlam bugün her zamankinden daha pejoratif imalar içermektedir. Yine de kullanılacaktır bu

Yapısalcı Marksist yaklaşım, *etkisi şu an mevcut olmayan bir nedenin teorik hesaplara dâhil edilmesini olumlu karşılamaz*: Etki mevcut değil ise neden de yoktur. Bu bağlamda tarih yazımcılığının metinlerden türettikleri nedenler, daha genelde tarihselci yaklaşımların tarihten seçtikleri noktalar arasında kurdukları keyfi ilişkiler üzerinden türettikleri diyakronik anlamlandırma çabaları, Yapısalcıların neden kavramsallaştırması içerisinde kendilerine yer bulamazlar (bkz. Althusser, 2007b:346).

- **Yapıyı tahayyül etme meselesi:** Bu şekilde geliştirilen düşünce, yapıyı, ontolojik olarak *önsel bir şekilde dolaşıma girmiş, aktörlerin içerisinde eyledikleri ortam olarak değerlendirmez*. Dahası, yapının unsurları arasındaki senkronik ilişkiden mütevellit bir ontoloji, psikolojizmi de dışlar. Böylece, *inşai etki* Yapısalcı Marksist geleneğin yapı anlayışının alâmetifarikası haline gelir. Bu durumda Marksist Yapısalcılığın “yapısı” hem kısıtlayıcı hem de inşai etkiyi haiz kabul edilecektir.
- **Mekanizma ve nedensellik meseleleri:** Marksist sosyoloji herhangi bir sosyal sistemi oluşturan unsurların etkileşimini kavramaya yarayacak teorik üretim araçlarını kapsar. Marksizm’in Yapısalcı ya da Eleştirel Realist yorumlarında, teorik açıklamada kullanılan mekanizmaların²³ gerçekliğin ampirik olmayan bir düzlemini oluşturduğu kabul edilir: *Varlıkların gerçekliğini anlamının yegâne yolu duygularımızın oluşturduğu veri tabanı değildir*.

Bu perspektiften bakıldıkta, yalnızca gerçekliğin tesisinde geçerli kabul edilecek ölçütlerin değil, **nedensel analizin** de anlamı ve içeriği değişir. Artık **nedensel analiz**, *yalnızca olayların nasıl irtibata geçtiği ile* (her seferinde A olayından sonra B olayı geliyor ise nedensellik vardır diyerek) *değil, mekanizmaların sahip olduğu güçle de ilgilenir*. Bu suretle, nedensellik, ilgili yapının taşıdığı potansiyel (sınırlayıcı ve/veya muktedir kılıcı) gücün analizi sonucunda varılabilecek bir açıklama biçimine dönüşür. Marksizm’in pozitivist epistemolojiden etkilenen varyantlarında gerçekliğin salt ampirik düzlemde ele alındığını gözlemleyebiliriz. Yapısalcı Marksizm ampirik düzlemin bilimsel incelemeye nesne teşkil etmesine karşı olamaz aksine destekler; ancak bilginin yalnızca ampirik düzlemden edinilen bulgularla inşa edilmesine karşı çıkar. Sosyal gerçekliğin salt ampirik düzlemden yola çıkarak araştırılması eğilimlerine karşı, Marksizm’in Yapısalcı ve bundan derin bir şekilde etkilenmiş bulunan Eleştirel Realist varyantlarında farklı çözümler üretilmiştir.

Marksist Yapısalcılık bir yandan –anaakım Yapısalcılığın aksine- toplumsal ilişkilere harici ve kendisini bunlara dayatan kadiri mutlak bir yapı fikrini reddederken, diğer yandan, ilişkilerin kendilerinin değil etkilerinin, belirli durumlarda ampirik olarak gözlemlenebileceğinden hareketle, yer yer (genelde geçiş süreçlerinde) birlikte var olan yapıların araştırılmasını önerir (Althusser, 2007a:58-63).

Eleştirel Realist varyant ise,

---

terim, zira Althusser ve çevresinin ürettiği fikirler kendi iç tutarlılıkları üzerinden ciddi bir yıkıma uğratılamamışlardır. Onların ürettiği “bilgi etkisi” (somut gerçekliği temellük ediş tarzları), ideoloji-bilim ayrımı ekseninde, insan merkezli olmayan (insanın kendi toplumsal ilişkilerini, incelediği nesnenin bilgisine kaydetmediği), açık (ilgili topluluğun üyelerinin kendilerini kendilerine açıklamak için geliştirdiği anlatıyı dışlamayı bilen) ve bilgiyi mutlaklaştırmayan (somut gerçekle düşüncedeki somutu ayırıştırabilen) yapısı nedeni ile sürekli bir devinim içerisinde olmayı sürdürmektedir (Özdemir, 2008:43-44).

²³ Mekanizma yapının etkisini oluşturan somut ilişkiler sistemi içerisindeki devindirici, etkili ve güdüleyen kısım, süreç ya da unsura verilen isimdir; çoğunlukla fen bilimleri alanında kullanılan daha dar tanımında ise, istenilen duruma ya da sonuca ulaşmayı sağlayan süreç ya da teknik olarak tanımlanabilir.

ampirik (deneyimler ve duygulanımlar),
güncel/aktüel (olaylar ve ilişkilerin yorumlanması bir başka deyişle doğrudan deneyimin güncel nesnelere)
ve
gerçek-ya da aktüel olmayan (derin yapılar, mekanizmalar ve eğilimler)
düzlemleri

birbirinden ayırır (Bhaskar, 1978). *Her iki durumda da, çoğu zaman yanlış olarak anlaşıldığı gibi, ampirik olanın bilgi üretimindeki rolünün inkârı ile değil, ampirik olanın gerçekliğin bütününe oluşturmadığı saptaması ile karşı karşıya olduğumuz hususuna bir kez daha dikkat çekmek gerekir.*

Ampirik düzlemden başka gerçeklik düzlemi ya da düzlemleri var ise, düzlemler arası ilişkiler nasıl kuramsallaştırılacaktır? Derin yapılar güncel/aktüel olanı içeriyor diye, derin yapıları güncel meseleler hakkında geliştirilen önermelerle açıklamak mümkün olacak mıdır? Bu hususta Marx'ı takip eden Eleştirel Realizme göre, gerçekliğin daha kompleks formları ve düzlemleri daha temel ya da daha az kompleks düzlemleri içermekle birlikte (örneğin toplumlar insanları içerir), daha kompleks formun açıklaması daha az kompleks olana indirgenerek yapılamaz (toplumlar insanlardan yola çıkarak açıklanamazlar). Daha karmaşık ve kompleks düzlem öncekini içermekle birlikte kendine has özellikleri haizdir: Yeni bir şeyler tebarüz etmiştir (*emergence*). Bu çözüm Yapısalcı Marksizm'in çözümüne yakındır. Yapısalcı Marksizm iki düzlem arasındaki geçişsizliği üstbelirlenim (*overdetermination*)²⁴ kavramıyla açıklar. Her iki yaklaşım da ele alınan düzlemi bir öncekinin terimlerinden koparak açıklamak gerektiğini vurgular.

Bir kez toplumların insanlara indirgenemezliğini tesis ettikten sonra herhangi bir kasıtlı sosyal eylemin koşulunu birey dışı aktörlerde, sosyal biçimlerde (*social forms*) aramak gerekir. Toplum ve sosyal biçimler mantıksal olarak bireyden önce gelir. Bir başka deyişle, bütün toplumsal faaliyet sosyal biçimlerin varlığına dayanır. Bu bağlamda sosyal biçimlere özgü bir otonomiden bahsetmek mümkün olacaktır. Sosyal biçimlerin gerçekliği onların nedensel kuvvetinden/gücünden türetilebilir (bkz. Aglietta, 1979). Bütün sosyal pratikler hem eylemsel hem de yapısal boyut içerisinde konumlanırlar. Özne yapı dilemması hareketin ve onun içinde yer aldığı yapının karşılıklı etkileşiminde, belirleyici unsura yapılan vurgu içerisinde şekillenir. Özne yapı probleminin farklı çözümlenmeleri sosyal ontoloji hakkındaki duruş noktaya göre belirlenir. Bu bağlamda, sosyal nesnelere ve olguları çalışmak, öncelikle, sosyal hayat üzerinde etkisi olan ve sosyal hayatı oluşturan farklı eylem düzlemleri arasındaki kalıcı ilişkileri incelemekle mümkün olacaktır. Örnek vermek gerekirse, işçi ve işveren ilişkisi, ancak birinin diğeri karşısındaki ilişki konumu ve her ikisinin de içinde yer aldığı kapitalist üretim ilişkileri göz önüne alındıkta anlamlı olabilecektir.

---

²⁴ Althusser'e göre (Hegelci de denilebilecek) genel anlamda çelişki fikri teorik bir açıklamanın önünü açmak yerine kapatmaktadır. Bunun yerine çelişkiler vardır; bunların bazıları karışamaz cinsten de olabilir. "...hepsinin kökeni aynı değildir, anlamları aynı değildir, aynı uygulama düzeyleri ve yerleri yoktur ve yine de bir kopuş birliği içinde 'kaynaşır'-, o zaman, genel 'çelişki'nin biricik niteliğinden söz etmek artık mümkün değildir" (Althusser, 2002:123). Devrimci bir durum var ise diğerleri üzerinde belirleyici hakimiyet kurmuş bir temel çelişkiden bahsedilebilir. Ama bu durum tahakküm altındaki çelişkilerin ve bunların kaynaşmalarının önemini azaltmaz. Zira bu çelişkileri doğuran koşullar, derinlerde duran tek bir genel çelişkiye ait farklı yüzey görüntülerini değil, üretim ilişkilerinden kaynaklandığı ölçüde, hem farklı tikel çelişkilerin görüntülerini, hem de bu görüntülerin varlık koşullarını oluştururlar. Böylece varoluşları kendi etkinliklerinin ürünü haline gelir. Münferit çelişkiler içinde işledikleri toplumsal bedenin ayrılmaz bir parçası haline gelirler. "Çelişki ... tek ve aynı hareket içerisinde hem belirleyici hem de belirlenendir ve harekete geçirdiği oluşumun çeşitli düzeylerinde ve çeşitli mercilerinden belirlenir" (Althusser, 2002:124). Üstbelirlenim varoluşları kendi etkinliklerinin ürünü haline gelen bu çelişkilerin ortak toplumsal ürünüdür.

İnsanlar ve yapılar arasındaki ontolojik farklılık ve bağımlılıklar Marksist çözümlerlerdeki çeşitliliğin temel çıkış noktasını oluşturur. Toplumsal varlığımız ilişkiler tarafından inşa edilir ve toplumsal eylemlerimiz bu ilişkilerin mevcudiyetini önvarsayar. Bu ilişkiler ağı, ilgili toplumun yapısını oluşturur ve pozisyonları işgal eden bireyler değişse de varlığını -değişim dinamiklerinin ve yeni durumlara tepki olarak doğan yeni paralel ilişki ağlarının etkisi altında sürekli dönüşerek- sürdürür.

Yapısalcı Marksizm ilişkiler ağındaki dönüşümü –diyakronik/artzamanlı- olarak takip etmemize yardımcı olacak derin yapıların/kanonların arayışını bir yana koyup senkronik araştırmayı öne çıkarır. Diğer Marksizmler artzamanlılığa da dikkat çekerler. Özne, içinde yer aldığı nesnel ilişkilerin etkisi ile oluşan, inşa edilen bir şey ise, özneyi içinde yer aldığı yapıdan bütünü ile ayırmak ya da ikisini ontolojik olarak önverili kabul edip aralarındaki ilişkileri incelemek mümkün olamayacaktır.

- **Özne ve Yapının karşılıklı ilişkileri meselesi:** Karşılıklı bağımlı ancak ayrı iki teorik nesnemiz var: **Özne** ve **yapı**. İnsanlar ve yapılar arasındaki ontolojik ayrılık bu iki kavramın ilişkisinin ve ayrılığının esasını oluşturmaktadır: **İnsanlar ilişkiler toplamı değildir, toplumlar da insanımsı organizmalar olarak kabul edilemezler.** Toplumlar, “canlılarda olduğu gibi” bütünsellik içermezler. Yetkin bir analize ulaşabilmek için, toplum ve birey, yapı ve özne arasındaki ilişkileri öne çıkarmak gerekmektedir. **Yapısalcı Marksizm’in** hâkim eğilimi bireyi içine girdiği sosyal ilişkiler sistemi tarafından inşa edilen ve bu ilişkileri taşıyan (*Trager*) bir entite olarak kabul etmeye doğru meylederken²⁵ (Althusser, 2007b:465-466), **Eleştirel Realistler** (bireyin söylemsel olarak inşa edildiğini kabul etmekle beraber) bireyin parçalanmış özne ile söylem arasındaki ilişkiyi düşünmesine imkân veren bir **kendilik (self)** halinin bulunduğunu, bu kendilik halinin gelecek eylemler için özgür bir karar verme potansiyeli taşıdığını, bu nedenle de insanı salt bir taşıyıcı olarak kabul etmenin mümkün olmadığını savlayıp (Wight, 2006:209-210), *yapı ve özne arasında dolayım oluşturacak kavramlara* ihtiyaç duyduğumuzu belirtirler (Bhaskar, 1979:147). Bhaskarcı tutumu benimseyen **Eleştirel Realistler**, insan failin ne sosyal ilişkilerin kaynağı sayılabileceğini ne de haricen tatbik edilen sosyal sınırlılıkların ürünü olarak kabul edilebileceğini vurgulamakla, özcülükten azade bir özne kuramına kapıyı araladıklarını iddia etmektedirler (Porpora, 2001:284). *Bu iddianın geçerli olabilmesi için kullanılan ara kavramların, öznenin üretim ilişkileri dolayımı ile biçimlenen yanı sıra, yapının ancak failerin (öznenin) eylemleri dolayımı ile etkinleşebilmesi durumunun içerdiği karşılıklı bağımlılığın anlaşılmasına hizmet edebilmeleri gerekir. Bir başka deyişle öznenin üretim ilişkileri dışında biçimlenen varlığının olumsuzluğunu ve yapının da bu olumsuzluğa binaen oluşan veçhelerini saptayabilmeleri gerekir. Bu yoldan ilerleyen araştırmacılar için “öznenin üretim ilişkileri dolayımıyla gelişen” ve “bunların dışında biçimlenen” varlığı arasındaki analitik ayırım olmaksızın açıklayıcı bir kuram geliştirme imkanı bulunmamaktadır.*²⁶

²⁵ “... üretim ilişkilerinin yapısı, üretim faillerinin işgal ettikleri *yeri* ve üstlendikleri *işlevleri* belirler; bu failer, bu işlevlerin ‘taşıyıcıları’ (*Trager*) oldukları ölçüde, bu yerleri işgal edenlerden başkası asla değildir. Gerçek ‘özne’ler (süreci oluşturan özneler anlamında) demek ki bu işgalciler ya da bu görevliler değildir, tüm görünümün tersine, naif antropolojinin ‘veri’sinin ‘gerçeklikleri’, ‘somut bireyler’, ‘gerçek insanlar’ değildir; ama *bu yerlerin ve bu görevlerin tanımı ve dağılımıdır. Demek ki gerçek ‘özne’ler, şu tanımlayıcılar ve dağıtıcılarıdır: üretim ilişkileri* (ve politik ve ideolojik toplumsal ilişkiler). Ama bunlar ‘işli’ olduklarından, *özne* kategorisi altında düşünülemez” (Althusser 2007b:465-466).

²⁶ Yapı ile öznenin karşılıklı belirleyiciliği (*duality of structure*) tezi birtakım teorik sınırlılıkları aşmak için faydalı olsa da, pratikte “o onu bu bunu belirler” formülü ile özetlenebilecek, açıklama eylemini baltalayan bir totolojiye dönüşmektedir. Bu nedenle, bize göre, özneyi belirleyen faktörlerin çokluğu nedeniyle hesaplamının imkânsıza yakın zorluğunu vurgulayan ama teorinin önünü kapamayan bir kavram olarak üstbelirlenim (*overdetermination*) kavramı daha uygun görünmektedir.

Bhaskar özne ile yapı arasında bir irtibat noktası, konumlanmış pratikler için açıklayıcı bir sistem aramaktadır (1979:51). Bourdieu'nün *habitus* kavramı ile Bhaskar'ın "konumlanmış pratikler"i arasında yakın bir söylem, yöntem ve amaç birliği bulunmaktadır. Bourdieu'nün Yapısalcılığın *Trager'*ını aşmak yolunda geliştirdiği *habitus* kavramını, sosyal alan (*social field*) kavramı ile birlikte düşünmek gerekir. Sosyal alan, nesnel olarak tanımlanmış konumlar arasındaki nesnel ilişkiler ağına gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda, sosyal alan, bireyler ve sosyal formlar tarafından işgal edilen sosyal konumların yapılanmış sistemine denk düşmektedir. Bunların doğası, kendilerini taşıyanların/işgal edenlerin durumunu tanımlamaktadır. *Habitus* (konumlanmış pratik) bireyin öznel dünyası (*öznenin üretim ilişkileri dışında biçimlenen varlığının olumsallığı*) ile bu bireyin içine doğup, diğerleri ile paylaştığı sosyo-kültürel dünya arasındaki dolayımın gerçekleştiği bağlantı noktasını oluşturmaktadır. Burada aktör doğrudan bilinçli eylemlerin yanı sıra alışkanlık gibi yarı-bilinçli davranış kalıplarının da yardımı ile hareket eder. Alışkanlıkların, düşünülmeden yapılan hareketlerin kaynağı kişinin erken çocukluk döneminden başlayan toplumsallaştırıcı süreçlerde yatar. *Habitus* kapsamına giren davranışın edinilişinde, *doğrudan eğitim yerine deneyim* esas rolü oynar. Burada bütünleştirilmiş bilgidен daha ziyade rutinler belirleyicidir: Bu haliyle *habitus* toplumsal yapıların içselleştirilmesi ile içsel dünyanın haricileşmesinin mekânı olarak görülebilir. Yapı, kendi içinde oluşan eylemin gerçekleşmesi sürecinde yine kendisini ifade etmektedir. Öyleyse özne ve yapının karşılıklı ilişkileri meselesini sonlandırırken soralım, "Eylem yoksa yapı yok mudur?"²⁷

- **Marksist yapı anlayışının kavramsal zemini meselesi:** Sosyal yapıların, yönettikleri eylemlerin dışında varlığı olduğunu iddia etmeden önce Marksist yapı anlayışının zemininin irdelenmesi gerekmektedir. Marksist yapı anlayışının zeminini bir takım teorik kavramlar oluşturur. Bunların başlıcaları

üretim tarzı/kipliği,
üretici güçler,
üretimin toplumsal ilişkileri

kavramlarıdır.

Üretim tarzı kavramını ele alırken bu kavrama hem **yapının** hem de **eylemin** dâhil olduğunu ve bu bileşimin, bugün için, basitçe, altyapı/üstyapı metaforunda temsil edilmesinin mümkün olmadığını belirtelim (bkz. Akın, 2005; Balibar, 1994; Bourdieu, 1977; Creaven, 2000; Woodiwiss, 1990).

Bir başka deyişle, ***üretim tarzının*** hem *sosyal yapıların bir konfigürasyonu*, hem de *temel/esaslı toplumsal pratiklerin ürünü* olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda, ***üretim tarzı***

bir yandan *emek sürecini* (ve buna mündemiç bağımlılık ilişkilerini) ve *doğanın güçleriyle girilen ilişkiyi* içerirken (bkz. Braverman, 1994), diğer yandan *aktörlerin girdiği başka toplumsal ilişkileri* (bunun en başında da yeniden üretim için geliştirilen faaliyeti ve sürekli yenilenen ilkel birikimi), -bir süreç ve mekân içerisinde ele almak suretiyle- içerir (bkz. Harvey, 2004; 2008).

Takdir edilir ki, bu kapsamda bir ilişki haritasından, statik şemalar üretmek mümkün değildir. Bourdieu'ye (1977) göre ***metafor, sinopsis ve analoji*** gibi dünya hakkındaki bilgimizi inşa ederken kullandığımız bilişsel aygıtların kullanımı, düşüncenin

²⁷ Bourdieu için geniş bir kaynakça mevcut olmakla birlikte bu paragrafta ele alınan hususun geniş ve net bir açıklaması için bkz. Bourdieu (1977; 2003).

iletmesini güçlendirdiği ölçüde içeriğini sakatlayabilecek şeylerdir. **Metafor** kullanımı, örneğin altyapı-üst yapı fiziksel metaforu, analiz edilen toplumsal üretim ilişkisinin iletiminde ve bunun bilgisinin toplumsal dolaşımında belirli kolaylıklar sağlamıştır ancak bunun yanı sıra kompleks toplumsal kurum (hukuk, adalet vs.) ve örgütlerin (devletin ideolojik aygıtları, devletin baskı aygıtları) analizinde ve devrimci stratejilerin uygulanmasında belirgin ve tanınmış zorluklar/sıkıntılar üretmiştir.

Kompleks bir bilginin istatistik, temsili şema, diyagram ya da birleşik bir referans çerçevesine sıkıştırılması olarak tanımlayabileceğimiz **sinopsis** de böyle bir zararlı etkiyi haizdir. Diyagramların basitleştirip zamansız ve iki boyutlu bir düzleme taşıdığı entiteler ve bunlar arasında kurulan ilişkilerin gerçek toplumsal ilişkiler düzlemine uymama ihtimali oldukça yüksektir. Bu diyagramlar zaman ve mekân algısının inşasında hemen hemen her zaman sorun çıkartırlar. Öyleyse bilişsel aygıtların tatbikinde çok dikkatli davranılmalı, “yanlış bir berraklık” duygusunun teorik sakıncaları üzerine önceden hazırlıklı olunmalıdır (Bourdieu, 1977). Althusser’deki (2002) “apaçıklık” kavramına benzeyen Bourdieucu “yanlış berraklık” kavramı çoğu kez hâkim ideolojinin elinde bir karşı araca dönüşebilir. Bu nedenle her zaman şemaların ya da diyagramların önüne toplumsal gerçekliğin teorik inşası konulmalıdır.

Üretim tarzı/kipliği kavramının önemi de burada yatmaktadır. Bu bağlamda, kompleks toplumsal gerçekliğin ve bunu oluşturan sayısız ilişkiler dizgesinin açıklanmasında, Marksizm’in yapı kavramı ekseninde geliştirdiği külliyyatın önemli bir yeri vardır. Özne-yapı dilemması içerisinde, yapı, toplumsal dünyanın **açıklanması** hedefinin, özne ise, aynı dünyanın **anlaşılması** hedefinin *yoğunlaştığı* unsurlardır. *Marksizm açıklama ve anlama hedeflerinin her ikisine de yönelir. Ancak anlamamanın retrospektif bir ciheti varken, açıklamanın daha ziyade ileriye yönelen bir edim olduğu gözden kaçmamalıdır.* Marksist teori her ikisinden de vazgeçemese de, siyasal eylem söz konusu olduğunda öncelik çoğunlukla açıklama hedefine yönelirken, reformist projelerin istihdam ettiği Marksizmler –muhakkak ki her durumda değil- anlama edimi ekseninde şekillenirler.

Üretim tarzının yapısal içerimi (bir yapı olarak üretim tarzı)

maddi zenginliğin birikimine (kurumsal ve örgütsel birikim),
bilginin gelişmesi ve üretim sürecinde kullanılması kapasitesine,
üretici güçlerin verili bir zaman ve mekândaki durumuna,
üretim araçların dağılımına,
geçimliklerin elde edilmesi süreçlerine (yeniden üretimin gerekli kıldığı donanım ve birikime),

kısacası sınıf konumlarını biçimleyen çok sayıda belirleyene gönderme yapmaktadır.

Üretim tarzının eylemsel içerimi (bir eylemler seti olarak üretim tarzı)

öznelerin hem yeniden üretim alanında hem de üretim süreçlerindeki üretken eylemlerine (pratiklere)

ve aynı zamanda

öznelerin

sömürü ekseninde gelişen pratikleriyle

daha önceden üretilmiş artı-değerin temellükü esnasında gerçekleştirilen talancı eylemlerine (ilkel birikim)

şamildir.

Marksist yapı anlayışının diğer belirleyici unsuru, “**üretici güçler**” ve “**üretim ilişkileri**” kavramlarının karşılıklı ilişki içerisinde oluşturduğu bütünsel etkidir.²⁸ Marksist teorinin farklı zamansal ve mekânsal uygulamalarında farklı anlamlar edinmiş bu iki kavram *ilişkisel olarak* ortaya konulabilir. Aralarındaki ilişkide öncelik sırası, Marksist Teorinin farklı dönem ve mekânlarına göre değişir.

Üretici güçlerin içeriğinden başlayalım: **Üretici güçler “maddi”, “sosyal” ve “fikri”** veçheleri olan bir seri unsurun bir arada bulunmasına dayanır. Bu güçlerin maddi ve sosyal unsurları, çalışan kadın ve erkeklerin üretimin ve yeniden üretimin gerekliliklerini sağlamak gayesiyle içinde buldukları ortak toplumsal eylemin örgütlenmiş ve kurumsallaşmış biçimlerinden oluşur. Bir başka deyişle, **üretici güçlerin maddi ve sosyal unsurları**, emek ve üretim araçlarını bir araya getiren belirli bir iş organizasyonunu ve buna karşılık gelen sosyal ve teknik işbölümünü içerir.

Bu kapsamda **maddi unsur** somut

hammadde,
üretim aracı
ve
enerji

imkânlarını içerirken,

sosyal unsur ise

örgütlenme,
kurumsallaşma,
verimlilik

gibi kavramların ifade ettiği ilişkilene ve ilişki biçimlerinde aranabilir.

Fikri/düşünsel unsurlara gelince bunlar:

a-Belirli faaliyeti gerçekleştirmek için gerekli teknik ve bilimsel bilgiyi;

b-Emekle üretim araçları arasındaki birleşimi

gerçekleştirmekte kullanılan örgütsel bilgiyi içerir. Ancak, fikri unsurları oluşturan bilişsel yetilerin, örgütlü sınıf şiddetini ve toplumsal rıza üretimini imkân dâhiline sokan diğer bilişsel yetiler ve çoğu kez farkına varılmaksızın yapılan hareketlerle (*habitus*) olan ilişkisi karmaşıktır. Hâkim ideoloji ile verili bir toplumda geçerli (apaçık) olarak kabul edilen bilgi türleri arasındaki sınır çoğu zaman düşünülmediğinden daha belirsizdir.

Diğer yandan **üretim ilişkileri** toplumun hâkim ideolojik, siyasi ve iktisadi yapılarına denk gelir. Daha özgün olarak, **üretim ilişkileri**, *üretim sürecinin kontrolünü ve ürünlerin dağıtımını düzenleyen ilişkilerdir*. Kapitalist toplumlarda bu ilişkiler üretim araçlarının eşitsiz olarak dağılımını ve bunun neticesinde artı-değer sömürsünün koşullarını önbelirler.

Bir başka deyişle, her ne zaman bir toplumdaki üretim araçlarının kontrolü/mülkiyeti o toplumun bir bölümünün eline geçer ise, emekçi, kendi geçimi için gerekli emek zamanına (çalışma zamanına), *üretim aracının sahibi için ek bir çalışma zamanı daha eklemek durumunda kalır* (Marx, 1986).

²⁸ Üretici güçler ve üretim ilişkileri kavramlarının analizi için; Aglietta (1979), Balibar (1994), Creaven (2000), Saad-Filho'nun (2006) çalışmalarından yararlanıldı.

Üretim aracının sahibi için ek bir çalışma zamanı daha eklemek durumunda kalınması, sömürü olgusunun kolektif toplumsal veçhesini, bir başka deyişle sosyal yapıya mündemiç olma halini ifade eder.

Sömürü, üretim araçlarının kontrolünden ve/veya mülkiyetinden dışlanmış kadın ve erkeklerin *emeğinin ürünlerinin bir kısmının başka bir toplumsal sınıf tarafından temellükü* anlamına gelir.²⁹ Emeğine belirli bir getiri karşılığında el konulan insanların toplumsal durumu **üretim koşullarıyla kurdukları ilişkiye göre** tanımlanır.

Bu ilişki toplumsal üretimin ve yeniden üretimin merkezine oturduğunda (hâkim hale geldiğinde), toplumsal sınıf oluşumlarını, üretim sürecinde somut fazla üretmeyen çalışanlar ve çalışmayacak durumda olanları da kapsayacak şekilde belirler.

Ancak üretim ilişkilerinin işlevleri bununla sınırlı değildir: Bunlar *kapitalist* sömürünün belli başlı biçimi olarak artı-değer sömürüsü yanında diğer üretim tarzlarında da bulunan tahakküm ilişkilerinin biçimlenişinde ve ilksel birikim süreçlerinin oluşumunda esaslı role sahiptirler.

- **Eylem ve yapı arasındaki ilişki meselesi:** Şimdi biraz yukarıdaki soruya dönüp, “sosyal yapıların yönettikleri eylemlerin haricinde de var olup olmadıklarını” sorgulayalım. Bu ayrım inşacılık (*constructivism*) olarak bilinen (Giddens sosyolojisi türevli) yaklaşımla Marksizm arasındaki sınır çizgisini belirttiğinden, esaslı önemi haizdir.

Sosyal yapıların, doğal yapılardan farklı olarak, yönettikleri eylemlerin/fiillerin dışında varlığı olmadığı iddiası, *toplumsal dünyada güncelleştirilmemiş, eyleme geçirilmemiş ya da tatbik*

---

²⁹ İşçinin edim yükümlülüğü üretim alanında (**teknik işbölümü** içerisinde) yerine getirilir. İşçi burada -kendi kontrolünde bulunmayan- enerji, hammadde ve makinelerden - makinelerin her kullanımında ürüne geçen kısımdan (eskimedenden)- müteşekkil üretim unsurlarını (işverenin ya da onun adamlarının komutası altında) bir araya getirmekle, emek gücü dışındaki hiçbir üretim unsurunun başaramayacağı şeyi, **değer** üretimini gerçekleştirir. Ürettiği metanın ve buna mündemiç değerın satış işlemi dolayımı ile realize edilmesi (ürüne mündemiç emeğin üretkenlik ve verimlilik düzeyinin mevcut ortalamaya uygunluğunun kabul edilmesi) gerekir. İşçinin toplam üretiminin değeri ve fiyatı arasındaki farklılıkları bir kenara koyalım. Kapitalist bir sistemde işçinin ürettiği değerın yalnızca bir kısmının (biyolojik bir alt limitten, sınıf mücadeleleri ile belirlenmiş bir üst sınıra kadar değişen bir kısmının) ücret olarak işçiye verilebilmesi, bunu aşan kısmın (**artı-değerin**) ise işverende kalması gerekir. Her durumda işçinin -krizlere ve kredi imkânlarına bağlı olarak değişen belirli bir zaman ve üretim dilimi içerisinde- ücret olarak edindiğinden daha fazlasını üretmesi gerekmektedir. Aksi halde ortada kar olarak kabul edilebilecek bir fazla kalmayacağından, üretim unsurlarını bir araya getirmenin, bunlar üzerinde (çoğu kez özel mülkiyet dolayımı ile) kontrol ihdas etmenin ve üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin (ve diğer kontrol teknolojilerinin -hakların-) ulusal ve uluslararası korumasını talep etmenin bir anlamı kalmayacaktır. Bu bağlamda üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin korunması, sömürüye uğramama hakkının korunmaması (ve dahi inkâr edilmesi) anlamına gelmektedir. Teknik işbölümü oluşturan despotik ilişkileri (tekel kapitalistin komutası altında girilen üretim faaliyetini) düzenleyen hukuk kurallarının (bireysel iş hukukunun), emek süreçlerinde beliren küresel ölçekli dönüşümlerle karşılıklı ilişkisini takip etmek için en uygun kavram esneklik kavramıdır. Esneklik, işçinin ürettiği değerın işçinin elinde kalan kısmının, işçinin elinden alınan kısım (artı-değer) karşısındaki oranını düşürmek için geliştirilen tekniklerin bütünüdür. **Artı-değerin** arttırılması için iki yöntem bulunmaktadır. Bunlardan birisi verili iç örgütlenme ve teknolojiyi değiştirmeksizin çalışma saatlerinin uzatılması stratejisini içerir (**mutlak artı-değer**). Diğer strateji ise, çalışma saatleri sabitken (çoğu kez teknolojik gelişmeler ekseninde) üretkenlik ve verimlilik düzeyinin arttırılmasına (**nispi artı-değer**) odaklanır. Bu bağlamda esneklik, son dönemde (kabaca 1960’ların sonundan itibaren) emek süreçlerinde ortaya çıkan dönüşümler ekseninde, hem nispi artı-değerin hem de mutlak artı-değerin arttırılması önünde engel teşkil eden hakları (öncelikle bireysel iş hukukunun koruyucu hükümlerini) hedef alan, bunların ortadan kaldırılmasını öneren işveren taleplerinin tümünü içerir.

edilmemiş şeylerin mevcut olamayacağı iddiasını da örtük olarak içerir. İlk bakışta, yukarıda vermiş bulunduğumuz, üretici güçleri toplumsal eylemin örgütlenmiş ve kurumsallaşmış biçimlerinden türeten tanım bu yaklaşımı destekler görünmektedir. Aynı şekilde, üretim ilişkilerini, üretim sürecinin kontrolünü ve ürünlerin dağıtımını düzenleyen ilişkiler olarak tanımlamak da, sosyal yapıların yönettikleri eylemlerin dışında varlığı olmadığı iddiası ile uyumlu görünmektedir. Teorik pratikte uluslararası ilişkilere Gramşiyen yaklaşımların inşacı yapı tanımına uydukları da savlanmıştır (Wight, 2006:138).

Diğer yandan, inşacı yaklaşımın iddiası, neticede, “Bir silahı ateşlememiş iseniz o silahın öldürme potansiyelinin olduğunu savlayamazsınız” demeye benzerdir. Oysaki öldürme potansiyelinin kendisi, yani tatbik edilmemiş güç, başlı başına etki doğuran bir güçtür. Silahınız var ise, uygun koşullar altında, onu yerinden bile çıkartmadan, onsuz ulaşamayacağınız birçok netice elde edersiniz.

Aynı damardan, sosyal patlamaların, tepkinin biçimiyle, polisin teşkilat, teçhizat, mevzuat ve tavrı arasında da bir bağlantı vardır. İstikrar durumlarında, ya da sürdürülebilir istikrarsızlık hallerinde devletler tatbik etmedikleri bir şiddet kapasitesini kurumsal stoklarında bulundurlar. Bu kapasite tatbik edilmese de, tıpkı silah örneğinde olduğu gibi, etkin sonuçlar doğurur. Toplumsal yapılar güncelleştirilmeyen ya da tatbik edilmeyen güçleri barındırırlar ve bu güçler (tatbik edilebilme potansiyellerinin doğurduğu güncel imalar üzerinden) toplumsal düzenlemenin etkin araçlarını oluştururlar.

Yukarıda bahsi geçen durum yapının müstakil olarak, eylemlerin neticesinin haricinde, var olabildiğinin göstergesidir. Bu hususta son olarak, sosyal yapıların, doğal yapılardan farklı şekilde, yönettikleri eylemlerin/fiillerin dışında varlığı olmadığı iddiasının bir ya da bir grup insanla insanlığın tümü arasındaki ayrımı atladığını savlayacağız. İnsanlar sosyal ilişkilerin içine doğarlar. Burada “verili pozisyonları işgal etme kaçınılmazlığı” ile “bir ya da bir grup insanın kendi fiziksel ve zihinsel kapasiteleri” arasındaki ilişki (üretim ilişkileri ekseninde gelişen) inşai bir ilişkidir. İnsanlar bir de -mevcut bütün insanlar anlamında- insanlığın içine doğarlar. Bu durumda insanlık “eylemleri dolayımı ile sosyal yapıyı var kılan şey” değil bu eylemlerin koşuludur. Yapı –*mevcut bütün insanlar aynı anda ölmedikçe*- bir kısım insanın eylemin dışında her daim nesnel olarak bulunur. Ele aldığımız iddia, yapının nesnelliğini görmemek için işine geldiğinde bir ya da bir grup insanı bütün insanlıkla ikame etmektedir.

- **Yapının nesnelliği meselesi:** Buraya kadar yapı kavramına Yapısalcı Marksist yorumları ve Yapısalcı olsun olmasın Marksist yaklaşımların kullandığı temel kavramları verdik. Buna göre yapı, kendileri de üretici güçlerdeki gelişimin belirli bir aşamasına karşılık gelen üretim ilişkilerine (ya da tersi) içkindir.

Sınıf temelli üretim ilişkileri, belirli üretim araçlarının mülkiyetini ya da mülkiyetten gayri denetim teknolojilerini az sayıdaki “üretici olmayan pozisyon” sahibinin ellerinde toplarlarken, bu “üretici olmayan” pozisyonları işleten kimselere artı-değeri (ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Marksist teorizasyonların bazılarında formüle edildiği şekliyle) toplumsal artığı –hem de ulusal devletin sınırları ile kısıtlanmaksızın- temellük etme kapasitesini verirler.

Kapitalist sınıf ve müttefiklerinin başkalarının yaşam koşulları ve bedensel aktiviteleri ve bu aktivitenin ürünleri üzerinde sahip olduğu güç, Marksist teorik gelenek içerisinde yerinize göre, üretim araçlarının genelde mülkiyet eksensel denetiminden ve bununla ilintili olarak üretimin organizasyonu ve koordinasyonu üzerinde edinilen güçten, kapitalistlerin çıkarlarının sosyal biçimler içerisindeki ayrıcalıklı temsillerinden, bu sınıfın bilgi üretimi üzerindeki kontrol kapasitesinden ya da bütün bu yetki ve kapasiteleri imkân dâhiline sokan toplumsal yapıdan (yapının etkilerinden) mütevellittir.

Ancak hangi geleneği tercih ederseniz ediniz sınıf mücadelesi sınıf ilişkilerinin nesnel yapısının ürünüdür. Bu yapı insanların eylemeden duramayacakları gerçeğinden türeyen bir başka deyişle –*mevcut bütün insanlar aynı anda ölmedikçe*- bir kısım insanın eylemin dışında her daim nesnel olarak bulunur. Öyleyse eylemden azade nesnel bir yapı fikrinin Marksizm'e mündemiç olduğu söylenebilir. "Her ne zaman kapitalist bir toplum tebarüz eder ise, şu eğilimler etkin olacaktır" gibi eğilimsel kanunlar da ancak bu bağlamda anlam kazanırlar.

Yapının nesnelliği fikrinin sosyal dünyanın bilgisi ile doğanın bilgisi arasındaki esaslı farkı inkâr etmek anlamına gelmediği açıktır. Yapının nesnelliği sosyal ilişkilerin onları yorumlayan ve bilmek isteyenlerin bu konudaki fikirlerinden bağımsız olarak mevcudiyetini ifade eder. Bir başka deyişle, sosyal bilimler her ne kadar kavram bağımlı analizler üretiyor olsalar da, sosyal bilimlerin nesnelere onları yorumlayan ve bilmek isteyenlerin bu konudaki fikirlerinden bağımsız olarak mevcuttur; geçirimsizdirler (Bhaskar, 1979). Buna göre, kişilerin yaptıklarına verdikleri anlam, belirli teorik gelenekler açısından çok önemli olsa da,³⁰ yapının etkileri açısından belirleyici olmayacaktır (ya da ideolojik yapının bir parçasına dönüşerek yapısal etkiler doğuracaktır). Pek çok insan kendi yaşamlarını belirleyen tahakkümün ve sömürünün koşulları üzerine kendi içerisinde çelişik önermeler ürettiklerinden habersizdirler. Diğer yandan, Marksist teorinin bu koşullar hakkında bu kişilere tutarlı bir açıklama sunması kendiliğinden bir devrim isteği yaratmaz. Devrim ya da reform dediğimiz dönüştürücü pratikler, her şeyden önce, salt siyasi ya da eğitici faaliyetle ilgili hususlar değildir. Bilginin üretim ve dolaşımı ile ilgili koşullardan, sınıf mücadelesini şekillenen akıl dışı faktörlere kadar pek çok yapısal unsur devreye girmektedir. Yapıların yeniden üretiminde failin rolü göz ardı edilemeyecek olsa da, geçirimsizlik kavramı yapının müstakil varlığının göstergesi olarak kullanılabilir.

Yapının müstakil varlığı, Marksist teorinin gerçeklikle kurduğu ilişkide aldığı konumu belirlemektedir: Marksizm'lerin büyük bir kısmının yapının müstakil varlığına yaptığı vurgunun onları ontolojik Yapısalcılık çizgisine çektiğini söylemek mümkündür.

Marksist teorinin vurgusu yerel ya da uluslararası politik sistemden daha ziyade, kapitalizme, kapitalist üretim ilişkilerinden mütevellit yapıya yöneliktir. Politika ve kültür alanları bu yapının basit bir türevi değildir ancak bu yapı onların özgül gelişim eksenini belirler. Teori, ittifaklardan, bloklardan ve buna bağlı olarak siyasetin otonomisinden öncelikli olarak bahsettiğinde bile bütün bu failer dizgesinin ve fiillerinin imkân bulduğu bir yapıyı önvarsayar. Bu durumda özneye vurgu yapıldığında, tarihsel ve yapısal açıklamanın özgül bir kombinasyonu karşı karşıya olduğumuz söylenebilir.³¹ Anılan kombinasyonun teoride istihdam edilmesinin neticesinde, diyalektik, Marksist anlamlandırma ve açıklama çabasının merkezine oturur (Hay, 2002:116; Wetherly, 2005:74). Yapısalcı varyantlarında, Marksizm, diyalektiğin Hegelci yorumlarına içkin öz, *telos* gibi unsurları reddeder. Burada çelişkiler (tarihten geleceğe doğru bir özün gelişimini belirleyen) *telos* düşüncesi yerine, toplumsal ilişkilerin sınırsız kombinasyon oluşturma potansiyelini ve kapitalist üretim ilişkilerinden mütevellit çelişkilerin bu kombinasyon içerisindeki kurucu rolünü vurgulayan (üstbelirlenim) bir diyalektik anlayışı içerisinde ele alınırlar.

³⁰ İnşacılığın yanı sıra, yorumsamacı gelenek de öznenin hareketini dayandırdığı düşünce ve kavramların yanlışlığı durumu üzerinden sonuçlar çıkartmada yetersiz kalmıştır (bkz. Eagleton, 2004a).

³¹ Örneğin Robert Cox'un çalışmalarının izinde özne-yapı problemi ile ilgili çözümler üreten Andrea Bieler ve Adam Morton'un çalışmalarında tarihsel yapılar kavramı öne çıkar (Bieler ve Morton, 2004). Tarihsel yapı, insanların yapabileceklerini ve ilgili eylem hakkındaki düşüncelerini sınırlayan maddi dünya ile sosyal aktörlerin pratiğe girmelerini olası kılan manevi/fikri çerçevenin arasındaki bağlantıları konumlayan bir metot içerir.

- **Değişim/dönüşüm meselesi:** Diyalektiğin yapı mantığıyla birleştirdiği noktada Marksizm'e mündemiç başka bir materyal ortaya çıkar: **Değişim/dönüşüm**. Bu aşamada, değişimin bir sürekliliği mi kopuşu mu gerektirdiği hususundaki tartışmaları bir kenara bırakabiliriz. Ama kısaca belirtmeliyiz ki Marksist Yapısalcılık burada, çok etkilendiği dilsel modelden ayrılır: Dilsel model yapıyı oluşturan bütün ilişkilerin içsel çözümlemesi ile sınırlı iken Marksizm'in iddiaları hiçbir zaman yapı harici ilişkilerin müdahalesini dışlamamıştır. Aksi söz konusu olsaydı, sosyalist uluslararası işbölümü, eşitsiz gelişme, azgelişmişlik gibi kapitalist üretim ilişkileriyle olduğu kadar bunların dışındaki üretim ilişkileri ile de irtibatlı kavramlar (dolayısı ile söylem dışının etkisi) teorik hesaplara katılamazdı. Diyalektik düşüncenin mevcudiyeti neticesinde, Marksizm'lerin hiçbirisinde yapı, eyleyenin maruz kaldığı ve değiştiremediği etkilerin gerçekleştiği çevre olarak ele alınmaz: Daha ziyade eylem için gerekli kapasiteleri içeren ve eylem gerçekleştiği de dönüşen ilişkiler seti/setleri izlenimi verir. Bu noktada, ilgili Marksist tutuma göre eyleyicilerin özsel ya da inşai/türevsel olabileceğini vurgulamak gerekir.

1.5. Farklı Marksist izlemlerde devletin konumu

Marksist devlet kuramının gelişiminde, Marksizm'in içerisinde geliştiği farklı felsefi ve politik geleneklerin izlerini görürüz. Buna göre Marksist devlet kuramında devletin kavranışına yönelik çeşitli tutumlar bulunmaktadır. Şimdi bu farklı tutumlara bir göz atalım.

Burjuvazinin baskıcı uzantısı olarak devlet yaklaşımı (İşlevselci Yaklaşım)

Marksizm içerisinde 19. Yüzyıla kadar uzanan bir anlayışa göre devlet burjuva sınıfının (üretim araçları üzerinde mülkiyet başta olmak üzere çeşitli yollarla denetim kuran sınıfın) bu araçlardan dışlanmış sınıf üzerindeki egemenliğini tesis etmek işlevini yerine getirdiği için (ve yerine getirdiği ölçüde) kapitalisttir. İncelediğimiz varyantta devlet aynı zamanda yönetici sınıf olarak kabul edilen burjuvazinin gücü ve iradesinin ifadesi haline dönüşmektedir. Buradaki işlevselciliğin araştırma nesnesinin toplumsal işlevini, ilgili nesnenin varlık sebebi saymaya varabilecek türden (*a priori*) bir işlevselciliğe yakın olduğunu belirtelim. Bir başka deyişle araçsalcı yaklaşımların önemli bir bölümü devletin toplumsal işlevini onun varlık sebebine indirgeyebilmektedirler, ama Lenin meselesinde göreceğimiz gibi her zaman değil.

Bu yaklaşıma göre

- a- Burjuvazi yekpare bir varlık olup, kendisini ve kendisi için doğru olanı bilmek kapasitesiyle donatılmıştır.
- b- Burjuvazi devlet içerisinde mükemmelen temsil edilmektedir.
- c- Devletin temel işlevi burjuvazinin çıkarları doğrultusunda sınıf ilişkilerini düzenlemektir. Bir başka deyişle devlet işlevi üzerinden tanımlanmaktadır. Öyleyse burada devlet kendi ürettiği etkiler ve işlevi üzerinden tanımlanmakta olup apriori işlevselci bir tutum sergilenmektedir. Devlet işlevi böyle olduğu için, böyle bir işlev gerektiği için var olmuştur.

Araçsalcı Marksist yaklaşım

Buna göre devlet yönetici sınıfın kendi istikrarını ve mevkiini korumak ve yürütmek için kullandığı bir araçtır. İlk bakışta bir önceki tanıma çok benzeyen araçsalcı yaklaşımın görece farkı *devleti işlevi üzerinden değil de bedeni (örgütleri, personeli vs.) üzerinden, bir araç olarak tanımlamasında* yatmaktadır. İşlevselci yorumlarda devlet iktidarı (alınan kararlar) neticeleri üzerinden değerlendirilirken araçsalcı yorumlarda "devlet personeli ile kapitalist sınıf arasındaki ilişki" ya da devletin ihtiyaçları nedeniyle ortaya çıkan zorunluluklar-tercihler" araştırma gündemini belirler. Araçsalcı yaklaşımlarda ilgi aracın kendisine, bu araç içerisinde sınıf iktidarının nasıl sağlandığına kaymıştır. Bir önceki başlıkta *a priori* işlevselcilik hakkında yapılan saptamalar burası için de geçerlidir, tabii ki her durumda değil.

Buna göre sınıf iktidarı ya

belirli sınıflarla bağlantılı kimselerin doğrudan devlet içerisinde belirli pozisyonları işgal etmesiyle
ya da
görelî özerkliği olan bir mekanizma olarak devletin “vergi gereksinimine”, “teknolojik dönüşümlerin getirdiği avantajlara”, “istihdam nedeniyle gelişen baskılara” binaen oluşan baskılar dolayısıyla belirli politikaları uygulayabilir hale gelmesiyle

tesis edilmektedir.

Dikkat edilirse, her iki durumda da devlet *tarafsız* bir mekanizma olarak tahayyül edilmekte, onun kapitalist niteliği ya “devlet içerisinde belirli pozisyonların ele geçirilmesiyle” ya da “onun vergi ve benzeri gereksinimleri nedeniyle artan bağımlılığına” binaen dışarıdan tatbik edilen sınıf baskısıyla ortaya çıkmaktadır.

Devlet bir araç olarak kavramsallaştırıldığında, görelî özerkliğini ve dolayısıyla kapitalist sınıf karşısında eylem kapasitesini yitirir. İşlevselci yaklaşımda olduğu gibi bir özbilinçli aktörün (kapitalist sınıfın) uzantısı haline gelir.

Anılan yaklaşım içerisinden bilgi üretildiğinde kapitalist sınıfı devlete bağlayan mekanizmalar ya “sermaye birikimi ile siyasî güç ilişkisinin” sosyal koşullarına ya da devlet personelinin sosyalleşmesi, kişilerarası ilişkiler ve ilişki ağlarına yönelecektir. Bu tür bir tercih yapıldığında “devlet politikalarının kapitalist sınıfın genel çıkarlarını koruduğunun” tespiti yeterli değildir. Söylemsel tutarlılık gereği bu korumanın “kapitalist sınıfın devlet içerisindeki temsili ya da devlet üzerindeki etkisiyle” gerçekleştirildiğinin de ortaya koyması gerekir. Ancak hem işlevselci hem de Araçsalcı yaklaşımlar içerisinden kapitalist sınıfın bir bütün olarak özneleştirilmesi zorunluluğu yoktur. Çalışmalar kapitalist sınıf içerisindeki fraksiyonların çelişik menfaatinin varlığını kabul ederek sosyal süreçlerin karmaşıklığını kuramsal düzeyde temsil edebilirler.

Araçsalcı yaklaşımın en bilinen temsilcilerinden olan Ralph Milliband, biraz ileride adı geçecek olan Nicos Poulantzas tarafından devleti burjuva devlet teorisinde olduğu gibi tarafsız ve bağımsız olarak kurgulamakla eleştirilmiştir. Poulantzas devlet iktidarını, devlet aygıtında değil de devlet personelinde aradığı için hata yapmakla suçladığı Milliband’ı, “bireylerin tercihlerini ve hesaplarını, bu tercih ve hesapları mümkün kılan koşulları hesaba katmadan” ve “sınıf ve birey ilişkilerini basite indirgeyerek” teorik tartışmalara sokmakla suçlamıştır. Poulantzas’a göre bu perspektiften ilerlendiğinde sınıf üretim ilişkileri içindeki nesnel/yapısal yeriyile değil, doğrudan bilinçli temsilcilerinin gerçekleştirdiği kişisel ittifaklarla hareket eden (etki doğuran) bir varlık haline gelecektir. Oysaki sınıf insanların üretim araçlarından dışlandığı bir süreçte ortaya çıkan nesnel pozisyonların etkisi olarak kavramlaştırılmalıdır. Sınıf temsili ise ideolojik alanı da kapsayan karmaşık süreçlerle gerçekleşen bir konudur. Milliband ise Poulantzas’ı sınıfı gerçek yaşamdaki ilişkiler ağından koparmakla, öznellik/faillik durumunun etkilerini göz ardı etmekle eleştirmiştir. Milliband v. Poulantzas tartışması sonraki dönem Marksist devlet kuramında özne ve yapının kompleks ilişkilerinin araştırılması ve bu tartışma öncesinden gelen devletin otonomisi sorununun yeniden ele alınması sonuçlarını doğurmuştur.

3- Lenin ve Gramsci

Adı geçen düşünürler işlevselci ve Araçsalcı yaklaşımların hâkim olduğu bir dönemde (1900’lerin ilk çeyreği ve biraz fazlası) bu paradigmaların içinden ancak onların kısıtlılıklarını aşacak şekilde özgün ürünler vermişlerdir.

Lenin

Devlet ve Devrim adlı önemli kitapçığında Lenin devleti sınıf iktidarının bir organı olarak, bir sınıfın diğer sınıf tarafından baskı altına alınmasını sağlayan bir organ/araç olarak tanımlar. Devlet bir sınıfın (burjuvazinin) diğer bir sınıfı (proletaryayı ve buna yakın ara-sınıfları) sömürmek ve baskı altında

tutabilmek için kullandığı bir araçtır. O'na göre sınıf iktidarı parlamentonun, özgür basın, eğitim sisteminin ve benzerlerinin oluşturduğu bir seri mekanizma altında biçimlendiğinde (burjuva diktatoryası) karşımıza kapitalist devlet (burjuva devleti) çıkar. Burjuvazinin diktatoryası denildiğinde kast edilen burjuvazinin bir sınıf olarak önce dona bürünüp sonra kötü/totaliter/diktatör vs. bir yaratık haline dönüşmesi durumu değil ama bu sınıfın iktidarını sağlayan ideolojik, siyasi, iktisadi mekanizmalar tarafından üretilen biçimleyici etkidir. Burjuvazinin diktatoryasının tesisi için özgül bir devlet oluşmuştur (kapitalist devlet).

Lenin'e göre ortada kompleks ve biçim belirlenimli bir (araç değil!) yapı bulunmaktadır. Adı geçen diktatoryayı kaldırmak için o diktatoryayı kuran yapı dışına çıkmak, devleti de buna göre yeniden biçimlendirmek gerektirir. Bir sınıfın diğerini baskı altına almasını sağlayan pratikleri üreten bir yapı olarak devlet, Lenin'e göre mevcut (kapitalist) haliyle sosyalist bir dönüşüm için uygun değildir. Öyleyse Lenin'de basit haliyle Araçsalcılığın ve İşlevselciliğin tarafsız olarak tahayyül ettiği devletten daha farklı bir iktidar anlayışı bulunmaktadır. Lenin sosyalist toplum için bu maksadı gerçekleştirebilecek yeni bir aygıtın (kapitalist toplum içerisinde) inşa edilmesi gerekliliğini savunur.

Bakın *Devlet ve Devrim*'de Lenin neler yazmış (köşeli parantezler içindeki yargılar bana ait):

a- **“Devletin kaynağı nedir?”** ve **“Devletin otonomisi el nereden kaynaklanır?”** sorularına cevap olarak...

“...Engels, tarihsel çözümlemesinden sonuçlar çıkartırken şöyle der: ‘Devlet topluma dışarıdan dayatılmış bir erklik [güç] değildir. Hegel’in ileri sürdüğü gibi, ‘ahlak düşününün gerçekliği’, ‘akıl imgesi ve geçekliği’ de değildir. Devlet, daha çok, toplumun gelişmesinin belirli bir aşamasındaki bir üründür [demek ki bütün zamanları kapsayan soyut bir devlet anlayışı bulunmamaktadır!]; bu toplumun, önlemede yetersiz olduğu uzlaşmaz karşıtlıklar biçiminde bölündüğünden, kendi kendisiyle çözülmez bir çelişki içine girdiğinin itirafıdır. Ama, karşıtlıkların, yani karşıt ekonomik çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu, kısır bir savaşım içinde eritip bitirmemeleri için, görünüşte toplumun üstünde yer alan çatışmayı hafifletmesi, ‘düzen’ sınırları içinde tutması gereken bir erklik gereksinimi kendini kabul ettirir [Devlet tarafsız değildir, ancak öyle görünmek zorundadır]; işte toplumdan doğan, ama onun üstünde yer alan ve ona gitgide yabancılaşan bur erklik, devlettir’

Burada, Marksizm’in, devletin tarihsel rolü ve anlamı üzerindeki temel düşünüyü tüm açıklığıyla dile getirmiş bulunuyor. Devlet, sınıf çelişkilerinin uzlaşmaz olmaları olgusunun ürünü ve belirtisidir. Nerede sınıflar arasındaki çelişmelerin uzlaşması nesnel olarak mümkün değilse, orada devlet ortaya çıkar. Ve tersine; devletin varlığı da sınıf çelişkilerinin uzlaşmaz olduklarını tanıtlar.”

b- **“Devlet bürokrasini şekillendiren dinamikler”, “Devletin sınıflar karşısında görece olarak otonom olduğu haller”** üzerine...

“3. EZİLEN SINIFIN SÖMÜRÜLMESİ ALETİ OLARAK DEVLET

Toplumun üstünde yer alan özel bir kamu gücünü beslemek için, vergiler ve devlet borçları gerekli hale gelir.

Engels şöyle yazar:

‘Kamu gücünü ve vergileri ödetme hakkını kullanan memurlar, toplumun organları olarak, toplumun üstünde yer alırlar. ...

Devlet, sınıf karşıtlıklarını frenleme gereksiniminden doğduğuna, ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışması ortasında doğduğuna göre, kural olarak en güçlü sınıfın, ekonomik bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde siyasal bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir [sınıf kendi bilincine sahip yekpare bir varlık olarak düşünülüyor]...

Antik devletle feodal devlet, kölelerle serflerin sömürülmesi organı oldular; ama yalnızca onlar değil, modern temsili devlet de, ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesi aletidir. Bununla birlikte istisna olarak, savaşım durumundaki sınıfların denge tutmaya çok yaklaştıkları öyle bazı dönemler olur ki, devlet gücü sözde aracı olarak, bir zaman için bu sınıflara karşı belirli bir bağımsızlık durumunu korur... Yani, 17. ve 18. Yüzyılların mutlak hükümdarlıkları gibi, Fransa'da Birinci ve İkinci imparatorluğun bonapartizmi gibi, Almanya'da Bismarck gibi. Buna, Sovyetlerin, küçük-burjuva demokratlar tarafından yönetilmeleri nedeniyle henüz güçsüz, buna karşılık burjuvazinin de Sovyetleri dağıtmak için henüz yeterince güçlü olmadığı bir anda devrimci proletaryayı ezmeye başladıktan sonra, Cumhuriyetçi Rusya'daki Kerenski hükümeti gibi, diye ekleyeceğiz."

c- Devletin sönümlenmesi üzerine...

c1- Engels'in sönümlenme yorumu

"...Engels, en tanınmış yapıtında (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni) görüşlerini toplu bir biçimde şöyle özetler:

'Demek ki, devlet düşünülemez bir zamandan beri var olan bir şey değildir. İşlerini onsuz gören, hiçbir devlet ve devlet erkiği düşünülmemiş toplumlar olmuştur. Toplumun sınıflara bölünmesine zorunlu olarak bağlı olan belirli bir ekonomik gelişme aşamasında, bu bölünme, devleti bir zorunluluk durumuna getirdi. Şimdi, üretimde, bu sınıfların varlığının yalnızca bir zorunluluk olmaktan çıkmakla kalmayıp, üretim için gerçek bir engel de olduğu bir gelişme aşamasına hızlı adımlarla yaklaşıyoruz. Bu sınıflar, vaktiyle ne kadar kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıktılarsa, o kadar kaçınılmaz bir biçimde ortadan kalkacaklardır. Onlarla birlikte, devlet de, kaçınılmaz bir biçimde, yok olur. Üreticilerin özgür ve eşitçi bir birlik temeli üzerinde üretimi yeniden düzenleyecek olan toplum, tüm devlet makinesini, bundan böyle kendisine lâîk olan yere, bir kenara atacaktır: âsâr-ı antika müzesine, çırık ve tunç baltanın yanına...'

...

4. DEVLETİN "SÖNMESİ" VE ZORA DAYANAN DEVRİM

Engels'in, devletin "sönmesi" üzerindeki formüller... üzerinde uzun uzun durmak gerekir. Bu formüllerin çıkarıldığı parçayı tüm olarak aktaralım:

'Proletarya devlet iktidarını ele geçirir ve üretim araçlarını önce devlet mülkiyeti durumuna dönüştürür. Ama, bunu yapmakla, proletarya olarak kendi kendini ortadan kaldırmaz, bütün sınıf ayrımları ile sınıf karşıtlıklarını, ve aynı biçimde, devlet olarak devleti de ortadan kaldırmaz. Sınıf karşıtlıkları içinde evrimleşen daha önceki toplumun devlete, yani her durumda, sömürücü sınıfın kendi dış üretim koşullarını sürdürmek, öyleyse özellikle sömürülen sınıfı var olan üretim biçimi (kölelik, toprak köleliği, ücretlilik) tarafından verilmiş baskı koşulları içinde tutmak için

kurduğu bir örgüte gereksinimi vardı. Devlet, tüm toplumun resmi temsilcisi, onun gözle görülür bir kurul biçimindeki bireşimiydi, ama bu, tüm toplumu, zamanı için, kendi başına temsil eden sınıfın devleti: ilk çağda köle sahibi yurttaşların, orta çağda feodal soyluluğun, çağımızda burjuvazinin devleti olduğu ölçüde böyleydi.

Sonunda gerçekten tüm toplumun temsilcisi durumuna geldiği zaman, (devlet) kendi kendini gereksiz kılar. Baskı altında tutulacak hiçbir toplumsal sınıf kalmayınca, sınıf egemenliği ve üretimdeki güncel anarşi üzerine kurulu bireysel yaşama savaşımı ile birlikte, bunlardan doğan çatışma ve aşırılıklar da ortadan kalkınca, artık bir baskı altında tutulacak hiçbir şey yok demektir ve özel bir baskı iktidarı, bir devlet, zorunlu olmaktan çıkar.

(Proleter) Devletin gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak görüldüğü ilk eylem -üretim araçlarına toplum adına el konması-, aynı zamanda onun devlete özgü son eylemidir de. *Devlet iktidarının toplumsal ilişkilere karışması, bir alandan sonra bir başkasında gereksiz duruma gelir ve sonra kendiliğinden uykuya dalar.* Kişilerin hükümeti yerini, şeylerin idaresi ve üretim işlemlerinin yönetimine bırakır. Devlet 'ilga' edilmez, söner. 'Özgür halk devleti' üzerindeki kof tümcenin, ajitasyon aracı olarak geçici doğruluğu bakımından olduğu kadar, bilimsel düşünce olarak kesin yetersizliği bakımından da değerlendirilmesini; bunun gibi, anarşist denilen kimselerin, devletin bugünden yanna ortadan kaldırılması yolundaki istemlerinin değerlendirilmesini de, işte bu sağlar' (Anti-Dühring; "Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor", 3. Almanca baskı, s. 301-303)."

c2- Lenin'in sönmelenmeden anladığı...

"Yanılığa düşmekten çekinmeksizin söylenebilir ki, **Engels**'in düşünce zenginliği bakımından çok dikkate değer bu yazısı, bugünkü sosyalist partilerde, Marx'a göre devletin ortadan 'kaldırılması' yolundaki anarşist öğretinin tersine, 'sönmesi'nin doğruluğu yolundaki bilgiden başka bir sosyalist düşünce izi bırakmamıştır. *Marksizm'i bu biçimde güdükleştirmek, onu oportünizme indirgemek demektir; çünkü, böylesine bir "yorum"dan sonra, bulanık, yavaş, eşit, kerteli, sıçramasız-patlamasız, devrimsiz bir değişiklik düşüncesinden başka bir şey kalmaz.* Devletin "sönmesi" kavramı, yığınlar arasında genellikle yaygın bulunan günlük anlayışı içinde, hiç kuşku yok ki, devrimin uyutulması, hatta yadsınmasıdır.

Oysa, böylesine bir "yorum", Marksizm'in, yalnızca burjuvazi için yararlı, ve teorik olarak, örneğin Engels'in in extenso aktardığımız "vargı" larında belirtilmiş bulunan başlıca koşul ve düşüncelerin unutulması üzerine kurulu en kaba çarpıtılmalarından biri olmaktan başka bir şey değildir.

Birinci olarak: Usavurmasının başında, Engels, proletaryanın devlet iktidarını eline geçirerek, 'böylece devlet olarak devleti ortadan kaldırdığını' söyler. Bunun ne anlama geldiğini düşünmek 'âdet olmamıştır'. ...

Engels burada, proletarya devrimiyle *burjuvazinin devletin* 'ortadan kaldırılma'sından söz eder; oysa 'sönme' üzerine söylediği şeyler, sosyalist devrimden sonra, proleter devletten ne kalmışsa onunla ilgilidir. Engels'e göre, burjuva devlet 'sönmez'; devrim sırasında proletarya tarafından 'ortadan kaldırılır'. Bu devrimden sonra sönen şey, proleter devlet, başka bir deyişle, bir yarı-devlettir.

İkinci olarak: Devlet 'özel bir baskı gücüdür'. Engels'in bu hayranlık verici ve son derece derin tanımlaması burada en yetkin bir açıklıkla dile getirilmiştir. Bundan şu sonuç çıkar: proletaryaya karşı burjuvazi tarafından milyonlarca emekçiye karşı bir avuç zengin tarafından kullanılan bu 'özel baskı gücü' yerine, burjuvaziye karşı proletarya tarafından uygulanan bir 'özel baskı gücü'nün (proletarya diktatorası) geçmesi gerekir. 'Devletin devlet olarak ortadan kalkması'nın anlamı, işte budur [yani burjuvaziye karşı proletarya tarafından uygulanan bir 'özel baskı gücü'nün (proletarya diktatorasının) kurulması]. Ve toplum adına üretim araçlarına el koyma eyleminin de anlamı budur.

Kendiliğinden anlaşılır ki, bir "özel gücün" (burjuvazinin devleti) bir başka "özel güçle" (proletaryanın devleti) böylesine bir yer değiştirmesi hiçbir zaman "sönme" biçiminde olamaz.

Üçüncü olarak: Bu "sönme", ya da daha renkli bir deyimle, bu "uykuya dalma"yı, Engels, hiçbir anlam belirsizliğine yer vermeksizin, 'devlet tarafından, toplumun tümü adına üretim araçlarına el koyma'dan sonraki, yani sosyalist devrimden sonraki döneme erteliyor [yani sosyalist devlet bir müddet sönümlenmeden ilerleyecek]. Hepimiz biliriz ki, 'devlet'in o andaki siyasal biçimi en tam demokrasidir. Ama, Marksizm'i utanıp sıkılmadan çarpıtan oportünistlerden hiçbirinin aklına gelmez ki, bu durumda Engels'te söz konusu olan şey demokrasinin 'uykuya dalma'sı ve 'sönme'sidir."

d-Sosyalist devlete geçiş ve kapitalist devletin demokratik formları üzerine...

Bu, ilk bakışta çok garip görünür. Bununla birlikte, bu ancak demokrasinin de bir devlet olduğu ve bunun sonucu, devlet yok olduğu zaman, aynı biçimde demokrasinin de yok olacağı gerçeğini düşünmeyen biri için 'anlaşılmaz' bir şeydir. *Burjuva devletini ancak devrim 'ortadan kaldırabilir'*. Genel olarak devlet, yani en tam demokrasi ise, ancak 'sönebilir.

Dördüncü olarak: Engels, ünlü "devlet söner" tezini formüle ederken, bu tezin hem oportünistlere, hem de anarşistlere karşı yöneltildiğini somut bir biçimde gösterir... 'Özgür halk devleti', (18)70 yıllarında Alman sosyal-demokratlarının programında yazılı bir istemdi ve onlar arasında günlük bir formül durumuna gelmişti... Biz, proletarya için, kapitalist rejimde en iyi devlet biçimi olarak *demokratik cumhuriyetten yanayız; ama unutmaya da hakkımız yoktur ki, hatta en demokratik burjuva cumhuriyetinde bile, halkın nasibi, ücretli kölelikten başka bir şey değildir.*

Sonra, her devlet, ezilen sınıfa karşı yöneltilmiş 'özel bir baskı gücü'dür. O halde... [kapitalist] devlet, ne özgürdür, ne de halk devleti. Bunun böyle olduğunu, Marx ve Engels, 70 yıllarında, parti arkadaşlarına birçok kez açıklamışlardır.

...Demokrasiyi sonuna dek geliştirmek, bu gelişmenin biçimlerini araştırmak, bu biçimleri pratiğin deneyinden geçirmek vb.: toplumsal devrim savaşımının en önemli görevlerinden biri de budur. Tek başına alındığı zaman, hangisi olursa olsun, hiçbir demokratizm sosyalizmi sağlamaz; ama gerçek yaşamda, demokratizm hiçbir zaman "tek başına" değil, "tümün içinde" alınacaktır; demokratizm bir yandan ekonomik gelişmenin etkisine uğrayacak, ama bir yandan

da, dönüşümün uyardığı ekonomi üzerinde etkide bulunacaktır vb.. Yaşayan tarihin diyalektiği böyledir.

Hayır. Demokrasi ile azınlığın çoğunluğa boyuneğmesi özdeş şeyler değildir. Demokrasi, azınlığın çoğunluğa boyuneğmesini kabul eden, tanıyan bir devlettir; başka bir deyişle, demokrasi, bir sınıf tarafından bir başka sınıfa, nüfusun bir bölümü tarafından nüfusun bir başka bölümüne karşı, sistemli zor uygulamasını sağlamaya yarayan bir örgüttür.

Biz, devletin, yani tüm örgütlenmiş ve sistemli zorun, genel olarak insanlar üzerinde uygulanan her tür zorun ortadan kalkmasını son erek olarak alıyoruz. Biz, azınlığın çoğunluğa boyuneğmesi ilkesine uyulmayacağı bir toplumsal düzenin çıkagelmesini beklemiyoruz. Ama biz, sosyalizmi yürekten dileyerek inanıyoruz ki, sosyalizm, evrimi içinde komünizme varacak, ve sonuç olarak, insanlara karşı zora başvurma zorunluluğu, bir insanın bir başka insana, nüfusun bir bölümünün nüfusun öteki bölümüne boyu-neğme zorunluluğu büsbütün oltadan kalkacaktır; çünkü insanlar, zor ve boyuneğme olmaksızın, toplum halinde yaşamının yalın koşullarına uymaya alışacaklardır.

Engels, işte bu alışma ögesinin altını çizmek için, "yeni ve özgür toplumsal koşullar içinde yetişmiş", ve demokratik cumhuri-yetinki de içinde, her türlü devletten, "bütün bu devlet hurdasından kurtulacak durumda" olacak bir yeni kuşak'tan sözeder.

Demokrasi bir devlet biçimidir, çeşitli devlet biçimlerinden biridir. Öyleyse, her devlet gibi, demokrasi de, zorun, örgütlenmiş olarak, sistemli biçimde insanlara uygulanmasıdır. İşin bir yanı, bu. Ama, öte yandan, demokrasi yurttaşlar arasındaki eşitliğin, herkese eşit olarak, devletin biçimini belirleme ve onu yönetme hakkının resmen tanınması anlamına da gelir. Öyleyse bundan şu sonuç çıkar ki, demokrasi, gelişmesinin belirli bir aşamasında, önce, proletaryayı, bu devrimci anti-kapitalist sınıfı birleştirir, sonra da, onun, cumhuriyetçi de olsa, burjuva devlet makinesini, yani sürekli orduyu, polisi, bürokrasiyi yıkmasını, parçalamasını, yeryüzünden silip atmasını ve onlar yerine milise katılan silahlı işçi yığınları, sonra kerteli olarak, tüm halk biçimi altında, daha demokratik, ama gene de bir devlet makinesi olmaktan geri kalmayan bir devlet makinesini geçirmesini sağlar.

Burada, "nicelik niteliğe dönüşür": bu aşamaya eriştikten sonra demokratizm, burjuva toplum çerçevesinden çıkar ve sosyalizme doğru evrimlenmeye, sosyalizme dönüşmeye başlar. Eğer herkes gerçekten devlet yöntemine katılırsa, kapitalizm artık tutunamaz. Ve kapitalizmin gelişmesi de, kendi payına, "herkes" in devlet yönetimine gerçekten katılabilmesi için zorunlu öncülleri oluşturur. Bu öncüller içinde, ötekiler arasında, en ileri kapitalist ülkelerin birçoğu tarafından daha şimdiden gerçekleştirilmiş bulunan genel eğitim, sonra sosyalize edilmiş engin ve karmaşık posta, demiryollar, büyük fabrikalar, büyük ticaret, bankalar vb., vb. aygıtı tarafından, milyonlarca işçinin "disiplin bakımından eğitimi ve yetiştirilmesi" vardır."

e- Devrimci özne ve devlet ilişkisi üzerine...

"İkinci olarak, emekçilerin, 'egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletarya' olan bir 'devlet'e gereksinimleri vardır.

Devlet özel bir iktidar örgütüdür: belirli bir sınıfın sırtını yere getirmeye yönelik bir zor örgütü. Peki, proletaryanın yenmek zorunda olduğu sınıf hangisidir? Elbette yalnızca sömürücüler sınıfı, yani burjuvazi. Emekçilerin yalnızca sömürücülerin direncini bastırmak için devlete gereksinimleri vardır: oysa, bu baskıyı yönetme, onu pratik olarak gerçekleştirme işini, sonuna dek devrimci tek sınıf olarak, burjuvaziyi iktidardan tamamen kovmak için, ona karşı savaşımında bütün emekçileri ve bütün sömürülenleri birleştirmeye yetenekli tek sınıf olarak, *yalnızca ve yalnızca* proletaryaya yapabilir.

Sömürücü sınıfların siyasal egemenliğe olan gereksinimleri sömürüyü sürdürmek, yani halkın büyük çoğunluğuna karşı, çok küçük bir azınlığın bencil çıkarlarını savunmak içindir. Sömürülen sınıfların siyasal egemenliğe olan gereksinimleri ise, her türlü sömürüyü büsbütün ortadan kaldırmak, yani modern köleciler olan büyük toprak sahipleriyle kapitalistler azınlığına karşı halkın büyük çoğunluğunun çıkarlarını savunmak içindir. ...

Burjuvazi, köylülük ve bütün küçük-burjuva katmanları böler ve dağıtırken, proletaryayı biraraya getirir, birleştirir ve örgütler. Büyük üretimde oynadığı ekonomik rol nedeniyle, proletaryaya, burjuvazinin çoğunlukla proleterlerden daha çok sömürüp ezdiği ve kurtuluşları için bağımsız bir savaşıma yetenezsiz bulunan bütün çalışan ve sömürülen yığınların yol göstericisi olmaya yetenekli tek sınıftır.

Marks tarafından devlete ve sosyalist devrime uygulanmış bulunan sınıflar savaşımı öğretisi, zorunlu bir biçimde proletaryanın siyasal egemenliğinin, diktatorasının, yani onun kimseyle paylaşmadığı ve doğrudan doğruya yığınların silahlı gücüne dayanan bir iktidarın kabul edilmesine götürür. Burjuvazi ancak, eğer proletaryaya burjuvazinin kaçınılmaz ve umutsuz direncini bastırmaya, ve bütün emekçi ve sömürülen yığınları yeni bir ekonomik rejim için örgütlemeye yetenekli egemen sınıf durumuna dönüşürse, aşağıya edilebilir.”

f-Sol-liberalizm üzerine...

“Küçük-burjuva demokratlar, sınıflar savaşımı yerine, sınıflar-arası uyuşma üzerindeki düşlerini geçiren şu sözde-sosyalistler, sosyalist dönüşümü de, sömürücü sınıf egemenliğinin aşağıya-edilmesi biçiminde değil, azınlığın, görevlerinin bilincine sahip çoğunluğa barışçıl bir boyun-eğmesi biçiminde, bir tür düş olarak tasarlıyorlardı. Sınıflar üzerinde yer alan bir devlet kavramına sıkı sıkıya bağlı bu küçük-burjuva ütopya, örneğin 1848 ve 1871 Fransız devrimleri tarihinin gösterdiği gibi, örneğin 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başında, İngiltere’de, Fransa’da, İtalya’da ve başka ülkelerde burjuva hükümetlere "sosyalist" katılma deneyinin gösterdiği gibi, pratik olarak, emekçi sınıfların çıkarlarına ihanet sonucunu verdi.”

g-Sosyalist devlet üzerine...

“2. YIKILAN DEVLET MAKİNESİNİ NEYLE DEĞİŞTİRMELİ? Marks, bu soruya, 1847’de Komünist Manifesto’da., henüz yalnızca tamamen soyut, ya da daha çok sorunları belirten, ama çözüm yollarını göstermeyen bir yanıt veriyordu. Devleti "proletaryanın egemen sınıf olarak örgütlenmesi" ile, "demokrasinin fethi" ile değiştirmek: Komünist Manifesto’nun yanıtı, buydu.

Proletaryanın bir egemen sınıf olarak örgütlenmesinin hangi somut biçimleri alabileceği, bu örgütlenmenin, demokrasinin en tam, en tutarlı fethiyle hangi belirli biçimde uyuşabileceği sorusuna yanıtı, Marks, ütopyaya düşmeden, yığın hareketi deneyinden bekliyordu.

[Marx'a göre] 'İmparatorluğun dolaysız antitezi, Komün oldu.' Komün sınıf egemenliğinin yalnızca monarşik biçimini değil, sınıf egemenliğinin ta kendisini ortadan kaldırması gereken bir cumhuriyetin 'olumlu biçimiydi...'

[Marx'a göre] '... Komünün ilk kararnamesi... sürekli ordunun ortadan kaldırılması ve onun yerine silahlanmış halkın konması oldu...'

[Marx'a göre] '...Komün, kentin çeşitli ilçelerinden genel oyla seçilmiş belediye meclisi üyelerinden oluşmuştu. Bu üyeler sorumlu ve her an görevden geri alınabilirler. Üyelerinin çoğu doğal olarak ya işçiler, ya da işçi sınıfının ünlü temsilcileriydiler...'

[Marx'a göre] '... Merkezi hükümetin aleti olmaya devam edecek yerde, polis, politik niteliklerinden hemen yoksun bırakıldı ve Komün' ün 'sorumlu ve her an görevden geri alınabilir' bir aleti durumuna dönüştürüldü... Yönetimin bütün öteki kollarındaki memurlar için de aynı şey oldu... Komün üyelerinden, en alt basamağa dek, kamu görevi, işçi ücretleri karşılığı görülecekti. Devlet kodamanlarının geleneksel rüşvet ve temsil ödenekleri, bu kodamanların kendisiyle birlikte, yok oldu... Eski hükümet iktidannın maddi aletleri olan sürekli ordu ve polis ortadan kaldırıldıktan sonra, Komün manevi baskı aracını, papazların iktidannı yıkma işine girişti... Adalet görevlileri yalancı bağımsızlıklarından yoksunlaştırıldılar... seçilir, sorumlu ve geri alınabilir olacaklardı...'

Böylece, Komün, sürekli orduyu ortadan kaldırma, istisnasız bütün memurların seçilerek işbaşına gelme ve her an işten geri alınabilme yönteminin kabulü yoluyla, 'yalnızca' daha tam bir demokrasi kurarak, yıkılmış devlet makinesini değiştirmişe benziyordu. Ne var ki, bu 'yalnızca', aslında devsel bir yapıt oluşturur: kurumlann adamakıllı farklı başka kurumlara değiştirilmesi.

Bu bir "niceliğin niteliğe dönüşümü" durumunun ta kendisidir: Böylece, tasarlanması olanaklı en tam ve en yöntemli biçimde gerçekleşmiş bulunan demokrasi, burjuva demokrasiden proletarya demokrasisi durumuna gelir; devlet (belirli bir sınıfı baskı altında tutmaya yarayan özel güç) durumundan, asıl anlamıyla, artık devlet olmayan bir şey durumuna dönüşür.

Ama bu böyledir diye, burjuvaziye yenmek ve direncini kırmak zorunluluğu da ortadan kalkmaz. Komün, özellikle bu zorunlulukla karşı karşıyaydı; ve, Komün'ün bozguna uğrama nedenlerinden biri de, bu işi gereğince gözüpük bir biçimde yapmamış olmasıdır. Ama burada, baskı altında tutma örgütü, artık kölecilik, serflik ve ücretli kölelik çağlarında her zaman olduğu gibi, nüfusun azınlığı değil; çoğunluğudur. Ama, kendisini baskı altında tutanları kendisi yendiği anda da, halk çoğunluğunun "özel bir baskı gücü"ne artık gereksinimi yoktur!

İşte bu anlamdadır ki, devlet sönmeye başlar. Ayrıcalıklı bir azınlığın (ayncalıklı memurlar, sürekli ordu şefleri) özel kurumlan yerine, bu işleri çoğunluğun

doğrudan kendisi görebilir; ve devlet gücünün görevleri halkın tümü tarafından ne ölçüde yerine getirilirse, bu güç o derecede zorunlu olmaktan çıkar.

Bu bakımdan, Komün tarafından alınan ve Marks'ın önemle belirttiği önlemlerden biri son derece dikkate değer: bütün temsil ödeneklerinin, memur zümresine tanınmış bütün parasal ayrıcalıkların kaldırılması; bütün memur aylıklarının "işçi ücretleri" düzeyine indirilmesi. Burjuva demokrasisinden proletarya demokrasisine, ezenlerin demokrasisinden ezilen sınıfların demokrasisine, belirli bir sınıfı baskı altında tutmaya yarayan "özel güç" olarak devletten, halk çoğunluğunun, işçi ve köylülerin genel iktidarı tarafından baskıcılar üzerinde uygulanan baskıya dönüş, en göze çarpar biçimde, işte burada ortaya çıkar. Ve, işte tam da devlet, sorunuyla ilgili belki bu en çarpıcı ve en önemli nokta üzerindedir ki, Marks'ın öğrettiği şeyler, en çok unutulmuş şeyler olmuştur.

3. PARLAMENTARİZMİN ORTADAN KALDIRILMASI

Marks, şöyle yazıyordu: "Komün, parlamenter bir örgüt değil, aynı zamanda hem yürütmeci hem de yasamacı, hareketli bir gövde olmak zorundaydı."

"Genel oy hakkı, her üç ya da altı yılda bir parlamentoda halkı yönetici sınıfın hangi üyesinin 'temsil edeceği'ni ve ayaklar altına alacağını kararlaştırmak yerine, komünler halinde örgütlenmiş halka -herhangi bir işverenin kişisel seçimi gibi-, bu işletmeler (komünler) için işçiler, gözlemciler, muhasebeciler bulmaya yaramalıydı."

Belirli bir süre için parlamentoda halkı, yönetici sınıfın hangi bölümünün ayaklar altına alacağına, ezeceğine, dönem dönem karar vermek: yalnızca anayasal parlamenter krallıklarda değil, en demokratik cumhuriyetlerde de burjuva parlamentarizminin gerçek özü budur.

Gerçi parlamentarizmden kurtulma yolu, temsili örgenlikleri ve seçim ilkesini yıkmaya değil, laf değirmenleri olan bu temsili örgenlikleri "hareketli" kurumlar durumuna dönüştürmeye dayanır. "Komün, parlamenter bir örgüt değil, aynı zamanda hem yürütme, hem de yasamacı, hareketli bir gövde olmak zorundaydı."

Burjuva toplumun iliklerine dek çürümüş, satılık parlamen-tarizmi yerine, Komün, düşünce özgürlüğü ve tartışmanın yutturmaca halinde yozlaşmadığı örgenlikleri koyar. Bu örgenliklerde, düşünce özgürlüğü ve tartışma, yutturmaca halinde yozlaşmaz: Çünkü **parlamenterler (bu örgütlere seçilenler)** kendileri çalışmak, yasalannı kendileri uygulamak, bu yasalann etkilerini kendileri denetlemek, bunlar üzerine, seçmenlerine karşı, doğrudan kendileri yanıt vermek zorundadırlar. **Temsili örgenlikler kalır; ama, özel sistem olarak, yasama ve yürütme arasındaki işbölümü olarak, milletvekilleri için ayrıcalıklı durum olarak parlamentarizm artık yoktur.**

Bir demokrasiyi, hatta bir proletarya demokrasisini, temsili örgenlikler olmaksızın düşünemeyiz; ama, eğer bizim için burjuva toplumunun eleştirisi ... ciddi ve içten bir istekse, demokrasiyi parlamen-tarizm olmaksızın düşünebiliriz ve düşünmek zorundayız da.

Memurculuğu [bürokrasiyi] birdenbire, her yerde ve büsbütün ortadan kaldırmak sözkonusu edilemez. Bu bir ütopyadır. Ama, giderek tüm memurculuğun ortadan kalkmasını sağlayacak yeni bir yönetim makinesinin vakit geçirmeksizin kurulmasına başlamak için, eski yönetim makinesini hemen parçalamak bir ütopya değil, Komün deneyinin ta kendisi, devrimci proletaryanın geciktirilmemesi, ivedi görevinin ta kendisidir.

Biz ütopyacı değiliz. Tüm yönetim makinesinden, bütün devlet basamaklarından bir anda vazgeçmeyi "hayal" etmiyoruz; proletarya diktatorasına düşen görevlerin anlaşılmasına dayanan bu anarşistçe düşler, Marksizm'e adamakıllı yabancıdır; ve gerçekte, sosyalist devrimi insanların değişecekleri güne dek ertelemekten başka bir işe yaramaz. Bize gelince, biz, sosyalist devrimi, astın üste bağımlılığında, denetimden, "gözetimci ve muhasebecilerden" vazgeçmeyecek olan bugünkü insanlarla yapmak istiyoruz.

Biz işçiler, kapitalizm tarafından daha önce yaratılmış bulunan şeyi hareket noktası alıp, kendi işçi deneyimize dayanarak, sert bir disiplin, silahlı işçilerin devlet iktidarı tarafından korunan demirden bir disiplin kurarak, büyük üretimi, biz kendimiz örgütleyeceğiz; devlet memurlarını (elbette her tür ve her düzeydeki uz-manlar halinde tutarak), yönergelerimizin basit uygulayıcıları rolüne, sorumlu, geri alınması olanaklı ve mütevazı bir para alan "gözetimciler ve muhasebeciler" durumuna indirgeyeceğiz: İşte bizim proleterce görevimiz budur; işte proleter devrimi yaparken, kendisinden başlanması olanaklı ve kendisinden başlanması gereken şey budur. Büyük üretim temeline dayanan bu ilk önlemler, kendiliğinden, tüm memurculuğun kerte kerte "sönme"sine; gitgide basitleşen gözetim ve muhasebe görevlerinin, zamanla bir alışkanlık durumuna gelmek ve ensonu özel bir kategorideki bireylerin özel görevleri olarak ortadan kalkmak üzere, bunların sırayla herkes tarafından yapılacağı bir düzenin -tırnak içinde olmayan ve ücretli köleliğe hiç benzemiyen bir düzenin- kerte kerte kurulmasına götürecektir.

Ulusal ekonominin tümünün, posta gibi, teknisyenlerin, gözetimcilerin, muhasebecilerin, silahlı proletaryanın denetim ve yönetimi altındaki bütün memurlar gibi, "işçi ücretleri"ni geçmeyen bir aylık alacakları biçimde örgütlenmesi: İvedi ereğimiz, işte budur. İşte gereksindiğimiz devlet ve onun ekonomik temeli. İşte bir yandan parlamentarizm ortadan kaldırılırken, bir yandan da temsili örgenliklerin korunmasının vereceği sonuç; işte çalışan sınıflar, bu örgenliklerin burjuvazi tarafından bozulmasından kurtaracak olan şey.

4. ULUS BİRLİĞİNİN ÖRGÜTLENMESİ

"...Komün'ün geliştirme zamanı bulamadığı kısa bir ulusal örgütlenme taslağında, hatta en küçük köylerin bile siyasal örgütlenme biçiminin Komün olması gerektiği açıkça söylenmiştir..." Aynı biçimde, Paris "ulusal delegasyonu"nu seçecek olanlar da, komünlerdir.

"... Henüz merkezi bir hükümete kalmış bulunan, sayıca az, ama önemli görevler, yanlışlığı biline biline söylendiği gibi, ortadan kaldırılmamak, ama komün memurlarına, yani sıkı sıkıya sorumlu memurlara verilmeliydi..."

"...Ulusun birliği parçalanmamalı, tersine, komünal kuruluş aracılığıyla örgütlenilmeliydi; ulus birliği, bu birliğin cisimleşmesi olduğunu ileri süren, ama asalak bir urdan başka bir şey olmadığı halde, ulustan bağımsız ve ondan üstün olmak isteyen devlet gücünün parçalanması yoluyla, bir gerçeklik durumuna

gelmeliydi... Önemli olan, eski hükümet iktidannın salt bastına nitelikteki organlarının budanması, kesilip atılmasıydı; bu iktidann yasal görevleri, toplumun üstünde yer aldığını ileri süren bir otoriteden sökülüp alınmalı ve toplumun sorumlu görevlerine verilmeliydi."

h- Anarşizm üzerine...

Marks, anarşistlerle ve onların siyaseti yadsımlarıyla alay ederek, şöyle yazıyordu: "... Eğer işçi sınıfının siyasal savaşımı devrimci biçimlere bürünürse, eğer burjuvazinin diktatorası yerine, işçiler kendi devrimci diktatorialarını kurarlarsa, ilkelere karşı korkunç bir suç işlemiş olurlar; çünkü, silahları bırakmak ve devleti ortadan kaldırmak yerine, günlük sefil ve kaba gereksinimlerini karşılamak ve burjuvazinin direncini kırmak için, devlete devrimci ve geçici bir biçim verirler..." (NeueZeit, 1913-1914, 32. yıl, c. 1, s. 40). Marks, anarşistleri çürüttüğü zaman, yalnızca devletin bu "o biçim ortadan kaldırılması"na karşı çıkıyordu! Devletin sınıflara birlikte kaybolacağı ya da sınıfların ortadan kalkmasıyla ortadan kalkacağı düşününe değil, işçiler adına silah kullanmanın, örgütlenmiş zordan, yani "burjuvazinin direncini kırmaya" yarayacak devlet'ten yararlanmanın olası bir yadsınmasına karşı çıkıyordu

Gramsci

Gramsci çalışmalarında, takipçisi olduğu Lenin gibi "ittifakların", "hegemonya koşullarının" ve "somut durumun somut tahlilinin" önemine vurgu yapar ve siyasi alanın inşai, özgül ve otonom etkisini kurama taşır. Ancak Lenin'in çözümlenmelerinde üretim ilişkilerinin nesnelliği (yapısal koşulların belirleyiciliği) hususu daha belirgindir. Lenin'de nesnel koşullar siyasetin inşai etkisinin gerçekleştiği sınırları ve imkânları sunarlar. Lenin'in dönemi siyasal iktidarın devrimci güçler tarafından kullanıldığı bir toplumsal formasyona geçişle sonuçlanmışken, İtalyan Devrimi başarıya ulaşamamıştır.

İtalya'daki yenilgiyi yaşayan Gramsci 1920'lerin ortalarından itibaren "sermayeye tahakkümünü yeniden ve yeniden üretmek ve topluma kabul ettirmek için gerekli kapasiteyi sağlayan şeyin ne olduğu" sorusuna yoğunlaşır. Marksist söylem ekseninde hareket etmekle beraber farklı sosyal koşullara farklı siyaset felsefeleri içerisinden cevap üreten iki düşünürün farklılıkları da bu şekilde artar. Okumakta olduğunuz paragrafta sorulan temel soruya cevap aradığı sürenin önemli bir kısmını Mussolini'nin mapushanelerinde geçiren Gramsci, daha sonra sosyal bilimler alanında büyük etki doğurmuş (ve kökenleri Lenin'de mevcut) hegemonya yaklaşımını ve kendi özgün devlet düşüncesini geliştirir.

Gramsci "sermayeye tahakkümünü yeniden ve yeniden üretmek ve topluma kabul ettirmek için gerekli kapasiteyi sağlayan şeyin ne olduğu" temel sorusuna cevap arayışı ekseninde gelişen çalışmalarında Marksist devlet kavramını "*yönetici sınıfın uzlaşmaya dayalı üstünlüğünü sağlayan bütün kurumları ve pratikleri kapsayacak şekilde*" genişletir. Gramsci'ye göre üstünlüğü sağlayan kurum ve pratiklerin gerçekleştiği mekânın kapısında "burası devlete aittir" ibaresi bulunmasına, çalışanlarının da bürokratlar olmasına gerek yoktur.

Gramsci'ye göre *hâkim bir sınıf kendi üstün pozisyonunu sürdürmek için kendi ahlaki siyasi ve kültürel değerlerini toplumsal normlar haline getirebilmeli ve bu suretle ideolojik olarak biçimlendirilip türetilmiş bir sağduyuyu inşa edebilmelidir*. Hâkim sınıfın iktidarı genişletilmiş bu devlet ve sair vasıta dolayısıyla tesis edilen **hegemonyaya** bağlıdır.

Anılan inşaa sürecinde, iş adamı örgütleri, dernekler, vakıflar, taraftar kulüpleri –devlet iktidarının dolaylı (karışmama suretiyle) ya da doğrudan desteğini aldıkları ölçüde devletin bir parçası haline gelirler. Gramsci'nin terminolojisinde **hegemonyanın** tesisi sürecinde sınıf stratejisi ve ittifaklarının

etkisiyle büyüyen bu devlete **bütünsel (integral) devlet** denir. Bu devlet içerisinde hâkim mevziler **tarihsel bloğu** oluşturan **sınıfsal ittifakın** genişletilmiş menfaatini temsil ederler.

Öyleyse hâkim sınıf **hegemonyasını** tesis edebilmek için dezavantajlı pozisyonlarda bulunan sınıf ve gruplara sosyal düzen hakkındaki idealleri ne olursa olsun, bu düzene ne kadar uzak durmak isterlerse istesinler, mevcut düzenin olası yegâne seçenek olduğunu kabul ettirebilmelidir. Öyleyse **hegemonya** devletin baskıcı gücünden ve şiddetinden değil, yönetilenlerin yöneticilere ait bir dünya kavrayışını kabul etmelerinden kaynaklanır. **Kendi menfaatinizi toplumun menfaati olarak sunabiliyorsanız** ne ala!

Sivil toplum-devlet ayrışmasını bir şekilde kabul eden Gramsci, **hegemonyanın** tatbikinde *Doğu ve Batı arasında esaslı farklılıklar* olduğunu düşünür. *Doğu'daki az gelişmiş sivil toplum* devletin manevra savaşıyla (doğrudan hedefe saldırmak suretiyle) ele geçirilmesinin önünü açar. Sivil toplumun pek gelişmediği Doğu'daki devlet, neredeyse üzerinde "devlete aittir" ibaresi bulunan kurum ve örgütlerle sınırlıdır. Derdini askeri terimlerle ifade eden düşünürü göre, hareket kabiliyeti yüksek birliklerce, duvarları Batı'daki benzerlerinden çok daha kalın olan ancak bu duvarlar aşılmaya çalışıldığı Batı'ya göre çok daha kolay olan devlet kalesine saldırmak anlamlı olacaktır.

Doğu'da devlet cepheden bir saldırıyla yıkılabilecekken; *gerçek sıklık/güç merkezi sivil toplumda bulunan bir burjuvazinin tahakkümü altında bulunan* Batı'da böyle bir strateji başarısızlığa mahkûm olacaktır. Dikkat edilirse Gramsci'nin Sovyet Devrimi'nin başarısı ile İtalyan Devrimi'nin yenilgisini aynı açıklamada bulduğu görülebilecektir.

Batı'da surlar ve içi su dolu hendekler birbirlerini takip eder. Aşılan her duvar bir diğerini getirir, bir başka deyişle, Batı'da burjuvazi sivil toplum içerisinde güçlü bir pozisyona sahiptir. Proletarya burada bir pozisyon savaşıyla (kalpler ve zihinler üzerinde savaşarak) sivil toplumda zafer kazanmak, surlarla korunan mahallelerin sakinlerine ulaşmak burada **karşı hegemonya** tesis etmek zorundadır. Ancak bu şekilde devletin sivil toplumun çevresindeki ince bir çepere benzediği Batı kapitalizmi ele geçirilebilecektir.

Gramsci'nin, yönetici sınıfın uzlaşmaya dayalı üstünlüğünü sağlayan bütün kurumları ve pratikleri kapsayacak şekilde genişlettiği devlet ve siyaset anlayışına göre burjuvazinin gücü, baskı aygıtlarındaki kontrolünden değil ama bu sınıfın sivil toplumdaki tahakkümünü meşrulaştırma kabiliyetinden kaynaklanır. Böyle bir anlayış bilinci (ve rızayı) siyasi gücün merkezi haline getirecektir: "İktidarı istiyorsan zihin ve ruhları kazan!" İşte pozisyon savaşının özü budur.

Zihin ve ruhlardan ilerleyen pozisyon savaşının muhripleri de Doğu'da geçerliliği olan (ancak "sivil toplum" "geliştikçe" buradaki önemi de azalan) manevra savaşının muhriplerinden farklı olacaktır muhakkak. Savaşçılar zihin ve ruhlara hitap edecekler ise –en azından bir bölümünün- aydın (entelektüel) olması beklenir. Ancak Gramsci'deki aydın günlük yaşamdaki aydından farklıdır. Günlük yaşamda aydın niteliği ilgili kişinin entelektüel birikimine gönderme yaparken, pozisyon savaşının aydını *ilgili toplumsal grubun (sınıf fraksiyonunun) kendisi ve içinde yaşadığı ortam hakkındaki fikirlerinin oluşmasına katkıda bulunan* kimsedir. Bu katkıyı entelektüel birikimle yapıyorsa iyi ancak pek çok geleneksel aydın (din adamları, fikir önderleri) aydın rollerini geçerli kabul edilen bilimsel bilgi kriterleri ve pratiklerine göre edinmezler. Aydın *bilimsel bilgi seviyesine göre değil ama işlevine göre* tanımlayan Gramsci ilgili toplumsal grubun/sınıf fraksiyonunun *kendisi ve içinde yaşadığı ortam hakkındaki fikirlerinin oluşmasına katkıda bulunan* herkesi aydın kabul eder.

Gramsci'de zihin ve ruhlardan ilerleyen pozisyon savaşı iktidarda bulunan **tarihsel bloğun** (kapitalist sınıf fraksiyonları ve bunların toplum içinde kendi önderlikleri altında harekete geçirdiği kesimlerden oluşan özgül bileşimin) bütün toplumun menfaatine olduğu iddiasıyla formüle ettiği program, pratik, strateji, politika bütününün toplum üzerindeki etkisine göre iki farklı sonuç

doğuracaktır. Ya bu program, pratik, strateji, politika bütünü toplumsal çok önemli bir bölümünün aktif desteğiyle/katılımıyla onaylanacak (**aktif devrim**) ya da kendisini iktidarda tutmaya yetecek bir destek bulup, bu desteği vermeyenler gözünde ehven-i şer (itiraz edilse de mevcut seçenekler arasında en iyisi) haline gelecektir (**pasif devrim**). Toplumsal rıza yukarıda belirtilen formlardan (aktif devrim ya da pasif devrim) birisini almadığı sürece ya somut iktidarın ya da sistemin bütününe meşruiyeti tehlikede olacaktır.

Bu bağlamda ele alındığında Gramscian stratejiler “üretim ilişkilerinin nesnelliğini ve buna dayalı yapısal antagonizmaları öne çıkaran klasik (kimilerine göre Ortodoks) yaklaşımların” aksine, siyasetin önceliği düşüncesine, ittifak politikalarına, kültürel ve bilimsel çalışmaların önemine, entelektüel önderliğin sağlanmasına ve sair hedeflere yönelerek burjuva toplumunda geçerli siyaset usullerine katılımı kolaylaştırmaktadır.

Gramsci'nin duruşu, nesnel üretim ilişkilerinden kaynaklanan yapıların etkilerinin, bilinç dâhil sosyal yaşamın bütününe bir şekilde (kimine göre doğrudan kimine göre dolaylı; kimine göre tek taraflı kimine göre karşılıklı etkileşim içerisinde) belirlediği düşüncesine dayanan klasik Marksist yaklaşımdan önemli bir kopuş gerçekleştirmiş, ancak bu kopuşu gerçekleştirirken yapının nesnelliği fikrini yapının zihindeki normlarca belirlendiği fikriyle değiştirmenin yolunu açmıştır. Bu noktadan bakınca Gramsci'de materyalist bir atılım değil idealist bir geri çekilme görenlerin endişeleri de gündeme gelecektir.

İdeal kolektif kapitalist olarak devlet yaklaşımı

“Toplam ulusal sermayenin ideal kişiselleştirilmesi olarak” modern devleti kolektif kapitaliste benzeten yaklaşımlar bu başlık altında toplanabilir. Buna göre sermaye ilişkisi piyasa eksenli iktisadi faaliyete dayanarak kendi kendini sorunsuzca yeniden üretme yeteneğini haiz değildir.

Devletin her tür müdahalesinden azade varsayımsal bir kapitalist ekonomi tasavvur edemeyiz. Piyasalara giriş ve çıkışta polis korumasından, kolektif mülkiyet alanlarının bireysel mülkiyete tahvil edilmesinden, anlaşmazlıkların ve uyuşmazlıkların çözümü için gereken mahkemelerden, ortak norm ölçü ve dilden azade bir ekonomi ayakta duramaz.

Her şeyin bireysel kapitalist etkinliğe dayalı olduğu varsayımsal bir toplumda toplum adına (karla neticelenmeyen, bireysel menfaate denk gelmeyen) faaliyet neredeyse imkansız olacaktır. Kapitalizm *kolektif eylemi imkansız hale getirdiği ölçüde* pre-kapitalist toplumların ortaklaşa hareket imkanlarından kaynaklanan pazar ilişkileri dahi sürdürülemez hale gelir. Bu durumda hiçbir bireysel kapitalistten –diğerleri böyle davranmazken- kendi kaynaklarını toplumsal olanın korunması sürecinde “heba” etmesi beklenemez. Bir başka deyişle kapitalist üretim ilişkilerinin derinlere sirayet ettiği bir toplumda ağzı/girişi tehlikeli kayalarla bezenmiş bir limanı kullanan gemi sahiplerinden yalnızca birisinin diğer kaptanların da faydalanabileceği bir deniz fenerini kendi cebinden vereceği altınları kullanarak dikmesi beklenemez. Kapitalist sınıfa dâhil olmayanların ücret dışı gelirlerinin kalmadığı ideal-kapitalist toplumlar kolektif eylem sorununu devlet üzerinden çözmek durumunda kalırlar. İşte kapitalizmin derinlere sirayet etmesi sürecinde yaşlıların bakımı, işgücünün yeniden üretimi gibi toplumsal gereksinimlerin yerine getirilmesi işinde devletin önemi önceki toplumlarda görülmemiş boyutlara çıkar. Aksi takdirde kapitalist etkinlik –doğanın tüketiminde görüldüğü gibi- kendi dayanağı olan toplumsallığı yok etmekle sonuçlanacaktır.

Gelinen noktada açıkça görülmektedir ki sermaye, kendi yeniden üretiminin koşullarını sağlama almak kapasitesine de sahip değildir. Siyaset alanı, her daim sermayenin yeniden üretimini sağlayacak düzenlemeler getirmese yani piyasalara giriş çıkış kontrol edilmese, borçluların borçlarını ödemeleri için icra-iflas düzenlemesi olmasa, hukuk önünde eşitlik dahil pek çok ilke ve nesnel kanunlar uygulanmasa, işgücü piyasaları denetim altına alınmasa, gümrük mevzuatı olmasa, kısaca kapitalist devletin sermaye birikimini sağlayıcı müdahaleleri olmasa sermaye ilişkisi mevcut olmayacaktır.

Sermaye ilişkisinin sürdürülebilmesi tek tek kapitalistlere (bireysel kapitalistlere) belirli bir kurumsal mesafe içerisinde bulunarak rekabet ortamında gelişimi sağlayan, ancak sermayenin bütününe yeniden üretimi için gerekli güvenlik ortamını, mevzuatı, sınırları, hammaddeyi, eğitimi vs. sürdüren bir devletin mevcudiyetine bağlıdır.

Bu nedenle devlet somut örgütlenmesiyle

işgücünü eğiterek, denetim altına alarak

güvenlik, sağlık, üniversite, barınma, ulaşım gibi toplumsal mal ve hizmetleri denetleyerek ya da üreterek

devrine göre yeni piyasa ve metalaşma alanları yaratarak

sermaye birikiminin (kapitalist üretim ilişkilerinin) gerçekleştiği toplumsal ortamın düzenlenmesinde **-tek başına olmasa da-** önemli bir yeri işgal eder.

Ayrıca sermayenin, “para sermaye” (P), “meta sermaye” (M), “başkalaşmış meta sermaye” (M1) ve (artı-değeri içerdiği için) “değerlenmiş para sermaye” (P1) görünümünü alan döngüsü, bu döngüyü mümkün kılan bütün uğraklarda önceden görülemeyen çeşitli sorunlarla bezenmiş olduğundan sürekli müdahaleye muhtaçtır.

İşte sürekli olarak

- kısa dönemli menfaat doğrultusunda birbiriyle rekabet içerisinde ihtilaflara giren,
- emekçileri pre-kapitalist geçimsel dayanıklardan arındırarak çalışmaya mecbur bırakan, onların işgücü arzına yönelik tedbirlerini ortadan kaldırmak ya da etkisini azaltacak şekilde biçimlendiren,
- hakem güvenlik eğitim yatırım gibi hususlarda kamusal hizmet ihtiyacı içerisinde olan,
- (savaş, kriz, kıtlık, deprem, toprak kayması, fırtına vs.) doğal-toplumsal olayların yıkıcı etkisine maruz kalan,
- faaliyete girmek (toplumsal zenginlikleri temellük edebilmek) için bireysel haklar ekseninde önceden belirlenmiş prosedür ve normlara ihtiyaç duyan

“bireysel kapitalistleri” ve “bunların içinde eyledikleri ortam olarak kapitalist toplumları” kapitalist birikim ekseninde düzenleyen bir müdahale merkezi olarak devlet, kapitalist üretim ilişkilerinin tesisindeki rolü nedeniyle ideal kolektif kapitalist sayılacaktır.

İdeal kolektif kapitalist tamlamasındaki “ideal” öneki devletin aslında gerçek bir kolektif kapitalist olmamasından kaynaklanmaktadır. Öyle olsaydı bir yandan kendi kısa dönemli piyasa menfaatinin peşinde koşar iken diğer yandan ideal kolektif kapitalist rolünü oynayamaz idi.

Devletin toplumsal bütünlüğün harcı olarak devlet yaklaşımı

- Devlet müdahalesi olmadıkça toplumsal bütünlüğü yıkacak şekilde gerçekleşmesi beklenen *sınıf mücadelesinin* ılımlı hale getirilmesi,
- düzen dâhilinde ve kurallarına göre sürdürülebilir şekilde tutulması,
- bu yolla bir toplumsal formasyonun bütünlüğünün sağlanması

gerekliliğine vurgu içeren **ve devleti toplumsal bütünlüğün sağlanması işlevi** üzerinden düşünmeye davet eden kuramlar bu başlık altında toplanabilir.

Engels’in Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin kökeni başlıklı çalışması ya da çağdaş Marksist kuramcılardan Nicos Poulantzas’ın geç dönem çalışmalarında devletin toplumsal bütünlüğün harcı olarak kavramsallaştırıldığını görmek mümkündür.

Kendisi verili olmayan bir şeydir toplumsal bütünlük. İnsan toplumları bir organizmaya benzemez. Bir ineğin ömrü dolmadıkça, birisi yatırıp onu kesmedikçe hayvanın ertesi sabah yeniden bütün olarak

karşınıza çıkacağını söyleyebilirsiniz. Toplumlar öyle değildir. Onların bütünlüğü bu bütünlüğün yeniden üretilmesine bağlıdır.

Kapitalist toplumlar başta olmak üzere sınıflı toplumların bütünü parçalayıcı etkiler taşıyan sınıfsal ihtilaflar barındırırlar. Kapitalist toplumlarda sınıflar arası dengesizlik ve çelişki bu toplumlara özgü sebeplerle diğer toplumlardan (köleci, feodal) daha yoğundur. Bir başka deyişle parçalayıcı etkiler kapitalist toplumlarda –önceki toplumlara göre- çok daha yoğun hale gelmiştir.

Kapitalist toplumlarda üretim aracı sahibi olanlar ve müttefiklerinin elindeki kaynaklar toplumun geri kalanının uhdesindeki zenginliklere göre çok daha fazladır. Yine bu toplumlarda bir ürünün üretilmesi sürecinde emeği bulunan insan sayısı önceki toplumlara göre kat be kat fazladır. Pre-kapitalist bir toplumda bir çarığın meydana gelmesi için emeği geçen insan sayısı, bıçak için gerekli demiri toplayan, işleyen, derinin elde edildiği koyunu otlatan, bu koyunu kesen, hayvanın yününden ip yapan, yabancı bitkilerden boya çıkaran kimselerin toplamına eşittir. Bir de Nike marka bir ayakkabının üretim sürecini düşünelim: Bu ayakkabının parçalarının farklı ülkelerde gerçekleşen üretim süreci içerisinde, üretimde kullanılan makinelerin yapımından, boya ve renkler için gerekli üretime; kimya sektöründen hidro-karbonlara; üretimin koordinasyonu ve satış için gerekli elektronik malzemeden, taşımaya; taşıma için gerekli her türlü vasıtanın üretimi ve kullanımından, limanlara-otoyollara; tekstilden, modern dericiliğe, parçaların montajından, etiketlerin yapıştırılmasına, ürünün tasarlanışından pazarlamasına, perakendecilerden doğrudan satış noktalarına vs. emeği geçen insan sayısı her halde çarık için emeği geçen insan sayısını kat be kat geçer. Bu duruma **üretimin toplumsallaşması** adı verilir. Kapitalist toplumlarda bir yandan üretim aşırı bir şekilde toplumsallaşırken diğer yanda toplumsallaşan üretimin neticesinde ortaya çıkan zenginlik az sayıdaki insanın eline geçmektedir. **Kapitalist toplumlara özgü bu çelişkiler “toplumsal bütünlüğün sağlanması işlevini” kapitalist devletin temel işlevi haline getirmektedir.**

Bu bağlamda bir toplumsal grubun hülyası bir diğerinin kabusu olabilecektir. Bir yandan kapitalist toplumların eşitsiz yapısını korurken diğer yandan mevcut çelişkilerin bu toplumları parçalamasını engelleme, çelişkileri erteleme, işlevi, incelediğimiz başlık altından fikir üretenlere göre devletin diğer işlevlerinden daha önemlidir. Onlara göre, kapitalist toplumlarda kamu görevlileri tarafından kullanılan devlet iktidarı, piyasanın ve özel mülkiyetin parçalayıcı etkisine karşı tedbirler getirip bu toplumlara has çelişkili bütünlüğü -çelişkileri ertelemek suretiyle- her gün, her an yeniden üretme görevi merkezinde yerine getirilir. Devletin temel işlevi budur.

Milliband v. Poulantzas sonrası kuramsal gelişmeler

Bu alandaki gelişmelerin bir boyutu “devlet yöneticileri” ve “kapitalist sınıf” arasındaki işlev ve çalışma alanı farkına rağmen devletin “sermayenin uzun vadedeki kolektif çıkarını” nasıl koruduğu sorusuna yanıt bulmaya çalışır. Yapısalcılığın etkisi kapitalist sınıfın kendi uzun erimli menfaatini düşünmeye kadir yekpare bir organizma gibi düşünülmesini engellemiş, bu sınıfı kendi içerisinde çelişki ve antagonizmalar taşıyabilen, çoğu kez devletin sermayenin kolektif çıkarını uzun vadede korumaya yönelik tedbirlerini oluşturan politika setlerine muhalif bir yapı olarak anlamayı gerektirmiştir. Devleti işleten personelin kapitalist sınıfın kolektif çıkarı peşinde koşmasının sebebi ise sermaye birikimi ile siyasi başarı (kamuoyu desteği) arasındaki bağlantı olarak saptanmıştır. Bu perspektif içerisinden bürokrasinin (devlet personelinin) rasyonel özneler olarak davranıyor olması, yapılan yorumu (kuramı) yapısalcılıktan etkilense bile bütünüyle yapısalcı olmayan, bireysel kararları da dikkate alan bir hale getirmiştir.

Yapısalcı izlekten yürüyen çalışmalar Althusser etkisi ve bu etkiyi taşıyan Poulantzas üzerinden ilerlemiş, Bob Jessop’un şahsında bütünleşmiştir. Yapı ve öznenin her durumda karşılıklı ilişki içerisinde var olabilmeleri nedeniyle eylem üzerine her çözümlemenin kaçınılmaz olarak yapı çözümlemesini gerektireceğini belirten Jessop, kararların “yapısallaşmış alanın sunduğu stratejik bağlamın ürünü” olacağını, politika imkânlarının da “bu alan içerisinden beliren seçimler” tarafından

oluşturulacağını belirtmiştir. Anılan perspektiften üretilen çalışmalar, “kurumsal yapılanışı özsel ve ön-verili bir biçime sahip olmayan” devletin, *çoklu sınırlara sahip özgün bir kurumsal bileşke olduğunu* ve zaman ve mekân bağımlı bu bileşkenin *sınıf mücadeleleri ile belirlenen gerilimin ürünü* olduğunu savlar. Buna göre, “somut varlığı önceki pratik ve stratejilerle belirlenmiş olan” devlet kendisine yönelen talepleri stratejik olarak seçebilen bir yapıyı haizdir ve bu nedenle farklı gruplara eşit olmayan farklı imkânlar sunar. Belirtildiği şekilde düşünülen devlet, sermayenin genel çıkarını *her durumda garantilemez, ancak sermaye ilişkisini yeniden üretebildiği ölçüde* kapitalisttir. Zira devletin “sermayenin genişletilmiş yeniden üretimini sağlama” işlevi devleti oluşturan alt-birimlerin (yapıcıkların) önceki dönemlerde belirlenen yapısının getirdiği engellere takılacaktır. Her takılma bir krizle sonuçlanmasa bile, söz konusu yapı (devlet) anılan yetersizlikten kaynaklanan krizlerle dönüşür. Krizlerin koşul ve sonuçları önceden bilinemez. Jessop tarafından geliştirilen haliyle yapısalılık Marksist devlet kuramında “devlete sermayenin yeniden üretimini garantileme zorunluluğu doğuran” kuramsal açmazı değiştirdiği için önemli bir gelişme sayılabilir. Ancak bu gelişmenin temel kuramsal imkânları –Althusser’e olan borcunu doğrudan ifade etmeyen (aksine gereksiz kuramsal titizlenmelerle suyu bulandırmaya çalışan)- Jessop’tan önce Althusser’in çalışmalarında yaratılmıştır.

Bir yapı/ilişki olarak devlet yaklaşımı bağlamında morfolojik, işlevselci ve karma devlet tanımları
Bu konu bir sonraki alt başlıkta değerlendirilecektir.

1.6. Marksizm ve devlet: Bir deneme

Devlet tanımına doğru

Devlet teriminin pek çok perspektif içerisinden edindiği pek çok anlamın yarattığı kargaşa ile uğraşabilmek için genel bir tanım yapmak uygundur.³² Böyle bir teşebbüse kavramın dışladıkları ile başlamak anlamlı görünmektedir. Öyleyse soralım: **Devlet ne değildir?**

Devlet bir organizma değildir. Organizma olarak devlet kavramsallaştırmasını, ana-akım siyaset teorilerine mündemiç eklettizmin bütün versiyonlarında bulmak mümkündür. Platonik devlet anlayışı, kavramın tarihini araştıranlar için iyi bir başlangıç noktası sunacaktır. Buna göre devlet, her durumda kendi –verili- (bir ineğin ota ihtiyaç duyması durumunda olduğu gibi doğasına mündemiç) organik çıkarlarını gütmeye meyilli bir organizmadır. Aynı damardan ilerlersek, devlet tarafından cisimleştirilen siyasi düzenek, içinde bulunduğu toplumla bir bütün teşkil eder. Çıkış noktanız böyle bir devlet kavramsallaştırmasına dayandığında –tıpkı bir insanın ya da hayvanın kolları ve bacakları arasında çıkar çatışması bulunmaması durumunda olduğu gibi- devlet olarak adlandırılan bütünlük, yalnızca kendi verili (organik ve çatışsız) menfaatini kollayan bir *entite* olarak algılanacaktır. Dahası, anılan söylemin taşıyıcıları pek çok durumda, söz konusu bütünlüğün (devletin) zaman ve mekân bağımlı bir tür özel rasyonaliteyi (piyasada işlem yapan bağımsız bireyin hesap mantığını), zamandan ve mekândan bağımsız olarak içselleştirdiğini ön varsaymak durumunda kalacaklardır.

Devlet sivil toplumun dışında ve karşısında konumlanmış bir organizma, nesne ya da alan değildir. İster liberal ister muhafazakâr olsun, bütün burjuva yaklaşımları, politik toplumun (devletin) karşısına diktikleri sivil toplumu, müstakil ve organik bir bütün olarak kavramsallaştırmaktadırlar. Teorizasyonu yapanların tercihine göre, sivil toplum bazen bir özgürlükler alanı ve muhalefet odağı, bazen de politik toplum tarafından gözetilmesi ve düzenlenmesi gereken kötü eğilimli, huysuz bir varlık olarak kurgulanmaktadır.

Bugünün kuramsallaştırma çabalarının önemli bir kısmında, kötü adamın devlet olduğunu hatırlatalım. “Kötü adam devlet” yaklaşımı içerisinden bakıldıkça, devlet denilen organizmayı oluşturan bireyler (bürokratlar) kendi kültürlerini alt nesillere aktaran müstakil bir grup olarak algılanırlar. Buna göre bürokrasi bir temsil gerçekleştirmez, bir dolayım içermez: Kendi hesabına bir

³² Burada kısaca ana hatları özetlenen yaklaşımın bütünsel bir dökümü ve savunusu için bkz. Özdemir (2008).

sınıftır. Hem de kendinde değil kendisi için (eyleyen) bir sınıf!³³ Anmakta olduğumuz açıklama kipliği içerisinde bakıldıkta, (derin) bürokrasi, kendi özgün rasyonalitesi ve müstakil gelenekleri ve talepleriyle, kendisi için eyler.

Politik toplumu (ve dolayısı ile sivil toplumu) bir organizma olarak algılamaya meyilli bu yaklaşıma göre, bürokratlar bir kale haline getirip kendilerinden olmayanlara karşı savundukları devleti, halkın (sivil toplumun!) iradesine karşı kullanıp kendi menfaatini takip etmektedirler. Bugün burjuvazinin organik entelektüellerinin önemli bir bölümü, yukarıdaki satırlarda tasvir edilmiş bulunan (ve pek çok metinde ceberut sıfatının yardımıyla ne olduğu ve nasıl tavır gösterilmesi gerektiği hususları hemen açıklanan) devleti ve onu kontrol altında tutmayı bilen (derin) bürokratları, piyasa düzeninden kaynaklanan bütün sıkıntıların sebebi gibi tasvir etmektedirler. İthamlar bununla da bitmez, burjuvazinin organik entelektüelleri, toplumsal çelişkilerin şiddet biçimine büründüğü her noktada bilen ve eyleyen devleti esas fail konumuna yükseltirler. Toplumun kendiliğinden tepkileri de yine aynı fail (kötü adam devlet) tarafından örgütlenir. İdeolojilerin müstakil etkileri ve bu ideolojileri gündeme getiren söylem dışı unsurlar (koşullar) bir kenara itilerek kurulan anlatı, politik toplumun tek taraflı kararları üzerinden biçimlenir. Konturları kısaca çizilen bu hikâyeye, kapitalist devletin burjuva diktatoryasının kurulması, sürdürülmesi ve tahkim edilmesi sürecindeki işlevlerinden yola çıkmaz: Kötü çocuk devletin kendisi için eyleyişini anlatır. Hikâyeyi böyle düzenleyenler-kendi içlerinde çelişkiye düşerek-yüceltmekte ısrarlı gibi göründükleri sivil toplumu, son derece aciz, pasif ve devlet ne ister ise onu yapan bir *entite* haline getirmektedirler. Kısaca, verili haliyle burjuva devlet teorisi/ideolojisi, sivil toplum - politik toplum karşıtlığına sıkışıp kalmıştır. Demokratikleşme hedefi de, piyasa rasyonalitesi ekseninde tavır geliştiren organizma-devletlerin, organizma sivil toplumların ve bu sivil toplumların içerisinde mevcut kendiliğinden-muhafif varoluş hallerinin düşünüp taşınarak bulunduğu bir çözüm haline gelmektedir.

Devlet sınıflardan ve bu sınıflar arasında mevcut gerilimlerden azade bir varlık biçimi değildir. Devlet sınıflı bir toplum olan kapitalist toplumun devletidir. Şiddet, öncelikle kapitalist devlette temsilini bulan çıkarlar tarafından üretilen devlet iktidarının, burjuva diktatoryasının kurulması, sürdürülmesi ve tahkim edilmesi sürecindeki kullanımının bir türevidir. Bununla sınırlı değildir belki, ancak şiddetin kullanıldığı bütün düzlemler, kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde araçsallaştırılır.

Diğer yandan bu devlet, ideal kolektif bir kapitalist değildir. Genel olarak sermayenin (verili bir mekân ve zamanda sermayenin para sermaye, üretken sermaye, ticari sermaye uğraklarının toplamının) önceden verili (kendi *telosunu* gerçekleştirmeye çalışan) somut bir çıkarlar listesi bulunmamaktadır. Sermaye ilişkisinin artı-değerin temellüküne odaklanmış olması ve toplumsal zenginliklerin eşitsiz bölüşümünü hedeflemesi durumu; sermayenin kendine ait tutarlı ihtiyaçlar listesiyle birlikte ortada dolanan bir organizmaymış gibi düşünülmesine yol açmamalıdır. “Genel olarak sermaye” kendi adına talepleri olan bir özne değildir. Birçok tikel sermayenin eylemlerinin etkisi olarak mevcuttur. Dolayısıyla, bir organizmaymış gibi davranıp, -kendi dışında bir *entite* olarak-devleti araç konumuna indirgeyerek eylemez. Sermaye hep tikel formuyla, somut varoluşuyla, zaman ve mekân bağımlı somut talepler ve stratejiler üretir.

Diğer yandan, devlet çok kaynaklı ve çok eksenli kuvvetlerin tesadüfi bir bileşkesi de değildir. Devleti, açıklanması gerekeni verili sayarak, sermayenin yeniden üretimindeki işlevi üzerinden tanımlayamasak da, bu işlevinin (*aposteriori* olarak) göz ardı edilmesi mümkün olmamaktadır. Her şeyden önce, üretim araçları üzerinde özel mülkiyet veriliyken, sermayenin yeniden üretimini gerçekleştirecek koşullara odaklanmamış, bu koşulları oluşturmaya çalışmayan bir devlet tasavvur edilemez. Bu bağlamda devlet, sermayenin yeniden üretimi temel ekseninde bir araya gelmiş ve

---

³³ Eski Marksistler Webercileşirken, dahil ettikleri yeni söyleme, kendi geçmişlerinden getirdiklerini hediye etmekten çekinmemektedirler.

işleyişi çelişkilerden muaf olmayan yapısal biçimlerin, kurumların ve örgütlerin toplamıdır demek yanlış olmayacaktır.

Devlet zamandan ve mekândan bağımsız değildir. Siyasal iktidar farklı tarihsel dönemlerde farklı sistemler etrafında biçimlenebilir, ancak kapitalist üretim ilişkilerinin giderek artan oranlarda baskın hale geldiği bir dönemde, kapitalist sistem tarafından şekillendirilir. Meseleyi böyle ortaya koymak, kapitalist sistemi, kendi içindeki diğer (geleneksel, değer-biçime sorunsuz olarak tahvil edilemeyen) sistemleri tek yanlı olarak etkileyen mutlak unsur olarak ele almak anlamına gelmez. Kapitalist toplumsal ilişkilerin (az)gelişmekte olan toplumlarda –diğerleri yanında- yaşama ilişkileri ile birlikte yürüdüğünü, örneğin ihalelerin klientalizm, tarikat ya da hemşerilik bağları üzerinden dağıtıldığını, ihaleler sonucu üretilen mal ve hizmetlerin piyasa değerlerinin devlete kesilenden (fatura edilenden) daha düşük olduğunu ve benzeri örnekleri kendimize hatırlattığımızda, mütehakkim sistemin kendisine çektiği dini ya da başka anlam sistemleri tarafından etkilendiğini, ancak bu unsurları kendi ekseninde yeniden biçimlendirerek kendi mantığını onlara dayattığını saptamak kolay olacaktır.

Sermaye birikiminin dinamiği değer-biçim düzleminde şekillenir. Kapitalist toplumsal formasyonlarda, yapısal biçimlerin, kurumların ve örgütlerin birliği, kapitalist devletin biçiminde alt belirlenmiştir.³⁴ Ancak biçim, farklı karşılaşmaların öngörülemez etkilerinin gerçekleşmesi sürecini kolaylaştırdığı gibi, bu karşılaşmaların önkoşullarını da belirleyecektir: Kimse size ilgili alım satım sözleşmesinin içeriğini nasıl dolduracağınızı, bir dilekçeye hangi somut talepleri ekleyebileceğinizi söyleyemez. Ancak sözleşme formunun kendisi, pek çok yolla eylemlerinizi sınırlar. Sözleşmeler özel mülkiyeti, malı piyasaya getirenin kural olarak onun maliki olduğunun kabulünü, anlaşmazlık durumunda yargı ve icra düzeneklerini, özel mülkiyetin korunması esasında gerçekleştirilen yapılanmaları ve benzeri hususları verili kabul eden bir bağlamın ürünüdürler. Her şey sözleşmeye konu olamaz. Örneğin kolektif talepler sözleşmelerle iletilemez ve savunulamazlar. Sözleşmenin tarafları hukuk önünde eşit sayılacaklardır. Sözleşmenin konusu hukuka (genelde alım satıma ya da yapma ve yapmama yükümlülüklerine) uygun olmak durumundadır. Sözleşmeye konu edimin tedariki için duyduğunuz ihtiyacı karşılayacak bir iş ilişkisi içerisinde değilseniz, tarikatlara ve benzeri değer-biçim-dışı destekleyici oluşumlara başvurabilirsiniz. Ancak ilgili tarikatın ve benzeri dayanışma mekanizmasının işleyebilmesi için, bunların ilgili toplumdaki iktidar ve sermaye ilişkilerini destekleyecek şekilde konumlanması gerekir. Aynı şekilde dilekçe formatı, bireysel talebinizin ne olması gerektiği hususunu belirleyemese de, talebin bireysel bir talep olması ve ilgili kurumun verdiği hizmet kapsamında yazılması gerekliliğini dayatır. Su ve kanalizasyon idaresinden, herkese bedelsiz öğle yemeği verilmesini talep edemezsiniz. Taleplerinizi sunduğunuz kurumsal ve örgütsel bileşke, sermaye ilişkisinin yeniden üretilmesi ekseninde, bu işleyle doğrudan bağlantısı olsun olmasın, bir seri koşullanmış mal ve hizmeti sağlarken, şiddet yanı sıra meşruiyet de üretecektir. Yani, ilgili devlet aygıtlarında yapılan üretimin her zaman dokunulabilir ve dokunulamaz ürünleri olacaktır. Dokunulamaz ürünler ilgili kapitalist toplumda üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi sürecinde sayısız işlev görürler. Bu işlevler devleti oluşturan aygıtlar toplamının belirli ölçekte içsel birliğini ve tutarlılığını gerektirir. Bir başka deyişle, sermayenin üretim ve dolaşımına yön vermek için birikim stratejilerine ihtiyaç duyulduğu oranda (stratejilere ihtiyaç vardır zira sermaye bir kullanım kılavuzu ile gelmez), devlet müdahaleleri, devletin belirli ölçekte içsel birliğini ve tutarlılığını ön varsaymak ve sağlamak önkoşullarıyla mümkün olabilecektir.

³⁴ Alt belirlenim klasik epistemolojide elde edilen verilerle farklı sonuçlar üreten iki veya ikiden fazla teorinin işletilebilmesinin mümkün olması haline işaret eder. Althusserci kullanımı ile altbelirlenim kavramı (köken felsefesinin sonuçları öncüllerde veren erekselciliğinin aksine, ancak ilk şekillenmeyi belirleyebilecek bir başlangıçlar felsefesine vurgu yaparak) bizi başlangıçların tahmin edilemez doğasına, olasılıkların farklı karşılaşmaların önceden bilinemez etkileri üzerinden maddileşeceği geçeceğine karşı uyarıyor.

Devlet kapitalizmin ihtiyaçlarına göre kendi enerjisini kendi başına üreterek işleyen düzenleyici bir makine değildir. Birikimin koşullarını sağlamak ya da istikrarlı olmayan uzlaşma dengelerini yönetmek eylemi, yalnızca iktisat ekseninde işleyen politikalara değil, kamuoyu oluşturmak için - gerektiğinde tavizlerle desteklenmiş gerektiğinde şiddet içeren- daimi ideolojik, hukuki ve siyasi müdahalelere gereksinim duyacaktır. Bu müdahaleler tarafların sahiplendiği ideolojiler (cumhuriyet projeleri, örgütlenme ilkeleri, şiddet mekanizmaları vs.) ekseninde gerçekleşir.

Geldiğimiz noktada “Devlet ne değildir?” sorusuna vermeye çalıştığımız cevapların bizi bir yerlere getirdiğini savlayabiliriz. Şimdi soruyu tersten soralım: *Devlet nedir?* Anılan sorunun cevabı öncelikle bir devlet çizimini/şemasını gerektirecektir. Daha sonra –çizilen bu şema üzerinden- devlet üzerine morfolojik, işlevsel ve karma tanımlar üretilebilecektir.

Çizime başlamadan önce küçük bir uyarı daha doğrusu hatırlatma: Daha önce gördüğümüz gibi Bourdieu *Outline of a Theory of Practice* isimli kitabında dünya hakkındaki bilgi inşa ederken kullandığımız *metafor*, *sinopsis* ve *analoji* gibi bilişsel aygıtların, düşüncenin iletilmesini güçlendirebileceği gibi içeriğini sakatlayabileceğini de savlamıştır. Öyleyse bilişsel aygıtların tatbikinde çok dikkatli davranılmalı, ‘yanlış bir berraklık’ duygusunun teorik sakıncaları üzerine önceden hazırlıklı olunmalıdır. Bu nedenle her zaman şemaların ya da diyagramların önüne toplumsal gerçekliğin teorik inşası konulmalı, verdiğimiz şema üzerinden ürettiğimiz sonuçlara da şüphe ile yaklaşılmalıdır. Şimdi devam edelim.

Devleti nasıl tasavvur etmeli?

Devleti nasıl tasavvur etmeli? Burjuva ideolojileri içerisinde mümtaz bir yeri haiz liberal söylemin yaptığı gibi, kâğıdın ortasına bir yuvarlak çizip, bu yuvarlağı kalınca bir çizgiyle ikiye ayırdıktan sonra sol tarafına politik toplum (devlet), sağ tarafına da sivil toplum (piyasa düzeni) yazmak suretiyle **değil**.

Devleti nasıl tasavvur etmeli? Öncelikle, iç içe geçmiş (biri diğerinin içerisinde) iki çember hayal edelim. Çemberlerimizi kesik çizgilerle çizelim, zira hiçbir toplumsal bütünlük diğer toplumsal bütünlüklerden tamamen izole edilemez. Dıştaki çember ilgili toplumsal formasyonun kendisini diğerlerinden ayıran sınıra denk düşmektedir. Dıştaki çember aynı anda devletin diğer devletler karşısındaki sınırını da oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, devleti diğer devletlerden ayıran sınırlar aynı anda ilgili toplumsal formasyonun sınırlarını da oluşturur (iki sınır arasında örtüşme olduğunu varsayıyoruz). Şu durumda, dış çemberi, toplumsallığı oluşturan diğer ilişki setlerini (yoğunlaşmış özgün iktidar ilişkileri alanı olarak) devletten ayırmak için kullanamayız. Bu nedenle çizdiğimiz sınırları (dış çemberi) dış çeper olarak ele alalım ve mevcut çemberimizin içerisine -yine kesik kesik çizgilerle yapılmış- bir ikincisini ekleyelim. Yani, paragrafın başında da söylediğimiz gibi, birisi diğeri içerisine – kesik çizgilerle- çizilmiş iki yuvarlak³⁵ tahayyül etmeliyiz. Merkezdeki (içerideki) yuvarlak siyasal iktidarın üretildiği yapılaşmış ilişkiler seti olarak devleti oturtacağımız alanı oluşturacaktır. Öyleyse daha en başından, elimizde bir gösteren ancak iki gösterilen bulunmaktadır: ilgili toplumsal formasyonun mekânsal uzamını oluşturan sınırları kaplayan devlet (dış çember) ve yoğunlaşmış özgün iktidar ilişkilerinin biçim belirlenimli alanı olarak devlet (merkezdeki çember). Ancak daha önce anlatılanlardan çıkarsayabileceğimiz gibi, bu alanın (merkezdeki çemberin) içerisi yekpare olmayacaktır. Merkezdeki çemberin içerisine devletin aygıtlarını (Althusser) ya da yapısal biçimlerin örgütsel ifadelerini temsil eden (Düzenleme Okulu ve/veya Jessop) küçük kutucuklar çizmek durumundayız. Ekleyelim: Merkezde bulunup devleti temsil eden bu alan düzenlediği kadar düzenlenilmeye de açık olduğundan, ne merkezdeki çemberin içindeki kutucuklar ne de yoğunlaşmış bir siyasi ilişkiler alanı olarak devleti (merkezdeki çember) içeren alan sabit değil.

³⁵ Yuvarlaklık konusunda ısrarcı değiliz; çizimimiz yerine göre kare, küp ya da üçgen formunu da alabilir. Çizim zorlukları aşılabilecekse anılan formlar üç boyutlu olarak da hayal edilebilir. Bu son seçenek, kuşbakışı kesik kesik verilen çizgilerin ima ettiği boşlukların özgül biçimini gündeme getireceğinden belki de en makbulüdür.

Kesik kesik çizgilerimiz hem görelî bir sınırı imlemekte, hem de devleti oluşturan –görece-istikrarlı yapıcılara yönelik taleplerin geçmesi için özgün şekillenmeleri olan geçitlere denk düşmektedirler. Bir başka deyişle, merkezdeki sınır çizgiciklerinin arasında bulunup, daha geniş toplumsal ilişkiler alanı içerisinde gelen taleplerin içeri girmesini sağlayan geçitlerimizin biçimi önemli. Dolayısıyla, her talep içeri giremiyor. Ancak belirli biçimlere bürünebilen –dönüştürülmüş- talepler bu geçitlere sığabileceğinden, biçim içeriği belirliyor. Kısaca, talepler için içeri girebilmek bile bir dert. Biçim tarafından yapılan müdahalenin her kutucuk için aynı ölçüde olmadığını da belirtelim. Stratejik önemi haiz bazı kutucuklar daha da talepkâr.

Daha geniş toplumsal ilişkiler alanında doğup, merkezdeki biçim belirlenimli yoğunlaştırılmış ilişkiler alanına dahil eden talepler, devletin bütününe değil, devletin içerisinde mevcut yapıcılardan birisinin ya da birden fazlasının –ama hiçbir durumda tümünün değil- içine girer. Ancak daha geniş toplumsal ilişkiler alanından doğan taleplerin sahipleri, talep üretebilme kapasitelerini (mevcut toplumsal konumlarını) merkezdeki yoğunlaştırılmış güç ilişkileri alanı üzerinden (bu alan içerisinde çıkarlarının diğer çıkarlardan daha iyi temsil ediliyor olmasından) edinmiş olduklarından, merkezde bulunan alanla, daha geniş toplumsal ilişkiler alanı arasındaki ilişkinin tek yönlü olduğunu tasarlamamızın doğru olmadığını saptayalım. Bir başka deyişle, liberal söylemin savladığının aksine, devlet ve sivil toplum terimlerinin göndermeleri (*referent*) büsbütün ayrı alanlara denk gelmezler. Hatırlayalım, devleti temsil eden alanın içerisine çizdiğimiz kutucukların çeperlerini de kesik çizgilerden oluşturmuştuk. Bu kutucuklar içerisinde toplumsal sınıflar ve dolayısıyla bu sınıfların – kendi aralarındaki ilişkileri de çelişkiden muaf olmayan- fraksiyonları temsil edilmektedir.

Temsil sorunu çağdaş devlet teorisinin en çetrefilli alanlarından birisini oluşturmaktadır. Sınıfların devlet içerisindeki temsili nasıl gerçekleşmektedir? Temsilin sınıf fraksiyonları ile devlet memurları ve diğer personel arasında kurulan ve pek çok durumda doğrudanlık içermeyen (dolaylı olarak gerçekleşen), iktisadi, siyasi ve ideolojik ilişkiler üzerinden çeşitli mekanizma aracılığı ile gerçekleşeceği söylenebilir.

Benimsemiş olduğumuz perspektife göre temsilin gerçekleşmesinde ideoloji alanı diğerlerine göre daha belirleyici olacaktır. Bir başka deyişle, temsil ilişkisi –pek çok durumda-, taleplerin sahipleriyle muhatapları arasında kurulan doğrudan ilişkiler üzerinden yürütülen sınıfsal bir diyaloga dayanmaz. Bürokratların “ben falanca sınıfın falanca fraksiyonunun temsilcisiyim, o yüzden şu talebi geri çevireyim şu talebi kabul edeyim” kabilinden laflarla üretim ilişkileri ile ilişkiye geçeceğini tasavvur etmek anlamlı değildir. Her şeyden önce, yoğunlaştırılmış güç ilişkileri alanına giren talepler bireysel haklara tekabül eden (ve bu nedenle kendi kolektif sınıf içeriklerini görünmez hale getiren) formülasyonlar içerirler. Talebin sahibi genellikle, falanca sınıfın falanca fraksiyonunun üyesi olarak değil, bireysel kapitalist A ya da vatandaş B formatı içerisinde konuşacaktır. Kolektiviteler adına konuşulmasına imkân tanınan kısıtlı durumlarda da karşımıza sınıf isimleri değil, kültürel grup aidiyetinin çıkması kuvvetle muhtemeldir. Diğer yandan, neo-liberal dönemde, sermaye fraksiyonlarının giderek artan ölçütlerde, kendi örgütleri ağızından kendi sınıfsal (kolektif) menfaatini açıkça ifade ettiğini, bu menfaatin –yine- giderek artan ölçütlerde doğrudan devlet politikasına tahvil edildiğini (örneğin, “üniversite-sermaye işbirliği”, “devletin şirket menfaatine açıkça aracılık ederek toplumsal menfaati gerçekleştirebileceği”, “işletmenin korunması”, “en yüksek vergi verenin Üniversite Konseyine dâhil edilmesi” söylemleri ve benzerleri), işçi sınıfı için bahsettiğimiz eğilimin tersinin gerçekleşiyor olduğunu gözlemek mümkündür.

İkinci olarak, varsaydığımız temsil ilişkisinin taraflar arasında önceden imzalanmış bir anlaşmaya dayandığını varsayamayız. Pek çok durumda, temsil edilen ve temsilci olaydan önce değil sonra oluşur. Farazi temsil ilişkimiz her olayda yeniden üretilir. Temsilci –genelde- içinden konuştuğu söylemin belirleyici etkisiyle, somut durum karşısında somut tepkiler üretir, somut çözümleri

'keşfeder'.³⁶ Keşfetme edimini tırnak içerisinde alıyoruz çünkü ilgili sorun karşısında "keşfedilen" çözüm, sınırsız seçenekler içerisinde keyfi olarak bulunmuş bir cevaba denk gelmez. Belirli bir zaman ve mekânda neyin rasyonel, neyin saçma olduğunu belirleyen yargılar (söylemler) "keşfetme ediminin" içeriğini ön belirlerler. Hemen ekleyelim: Bu yargılar da havada uçmaz, kendi göndermeleri (*referent*) ile kurdukları zorunlu ilişkinin türevidirler.

Öyleyse temsil -her durumda değil ama- genellikle ideolojiler üzerinden dolayımlanır. İlgili söylemin (ideolojinin) taşıyıcısının gerçekleştirdiği (temsil etme ya da edilme) eylemin(in) sınıfsal etkisini hesaplayabilmesi dahi gerekmez. Ancak sürekli yanlış (ilgili aygıt içerisinde temsil edilmeyen) taraf için "keşifler" yapan taşıyıcının, kariyer imkânının (mesleki geleceğinin) pek de parlak olacağı söylenemez. Daha önceden vurguladıklarımızdan açıktır ki, sermaye hiçbir zaman "genel olarak sermaye" formunda temsil edilmez. Farklı fraksiyonların-bazen birbiri ile esaslı olarak gelişen-farklı talepleri olacaktır. Bu nedenle "keşiflerin" belirli bir uyum içinde olmaları beklenebilecekken bir örnek olması da gerekmez.

Günümüzde birden çok devlet içerisinde yatırım yapmakla birden çok devlet içerisinde temsil imkânları edinen sermaye fraksiyonları arasındaki çetrefilli ilişkide, taleplerin, birikim stratejileri üzerinden içerik kazanacağını söylemek mümkündür. Örneğin Türkiye'de Ortadoğu eksenli sermaye grupları ile kurulacak ilişkiyi merkeze alarak, kendi dar iktisadi çıkarlarını geliştirmeye yönelmiş sermaye gruplarıyla alakalı talepleri temsil eden kimseler tarafından domine edilmiş devlet aygıtlarında, yeni-Osmanlı bir söylemin diğerlerine üstün gelebileceğini, bu aygıtın içerisine giren taleplerin de bu söylemi destekleyen-bu söylem içerisinde konuşan-grupların işine yarayabileceğini söylemek mümkündür.

Yine Türkiye'nin Avrupa Birliği perspektifinin de, ilgili grupların ve uluslararası almasıklarının küresel sisteme eklenme tarzlarıyla ilişki içinde gelişeceğini ummak yanlış olmayacaktır. Bu durumda Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerinde ağırlıklı olarak temsil edilen sermaye grupları ile alışıklık ilişkisine giren sermaye fraksiyonları, (Orta Doğu sermayesiyle ilişkiye giren grupların istediklerinden) farklı birikim stratejileri önerebileceklerdir. Farklı fraksiyonlara ait farklı birikim stratejilerinin her durumda bir diğerini dışlaması gerekmediği gibi, bir hükümetin bir fraksiyonu kollarken geliştirdiği politikaların, diğerlerine yaramayacağı da söylenemez. Burjuvazinin çeşitli fraksiyonları tarafından taşınan, benimsenen ve yeniden üretilen çeşitli söylemleri vardır.³⁷ Anılan söylemler, salt birikim stratejilerinin tatbik edilmesi içinde değil, burjuvazinin ilgili fraksiyonlarının burjuva-olmayan toplum kesitlerini denetim altına almaları süreçlerinde de işlev göreceklerdir. Bir sınıf fraksiyonu bu söylemler seti içerisinde yalnızca bir tanesini seçmek durumunda değildir. Osmanlı söylem pek ala sol-liberal demokrat³⁸ söylemle, muhafazakâr-dinci söylemlerle, milliyetçilikle, neo-liberal söylemin belirli tikel unsurları ve benzerleri ile eklenilebilir, özgün durumda özgün etkiler doğurabilir. Aksi de söz konusu olabilir: Örneğin Bütün dünya Türklerini ortak bir kültür ve bilim politikası içerisinde bağlantılı hale getirme işi, Orta Asya'yı hegemon devlet

³⁶ Keşif (*chance discovery*) kavramını Lipietz'in *Mirages and Miracles* adlı çalışmasında kullandığı anlamıyla kullanıyoruz. Lipietz'in (1987) kullandığı haliyle terim, yapıların dönüşümünde öznenin oynayabileceği rolü ve bu rolün sınırlılıklarını ve potansiyellerini kavramlaştırabilmek maksadını gütmektedir. Buna göre verili bir ortam ve zamanda verili sıkıntıların/krizlerin aşılması için yapılan keşifler/buluşlar kendilerini gündeme getiren koşullar tarafından önbelirlenirler.

³⁷ Burjuvazinin toplumsal iktidarının sağlanmasında bir değil birçok ideoloji istihdam edilir. Sermaye cephesi farklı diskurlara ait farklı önerilerden buketler oluşturur ve bu buketleri dönemsel ve mekânsal olarak yeniden ve yeniden 'arajne' eder. Bu nedenle ortada bir değil birden ziyade söylemin bulunduğunu vurgulamak gerekir.

³⁸ Kapitalizmin güler yüzlü versiyonunun her şeye rağmen istenilirliliği dışında ortak bir şeyleri olmayan post-yapısalcılardan Durkheimci esintiler içeren cemaatçi (*communitarian*) yaklaşımlara; metodolojik bireycilikten Marksist olmayan yapısalcılığa; bilinmezlikten üretimin eşgüdümü sürecinde piyasanın vazgeçilmezliği üzerine soldan soldan neo-klasik matematiksel ve de bilimsel izahata; Polanyi yorumculuğundan Giddensçi 3. yolculuğa kadar pek çok 'sol' duyarlılık biçimi saptamak mümkündür.

hesabına biçimlendirme işiyle çelişebilir. Bu durumda ilk pozisyonu benimseyen kimseler her somut girişimleri karşısında Birleşik Devletler içerisinde temsil edilen çıkarlar hesabına hareket eden (ve Birleşik Devletler'in benimsediği haliyle insan hakları, önleyici savunma, koruma sorumluluğu gibi ilkeler üzerinden geliştirilmiş bir söylemi benimseyen) kimseleri bulabileceklerdir.

Daha geniş toplumsal ilişkiler alanından kaynaklanan talepler, temsili gerçekleştiren bürokratların (ve diğer kamu çalışanlarının) bulunduğu kutucuklara (kurumlar ve örgütlere ya da devlet aygıtlarına) çeşitli yöntemlerle girerler. Bu yöntemlerin bazıları kurumsallaşmış (ve dolayısı ile yasal) ilişkilere dayanırken, bazıları da atipik, enformel (“kartvizit sahibi yakınımdır”) ya da örtük – hukukun seçici uygulamasına dayalı- (parti, dernek vs. gibi örgütlere ya da bireye verilen bazı “teşvik” türleri) olacaktır.

Gelinen aşamada bir devlet tanımına geçilebilir. Sorumuzu tekrar soralım: Devlet nedir? Şu ana kadar ilerlediğimiz söylem içerisinden –her durumda birbirlerini desteklemeyen, hatta pek çok durumda çatışan- çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Bunların bir kısmını (işlevsel devlet tanımı, bir araç olarak devlet, kolektif kapitalist olarak devlet, toplumsal bütünlüğün harcı olarak devlet) yukarıda gördük. Perspektifimizle ilişkili üç yeni tanım daha önerelim: İlki morfolojik bir tanımdır: Devlet sermayenin yeniden üretimi temel ekseninde bir araya gelmiş ve işleyişi çelişkilerden muaf olmayan yapısal biçimlerin, kurumların ve örgütlerin toplamıdır. İkinci tanım işlev üzerinden yapılabilir: Devlet, sermayenin değerlendirilmesinin koşullarını sağlama almak ya da sermayenin toplam karlılığını arttırmak; ardından, kurmaca/kurgusal bir meta olarak emek gücünün yeniden üretiminin koşullarını güvenceye almak işlevleriyle donatılmış örgütsel ve kurumsal düzenektir.

İki tanımın ortak noktalarından ilerleyip karma bir tanım sunmak da mümkündür. Bu durumda, devlet kendisi içerisinde temsil bulan (ve günümüzde bir kısmı uluslararasılaşmış bulunan) çeşitli sınıfların güçlerinin kesiştiği noktada iktidarını kullanabilen yapılaşmış bir ilişkiler setidir denilebilir. Devlet iktidarı devletin bütünü tarafından kullanılmaz. Yapısal biçimler içerisine giren talepler bu biçimleri oluşturan örgütler içerisinde mevcut sınıfsal temsil oranları ile bağlantılı olarak değişip (içerik değiştirip), devlet iktidarına tahvil olurlar. Sisteme giren talepler yapısal bir belirlenime tabidirler. Bu nedenle devletin biçimi, kendisini oluşturan sınıflı toplumsal yapı üzerinde etki doğurur. Devlet denildiğinde, biçim belirlenimli (*form determined*) bir ilişkiler seti ile karşı karşıya bulunmakta olduğumuzu, devleti oluşturan aygıtların tümünün aynı düzeyde iktidar üretmediğini (bazı aygıtların kontrolünün diğerlerinin kontrolünden daha önemli olduğunu ve dolayısı ile iktidar stratejilerinin buna göre belirlendiğini) saptayabiliriz.³⁹

Ayrıcalıklı bir yapısal *biçim* olarak devlet, yalnızca düzenleyen değil, kendisi de düzenlenmeye muhtaç bir yapılar bütünlüğünün meydana getirdiği bir sistemdir. Devlet denilen ilişkiler sisteminin kendisine giren talepler karşılığında yapısal/stratejik seçiciliği vardır. Bir başka deyişle sisteme giren her talep aynı şekilde karşılanmaz. Bazı talepler hiç değişmeksizin devlet iktidarına tahvil edilir; ilgili devlet aygıtına girdiği gibi çıkar. Bazı talepler hiç giremezlerken bazı talepler içeri girmek için dönüşmek durumundadırlar. Tahakküm altında bulunan gruplar kendi taleplerini mütehakkim grubun dili (ideolojisi) ile uyumlu hale getirmek durumundadırlar. Örneğin emekçi sınıflar kendi kolektif taleplerini –gitgide artan ölçeklerde- [bireysel] haklar lisanı içerisinde yapmaya zorlanırlar. Diğer yandan, taleplerin sisteme girebilmeleri için bürünmeleri gereken lisan onların içeriğini de belirler. Sistemin içerisine girmeden önce –girebilmek için- belirli dönüşümlere uğramış talepler girdikten sonra da girdikleri devlet aygıtlarının içerisinde mevcut temsiller tarafından dönüştürülürler.

Neticede, devlet organik ve ön verili bir bütünlüğü haiz olmadığı gibi, her türlü sosyal talebe de aynı ölçüde açık değildir. Anılan bu seçicilik hem devlet içerisinde mevcut sınıfsal temsillerden,

³⁹ Bu paragrafta verilen devlet tanımı esas olarak Louis Althusser ve Bob Jessop'un düşüncelerine dayanmaktadır.

hem de devletin biçiminden kaynaklanmaktadır. Şu ana kadar ortaya konulanlardan açıktır ki, biçimin başlı başına hem yerel hem de küresel ölçeklerde sınıf dengeleri üzerinde etki doğurma kapasitesi bulunmaktadır.

Devlet iktidarını sınıf eksenli güçler arasındaki ilişkinin yoğunlaşması olarak ortaya koyduğumuzda onun çeşitli iktidar stratejilerinin kesişim noktası haline geldiğini de görebiliriz. Bu suretle, -araçsalci yaklaşımların aksine- sınıf çelişkileri devlete dışsal bir şey olmaktan çıkarlar. Yine aynı şekilde, Weberci devlet-özne yaklaşımlarının ima ettiğinin tersine, devlet içerisinde kesişen ve ifadelerini bulan çelişkiler sınıf mücadelesine dâhil hale gelirler. Yine bu kapsamda hakim ya da tahakküm altındaki sınıflar içerisindeki gerilimler olarak tanımlayabileceğimiz tali çelişkiler, asli çelişkinin inkarını değil varlık koşulunu oluşturacak etkiler üretirler. Bu böyledir zira üretim ilişkileri yalnızca toplumsal bütünü temel çelişkilerini oluşturmakla kalmaz ama ayrıca -en son tahlilde- üstyapının genel biçimini de verirler. Bir başka deyişle, tali çelişkiler ve temel çelişki, verili üretim ilişkileri kompozisyonu tarafından biçimlendirilir. Althusser'i takip ederek diyebiliriz ki Marksist devlet kuramı Marksizm'in ayrıt edici özelliğini takip eder: Kapitalist sömürüyü yeniden üreten iktisadi, ideolojik ve politik iktidar ilişkileri arasındaki bağlantının özgül sonuçlarını araştırmak.

Çağdaş kapitalist devletin biçimi ve işlevleri üzerine birkaç saptama

Kapitalist devletlerin ortak yanları

Burjuvazinin en uygun kabuğu diyebileceğimiz bir devlet biçimi yoktur. Her kapitalist devlet kendi zaman ve mekân bağımlı dinamikleri içerisinde sınıf iktidarını gerçekleştiren bir form edinmiştir. Ancak tarihsel somut yapılanması içerisinde **her kapitalist devletin ortak yanları** bulunmaktadır.

Bu devletler:

- a-Tüzel kişilikler olmak;
- b-Hukuk önünde eşitlik prensibini gerçekleştirmek maksadına yönelik örgütlenmeler oluşturmak;
- c-Hukukun üstünlüğü ilkesinin dönemsel olarak değişen gerekliliklerini yerine getirmek (Örneğin 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ortalarına kadar bu ilke, yönetenlerin de yönetilenlerle aynı hukuk kurallarına aynı şekilde tabi olması anlamına gelmekteyken, Yirminci Yüzyılın ortalarından itibaren, -Amerikan hegemonyası döneminde sermayenin uluslararasılaşmasıyla uyumlu olarak- küresel düzlemde geçerli kabul edilen üstün hukuk ilkelerine uymak anlamını edinmiş, "milli irade" ile uyumadığı durumlarda bile, insan hakları ve mülkiyetin kutsiyeti üzerine birçok değeri küresel yükümlülük haline getiren süreçleri başlatmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra söz konusu süreçleri oluşturan dinamiklerin zorlayıcılığı gözle görülür biçimde artmıştır);
- ç-Sözleşme ideolojisine bağlı kalmak;
- d-Tabi sınıfların kolektif haklara dayalı hak talep etme lisanını bireysel haklar lisanına tercüme etmek;
- e-Sermaye birikimini sağlayacak ve arttıracak düzenlemeler yapmak;
- f-Emekçi sınıfları kapitalist çalışma ilişkisinin dinamiklerine göre biçimlendirmek;
- g-İlkel birikim süreçlerini özel mülkiyetin güncel biçimlerine (örneğin anonim şirket mamelekine) tahvil edecek donanımı gerçekleştirmek ve süreci organize etmek;
- h-Metalaşma süreçlerini yönetmek, gibi ortak işlevlerini gerçekleştirmek;

zorunluluğu altındadırlar.

Devlet sayılan bu işlevlerini gerçekleştirirken engellerle karşılaştığı noktada –geçici- uzlaşmalar gerçekleştirecektir. Bunlar arasında en bilineni, **Altın Çağ** olarak adlandırılan 1945-1970 arası dönemde ortaya çıkan uzlaşma neticesinde (Hobsbawm, 1996), emek cephesinin bazı kolektif haklarının anayasallaşması –anayasalar düzeyinde tanınması- durumudur (Hardt ve Negri, 2003). *Söz konusu uzlaşmanın koşulları değiştiğinde, sömürü arttırıcı yöntemler içeren sermaye cephesi talepleri,*

günümüzde olduğu gibi, anayasal uzlaşığı ortadan kaldıracaktır. Anılan dönemin araştırılması sürecinde, Altın Çağ olarak adlandırılan dönemin düzenleme kipliğinin yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin mevcudiyeti nedeniyle liberal devletin işlevlerine getirilen sınırlamaları da göz önünde bulundurmamak gerekir.

Uzlaşının koşullarının ve Sovyet mevcudiyetinin ortadan kalkması sonucu, küresel ölçekte liberal devlet biçimini oluşturan tekil unsurların dünyanın çeşitli bölgelerindeki politika üreticiler tarafından “keşfedilmeye” başlandığını gözlemlemek mümkündür.

Düz (ilk gözlemlerle yetinen) bir okuma, toplam etkileri liberal devlet biçiminin kendisini dayatması ile neticelenen sınırsız tekil kararı, tutarlı ve özgün bir öznenin (bir organizma gibi tahayyül edilen devletin ya da genel olarak sermayenin) faaliyeti olarak ele alabilir. Oysaki hatırlayalım, ne genel olarak sermaye ne de devlet bir organizmanın olduğu gibi özne olamaz. Devlet iktidarı devletin bütünü tarafından kullanılmaz: Bir devlet özne yoktur. Devleti oluşturan aygıtlar düzeneğinin her bir müstakil bölümü de özne değildir. Bunlar, temsillerin gerçekleştiği sosyal yapılarıdır. Aynı şekilde kendi ortak çıkarlarını oluşturan talepler listesini önceden bilip cebinde taşıyan ve fraksiyonlardan azade bir “sermaye adamı” da yoktur. *Fail, liberal devlet biçimi altında eskiden olduğundan farklı bir koordinasyon içerisine giren ve Batı ittifakını oluşturan unsurların içerisinde ağırlıklı olarak temsil edilen menfaatin sahipleri olacaktır.* Bunların hepsinin sürekli bir beraberlik oluşturmak suretiyle, belirli talepleri üretmeleri beklenemese de; bunların bir kısmının belirli durumlarda bir araya gelerek, etkin talepler üremeleri kaçınılmazdır.

...

Günümüzde liberal devlet formunu belirleyen dinamik: Metalaşma

Metalaştırma daha önceden piyasada alım satıma konu olmayan şeylerin (günümüzde ormanlar dereler gibi toplumun bütününe ait olan varlıklar (kolektif varlıklar); devlet mülkiyetindeki ya da kontrolündeki zenginlikler; stratejik hammaddelerin üretim sürecini oluşturan toprak, kuyu, maden, demir yolu, boru hattı, elektrik şebekesi, rafineriler, maden işleme tesisleri, çoğu kez satılmayacak şekilde tesis edilen işletme idareleri) alım satıma “uygun hale” getirilmesidir. “Uygun hale getirme” süreci oldukça karmaşık ve gerilimlidir.

Metalaştırma her şeyden önce öznesiz –ve çoğunlukla hukuki biçimler alan- bir düzenleme sürecidir. Bu süreç

sadece ilgili toplumun kolektif varlıklarının piyasalaşmasını (özel mülkiyete tahvil edilmesini) sağlamakla kalmaz, kendisini yürüten aygıtların (farklı devletlere ait çeşitli aygıtların) yapısında bir dönüşümü de gerektirir.

Devlet düzenlediği kadar düzenlenen bir ilişkiler alanıdır. Bu bağlamda metalaştırma sürecinde hegemon devlette siyasi temsilini bulan menfaatle uyumlu -yerel ya da uluslararası- sınıf çıkarlarını ifade eden talepler, “(az)gelişmekte olan” devletlerin hukuk düzenleri ve buna bağlı olarak bütün iktidar yapılarının dönüşümü hedefleyeceklerdir.

Aynı sürecin uzantısı olarak merkez kapitalist ülkelerin hedefleriyle uyumlu programlar üreten “yerel” gruplar da ülke içi güç rekabeti sürecinde kendi yerel rakipleri karşısında merkez ülkelerin desteğine mazhar olacaklardır.

Liste

Aralarında

- finansal liberalizasyon (kar transferi) ülküsünün gerçekleştirilmesi;
- ormanların, tatlı su kaynaklarının, balıkçılık yataklarının, kamuya ait gayri-menkullerin ve benzeri kolektif mülkiyet unsurlarının (kamusal varlıkların) özel mülkiyete tahvili

(bu olmaz ise özel girişimler tarafından değerlendirilmesi) için gerekli düzenlemelerin yapılması (özelleştirme, maden ve petrol, tarım, balıkçılık gibi alanları kapsayan yasal, kurumsal ve örgütsel (=aygıtsal) değişiklikler)⁴⁰

- kamu iktisadi teşebbüsleri ve benzeri üretici güçler üzerinde bulunan kolektif tasarruf haklarının özel mülkiyete tahvili (bu olmaz ise özel girişimler tarafından değerlendirilmesi) için gerekli düzenlemelerin yapılması (özelleştirme, özerkleştirme, kaynak aktarımı gibi alanları kapsayan yasal, kurumsal ve örgütsel (=aygıtsal) değişiklikler)
- küresel fikri mülkiyet (*intellectual property*) hukukunun (TRIPS gibi uluslararası anlaşmaların belirlediği ilkeler) doğrultusunda içselleştirilmesi;
- barajlar ve petrol yataklarının işletilmesi ve enerji ürünlerinin nakledilmesi süreçlerinin serbest piyasa sistemi ile uyumlu hale getirilmesini sağlayacak değişikliklerin yapılması;
- yerel ve ulusal tahkim mevzuatının akdedilmesi;
- GATT, AB ya da diğer bölgesel oluşumlar dolayısıyla mal ve hizmetlerin küresel dolaşımını kolaylaştıracak –ancak emek gücü potansiyeline sahip insanları/işçileri yerine çivileyecek- iktisat ve gümrük politikaları üretilmesi;
- para sermayenin dolaşımının kolaylaştırılması;
- şeffaf ve Batılı “sivil toplum kuruluşları” tarafından önerilen (ICC 500 gibi) özel hukuk metinlerini etkin olarak yerel sistemlere uygulayabilecek mahkeme sistemi geliştirilmesi;
- Batılı sistemlere uygun iş hukuku, medeni hukuk, ticaret hukuku, borçlar hukuku gibi temel hukuk alanlarını ve bunları bütünsel ve uyumlu olarak işletebilecek (tabii ki insan haklarına, azınlık haklarına, kimliklere, yönetişimin (*governance*) evrensel ilkelerine vs. saygılı) “hür demokratik parlamenter” sistemleri hayata geçirecek anayasal kural koyma hareketlerini;⁴¹
- eğitim, sağlık, ulaşım alanlarında hizmet üretimini piyasa eksenine çekmeyi mümkün kılacak çalışmaları;
- kamuda iş akdi benzeri hukuk teknolojilerine dayalı istihdam ilişkilerinin hâkim hale gelmesini,^{42,43}

⁴⁰ Mısırın liberal devlet formunun gerektirdiği dönüşümlerle karşılaşması Nasır'ın ölümü ardından iktidara gelen Sedat'ın infitah (dışa açılma –Mısır'da neoliberalizmin doğuşu) politikalarıyla başlar. Mübarek'in 30 yıllık iktidarı bu iktisat politikasının doğrudan devamı olup, bugün için de kesintiye uğramamıştır. Bu süreç içerisinde 1990 tarihinde IMF ile geliştirilen ortaklık sonucu gündeme gelen yapısal uyum (*structural adjustment*) düzenlemelerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu bağlamda kırsal bölgelerdeki sosyal yapıda ortaya çıkan değişimden bahsedebiliriz. “1992’de Mısır Halk Meclisi çıkartmış olduğu 96 nolu yasa kapsamında tarımsal alanların kiralanmasını serbestleştirdi ve beş yıllık bir geçiş döneminin ardından kiralıcıların toprak sahibi tarafından araziden çıkartılabilmesine olanak sağladı. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların ve USAID gibi ABD hükümet kurumlarının cesaretlendirmesiyle birlikte kiralama ücretleri üç kat arttı ve Mısır tarım politikası günümüzdeki Afrika tarımına tipik bir örnek olacak şekilde ihracata yönelik üretime kaydı. Yüz binlerce Mısır’lı köylü topraklarını kullanarak hayatta kalma durumunu kaybetti. Çoğu Orta Doğu’daki başka bir yere göç etmeyi denedi veya Kahire gibi şehir merkezlerindeki gayri resmi sektörlere akış yaşadı” Hanieh, 2012:18).

⁴¹ Örnek olarak bir dönem Mübarek’i destekleyen iç ve dış çevrelerin, adı geçen ülke dışına kaçmasının ardından yeni siyasal durumu tarif etmek için geliştirdikleri dilden bahsedebiliriz. Yeni dil, “parlamenter rejime yeniden geçiş” ve “demokrasi gereksinimi” gibi kavramlardan oluşmaktaydı. “Barışçı protestolar ve direniş ruhu” ABD tarafından desteklendi. Sağlıklı bir demokratik rejime geçiş için Mısır’ın yanında olunacağı vaadi muhtelif beyanatın konusunu oluşturdu (Hanieh, 2012:14).

⁴² “Nasır döneminde tüm üniversite ve lise mezunlarının kamu iktisadi teşekküllerinde (KİT) ve hükümet bürolarında bir işe girmesi devlet garantisi altındaydı. Her ne kadar 1978’de Enver Sedat bu uygulamaya son verse de 1990’ların başına kadar resmi kayıtlara göre çalışanların çoğu devlet tarafından istihdam edilmeye devam etti (tüm ücretli çalışanların %59’u). Fakat yapısal uyumun ardından 2005 yılında toplam 314 KİT’ten 209’unun (tamamen veya kısmen özelleştirilmesinin ardından kamuya ait şirketlerde çalışan sayısı çok büyük

- devletin toprak üzerindeki örgütlenmesinin egemenlik hakkıyla birlikte dönüştürülmesini,
- kamu idaresinin yönetim ve uluslararası normların içselleştirilmesi gibi idari, teknik ve ideolojik yapıların etkisi altında biçimlendirilmesini,
- oligarşik bir mülkiyet yapısına sahip olan, ancak yukarıdaki kalemlere konu olan evrensel yönetim ve düzenleme ilkelerine can-ı gönülden sahip çıkan (evrensel kapitalist çıkarlara karşı çıkarları olan yerel kapitalist grupların müdahalesinden) bağımsız bir basın-yayın (medya) düzeneğinin gelişmesi için sarf edilecek gayretleri;
- toprak mülkiyetinin tapu-kadastro çalışmaları, imar planları, tarım yasaları ve yetkisi artırılmış belediye yasaları dolayısıyla uluslararası ticarete konu olmasını sağlayacak idari-parlamentar etkinlikleri;
- ilgili toplumların kolektif varlıklarını küresel piyasalara açma vaadi içeren ayrılıkçı etkinliklerin desteklenmesi yönündeki politikaları;
- yurttaşlık sistemlerinin ve göç hukukunun küresel ihtiyaçlara göre düzenlenmesi çabalarını;

sayabileceğimiz belli başlı düzenleme kalemleri tarafından oluşturulan ve

- localar;
- lobiler;
- işadamları dernekleri,
- işveren örgütleri (Örneğin *The European Round Table of Industrialists*);
- küresel kapitalizmin düzenleyici kuruluşları (banka birlikleri; Amerikan ve Avrupa ve Japonya merkez bankaları arasındaki kurumsallaşmış iletişim; WB; IMF; WTO; gayri resmi toplantılar (Davos vs.);
- sektörel kuruluşları;
- BM'ye bağlı düzenleyici sivil toplum örgütleri (*International Chamber of Commerce*);
- yönetim ilkesi gereğince siyasi iktidarla sermaye işbirliğini sağlayacak şekilde düzenlenen ve kararları doğrudan siyasi iktidar kararlarına dönüşen bir dolu gayri-resmi ya da yarı resmi danışma organını (toplantısını);
- Avrupa Birliği gibi oluşumlar dolayısıyla yapılan bakanlar ya da devlet başkanları arası toplantıları;
- küresel konferanslar ve benzeri

örgütsel dolayımınla binlerce farklı yoldan devlet içerisinde temsil edilerek ortak sınıfsal etkilere tahvil edilen –küresel sermaye- taleplerinin karşılanması ilgili devletlerin politikalarını ve yukarıda sayılan taleplere binaen yapılan yasal değişikliklerin sonucu olarak dönüşen biçimlerini kapitalist merkezle uyumlu hale getirecektir. **Listede verilen kalemlerin tatbiki neticesinde ortaya çıkan forma –yeni- liberal devlet formu denebilir.**

Kamusal kaynakların onları değerlendiren toplumsallıktan soyutlanıp, karşıt menfaat sahibi olan kullanıcılar arasında bireysel işlemlere konu olması durumu yeni aile, devlet, hukuk, mekân ve zaman kavramlarını ve yeni bir iktidar örgütlenmesini gerektirir. Koşullardaki dönüşümle karşılıklı

---

oranda azaldı. Kamuya ait bu şirketlerde çalışanların sayısı 1994-2001 arasında yarı yarıya azaldı. Hatta şeklen devlete ait olarak varlığını sürdüren şirketler de özel sektörle rekabet etmeye zorlanan özerk yapılara dönüştürüldü. IMF tarafından 2006 yılında 'beklentilerin ötesinde' başarılı bulunarak kutlanan bu özelleştirme dalgası çalışma koşullarında büyük çaplı bir kötüleşmeyi ve Mısır nüfusunun geniş katmanlarında daha büyük bir yoksullaşmayı beraberinde getirdi" (Hanieh, 2012:18-19).

⁴³ "Haziran 2009'da Mısır Ekonomi Araştırmaları Merkezi tarafından yapılan bir araştırma asgari ücretin gayri safi milli hasıla içerisindeki oranının 1984 yılında yaklaşık %60 düzeyindeyken bu oranın 1991/1992'de %19,4 ve 2007'de ise %13'e düştüğünü ortaya koymaktadır. Bu asgari ücret hesaplaması kuşkusuz resmi rakamları ifade etmektedir ve toplumun çoğunluğu için reel ücretler belirgin bir şekilde abartılarak belirtilmektedir. Yine de bu rakam Türkiye'deki yüzde 8, Fransa'daki yüzde 51 ve İspanya'daki yüzde 26 oranlarıyla kıyaslandığında dünyadaki en düşük rakamdır" (Hanieh, 2012:19).

ilişki içerisinde, kapitalist üretim ilişkileri derinlere sirayet etmeye başladığında, hukuk kurumu ve bağlı hukuk ve siyaset felsefeleri de dönüşür. Belirtmeliyiz ki iktidarın örgütlenmesi meselesi salt hukuki ya da siyasi bir mesele değildir: İlgili toplumun bireylerinin biraradalığını imkân dâhiline sokan bütün bir ideolojik yapılanmanın dönüşümünü gerektirir.

Bir başka deyişle iktidarın meşruiyetini sağlayan ideolojinin ve bu ideolojiyi üreten bütün bir toplumsal örgütlenme düzeneğinin (camilerin, derneklerin, devletin ideolojik aygıtlarında yapılan üretimin) yeniden şekillenmesi sonucu doğuracak bir dönüşümden bahsetmekteyiz. Ancak bu dönüşüm her durumda acılı ve istikrarsızlıklarla yüklü bir seyir izleyecektir. Dahası var: Azgelişmişlerin artan ölçütlerde kapitalist üretim ilişkilerinin kapsamına girmesi (bu küresel ilişkiler tarafından içerilmesi) süreci Batılı toplumların Ondokuzuncu Yüzyılda yaşadıklarının basit bir tekrarını oluşturmayacak, pek çok durumda azgelişmişliğin ve kapitalist merkezlere bağımlılığın yeniden üretimi ile sonuçlanacaktır.

Yüksek düzey soyutlamalar içeren önermelerimizle, gelişmiş kapitalist ülke iktidarlarınca üretilen taleplere muhatap ülkelerin, en başta da stratejik hammadde satıcısı ülkelerin, kapitalist üretim ilişkilerinden ve buna karşılık gelen düzenlemelerden hiç nasiplenmediğini, ulusal düzenlemelerinin bütünü ile pre-kapitalist özellikler sergilediğini ima etmiyoruz. Ne işgal öncesi Irak ne de günümüzün İran'ı, vatandaşlık eksenli sosyal politikalara, medeni kanuna, ticaret ve borçlar kanunlarına, petrol yasalarına ve bir ölçüde nesnel kararlar üreten modern-benzeri mahkemelere yeni kavuşacak değillerdir. Diğer yandan Körfez İşbirliği Konseyini oluşturan hammadde zengini ülkelerde üretimin daha en başından küresel sermayenin talepleri doğrultusunda şekillendirilmesinden ötürü hammadde üretiminin geriye doğru metalaşması süreçleri yeni değildir. Bunlar, uluslararası işbölümüne kendi özgül koşulları içerisinde katılan, mevcut pre-kapitalist üretim ilişkilerini -kapitalist dünya sistemi ekseninde yeniden ürettikleri ölçüde- dönüştürmüş, (az)gelişmekte olan kapitalist toplumsal formasyonlardır. Burada ima ettiğimiz şey, kapitalist üretim ilişkilerinin derinleşmesiyle, pre-kapitalist unsurlarla kapitalist unsurların eklemlenme tarzının günün koşullarına uygun şekilde yeniden biçimleneceğidir.

Anılan dönüşüm, verili iktidar ilişkilerini, mevcut yönetici sınıfların çıkarlarını da zedeleyebilecek şekilde, yerle yeksan edecektir. Değişiklikler ilgili toplumsal formasyonlar içerisinde varit hak tanımını değiştirecektir.

Bu bağlamda, hak kavramı tanımındaki dönüşümün, bir başka deyişle hukuken korunan çıkarlar listesinde meydana gelen köklü dönüşümün,

- hak sahibinin (hakkın taşıyıcısının) özelliklerini;
- hakkın ileri sürülebilmesinin koşullarını (kullanıcısının özelliklerini);
- bir çıkarın toplumsal bağlamı içerisinde kopartılarak yalıtılabilmesi için gerekli düzenlemelerin gerçekleştirilmesini (örneğin devlet mülkiyetindeki topraklar üzerinde bulunan hammadde işletmelerinin özelleştirilmesi için gerekli kadastro ve sair işlemleri);
- karşıt menfaat sahipleri arasındaki uzlaşmazlığın çözümü için gerekli kuralların küresel düzlemde geçerli kurallarla uyumlaştırılmasını;
- kuralların akdedilmesini imkân dâhiline sokan iktisadi ve ideolojik yapıların kimlik, din ve etnisite gerilimleri üzerinden küresel piyasalar menfaatine yeniden biçimlendirilmesini;
- tahayyül edilen bir topluluk olarak temsil edilenin (ulusun) evrensel normların içselleştirildiği bir alan olarak yeniden biçimlendirilmesini;
- temsil edenin içerisinde değil dışarının temsilcisi olarak biçimlendirilmesini;
- temsilcilerin meşruiyetini sağlayan söylemin dönüşümünü, belirleyeceğinden bahsedilmektedir.

Sayılan unsurları, ilgili toplumsal formasyonun insanların kolektif toplumsal varlıklarının bireysel zenginliklere dönüştürülüp, uluslararası alım ve satıma açılması durumundan ayrı olarak ele

almak mümkün değildir. Bu unsurlar, yeni devlet biçimi altındaki (az)gelişmekte olan toplumlari, bu toplumların Sovyet öncesi dönemdeki biçiminden kesin çizgilerle ayırmaktadır.

Diğer Devlet Kuramları

Giriş: Kavram, Kuram, Söylem, İdeoloji...

Buraya kadar yapılan açıklamadan biliyoruz ki,

- Devlet kelimesi sosyal bilimler alanında en sık telaffuz edilen **kavramlardan** birisi. Devlet **kavramına** referansla yapılan açıklamalar neredeyse sınırsız.
- Devlet kelimesinin kullanımında gözlemlenen enflasyon karşısında devleti açıklayan (onu masaya yatıran) **kuramsal** çalışmaların sayısındaki azlık, yetersizlik, bir tezat hissi vermektedir.
- Devlet **kuramının** tetkik edildiği az sayıdaki eserde ise başka bir sıkıntı göze çarpmaktadır: (**Kavramın** ve bu **kavrama bağlı diğer kavramların** içerisinde yer aldığı) **Kuramın** toplumu algılayışımız üzerindeki kesif etkisine ilgisizlik.

Oysa ki devleti nasıl kavramsallaştırdığınız, bu kavramı ve komşu kavramlarını hangi kuram içerisinde nasıl ele aldığınız sorularının yanıtı çok önemlidir. Devlet kavramının içeriği “Hukukun ne olduğu”, “Hangi durumda, hangi zamanda, hangi ülkede, neyin bir sorun teşkil ettiği”, “Hangi parametrelerin politika üretimine etkin olması gerektiği”, “Reformcu ya da devrimci öznenin ve dolayısıyla tarihin ne olduğu” kabilinden hayati önemi haiz soruların yanıtlarını radikal bir şekilde belirler.

Bununla da sınırlı kalmaz, çalışma hayatınızda karşınıza çıkacak sorunları çözme becerinizin temelini oluşturur. Bir başka deyişle üretim ve dolaşım alanında birer taşıyıcı olarak rol alma kapasitenizi belirler.

Okumakta olduğunuz çalışmanın geri kalanında “devletin ne olduğu” sorusuna yanıt veren **diğer kuramları** irdeleyeceğiz.

Bu **kuramlardan** bazıları münhasıran “devletin ne olduğu” sorusuna cevap teşkil ederken bazıları bu soruya doğrudan cevap vermez. Doğrudan cevap vermeyenler bu soru karşısında verebilecekleri cevaplar düşünülerek kaleme alınmışlardır.

Kuramlar söylemlerin içerisinde ve söylemlerin sağladığı geniş bir kavramlar avadanlığına dayanarak var olur, anlam üretirler. Örnek vermek gerekir ise (hem bir kavram hem de bir kuram olarak) plüralizmin bilgisi, liberal söylemi oluşturan değer ve anlam yüklü çeşitli **kavramların**, bu kavramlar arasında oluşan **bağların** ve bu bağlar üzerinden tebarüz eden **tutarlı kavram setlerinin (yani kuramların)** bilgisinden bağımsız değildir.

Nedir bu **kavramlar**? “Birey”, “metodolojik bireysellik”, “rasyonalite”, “insan doğası”, “kar güdüsü”, “devlet”, “sivil toplum”, “ilerleme”, “aydınlanma”, “özgürlük”, “yönetişim”, “ağ toplumu”, “endüstri sonrası toplum”, “küreselleşen dünyamız” vb. hem plüralizmi hem de

liberal söylemi idrak etmek için aynı anda bilgisine ihtiyaç duyacağımız teorik üretim araçları(kavramlar)dır.

Bir üst bölümde Marksist söylemi ele aldık. Bu kuramı oluşturan kavramlara yabancıydınız.

- Şu anda bunlardan kaç tanesini hatırlıyorsunuz?
- Bir üst paragrafta verilen kavramlara hemen aşinalık sağladınız mı?
- Hemen aşinalık sağladıysanız bunun sebebi ne olabilir?

Kavramlar arasında oluşturulan **bağlar** dedik. **Bağlar** derken kastımız nedir? Bir söylemi oluşturan ortak kavramların eklenme (bitiştirilme) şekli, farklı kuramların üretilmesine yol açabilir. Aynı avadanlığı (teçhizatı) kullanan **farklı açıklama kiplikleri (tarzları)** farklı kuramların ortaya çıkmasına yol açacaktır.

Her durumda belirli toplumsal pozisyonları dolduran bir varlık olarak birey, **çevresiyle (üretim ilişkileriyle) ilişki** içerisinde biçimlenir. **Üretim ilişkileriyle girilen ilişki** (kendini, kendi pozisyonunu anlamlandırma, bu pozisyonunun sınırlılıkları ve imkânlarını değerlendirme kapasitesi) dil başta olmak üzere, toplumsal iletişimi imkân dâhiline sokan **sinyal, simge ve söylemler** üzerinden gerçekleştirilir.

Birey **kendisinden önce var olan** bu sinyal, simge ve söylemler dünyasının **içine** doğar. Daha **en başından sosyal** olan bu alanın imkânları ve sınırlılıklarıyla eylemeye başlar. Kendini, kendi sınıflı toplumsal çevresini ve sınıf pozisyonunu sembolik alan üzerinden anlamlandırır ve açıklar. Ancak **iletişimin sembolik alan üzerinden gerçekleşmesi**, post-yapısalcıların savladığı gibi **anlam üretiminin hiçbir sınırlamaya tabi olmadığı ya da keyfi olduğu anlamına gelmez**. Sembolik alanın ürettiği etkinin sınırı (ne olamayacağı) **söylem-dışı** alanda aranmalıdır.

Üretim ilişkileriyle girdiğimiz ilişkiye **ideoloji** denir.

İdeolojinin **anlatı** kısmını (kendi kendimize anlattığımız hikâyenin kelimelerle örülen kısmını) **söylemler** oluşturur. **Dışımızdaki** gerçekliği (*real in concrete*), zihnimize temellük etmek, onu zihnimizdeki gerçeklik (*concrete in thought*) haline getirebilmek için bir **anlatıya**, örgün ve tutarlı bir **anlatıya (söyleme)** ihtiyaç duyarız. Dış nesnelere zihnimize kendiliğinden ve doğrudan temsil edilemezler, onları **söylem** (ve ideolojiyi oluşturan diğer işaret ve simgeler) dolayısıyla temellük ederiz.

Söylemler birbirleri ile ilişki içerisinde bulunan öngörüler ve öngörülerle örülüdür. Bir söylemin her bir unsuru bir diğeri ile rabitalidir. Yine de söylemleri **iki kategori** altında irdeleyebiliriz: **Kapalı söylemler**: Bunlar kendilerini, olgulara içkin, “şeylerin doğasından türeyen zorunlu ilişkiler” olarak dayatan **söylem-dışı** alanı hesaba katamayan söylemlerdir. Verili halleriyle somut gerçekle (*real in concrete*) karşılaştıkları (somut gerçeğin kendisini dayattığı) her yerde bir boşluk (*absence*) verirler.⁴⁴

Açık söylemler: Eleştirel söylemler açık olma iddiasında bulunurlar: Somuttaki gerçeği temellük etmek için, **söylem-dışı** alanın etkisini her daim hesaplayıp kendilerinde temsil etmeye yarayacak açıklıklar üretme iddiası içerirler.

⁴⁴ Louis Althusser (1987). *Politika ve Tarih* (çev. Alaeddin Şenel ve Ömür Sezgin), Ankara: V Yayınları, s. 18-21.

Diğer yandan, kapalı olsunlar olmasınlar, söylemlerin unsurları arasında bir **tutarlılık ilişkisi** bulunmak gerekir.

Söylemin etkisi açısından **tutarlılık ölçütü**, eleştirel konumlar edinen (**açık**) söylemler için hâkim söylemlere göre daha belirleyicidir. Bu ölçüte uyulmaması durumunda eleştirel söylemler, hâkim söylemlere göre daha çabuk yaralanırlar.

Çoğulcu (Plüralist) Yaklaşımlar

I. Giriş (Sorular)

Plüralizm ve plüralist düşüncede devletin rolü nedir?

Ön cevaplar:

- İlk cevaplarımız soruya yeter bir yanıt içermeyecek, ancak -umuyoruz ki- yanıt verirken ihtiyaç duyacağımız birikimi sağlayacak.
- Plüralizm ana akım siyaset bilimi çalışmalarındaki en etkin söylemlerden birisidir. Artık biliyoruz ki ana akım siyaset bilimi çalışmalarında birden ziyade söylem bulunmaktadır.
- Plüralizm, **devleti** (dolayısıyla kamu iktidarını kullanma tekeli elinde bulunduran hiyerarşik güç ilişkileri alanını) **sivil toplumun** (sivil toplum denilen yatay (eşitlikçi) olduğu var sayılan ilişkiler alanınının) karşısına koyan bir terminolojiye sahiptir.
- Plüralist söylem de -pek çok ana akım kuramda olduğu gibi- “birey”, “metodolojik bireysencilik”, “rasyonalite”, “insan doğası”, “kar güdüsü”, “devlet”, “sivil toplum”, “ilerleme”, “aydınlanma”, “özgürlük”, “insan hakları”, “insani müdahale”, “önleyici savunma”, “demokrasi”, “barış”, “katılım”, “yönetişim”, “ağ toplumu”, “endüstri sonrası toplum”, “küreselleşen dünyamız” vb. kavramları, bildiğiniz gibi ama kendisine has bir tarzda eklemleyerek (bitiştirerek) kullanır.
- Bu ortak terminolojiyle çoğulculuk/plüralizm, ana akım siyaset biliminin temel önvarsayım ve kavramlarının bir çoğunu sahiplenir. Söz konusu temel kavram ve önvarsayımlar ileride inceleyeceğimiz diğer devlet kuramlarının da anlaşılmasına yarayacaktır. Ayrıca bunlar birbirinden farklı kuramların ortak yönlerini anlamamıza da yardımcı olacaktır.
- Plüralizmin etki alanı çok geniştir. Plüralist çalışmalar aralarında devlet kuramı, bürokrasi çalışmaları, demokrasi, insan hakları, kamu yönetimi, siyaset bilimi, siyaset felsefesi, sosyoloji, költürcülük, söylem kuramı gibi müstakil ya da iç içe geçmiş çalışma alanlarının bulunduğu geniş bir alanda etki doğururlar.

“Derin” cevaplar:

- Çalışma ve tatbikat alanındaki genişliğe rağmen neyin çoğulculuk olarak tespit edildiği (plüralizmin ne olduğu) hususu **net değildir**. Her bir çalışma alanı ve bunu belirleyen söylem kavrama farklı anlamlar izafe etmekte olup, terimin içeriğinin belirsizleşmesine katkı koymaktadırlar. Diğer yandan bu durumun **şaşırtıcı olduğunu söylemek mümkün** değildir. Plüralizm terimi için geçerli olan **belirsizlik**, popüler ya da bilimsel kullanımları içerisinde insan hakları, demokrasi, ilerleme, barış gibi **bir seri kavramın da ortak özelliğidir**.

- Plüralist çalışmalar hakkında yapılabilecek bir diğer saptama da kavramın **devlet kuramını doğrudan ele almayıdır**. Devlet kuramı plüralist söylemin nesnesi olduğunda, bu durum, “devletin” plüralist kuramın odağı olmasından değil, kuramın sağladığı ya da liberal söylemden (görgülcülük, pragmatizm, bireycilik, faydacılık gibi bazen birlikte bazen ayrı ayrı işleyerek liberal görüşe temel kazandıran bilgi-bilimsel unsurlardan) ödünç aldığı teorik üretim araçlarının –diğerleri yanı sıra- devlet hususunda da kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle plüralistlerin devletle ilişkileri **başka bir derdi ele alırken yaptıkları atıftan kaynaklanır**. Onlar devlette “geçerken bir uğrarlar” ya da “bir arkadaşına bakıp çıkacaklardır”!
- Anılan sebepten ötürü plüralist devlet kuramı aslında plüralizmin teorik tutumundan (husumet ve ittifaklarından) türetilen/çıkarılan bir kuramdır.
- Ödünç alınan kavramların **devlet** hususunda kullanılması sonucu ortaya çıkan plüralist devlet yaklaşımını **plüralizme özgü kılan** hususlar bulunmaktadır.

Bu hususlardan **ilki** plüralizmin **metodolojik bireyciliğe** dayalı **yönteminin** ürünüdür. Plüralist akım öncelikle yöntemsel/metodolojik bireycilik yaklaşımı içermektedir. **Metodolojik bireyselcilik** göre toplum kendisini oluşturan (ve artık bir şekilde tekamül etmiş bulunan Robinson Cruse vari) bireylerin **basit toplamına** eşittir. Söz konusu birey dilin, göreneklerin, ailenin ve diğer sosyal ilişkilerin içerisine doğmaz. Gökten zembille inmiştir. Dili kendisi keşfetmemiştir belki ama dili ona aittir. Dini, etnik aidiyeti, sosyal statüsü ve sınıfı kendi edimlerinin türevidir. Yoksulsa yoksulluğunun baş müsebbibi kendisidir.

Bu bireyler toplamı (toplum) için görülmeyen, gözlemlenemeyecek olan hiçbir şey mevcut değildir (**görgülcülük**); mevcut olsalar bile somut fayda üretmemeleri nedeniyle bunlar bizi ilgilendirmez (**faydacılık/pragmatizm**⁴⁵).

Bu hususlardan **ikincisi** ise **tekçilik** (monizm) ve **mutlak doğru** fikirleriyle plüralizm arasındaki ilişkiden kaynaklanır. Çoğulculara göre mutlak doğru bulunmamaktadır. Her bireyin kendi seçimleri ve bu seçimlerin neticesinde **kendi kendine** bulduğu doğruları vardır.

“Herkes için geçerli bir doğru” düşüncesine “her bir özne için geçerli birden ziyade doğru” inancıyla karşı çıkmanın doğal bir sonucu, her şeyin bir tek zorunluluğun (ya da ilkenin) neticesi **olamayacağına** yapılan vurgu olacaktır.

⁴⁵ “[Felsefede](#) Faydacılık (Pragmatizm) Gerçeğe ve eyleme yönelik olan, pratik sonuçlara yönelik düşünmektir. [William James](#) (1842-1910) tarafından popüler hale getirilmiştir. Onun felsefe ekolünden olanı yapmak, başarmak anlamına da gelir. Hem *iyinin teorisi* hem de *doğrunun teorisi*dir. İyinin teorisi olarak faydacılık refahcıdır (*welfarist*). İyi en fazla faydayı sağlayandır ve burada fayda [zevk](#), tatmin veya bir nesnel değerler listesine göre tanımlanır. Bir doğru teorisi olarak ise faydacılık neticedir (*consequentialist*). Doğru hareket bir şeyin uygulanabildiği ölçüde gerçek olduğu savına dayandırılmıştır. Eğer bir bilgi günlük hayatta işe yarıyorsa o bilgi doğrudur. Yaramıyorsa yanlıştır. [Ampirizm](#) ile yakın alakası olan bu felsefi akımı teorik düşüncenin tam tersi olarak nitelenmek yanlış olmayacaktır.” (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Faydac%C4%B1l%C4%B1k> erişim tarihi 11.02.2014)

Bir başka deyişle “her şeyin bir tek zorunluluğun (ya da ilkenin) neticesi” olduğunu savlayan **monizme** ya da iki tür zorunluluğun diyalektik etkileşimini önvarsayan **düalizme** karşı çok eksenli bir hakikat savunusu öne çıkacaktır. Nihayetinde “just do it”!

- Öyleyse plüralist **devlet**, kaynakların piyasa dolayımıyla dağıtım ilkesi ekseninde işleyen, kendisini oluşturan fertlerin/bireylerin basit toplamına eşit (herkesin kendi bacağından asıldığı) bir toplumda **çok eksenli bir hakikat kurgusunu** harekete geçirecek (kimliklerin libidinal akışını sekteye uğratmayacak) bir **devlet tasavvuru** geliştirerek liberal söylemin alt versiyonlarından (kuramlarından) birisini vücuda getirir. Bu perspektiften bakıldığında devlet toplumsal dönüşümün **merkezinde değildir** ve merkezi bir konuma getirildikçe özgürlüklerin gerçekleşmesinin önünde bir engel oluşturacaktır. Devletsiz toplumsallığın imkanı ise söylenmez ama bilinir: Piyasa!

Peki piyasa nasıl bir ütopya sunar?

- **Küçük üreticiler toplumu!** Demirci nal, fırıncı kek yapıp satacaktır. Kendi dükkanlarının sahibi olan bu insanlar (küçük üreticiler) yalnızca kendi emeğini temellük eden, girişimci çalışkan insanlardır.

- Bu ütopya güzeldir ve

a-başkasının emeğinin temellük edilmesini içermez. Yani fabrikatör demirci değildir. Finans kapitalist ise hiç değildir.

b-birikim denilen dinamik süreci içermez. İşletmelerin iflas ederek, bir dönem kendi gemisini kullanan kimselerin sonraki dönem başkasının gemisinde tayfa haline gelmesi bu hikayede kurgulanmaz.

c-bir kimsenin emeğinden yapacağı tasarrufun miktarı belli olduğundan, paranın sınırsız birikimi düşüncesine yabancıdır.

d-bilginin ve teknolojinin mülk edinilebileceği bir dönemi içermez: Hiçbir demirci kendine has bir at nalının patenti hayali kurmaz. Tek başına çalışan bir doktor bulduğu ilacın içeriğini gizleyerek insanların hastalıklarından zengin olma hayali kurmaz. Denizin, nehrin, havanın, kozalağın, dağda dolaşan hayvanın mülkiyetini kendi uhdesine katma fikri hiçbir zanaatkar (küçük üretici) için anlamlı değildir.

II. Tarihsel gelişim, farklı çoğulcu/plüralist gelenekler

Amerikan hegemonyası döneminde (İkinci Dünya Savaşı sonrasında) metodolojik bireycilik, pragmatizm ve görgülcülük, kendilerini davranışçılık (*behaviourism*) şemsiyesi altında biçimselleştiren özgül bir çalışma programında ifade etmişlerdir.

Metodolojik bireycilik, pragmatizm ve görgülcülük gibi tutumların ne davranışsalcılığın ne de plüralizmin malı olmadıklarını biliyoruz.

Peki aynı kavramlarla oluşturulan akımların birinin diğerinden farkını nerede aramalıyız? **Bitiştirilme/eklemlenme tarzlarında!** Un süt yağ şeker ve yumurtayla kek de yapabilirsiniz kurabiye de, değişen bunların terkididir.

Aynı kavramları kullanan **çoğulcuların mutlak doğru** fikri karşısındaki **husumetlerine** rağmen **davranışsalcılık** mutlak gerçeğin ve sosyal olguların tahkikat yoluyla kesin olarak bilinebileceği düşüncesine dayanmaktadır.

Çoğulculuk **Avrupa'da tekçiliğe** ve **doğrunun garantörü** (çoğu kez işçi sınıfı taleplerinin bir kısmının kabul edilmesi neticesi doğuran uzlaşmalar ardından beliren) **müdahaleci devlet tasavvuruna** karşıtlık olarak biçimlenmiştir.

Çoğulculuğun **Amerika Birleşik Devletleri'ndeki** çıkışı ise **devlet iktidarını** (devlet iktidarında temsilini bulan popüler/halkçı taleplerle ortaya çıkacak yeniden bölüşümcü politikaları) **sınırlamak** gibi bir nedene dayanmaktadır.

Her iki durumda da **tin** başlığı altında tarih ve zamanı bütünleştirmeyi hedefleyen **bütünleştirici kuramlara karşı** bir pozisyon alış saptamak mümkündür. Bir **reaksiyon** olarak çoğulculuk **ampirik değil normatif bir kuramsal stratejidir.**

Normatif kuramsal stratejiden kasıt; çoğulculuğun faydaları ve önemi tartışılmadan kabul edilen (apriori) belirli iyileri (özgürlük, çeşitlilik, devlet iktidarına karşı güvensizlik vs.) gerçekleştirmek için nasıl davranmalı sorusuna yanıt aradığıdır. Buna göre çoğulculuk düşüncesi **olana değil olması gerekene** yönelik hareketli (ilerlemeci) bir tutumun tatbiki için işle koşulacaktır. Normatif boyutuyla çoğulculuğun düşmanları –farklı sıklet noktalarına rağmen- **Amerikan ve İngiliz çoğulculuklarında** benzerdir.

Her iki gelenekte de **tartışılmadan iyi kabul edilen nosyonlar listesiyle** karşılaşırız. “Çeşitlilik”, “özgürlük” ve “devlet iktidarının kullanımına karşı güvensizlik” kalemleri, bu listenin en üst sıralarında yer alırlar. Yeri gelmişken belirtelim: Pratikte son kalem, “devlet iktidarının kullanımına karşı güvensizlik” kalemi, yalnızca girişim hürriyeti, özel mülkiyet ve piyasanın belirleyiciliği gibi birbirleriyle bağlantılı (analitik olarak ayrıştırılması mümkünken, ontolojik olarak bütünleşik olan) belirli alanlara yönelik **kısıtlamalara karşı** itimatsızlığı içermektedir.

Adı zikredilen kalemler **kendiliğinden iyi olmakla kalmayıp aynı anda verilirler.** Verili olma durumu çoğu kez **insan fitratına** yapılan göndermeyle sabitlenir, **küçük üreticiler toplumu kurgusu** üzerinden meşrulaştırılır. Bunlar plüralist tutumların tümünde değilse de ezici çoğunluğunda, zaman, mekan ve yapı içerisinde bir kül olarak ele alınan, kabul edilen, üretici-satıcı “insan-özne” kavramının içeriğini oluştururlar. Söz konusu söyleme göre insan (homo sapiens-sapiens) otuzbeşbin yıldır ne ise odur. Sosyal yapılar onun özüne dokunamaz, **o yapıdan önce mevcuttur.** Özne yapı gerilimi üzerine bir önceki dönem konuşulanları hatırlayın.

Buraya kadar ortaya konulardan açıktır ki **çoğulculuk**

- hem **epistemolojik** açıdan (insan gruplarının kişileştirilmesi eğilimi, metodolojik bireycilik, özgürlük vurgusu, sivil toplum devlet ayrımı)
- hem de **vurgu noktaları** bakımından (belirli alanlarda devlet iktidarının tatbiki, sivil toplum devlet ayrımı içerisinde bireyin yeri) liberal kuramdan mülhemdir.

Ancak çoğulculuğun **1970 öncesi** versiyonlarında **birey** yerine **grup vurgusu** öne çıkmakta olup, birey bugün edinmiş olduğu kuramsal pozisyondan uzaktır (Smith, 2006:22-23). Hem İngiliz (Nichols, 1975; Laski, 1989, Cole, Figgis) hem de Amerikan (Arthur Bentley, David Truman, Dewey, Follet, Dahl, Lindblom) plüralistlerinin devlet anlayışında **monizme** dolayısıyla **bölünmez bir egemenlik kavrayışına** karşı tepkiler bulunmaktadır.

Plüralistlerin gözünde **devlet iktidarı sınırlanmalıdır**. Bu melun iktidar kipliği (tarzı) **grupların müdahalesi ve bu iktidarı (devlet iktidarını) paylaşmaları yoluyla** sınırlandırılabilir. Adı geçenler merkezileşmiş devletin **grupları kendi örgütlenmesinin merkezine yerleştiren** yeni bir kurumsal düzenle değiştirilmesini önermektedirler (Smith, 2006:24; Stears, 2002:147). Gruplardan kastın sivil toplum içerisindeki devletten bağımsız örgütlenmeler olduğunu, bazı yazarların sendikaları da bu grup düzenine dahil ettiklerini belirtelim.

Şu ana kadar anlatılanlardan çoğulculuğun

1-Amerikan ve İngiliz çoğulculuğu olarak lokasyon

2-1970 öncesi ve sonrası olarak da zaman

esasında ikiye ayrılabilceğini anlamış bulunuyoruz.

Plüralist düşünceyi biçimleyen sayısız etken olsa da bu düşüncenin sistemli biçimini edindiği ortamın **-Britanya için-** Birinci Dünya Savaşı sonrasına denk geldiğini savlayabiliriz.

Bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan, **1930'lardan sonra** (Amerika'da New Deal politikaları, Avrupa'da Nazi pratikleri gibi bir çok kaynağın etkisiyle) hız kazanan ve İkinci Dünya Savaşının hitamıyla kendi hukuksal biçimini bulan **müdahaleci devletin**

- kamu hizmetlerini vakıf ve kilise benzeri yapıların elinden alarak **kamuya geçirmesi**,
- içtihat hukukunun yanı sıra **kanunlarla düzenlenen toplumsal hayat kalıplarını yaratması**
- iktidarın meşrulaştırılması ve yeniden üretimi sürecinde dolaylı **bireysel temsil mekanizmalarının belirleyici hale gelmesi**
- **grupların temsil kabiliyetinin aşınması**

gibi kalemler başta olmak üzere bir seri nedene binaen beliren yüzü, **Britanya** siyasasında plüralist argümanların yoğunlaşarak üretilmesine neden olmuştur denilebilir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde durum daha farklıdır. **New Deal** politikalarının gerektirdiği düzenleme faaliyeti halk kitlelerinin taleplerini eksik de olsa devlet iktidarına tahvil edebilen **müdahaleci denilebilecek** devlet politikaları yaratmış olsa bile, ülkenin siyasi (federal) yapısı eyaletlerdeki menfaatin federal devlette temsil edilmesi sürecinde **grup faaliyetine** (sermaye gruplarının ve bu gruplarca desteklenen oluşumların) alan bırakmaktaydı. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşını takip eden yıllarda Amerikan plüralizmini kuramsallaştırma işiyle uğraşan gruplar monist ve merkezi devletin kendi egemenlik alanlarına tecavüzü nedeniyle İngiltere

içindeki gruplar kadar müteessir olmadılar. Amerikan plüralizmi İkinci Dünya Savaşı sonrasında **olması gereken üzerine tesis ettiği (normatif) boyutunun** yanı sıra **iktidarın dağıtımına ilişkin gözlemlere dayalı (ampirik)** bir boyut da edindi. İki boyutun eleştirel süzgeçten geçirilmeyen birliği Amerikalı politikacı ve ideologların kafasında olması gerekene denk düşen şeyin (ve aslında bu grupların menfaatini gözeten yapılanmaların), ampirik (görgül) verilerle **“bilimselleştirilmesine”** yol açtı.

III. Kuramsal boyut

- **Devlet iktidarı**

Plüralist devlet kuramı denilebilecek bir şey var ise o **“devlet iktidarı”** denilen şeyin, devlet denilen dev-yapıyı oluşturan yapılar (federal meclis, federal hükümet, federal mahkemeler, federe devletin yukarıda sayılanlara mukabil kurumlar ve benzerleri) içerisinde **grup temelli müzakere, pazarlık, ikna ve baskı üzerinden geliştirilen karar alma süreçleri olduğu/olması gerektiği** düşüncesidir.

Devlet **çoklu iktidar merkezlerine ayrılmıştır/ayrılmalıdır.**

Söz konusu merkezler arası **karşılıklı denetim imkanı** olmalıdır.

Bu merkezlerin çokluğu **hiçbir grubun devlet iktidarını bir başına ele geçiremeyecek olmasıdır.** Hal böyle olunca **grup eksenli çoğulculuk mümkün olacaktır.**

- **Grup kavramı**

Burada grup kavramının derinlerine inmek ve plüralist tahayyülün iyi anlaşılmasını sağlayabilmek olasılığı doğmaktadır.

Plüralistlere göre **grup** adı üstünde **ortak menfaati gereğince bir araya gelmiş gerçek ya da tüzel kişiler bütünüdür.** Örneğin *çimento üreticileri, ördek gözlemcileri, kadın hakları savunucuları* birer grup teşkil edebilirler.

Bir başka deyişle

gruptan öteye grup olmadığı gibi

bu grupların teşkilinde amil soyut ilkeler ya da –ilişki ampirik olarak test edilebilecek bir şey olmadığından- **nesnel toplumsal ilişkiler de yoktur.**

Çimento üreticileri grubunu ele alalım: Bu gruba **dahil olmayan** çimento üreticileri de olabilir. Çimento üretimi için gerekli *krediler dolayısıyla banka sermayesi* ya da bu üreticilerin bir *holding bünyesine bağlı olmaları* nedenleriyle *diğer büyük sermaye kuruluşları* söz konusu grupla **ilişkili değildirler.**

Bir başka deyişle plüralist perspektiften bakıldığında farklıymış gibi görünen grupların **ortak bir sınıfsal kökeni yoktur.**

Bir devleti oluşturan yapıcılarda **temsil edilebilme kabiliyeti de bir sınıfa atfedilemez.**

Anılan nedenlere binaen plüralistlere göre bir devletin bir kısmında çimentocular, bir diğerk kısmında banka sermayesi, bir başkasında hammadde üreticisi kapitalistler vb. temsil edildiğinde, **ortada yekpare/sınıfsal egemenlik durumu bulunmayacak** ama **farklı gruplar tarafından yürütülen** görüşme, tartışma, ikna ve baskı süreçleri bulunacaktır.

Yine aynı düşünce içerisinde devlet denilen alanın **çeşitli güç merkezlerinde müzakere edebilme yeteneğinin de sınıfsal pozisyonla bir alakası yoktur**. Bir başka deyişle, burjuva kamusal alan tartışmalarında gündeme gelen, herkesin bir fikrin temsilcisi olarak tartışmaya kolayca girebildiği “sürtünmesiz iletişim” durumu, devlet içerisinde bile son derece kolay erişilebilir bir hedeftir.

Her isteyen merkez bankası ile faiz oranlarını, senato üyeleri ile gümrük politikalarını ve daha nice konuları görüşebilecektir; eğer ortaya konulan grup menfaati yeterince güçlüyse.

Ya güçlü değilse? O zaman ilgili menfaatin **savunulmaya değer olmadığı** sonucu da ortaya çıkacaktır ki, bu iddia **rekabet esaslı bir hakim ideoloji** içerisinde yapıldığında tutarlı bir açıklamadır.

Gelinen noktada **grup ismi sınıf denilen yapısal ilişkinin muhtelif yüzlerini özneleştirilmekten ve bu suretle sınıfın bütünü görünmez hale getirmekten başka bir anlam içermemektedir**.

Öyle ya **özneniz bir kısım çimento üreticisiyse**, bunların devletin **bütününde egemen olmasını beklemek kadar saçma bir şey olamaz**. Bunların eksik egemenliğinden korkmak da yersizdir.

Buraya kadar anlatılanlardan açıktır ki plüralizm **grupların siyasal süreç içerisindeki merkezliyetini tanıır**.

Ele almakta olduğumuz yaklaşım **müzakere esaslı uzlaşma siyasetin temelini verir**. Ve yine bu söylem içerisinde iktidar merkezlerinin çokluğu belirli bir grubun (sınıfın değil!) bütün bu merkezlerde iktidar kurmasını engeller.

- **Liste:** Çoğulcu söylemin bekası için
  - 1-Müzakere için bir **masanın başına oturabilme gücünün kaynağının önemsiz olduğu**
  - 2-Müzakere sırasında kullanılan personelin, yapılan yorumların ve sair unsurun her durumda **herkes için aynı erişilebilirlik düzeyinde olduğu**
  - 3-**Uzlaşma denilen şeyin sınıfsal boyutunu** (işçilere ücret artışından vazgeçmezseniz işten çıkarma politikası güderiz, olmadı sınır dışına çıkarız (sermaye kaışı/capital flight) imalarının yapılması neticesinde varılan bir “uzlaşmayı” düşünün) düşünmemek gerekliliğini, bu çerçevede özellikle güçlü

gruplar arası iletişim neticesinde ulaşılan uzlaşmanın karar üretiminin merkezinde olduğu

4- belirli bir siyasetten **zarar görenlerin her durumda etkin muhalefet yapabileceği “gerçeğinden” hareketle** grupların örgütlenerek **faaliyette bulunmamaları** durumunda ortaya çıkacak **siyasi muhalefet eksikliğinin toplumsal anlaşmanın delili olduğu**; dolayısıyla devlet organları içerisinde temsilin önünde (hukuki, siyasi, ideolojik, iktisadi) hiçbir engel bulunmadığı

5-Toplumsal sermayenin **bir parçasını oluşturan girişimlerin/büyük şirketlerin organizmalar gibi birbirlerinden ayrı şekilde var oldukları** ve sınıfsal bir bütünün parçalarını **oluşturmadıklarını**

6-siyasi ihtilafların **sistemin kendisini sorgulamayı içermeyeceği** ancak **kaynakların dağılımı ile sınırlı kalacağı**

7-Bir topluma **“dışarıdan” getirilen fazlanın** siyaset üzerinde kurucu bir etkisi **olamayacağını**, plüralist müzakere ve uzlaşma yöntemlerinin evrensel geçerliliği haiz oldukları

8-Devletin **müzakere için ayrılmış “tarafsız” bir alan olduğu**

önkabullerinden hareket etmeniz beklenmektedir. Bu önkabulleri tartışmadan kabul ettiğinizde hayata optimist bir bakış geliştirmeniz de mümkün olacaktır. **Örneğin** üzerinize çullanan bir ayının kafasını, kollarını, bacaklarını ve başka diğer uzuvlarını ayrı olarak düşünürseniz başınıza gelen şeyin yekpare bir saldırı olmadığı sonucuna varabilirsiniz. Son anlarını farklı özneler arasında çeşitlilik ve farklılık temelinde geliştirilen bir müzakerenin nesnesi olarak geçirmenin vereceği mutluluk yeniliyor olduğunuz hissini bastırmaz mı?

Siyaseti belirli bir politika ya da karar setinden zarar görenlerin **devlet denilen alan içerisinde temsil edilebilecek** yoğunluktaki tepkilerine bağlayan **dördüncü**

ve

sistem sorgusunu siyasetten dışlayan altıncı şıkların **İkinci Dünya Savaşı (ama özellikle 1970) sonrası plüralizminin belirleyici unsurları olduklarını** ve aynı anda hem Amerikan hem de Avrupa plüralizmleri için **müşterek** bir nokta tesis ettiklerini belirtelim.

Plüralistlerin belirli bir toplum ve zaman için önerilen **toplumsal mutabakat koşulları** ile **devletin kendisini** karıştırdıkları da söylenebilir.

Hakim siyaset bilimi kuramı olarak çoğulculuğun “mutlu günleri” 1945’ten başlayarak – kabaca- 1970’lerin başına kadar sürmüştür.

Ancak Vietnam yenilgisi, Bretton Woods sisteminin çöküşü, petrol krizi, Avrupa ve Japonya’nın yükselişi ve sair gelişmeler sonrasında (Amerika Birleşik Devletleri’nde) plüralist ütopyanın çöktüğünü (ortamın büyümesini kaybettiğini) belirtmek gerekir: 1970’lerdeki ortam

bir önceki dönem için önerilen ve farz edilen toplumsal mutabakat ve uyum reçetelerinin varsaydığı dünya görüntüsüyle örtüşmüyordu.

Neticede plüralizm, bugün pek çok alanda bilgi üretimine esas teşkil eden kuram olma rolünü **sürdürse de**, esas olarak liberal perspektiften bilgi üreterek **grupların rolünü dışlayıp devletle birey arasında grupsal dolayimleri reddeden bireyci kuramsal açılımlar karşısında**, önceki döneme (1945-1970 arası döneme) göre, gerilemiş ve tadilata uğramıştır.

Tadilata konu olan haliyle plüralizme **neo-plüralizm** ya da **yeni çoğulculuk** denilmektedir. 1970'lerden itibaren plüralist literatür **belli başlı grupların** (özellikle de iş ve sermaye çevrelerinin) **diğerlerinden daha fazla grup etkisine sahip olabileceklerini** kabul eder gibi görünmektedir (Dunleavy ve O'Leary, 1987; Lindblom, 1977).

Böylelikle yukarıda verilen **listenin ilk iki kalemi** üzerindeki **eski uzlaşma dağılmış gibi gözükmektedir**. Diğer yandan listenin **diğer öğeleri yerlerini olduğu gibi korumaktadır**. Buna ek olarak, akıma beden veren temel siyaset felsefesinin değişmediği gözlemlenmektedir.

IV. Plüralizmin güncel tatbikat alanları

Plüralizm bir takım tadilatla anaakım sosyal bilimler literatüründeki seçkin yerini korumaktadır dedik. Plüralist argümantasyonun kendisini en etkin olarak gündeme getirdiği belli başlı alanlara da kısaca bakabiliriz.

- **IV.A-Yönetişim**

Yönetişim (governance) nosyonu günlük dilimize, aralarında "yeni kamu yönetimi", "kamuda reform", "küreselleşme", "özelleştirme", "esnekletirme", "liberalizasyon" gibi nicelerinin bulunduğu bir seri terimle birlikte girmiştir.

Terim devlet ve sivil toplum ilişkisinin betimlenmesi ve kurgulanması **sürecinde yeni bir dönemece** gönderme yapmaktadır.

Nosyon daha en başından üniter ya da federal devletin **merkeziyetçi/kamu yararı adına müdahale eden politikaları karşısında** bir tutumu/pozisyonu ifade etmektedir.

Devlet iktidarının **bir merkezden değil de ilgili grup ya da siyaset odaklarının** (*policy community*) **ilgili kuruluşlarla gerçekleştirdiği müzakere süreçlerinin neticesinde kullanılmasını** öngören terimin plüralizmle bağlantısı açıktır.

İlk kez 1989'da Aşağı Sahra Afrika'sı üzerine yazılan ve yayınlanan bir Dünya Bankası raporunda geçen terim, anaakım sosyal bilimler literatürü içerisinde bakıldığında "...hükümet olmadan yönetme; bürokratik ağına **katı** yapısına karşı **esnek** ilişkiler; liberal devlet okumalarında cisimleşen **ceberut devlet algısı yerine girişimci devlet modeli...**" gibi anlamlar içermektedir (Kansu Yıldırım, 2013:...).

"DB, 1992 yılında "Yönetişim ve Kalkınma" yeni bir rapor yayımlayarak yönetim ve kalkınmacılık arasında bir bağlantı

kurmaya çalışmıştı. 1992 tarihli rapora göre DB'nin yönetim mantığı, **güçler ayrılığı** ilkesi üzerinden **çoğulculuk** ve **katılımcılığın** tesisini gerektirmekteydi ve bu haliyle neoliberal **demokrasinin** yönetsel omurgasını oluşturmaktaydı. Bu kavramların ve mantığın propagandası ise **kamunun hesap verilebilirliğine** ve **kamunun işlemlerinin saydamlığına/şeffaflına** dayanmaktaydı" (Kansu Yıldırım, 2013:...).

"[1995 tarihli bir OECD raporunda] yönetim sürecinin **kamu ve özel sektörün uyum içinde** çalışması, **işbirliği** yapması, son derece tartışmaya açık olan "**formel düzenlemeler yanında enformel düzenlemeleri de içermesi**" esasına dayalı bir süreç olduğu ifade edildi... Ayrıca Rapor, devletlerin yönetsel/siyasal rejimlerine ilişkin önermeler sunarak, günümüzde **esnek olmayan ve bürokratik** yapıların yaşandığı **kuralcı aşırı merkezileşmiş** devletlerde "**piyasa** ve toplum yararına başarının" sağlanamayacağı yazılmıştır" (Kansu Yıldırım, 2013:...).

"Kavramın uluslararası başka uğrağı ise 1997 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNPD) olmuştur. UNPD, kavramı damıtarak yeniden düzenlemiştir: **Yönetişim bir ülkenin idaresinde her türlü ekonomik, siyasi ve yönetsel yetkilerin kullanılmasıdır**. UNPD raporlarında kullanıldığı haliyle yönetişimin **üç boyutu** bulunmaktadır: "**Ekonomik yönetişim**", ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin hepsini kapsayacak şekilde "yoksulluğun (piyasa faaliyetinin yoğunlaştırılması suretiyle) azaltılması", "başka ülkelerle işbirliği" vb. konulardaki karar verme süreçlerini tanımlamaktadır. "**Siyasal yönetişim**", ekonomik yönetişimi içererek, siyasi rota belirlemeyi anlatmaktadır. "**Yönetsel yönetişim**", ekonomik ve siyasi düzeylerin eşgüdümülüğünü sağlayarak siyasetlerin uygulandığı sistemleri ifade etmektedir. Kavramın kronolojik gelişimine bir **ilave** yaparsak **Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)** bir toplantısında "**küresel ekonomik yönetişimden**" bahsetmiştir. Bu kavram, DTÖ'ye göre tek bir küresel ekonominin **anayasasını** yazma girişimidir (*Gill'den aktaran* Zabcı, 2009: 60): DTÖ'nün "**yeni anayasacılık** olarak adlandırdığı şey, uluslararası sermayenin kar amacının yasal güvenceleridir" (Kansu Yıldırım, 2013:...).

Yönetişim kavramının Türkiye için de özgül bir önemi bulunmaktadır:

Nuray Keskin'e göre:

"Avrupa Birliği kaynaklı etkilerle Türkiye'de devlet örgütlenmesinin odağı "il"den "bölge"ye taşınmaktadır. Bu nedenle günümüzde, "bölgesel yönetişim" ya da "bölge yönetişimi" olarak adlandırabileceğimiz, **anayasal temeli bulunmayan** yeni bir usul devreye girmiştir. Bu yapının karar organlarında hem atama hem de

seçim yoluyla gelmiş olanların yanı sıra, doğrudan katılan piyasa aktörleri de bulunmaktadır. Bu düzenleme ile Türkiye’de ne merkezden ne de yerinden yönetim usulüne uygun, idarenin bütünlüğü çerçevesinde konumu belli olmayan yeni bir yapı ortaya çıkarılmış durumdadır” (2009:21).

“Yeni sağ yaklaşımın egemenliğinde 1980 yılında başlayan ve günümüze kadar devam eden süreçte dünya, gelişmiş ülkelerde “düzenleyici devlet/küresel tekeli devlet”, az gelişmiş ülkelerde ise “yönetişimci devlet/bağımlı tekeli devlet” olarak adlandırılan yeni bir kapitalist devlet biçiminin hayata geçirilişine sahne olmaktadır. 21. yüzyılın devletinin en belirgin özelliği, eskiden olduğundan daha fazla ve daha açık şekilde sermaye lehine çalışmakta oluşudur. Yeni sistem, az gelişmiş ülke ulusal kaynaklarının dünya sermayesinin tekeline terk edilmesi talebi üzerine inşa edilmektedir” (2009:421).

“Devletin üretici rolünden çok piyasa için düzenleyici ve denetleyici işlevlerine önem veren bu yeni yaklaşımın amacı, dünya üzerinde **sermayenin hareket esnekliğini ve kâr oranlarını artırmaktır**. Hareket serbestliğini sınırlandıran ulusal sınırlar, **bölgeselleşme ve yerelleşme** araçlarıyla ortadan kaldırılmaktadır. Neoliberal devlet modeli **özelleştirme, yönetişimcilik ve yerelleştirme** olmak üzere üç unsur üzerine inşa edilmektedir. “**Özelleştirme**” ile devlet örgütlenmesinin *sosyal devlet* niteliği ortadan kaldırılarak, devlet, piyasa için *düzenleyici devlet* esaslarına yerleştirilmektedir. “**Yönetişimcilik**” ile **kamu karar sisteminin yapısına müdahale edilmekte, katılımçılık ilkesi sayesinde özel sektör doğrudan iktidar sahibi kılınmaktadır**. “Yerelleştirme” ise *merkeziyetçilik* esasına dayalı devlet örgütlenmesinin, *yerellik* esası üzerine yeniden inşasını öngörmektedir” (2009: 435).

“Dünya genelinde 170 ülkede, 130’a yakın temsilcilikle faaliyet gösteren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), kamu yönetimi reformu kapsamında ademi merkezileşme politikasını etkileyen en önemli aktörlerden biridir. UNDP, ademi merkezileşme sürecini *Kalkınma İçin Yerelleşmiş Yönetişim* (KYY) modeliyle yönlendirmektedir. Bu modelin temel hedefi; ‘merkezi yönetim, taşra yönetimi ya da yerel yönetim gibi çeşitli düzeylerde, kamu, özel ve sivil toplum aktörlerinin iyi yönetim kapasitelerinin artırılması’dır” (2009:270).

“2000’li yılların başından itibaren devlette reform süreci, “kamu yönetişimi” adı verilen yeni bir yapının ortaya çıkarılması hedefine kilitlenmiştir. Kalkınma ajansları ile Türk kamu yönetimi sistemine giren yeni model, Dünya Bankası tarafından da desteklenen bir Avrupa Birliği politikasıdır. Bu politikanın temeli teknik olarak NUTS (İBBS) olarak kısaltılan *İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması*’na

dayanmaktadır. Bu sistem bir bölgesel örgütlenme sistemidir. Ancak, BKA yapısı ne bölge genel yönetimi, ne de bölge yerel yönetimi özellikleri taşımaktadır; kurulan bölge yönetişimi sistemidir. Bölge yönetişimi, merkezden ve yerinden yönetim sistemi içinde tanımlanamayan, anayasal dayanağı olmayan yeni bir usuldür. Bu özelliği itibarıyla de idarenin bütünlüğü ilkesini değiştiren bir gelişmedir” (2009:530).

“Günümüzde ulusal düzeyde devlet örgütlenmesi, yapı ve işlevleri itibarıyla köklü bir değişime uğramakta, küresel sermayenin ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırılmaktadır: “Devlet, bundan böyle ekonomik ve toplumsal yaşamın kamusal araçlarla doğrudan ve dolaylı müdahale edicisi olmayacak; ekonomik ve toplumsal yaşamın kapitalist üretim ilişkilerinin düzen ve güven içinde kurulmasını sağlayacak genel gözeticisi olacaktır.” Ancak, genel gözetim doğrudan ve tek başına devletin siyasi-idari kadro ve mekanizmalarınca yapılmayacaktır. Bu görev, piyasanın asli oyuncusu özel sektör temsilcileri ile devlet temsilcilerinin ortak yönetimiyle gerçekleştirilecektir. Ortak yönetimin adı *yönetişim*dir. İktisadi ve toplumsal yaşamın tüm alanlarını piyasa ilişkileri esasına göre örgütlemeyi amaçlayan yönetim, kapitalizmin bugünkü evrede gereksinim duyduğu yeni siyasal iktidar modelini temsil etmektedir. Düzenleyici devletin yönetim iktidarında, bürokrasi-özel sektör-sivil toplum örgütleri eşit ortak olarak yer alacaktır. Yeni iktidarın geleneksel bakanlık örgütlenmesi ve bu örgütlenmenin taşra uzantısı içinde yürümeyeceği çoktan ilan edilmiştir. Yeni iktidar sisteminin yeni örgütsel aracı merkezde üst kurullar, yerelde kent konseyleri ve bölge kalkınma kurulları olacaktır.

...

Yeni şekillenme ‘bürokrasi, sermaye tabanlı [sivil] kuruluşlar ve şirketler’in ortaklığı formülüne dayalı yönetim modeli ile sağlanmaktadır. Yönetişim, merkezi yönetim ile bağları gevşetilen yerel karar mekanizmalarında her kesimden önce genel olarak sermayeye ve özel olarak küresel sermayeye yer açmak için istenilmektedir. Böylece merkezi yönetimden uzaklaşan yerel yönetimler, yerli ve yabancı sermaye kesimi ile bütünleşecektir. Süreç DB, IMF, AB, DTÖ gibi aktörlerin politika önerileriyle ilerlemektedir. Türkiye’de ademi merkezileşme, kamu gücünün küresel piyasalar tarafından en kolay yönetilebilir, en küçük yerel parçalara doğru parçalanması sürecidir

...

Türkiye’de ademi merkezileşme, kamu gücünün küresel piyasalar tarafından en kolay yönetilebilir, en küçük yerel parçalara doğru parçalanması sürecidir” (2009:540-541).

“Yerelleşme projesinin, yerel halkın ve yerel yönetimlerin içinde bulunduğu sorunları aşmak amacıyla geliştirilmediği açıktır. Amaç,

sermaye ve malların dolaşımının önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Halkın katılımını sağlamak ya da demokratikleşme söylemleri ise, yerelleşme projesine toplumsal-siyasal destek sağlamak üzere ortaya konmuş argümanlardan ibarettir. Uzaklığı fiziksel değil, sosyal içeriğiyle tanımlarsak, çeyrek yüzyılda yerel yönetimlerin gerçekte halktan ne kadar uzaklaşmış olduğunu görmek zor olmayacaktır. Çünkü yönetişimci katılmada halk yoktur, katılan iktisadi ve toplumsal egemen güçlerdir.

1980’den bu yana az gelişmiş ülkelerde “ulus-devletten kurtularak dünya ile bütünleşme” olarak sunulan ve yeni sağ ideolojinin karşı koyamaz ilan ettiği küreselleşme süreci, çeyrek yüzyıl sonunda devletlerin *ulusal* niteliğini ortadan kaldırmıştır. Beş bin yıllık devlet olgusu olduğu yerde durmakta, ancak “ulus-devlet, küresel merkezlerin uç beyliğine dönüşmektedir.”¹⁰⁹¹ Küresel merkezlerin uç beyliğine dönüşen ulus-devletin ulusallığını yitirmesiyle birlikte, yurttaşlığın yerini etnik-mezhebi kimlikler, yerelcilikler ve bölgecilikler almıştır. Uluslararası mali piyasalar ile küresel örgütlerden alınan dış krediler yoluyla borçlanma, borçlanma yoluyla hizmetlerin özelleştirilmesi ve dış dinamiklerin biçimlendirdiği reform süreci, yerel yönetimleri ulusaldan koparıp küresele bağlamıştır. Üstelik merkezi yönetim de eski, alışıldık merkezi yönetim değildir, reform süreci merkezi de dönüştürmektedir.” (2009:544).

“Küresel kapitalist düzen, ulusal bütünden koparılmış özerk parçalara dayanan bir sömürü alanı yaratmayı amaçlamaktadır. Küresel iktidar sahipleri, artık sınırları olmayan bir dünyada yaşamaya başladığımızı ve bu dünyada ekonomik bölgeselleşmenin yeni biçimleri daha önemli hale gelirken, ulus-devletin son nefeslerini aldığı ilan etmiştir. Buna göre ulus-devletin hem dış hem de iç sınırları hayal meyal görünür hale gelmiştir. Topraktan kopmuş ve sınırları olmayan bir dünya yaklaşımı, bütüncül ve mutlak toprak bütünlüğünün, devlet egemenliğinin, siyasal iktidar ve kontrolün sınırlarını da değiştirmektedir. Buna göre siyasal/yönetimsel iktidar ve kontrol, ulus-devletten piyasalara, ulus-ötesi şirketlere, Avrupa Birliği, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel aktörlere geçmektedir. Devlet siyasal iktidarın merkezi olmaktan çıkınca, iktidar ve toprak ilişkisinin de farklı bir boyut kazanacağı açıktır. Siyasal coğrafya disiplini içinde geliştirilen postmodern yaklaşımlar bu durumu, “iktidarın/devletin topraktan kopuşu” olarak adlandırmaktadır.¹⁰⁹³ Topraktan kopuş söylemi, ulus-devletin ve toprağa dayalı egemenliğin sona erdiği, toprağa dayalı bölümlenmenin kaybolduğu ve sınırların işlevinin ortadan kalktığı gibi iddialara dayanmaktadır. Hatta tarihin sonu ile birlikte, toprağın da sonunun geldiği ileri sürülmektedir.¹⁰⁹⁴ Buna karşılık yerelleşme politikası, mikro milliyetçiliği ateşleyerek ulusal sınırları parçalamakta ve yeni bir toprağa dayalılık

yaratmaktadır. Siyasal coğrafya yazınında bu gelişme “**reterritorialisation**” (**yeni toprağa dayalılık**) olarak adlandırılmıştır.

Gerçekte küresel sermaye ve piyasalara rağmen iktisadi, toplumsal ve siyasal yaşam toprağa sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır. Mali spekülasyon ve diplomasi, büyük ölçüde sanayinin, devletlerin ve ulusal çıkarların toprak üzerindeki yerleşimine dayalı olarak yürütülmektedir. İnsan faaliyeti hala iyice tanımlanmış, sınırları belli topraklar üzerinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle iktidar topraksızlaşmamakta, ölçek değiştirmektedir. Devletin faaliyet alanı, şirketler ve uluslararası örgütler dünyasına açılırken, ulusal sınırlar da bir yandan ulus-üstü ölçeğe doğru, bir yandan da ulus-altı ölçeğe doğru esnetilmektedir. Böylece iktidar ulusal ölçekten kopmakta, ama aynı anda yerele devredilerek, küresele bağlanmaktadır. Bu süreç devlet merkezli iktidar tanımını da değiştirmekte, yönetim mekanizması ile farklı ölçeklerde yeni bir iktidar türü yaratılmaktadır. Kısaca, küresel sermayenin ihtiyacı/mantığı doğrultusunda toprak üzerindeki örgütleniş yeniden biçimlenmektedir” (2009:554-546).

Bugün için özel mülkiyet başta olmak üzere pek çok hukuki, siyasal, ideolojik ve iktisadi **iktidar teknolojisinin** kullanılması suretiyle **kapitalist sınıf** ve **devlet iktidarı** arasındaki **biçimsel ayırımın aşınmasına** dayanan yönetim kurumunun **dört ayrı** düzeyde kategorize edilmesi mümkündür.

a- İlk düzey **piyasa dışı toplumsal ilişkiler alanına** tekabül eder: Bireysel, ailesel, topluluksal. Yönetişim piyasa dışı bu alanlara piyasa rasyonalitesinin taşınmasında aracılık işlevi görür (“*web building*”, “*career planning*”, “*c.v. construction*”, “duygulanımsal emeğin metalaşması” vs.). Aile alanındaki düzenlemeleri düşünelim. Hem projeler kapsamında hem de ilgili sivil toplum kuruluşlarının hükümet içerisindeki temsilinin sonucu olarak alınan kararlarda yeni “sektörlerin” doğması ya da “mevcut olanlarının gelişmesi” bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Diğer yandan unutmayalım ki bireyler haklarını kullanma ehliyeti elde ettiklerinde yalnızca piyasalarda kullanılan türden sözleşmeler akdetmezler. Bunun böyle olması kaçınılmazdır, zira hiçbir toplumda mevcut ilişkilerin bütünü değer-biçime endekslenemez: İnsanlar piyasalar için çocuk yapmazlar, evlenmezler, anne babalarına bu sebeple saygı göstermezler, bu sebebe binaen sevmezler, arkadaşlıklar tesis etmezler. Aynı şekilde evlilik, evlat edinme gibi işlemlerin de aralarında bulunduğu hukuksal işlemler de yalnızca piyasalarda meydana gelmezler.

Ancak ele aldığımız bu ilk kategorinin (doğrudan değer-biçime tahvil edilemeyen bireysel hakların) piyasa eksenli bireysel haklarla arasındaki ayırım net değildir. Yönetişimin anılan belirsizliği artırıcı etkisi de bu noktada anlaşılır olmaktadır.

Şöyle ki, kapitalist üretim ilişkileri derinleştikçe evliliklerin, arkadaşlıkların, akraba ilişkilerinin kısaca değer-biçimine doğrudan tahvil edilemeyen toplumsallık

alanlarının, değer-biçimin hakim olduğu alandaki ilişkilere benzer bir şekilde değiştiğini (ama asla tersinin olmadığını) gözlemleyebiliriz. Evlilik için uygun adayın özellikleri ile onun emek gücü piyasasında yeterli özelliklere sahip olması durumu arasındaki bağlantının güçlenmesi, arkadaşlıkların “*web building*” diye bilinen çevre oluşturma kapasitesine tahvili, “yüzüne bakılan” yakınların sosyal durumlarının artan önemi, onurunuz, kişiliğiniz zedelendiğinde açılan davalarda manevi tazminatın genellikle parasal bedellere odaklanması gibi bir seri unsur bu iddianın tutarlılığı hakkında fikir verebilir.

Kısaca, kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyiciliği doğrudan değer-biçimine dönüştürülemez durumlar üzerinde de –artan ölçeklerde- etkisini göstermektedir. Çekirdek aile başta olmak üzere bu alanda yapılmış çalışmalardan oluşan esaslı bir külliyat vardır.

Biz burada kısaca yönetişimin bireysel hakların piyasalarda işleme konu edilebilecek, dolayısı ile toplumsal içeriğinden izole edilmiş menfaate denk gelecek şekilde dönüştürdüğünü bunu yapamadığı durumlarda da hem üretim ve değişim ilişkilerinin hem de hakim söylemler (liberal, muhafazakar-dini, milliyetçi söylemler) üzerinden gerçekleştirilen dolayımın, değer-biçimin dışındaki alanları, değer-biçimin doğrudan etkilediği durumlara yakınlaştırdığını belirtelim.

- b- İkinci düzey kapitalist üretim ilişkilerinin birbiriyle ontolojik olarak bağlantılı ancak analitik olarak ayrıştırılabilir mekânına denk gelir: **Yerel, ulusal ve küresel**.
- c- Üçüncü düzey **zamana dayalıdır**: Sovyet sisteminin çöküşünün öncesi ve sonrası.
- d- Dördüncü düzey **eşitsiz gelişime** dayalı ayrımlara karşılık gelir: Az gelişmiş ülkelerde ve gelişmiş ülkelerde yönetim.

Devlet iktidarının kullanımında

*ülke içinden ya da dışından gruplarla (sermaye gruplarıyla ya da bu grupların temsilini gerçekleştiren sivil toplum kuruluşlarıyla) **müzakere** fikri ekseninde **sermaye birikimini artırmak** (ikinci ve üçüncü düzeyler)

*emeğin yeniden üretim sürecinde kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyiciliğini artırmak (birinci düzey)

*kapitalist rasyonalitenin toplumsal bütünlüğün bütün veçheleri içerisinde –zaten baskın olan- yerini büsbütün genişletmek (ikinci düzey)

*sermayenin uluslararasılaşması (girdiği az gelişmiş toplumsal formasyonlar içerisinde ayrıcalıklı temsilini ve kar transferi kapasitesini artırmak (dördüncü düzey)

şeklinde özetleyebileceğimiz yönetim, kapitalist toplumlarda eşitsizliklerinin artırılarak sürdürülmesinde önemli bir dönemece işaret etmektedir.

Bu dönemeçten sonra

- a- kapitalizmin geçen yüzyılda **kamusal ve özel alanlar arasında yaptığı biçimsel ayrımın aşınmaya başladığını**, bir başka deyişle devletin sermaye ve emek karşısındaki **biçimsel mesafesinin sermaye lehine daraldığını**

b- **sermaye ilişkisinin kapsam alanın genişlediğini** (daha önce piyasa rasyonalitesinin kalıplarıyla düşünülme yen ilişkiler cephesinde bir daralma olduğunu)

c- ve bununla bağı olarak, **kamusal varlıkların piyasa işlemlerine konu hale gelebilecek şekilde bireysel varlıklara tahvil edilmesi sürecinin hızlandığını (metalaşma)**

saptamak mümkündür.

Bu bağlamda yönetim yukarıda verilen dört farklı düzeyde ortaya çıkan ilişkilerin **tanınmasından ötede** bu düzeyler tarafından oluşturulan farklı müdahale alanlarının **koordinasyonunu** da içermektedir. **Tekrarlayalım:** Koordinasyon ve bunun için gerekli müzakere süreçleri **grupsal katılımı** gerektirmektedir.

Jessop, bağımsız sosyal ilişkilerin koordinasyonu olarak kavramsallaştırıldığında, terimin **üç yan-anlam** içerdiğini belirtir.

- Market ilişkilerinin anarşik koordinasyonu (değişim alanının kaotik durumu);
- Emir verme hiyerarşisine giren ilişkilerin koordinasyonu (devlet tarafından emredici koordinasyon);
- Ve (market dışı ve) eşitler-arası örgütlenmelerin yatay/ufuksal çeşitliliği.

Sayılanlardan ilk ikisinin piyasa toplumu ve devlet ilişkisinin yeni müzakereci biçimi içerisinde ele alınabileceğini söylemek mümkün. Bu durum devlet içinde sınıfsal temsilin dönüşümü hususu ile ilişkilidir. Bir başka deyişle, işçi sınıfının devlet içinde temsiline zayıflaması bu yönde geliştirilecek koordinasyon çalışmalarında da yankısını bulacak, özellikle “kalkınmakta olan ülkelerde” **yönetişim, iş gücünün toplumsal yeniden üretimi konusunu yapısal olarak sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda çözecektir** (bkz. Yücesan-Özdemir, 2001).

Yönetişimin bu yönüne bakıldığında, koordinasyon, ucuz emek gücünün uluslararası alanda olduğu haliyle, öncelikle sağlık ve eğitim konularında ek harcamalar yapılmaksızın ve mevcut maliyet düzeyinin düşürülmesiyle, yeniden üretimine odaklanacaktır.

Üçüncü anlamıyla, **eşitler-arası, market dışı örgütlenmelerin yatay ilişkiler dünyasının koordinasyonu olarak governance/yönetişim** kavramsallaştırması ele alındığında, yönetişimin ancak dernek, vakıf ve benzeri örgütlerden oluşan **cemaatlere katılmanın** ve/veya bu örgütlerin desteğini almanın **sınıfsal koşulları içerisinde** değerlendirilmesi mümkündür.

Bu son durum **toprak rantının üleşilmesinden sosyal yardımlara, cemaatler düzeyinde geliştirilen ilişkilerden oy pazarlığına** kadar geniş bir toplumsal yeniden örgütlenmeyi içerir.

Üçüncü anlamıyla yönetim söz konusu örgütlenmelerin (derneklerin, cemaatlerin vs.) ihtiyaç duyduğu kaynakların **siyasi otoritelerden edinilen fonlarla ilişkisi üzerinden incelendiğinde** anlatılmak istenilen daha net olarak ortaya çıkacaktır.

Bir başka değişle, bu son hali ile yönetim kavramını koordine edilen ilişkilere giren hukuksal kişiliklerin teşekkülü ve işleminin önkoşullarından bağımsızlaştırılarak ele almak, bu kişileri de her nasılsa toplumsal dünyaya gelmiş kişilikler olarak göstermenin ötesinde bir anlam taşımayacaktır.

Bu noktada yönetim kavramının, liberal/sol liberal/plüralist söylemin varsaydığı aksine, **ilgili ülkenin sınıfsal dinamiklerden muaf olmadığını** vurgulamak gerekiyor.

Üçüncü anlamıyla yönetim özellikle geç kapitalistleşen ülkelerdeki toplumsal hareketleri anlamak açısından özel bir önem taşıyor.

Yönetim söyleminin çok şey borçlu olduğu **plüralist söylemden** vurgu alanları üzerinden **ayırma temayülü** içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Buna göre *plüralist söylem* **ülke içi karar alma süreçlerini öne çıkarırken yönetim söylemi için uluslararası boyutunu öne çıkarmaktadır**. Böylelikle **Avrupa Birliği** gibi ulusal, bölgesel kurumsal farklılıklar içerisinde karar üreten mekanizmaların yapısı gündeme gelmektedir.

Devletin bir ilişkiler alanı olarak kavranılmadığı (bir organizmaya benzetildiği) durumlarda ulus devlete ait **merkezleşmiş iktidarın, ulus devletin üzerinde ya da altında oluşumlara kayması durumu** kuramcılar için **kendi kendini düzenleyen ağların (networks) tebarüz etmeye başladığı** yeni bir çağın başlangıcı olarak görülmektedir (tasvir edilen bu sıkıntının temelinde plüralizmin tarafsız ve organizma benzeri devlet kavrayışı bulunmaktadır).

Neticede ağların kuruluşunda **mevcut ulus devlet iktidarı ve bu ağlar arasındaki asimetrik ilişkiler** gözden kaçmaktadır. Unutulmamalıdır ki bir devlete kapitalist önadını veren şey onun kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi sürecinde üstlendiği roldür. Ulus devletler bugün anılan işlevlerini her zamankinden daha etkin olarak yerine getirmektedirler.

• IV.B-Yerelleşme

Yerelleşme kavramının Türkiye için de özgül bir önemi bulunmaktadır:

Nuray Keskin'e göre:

“Liberalizmin küreselleşme-yerelleşme-özelleştirme formülünden oluşan yeni politikaları, 1970’li yıllarda yaşanan iktisadi krize yanıt olarak gündeme gelmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkan bunalım, sermayenin ulus-ötesi yapısı nedeniyle bu ülkeler ile sınırlı kalmamış, az gelişmiş ülkeler ile sosyalist ülkeler de ağır bir iktisadi ve siyasi bunalıma girmiştir. Sermaye kendi bunalımını, bunalımın kaynağı olan piyasa mekanizmalarını genişleterek aşmaya çalışmış;

yeni ve kârlı yatırım alanlarını yöneten kamusal mekanizmalara geniş bir saldırı kampanyası başlatılmıştır.

Gelişmiş ülkelerde kamusal mekanizmaların işleyiş alanını kendi lehine daraltan piyasa mekanizmaları, aynı operasyonu küreselleşme süreci ile tüm dünyaya yaygınlaştırmıştır. Yeni dünya düzeni, mali piyasaların serbestleştirilmesi, mali sermayenin ulusal engellerden kurtarılması ve en kârlı alanların devlet tekelinden arındırılarak üretken sermayeye açılması üzerine yükselmiştir.

Az gelişmiş ülkelerde bu hedeflere, IMF'nin istikrar programları ve Dünya Bankası'nın koşullu yapısal uyarlama kredileri aracılığıyla ulaşılmıştır.

Türkiye'de 12 Eylül rejimine geçişin resmi gerekçesi olarak iktisadi sorunlardan ziyade, "anarşi, terör, parti çekişmeleri ve parlamentonun felce uğraması" gibi siyasi sorunlar vurgulanmıştır.

Ancak, 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan ve 12 Eylül sonrasında pekiştirilen neoliberal politikanın arkasında kâr oranlarının düşmesi gibi iktisadi etkenlerin belirleyici olduğu, sonraki yılların uygulamalarında açıkça ortaya çıkacaktır. IMF ve Dünya Bankası uzmanlarının verdiği politika reçetelerinden oluşan hazır liberalizm şablonu ücretlerde, maaşlarda ve köylünün eline geçen fiyatlarda görece ve mutlak gerilemelere yol açarak, bölüşüm ilişkilerinin köklü bir biçimde sermaye sınıfları lehine dönüşmesi ile sonuçlanacaktır.

Yeni politika, pek çok az gelişmiş ülkede olduğu gibi Türkiye'de de devlet öncülüğünde ulusal kalkınma stratejisinin iflasını ilan ederek, dış dünyaya bağımlı ulus-ötesi kalkınma stratejilerinin benimsenmesini gündeme getirmiştir. İçe dönük sanayileşme politikaları yerini, dışa dönük, ihracata dayalı bir sanayileşme modeline bırakmıştır. Varlığını ve gelişimini kendi dinamiklerine bağlamış bir ulusal sanayi ve ileri teknolojiye büyük tarımsal işletmeler üzerinde yükselen bir tarım ekonomisi hedefi terk edilmiştir.

Az gelişmişlikten kurtulmanın yolu, serbest piyasa ekonomisi temelinde özel sektörün küresel dinamiklerine uygun hareket etmeye -yapısal uyarlanmaya bağlanmıştır. Bunun için ekonomik sistemin üzerindeki devlet ağırlığının kaldırılması gerekmektedir. Kalkınmada öncülük rolü bürokrasiden, ulus-ötesi sermayeye devredilmiştir. Bu değişiklik, devlet aygıtının belirlenmiş iktisadi-politik hedefler doğrultusunda konum ve işlevleri bakımından yeniden tanımlanması, özü itibarıyla kapitalist olan devletin topyekûn biçim değiştirmesi demektir.

İstenen, piyasa mekanizması ilkelerine göre, piyasa için çalışan özel sektörleşmiş bir devlet aygıtı yaratmaktır. Bu nedenle 1980'li yıllara kadar bir iç dinamik unsuru olarak etkinlik gösteren sermaye içi bölüşüm ilişkileri, bu tarihten sonra "içsel" ya da "yerli" olmak niteliğini hızla yitirmeye başlamıştır. 21. yüzyılda ulusaşırı sermaye, yerli sermayeyi de içine alarak değişim sürecini belirleyen en önemli değişken konumuna yükselmiştir. Ülkeleri borçlandırarak iktisadi ve siyasi açıdan bağımlı hale getirme politikası üzerine kurulan bu sürecin kuralları, küresel kapitalizm tarafından belirlenmektedir" (2009:431-433).

"Devlet tüzel kişiliğini eriten en önemli müdahale, **desantralizasyon/ ademi merkezileşme** politikası ile doğmuştur. Bu politika merkezi yönetimle birlikte, **yetki genişliği ilkesi temelinde** çalışan taşra örgütünü de değiştirmektedir. 1980'li yıllarda yerel yönetimlerin gelirlerini ve yetkilerini artırmak biçiminde ortaya çıkan gelişmeler, 1990'lı yıllarda devlet örgütlenmesini **ademi merkezîyetçilik ilkesine göre** yeniden yapılandırma hedefine yönelmiştir. Türkiye'de **kentsel planlama yetkilerinin belediyelere devriyle başlayan süreç**, günümüzde geleneksel merkezi hizmet alanlarının yetki, kaynak ve personeliyle birlikte **il özel idaresi ve belediye** gibi yerel yönetim kurumlarına bırakılmasına kadar uzanmıştır. Bu sürecin **en önemli özelliği**, yerel yönetimlerin hukuki kişiliklerinin geleneksel tavrıla **"vesayet denetimine bağlılıkları"** bakımından değil, "idari ve mali özerklik sahipliği" bakımından tanımlanır oluşudur. Böylece, merkez ile yerel **arasında** merkezîyetçilik ilkesi temelinde kurulu bulunan denge ortadan kaldırılmaktadır. Gerçekleştirilen işlem, **idari desantralizasyon değil, idari federalizmdir**. İdari **federalizm** sisteminin kurucu ilkesi **yerelliktir**. Bu ilke, yerel yönetimlere **vergi koyma yetkisinin** de devredilmesini içermektedir. **Yönetimsel federalizm, mali federalizm inşa edilmedikçe** tam olarak uygulanamayacaktır. Bu nedenle, merkezi yönetim ile yerel yönetim arasında **"gelir dağılımı-yüzde pay verme" temelinde kurulu olan mali yerelleşme uygulamasının, "gelir paylaşımı-kaynakların bölüşülmesi" temeline dayanan mali federalizm sistemine dönüşmesi** talep edilmektedir. Merkez ile yerel arasındaki mali ilişkilerin **"bölüşme"** temelinde kurulmasını sağlayan mekanizma ise **yerellik** ilkesi ile oluşturulmaktadır. Türkiye'de "merkezîyetçi yönetim yapısı ile Jakoben devlet anlayışı"nın ortadan kaldırma söylemiyle 1990'lı yıllardan itibaren hem içeride hem dışarıda tekrar tekrar tanımlanan idari federalizmin ulusal bütünlük kavramıyla ilişkisi tartışmaya değer niteliktedir (2009:436-437).

"Küresel piyasa ilişkilerinin iktisadi ve toplumsal örgütlenmeye egemen olmasının istendiği bir düzende amaç, ulusal siyasetten/ yönetimden bağımsız bir devlet-toprak ilişkisi yaratmaktır. Bu süreçte dış dünyanın talepleri, değişimin başlıca dinamiği olarak öne

çıkılmaktadır. Küresel odaklardan gelen politika önerileri, Türkiye’de yerelleşme sürecini geleneksel “merkezi yönetim-yerel yönetim dengesi” sorunu olmaktan çıkarmış; sorun köklü bir zemin değişikliğine uğramıştır. 1980’den sonra yerelleşmeye yüklenen anlam, kamusal yetkinin devletten çeşitli örgütlere ve piyasaya devri [özelleştirme] ile siyasal-yönetsel karar mekanizmasının özel sektör ve sivil toplum örgütleriyle paylaşımı [yönetişim] olmak üzere iki temel politikaya dayandırılmıştır. Siyasal iktidara egemen olan sermaye sınıfı, ademi merkezileşmiş bir yapıya daha kolay müdahale edebilmektedir. Bu anlamda “**siyasal iktidarın ulusal ölçekte ademi merkezileşmesi, küresel ölçekte merkezileşen siyasal iktidarın değirmenine su taşıyan bir gelişmedir.**” Bu sürecin mekanizmaları ise, düzenleyici işlevleriyle etkinlik sahası genişleyen uluslararası kuruluşların bünyesinde yürürlüğe konulmaktadır.

Süreç, geleneksel bakanlık örgütlenmesiyle birlikte taşra yönetiminin fiilen ortadan kaldırılması hedefiyle ilerlemekte, devlet kuruluşunda sorun “özelleştirme ve federalizm” eksenine taşınmaktadır. Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve OECD önerileri, yerelleşme sürecini özelleştirmeye bağlamakta, Avrupa Birliği ise aynı reformu federal örgütlenmeye açmaktadır. Bu süreçte kamu hizmetinin tanımını değiştirerek, eğitim ve sağlık dahil olmak üzere bütün alanları uluslararası serbest ticaretin konusu haline getirme rolünü ise Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üstlenmektedir. Dünya Bankası, yeniden tanımladığı “**desantralizasyon-ademi merkezileşme**” kavramıyla, Avrupa Birliği ise bir yandan “**subsidiarite-yerellik**” ilkesi, diğer yandan “bölgeselleşme” arayışıyla ademi merkezileşme (yerelleşme) sürecini yönlendiren başlıca aktörler konumundadır (Keskin, 2009:438-439).

“Son çeyrek yüzyıldır, uluslararası alanda sermayenin çıkarları, küresel örgütler eliyle kamu politikasına dönüştürülmekte ve az gelişmiş ülkelere transfer edilmektedir. Ülkelerin iktisadi ve toplumsal yapılarını küresel sermayenin gereklerine uyarlama üzerine kurulu bu transfer ağında, en önemli aktörlerden biri Dünya Bankası’dır.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra, bir Bretton Woods kurumu olarak Uluslararası Para Fonu (IMF) ile birlikte doğan Dünya Bankası, 1944’ten beri çeşitli ülkelere krediler açmaktadır. Banka, 1980’e kadar, “uzun dönemli, ekonominin arz boyutu ile ilgili, üretim sektörüne yönelik ve proje kredileri veren bir kalkınma örgütü kimliği ile çalışmıştır.” Dünya Bankası’nın açtığı kredilerin niteliği 1980’li yılların başından itibaren değişmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra Dünya Bankası, yapısal uyarlama kredileri (*structural adjustment loan-SAL*) ve sektörel uyarlama kredileri (*sectoral adjustment loan SECAL*) adı altında politika üreten krediler sistemine geçmiştir.

Kapitalist sistemin işlerliğini sağlamak için kurulan ve çalışan Dünya Bankası, çeyrek yüzyıldır açtığı krediler çerçevesinde devletlerin yeniden yapılandırılmasına yönelik politikalar üretmektedir. Yeniden yapılandırma sürecinin en önemli boyutlarından birini yerelleşme politikası oluşturmaktadır.

Türkiye’de yerelleşme süreci, Dünya Bankası’nın doğrudan yönetimi ve gözetimi altında ilerlemektedir. DB, Türkiye’de yerelleşme uygulamasını, 1990’lı yılların ortasında Antalya ve Çeşme-Alaçatı belediyelerinde su işletmeciliğinin uluslararası ihaleye çıkarılmasını sağlayan proje kredileri ile başlatmıştır. Yerelleşme uygulamasının başka alanlara doğru genişletilmesi 2000’li yılların başından itibaren açılan kredilerle sağlanmaktadır.

Bu dönemde **kamuda reform süreci** asıl olarak, 2000 tarihli Ekonomik Reform Kredisi, 2001 yılında ilki, 2002 yılında ikincisi ve 2004 yılında üçüncüsü açılan Program Amaçlı Mali ve Kamu Sektörü Yapısal Uyum Kredileri (PFPSAL) ile yönlendirilmiştir. PFPSAL kredileri kapsamında 2001-2005 yılları arasında (ilk PFPSAL 1,1 milyar, ikinci PFPSAL 1,35 milyar, üçüncü PFPSAL 1 milyar olmak üzere) toplam 3,45 milyar dolar kredi açılmıştır. Dünya Bankası’nın Türkiye’ye açtığı en yüksek tutarlı krediler olan PFPSAL’lerin ilk ikisinin % 50’lik bölümleri “merkezi yönetim, hukuk, adalet, kamu yönetimi” konularında yapılacak reformlara ayrılmıştır.

Yerelleşme uygulamasını geliştiren asıl politika belgesi, DB’nin “kamu sektörü reformlarında ikinci dalga” olarak nitelendirdiği üçüncü PFPSAL kredisidir. Bu kredi, “merkezi yönetimin yeniden yapılandırılması, yönetim kademeleri arasında görevlerin yeniden bölüşülmesiyle daha geniş bir ademi merkeziyete (yerelleşmeye) ulaşılması ve hesapverebilirliğin (mali sorumluluğun) güçlendirilmesi” için açılmıştır. DB, 6 Kasım 2003 tarihinde, ikinci CAS (*Country Assistance Strategy*) Ülke Destek Stratejisi planı kapsamında, 2004-2006 yıllarını kapsamak üzere Türkiye’ye “eğitim, sağlık, sosyal güvenlik alanlarında yapılacak reformlar ile *hizmetlerin yerelleştirilmesi ve belediyeler reformu* başta olmak üzere” 4,5 milyar dolar kredi açma kararı almıştır. PFPSAL-III , Türkiye için Dünya Bankası’nca hazırlanan CAS planının ilk ödeme dilimidir. Kredi bu planda belirlenen hedef ve ölçütlere göre açılmaktadır.

2005 yılının Aralık ayında CAS İlerleme Raporu doğrultusunda süre 2007’ye uzatılırken, kredi miktarı da 6,6 milyar dolara çıkarılmıştır. Bu kapsamda 2005 yılında, beş yıl süreli ve toplam 275 milyon dolarlık *Belediye Hizmetleri Kredisi* (Municipal Services Loan) açılmıştır. CAS’ın ikinci dilimi, Hükümet’in “Kamu Sektörü İşletimi (Kamu Yönetimi) ve Mali Yapı Reformu” çalışmalarına destek vermek üzere, 29 Haziran 2006 tarihinde açılmıştır. 403 milyon avro (500 milyon dolar)

tutarındaki Program Amaçlı Kamu Sektörü Kalkınma Politikası Kredisi (*Programmatic Public Sector Development Policy Loan-PPDPL*) reformun üç boyutuyla ilişkilidir:

1- *Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası Reformu* (sosyal güvenlik açıkları, emeklilik sistemi, sosyal güvenlik ve sosyal yardım sisteminin kurumsal ve yönetsel yapısı bakımından müdahaleleri içermektedir),

2- *Bütçe ve Kamu Mali Yönetimi Reformu* (mali uyarlamaların gerçekleştirilmesi, 2001 krizinden bu yana kırılmış olan makroekonomik dengelerin onarılması),

3- *Kamu Yönetimi Reformu* (bölgesel eşitsizliklerin azaltılması, yerleşmenin artırılması, tüm yönetim kademelerinde yolsuzlukla mücadele yoluyla kamu sektöründe yönetişimin geliştirilmesi).

Kamu yönetimi reformu başlığında toplanan düzenlemeler, yerleşmeye yöneliktir. Bu kapsamda il yerel yönetimleri ile belediyelerin gelirlerinin artırılması ve bölge kalkınma ajanslarının kurulması çalışmaları yer almaktadır. İlk PPDPL, 29 Haziran 2006 - 30 Eylül 2007 tarihleri arasında uygulanmıştır. Kredinin Dünya Bankası İcra Direktörleri tarafından onayı üzerine, DB'nin Türkiye Direktörü Andrew Vorkink tarafından yapılan açıklamada, "PPDPL tarafından desteklenen reformların dünyada gerçekleşmekte olan en ilerici türden reformlar olduğu" belirtilmiştir.

Bundan sonraki dönemde, Türkiye'de devletin yeniden yapılanma süreci "ilerici PPDPL reformları" çerçevesinde ilerleyecektir. İkinci Kamu Sektörü Kalkınma Politikası Kredisi, 19 Haziran 2008 tarihinde Dünya Bankası'nca onaylanmış, kredi anlaşması 20 Haziran 2008 tarihinde imzalanmıştır. Yaklaşık 400 milyon dolar tutarındaki kredi kapsamında sosyal güvenlik ve sosyal yardım sistemi, bütçe ve kamu mali yönetimi ile kamu yönetişimi alanlarındaki reform çalışmalarına destek sağlanacaktır. Dünya Bankası'nın PPDPL reformları kapsamında Türkiye'ye toplam üç adet kredi açması planlanmıştır. DB'nin ademi merkezileşme modeli, "yerel yönetim özerkliği" söyleminden hareketle, merkezi yönetim ile tanımlanmaktadır.

Ancak, bir yandan merkezle bağları gevşetilip, hatta yer yer koparılan yerel yönetimler, diğer yandan kredi mekanizması üzerinden küresel mali piyasalara bağlanmaktadır.

Merkezi yönetimi devre dışı bırakarak, küresel ile yereli birbirine bağlayan DB, böylece yerel hizmetlerin özelleştirilmesini ve küresel liberalizasyonu aynı anda sağlamış olmaktadır. Üstelik bu model, yeni bağlantı söze konu edilmediği için, kolayca yerel demokrasinin genişlemesi olarak ilan edilebilmektedir. Dünya Bankası, yerel yönetimlerin küresel para piyasalarına doğrudan ulaşabilecekleri bir

özerkliğe kavuşturulmalarını istemektedir. Bu doğrultuda DB'nin talep ettiği yapılanma, "kredilerin geri dönmesini güvence altına alan bir bütçe sistemi, cari harcamaları sınırlandırmaya yarayacak yerel-esnek sözleşmeli bir personel rejimi, yerel gelir kaynakları-harcama serbestliği esaslarına dayanan bir yerel özerklik" içermektedir.

Dünya Bankası, ulus-altı ölçeğin Banka'nın temel politikaları ve üye ülkelerle kredi ilişkileri açısından gittikçe önem kazandığına dikkat çekmektedir. Banka'ya göre bu ilginin kaynağı, gerek federal gerek üniter devlet yapılanmalarında, ulus-altı birimlerin mali sorumluluklarının artması ve ademi merkezileşme eğiliminin güçlenmesidir.

Dünya Bankası tanımına göre yerelleşme, "kamusal yetki ve sorumlulukların, merkezi yönetimden taşra örgütüne ve yerel yönetimlere ya da yarı özerk yönetim örgütlerine ve/veya özel sektöre devredilmesi"dir.

Bu çerçevede siyasal, yönetsel, mali ve piyasa olmak üzere **dört farklı** yerelleşme türünden söz edilmektedir. Dünya Bankası'na göre, bu kavramsal sınıflandırma, başarılı bir yerelleşme uygulaması ve farklı biçimler arasında eşgüdüm sağlanması açısından oldukça önemlidir.

Dünya Bankası'nın yerelleşme ve ulus-altı kalkınma anlayışı, kendi tanımıyla, "disiplinlerarası ve sektörlerarası bilgiye" dayanmaktadır. Buna göre, kalkınma ve yoksulluğun azaltılması, bölgelerarası ve kırsal-kentsel alanlar arası eşitsizliklerle mücadele edilmesi, ancak ulus-altı birimlerin mali, siyasal ve yönetsel açıdan yeniden yapılandırılmasıyla mümkündür. Bu süreçte, Banka'nın temel hedefi, "ulus-altı/bölgesel kalkınma", "yoksulluğun azaltılması", "çoklu yönetim yapılarının etkinleştirilmesiyle merkezi ve yerel yönetişimin geliştirilmesi" olarak somutlanmaktadır.

Dünya Bankası yaklaşımında yerelleşmiş yönetim üç ana unsura dayanmaktadır: Katılım, hesapverebilirlik ve şeffaflık. Buna göre, katılımın güçlendirilmesi ile hesapverebilirlik sağlanmakta, şeffaflık uygulaması ile yolsuzluk önlenmektedir. Dünya Bankası'na göre, yerelleşmenin başarısı, ulusal ve yerel görevlilerin *yerelleşmiş yönetim* konusunda eğitilmelerine bağlıdır. Bu nedenle yerel yönetimlerin, özel şirketlerin ve sivil toplum örgütlerinin yerelleşmiş faaliyetlerin planlanması, finansmanı ve işletilmesi (management) konusunda "teknik yardım"a ihtiyaçları bulunmaktadır" (2009:440-444).

Bakanlıkların Yerelleşmesi

Dünya Bankası, yerelleşmeye konu olan başlıca kamu hizmetlerini şu şekilde sıralamaktadır: Eğitim, Sağlık, Altyapı, Sosyal Güvenlik, Su

Yönetimi, Doğal Kaynak İşletimi ve Çevre. Eğitim hizmetinin yerelleşmesi, karar verme gücünün merkezi yönetimden yerel yönetimlere, sivil toplum örgütlerine ve okullara devredilmesi sürecini anlatmaktadır. Kamusal gücün bölüşülmesi, “kimin neyi kontrol ettiğine karar verme” olarak tanımlanmaktadır. Eğitim hizmetinde karar verme sürecinin aşamaları, ders programının hazırlanmasından, veli-öğretmen ilişkilerine uzanan oldukça geniş bir alanı (öğretme teknikleri, öğrenci değerlendirme yöntemleri, ders kitabı üretimi ve dağıtımı, öğretmen istihdamı, okul inşası ve onarımı, eğitim maliyesi) kapsamaktadır.

1990’ların başında, DB’nin açtığı eğitim konulu proje kredilerinin yalnızca % 2’si yerelleşme stratejisi içerirken, 2000’li yıllara doğru bu oran % 50’ye yükselmiştir.

...

Ancak şeffaflık, katılım, etkinlik ya da hesapverebilirlik gibi anlam yüklü neoliberal kavramlarla birlikte sunulan yerel önceliklerin yansıtılması hedefi, eğitim sisteminin ulusallık niteliğini ortadan kaldırırken, temel kamu hizmetlerinden birini daha bu ilkeler üzerinden piyasaya bağlamaktadır.

Üstelik eğitim sisteminin yerelleştirildiği pek çok ülkede, “hedeflenen ideallere ulaşamadığı, kalitenin azaldığı ve özellikle gelir düzeyi düşük bölgelerde derin eşitsizlikler yaşandığı” bizzat yine DB kaynaklarında dile getirilen bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya Bankası’nın sağlık hizmetinin yerelleştirilmesine ilişkin değerlendirmesi oldukça çarpıcıdır. Banka, sağlık hizmetlerinin bütünsel yapısı nedeniyle, bu alanda yerelleştirmenin diğer sektörlerden daha karmaşık ve zor olduğunu belirtmektedir. Sağlık hizmetlerinin iyi planlanmadan ve ülke deneyimlerinin ortaya çıkardığı sonuçlar dikkate alınmadan yerelleştirilmesinin, düşük kırıklığı yaratmak bir yana toplum için zararlı olacağı da dile getirilmektedir.

Gerçekte, sağlık sisteminin yerelleşmesinden beklenenler de diğer kamusal hizmet alanları için söylenenlerden farklı değildir. Yerelleşme politikasının tanıdık gerekçesi burada da karşımıza çıkmaktadır: “Yerel tercihlerin dikkate alınması, sağlık programlarının uygulanmasını kolaylaştıracaktır, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki eşitsizlikleri azaltacaktır, toplumun maliyete katılımı artacaktır, kamu ve özel sektör kurumları arasında işbirliği geliştirilecektir...” Derin gelir farklılıklarının olduğu az gelişmiş bir ülkede, toplumun maliyetine katılımının sağlandığı bir hizmette, eşitsizliklerin nasıl azaltılacağı sorusu bu modelde cevapsızdır. Sağlık hizmetlerinin yerelleşmesiyle eşitlik, etkinlik, hesapverebilirlik ve kalitenin geliştirileceği savını destekleyecek veri olmadığı, bizzat Dünya Bankası’nca dile

getirilmektedir. DB, yerelleşmenin sağlık hizmetleri için önemli zorluklar yaratacağını kendisi de kabul etmektedir.

Altyapı hizmetlerinin yerelleşmesi, yol, su ve katı atık sistemleri, taşımacılık, enerji ve telekomünikasyon ağları ile diğer kamusal altyapı yatırımlarını içermektedir. Dünya Bankası'na göre, altyapı hizmetlerinin yerelleştirilerek, hizmetin yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve özel sektör eliyle görülmesi bir dizi avantaj sağlamaktadır: "Yerel tercihler, ulus-altı birimler tarafından altyapı teknolojisine ve hizmet kalitesine yansıtılmaktadır, hesapverebilirlik yerel karar alma mekanizması ile güçlendirilmiştir, sektörde artan rekabet nedeniyle hizmetlerin fiyatı ve kalitesi hakkında seçmenlerin daha çok bilgisi vardır." Neoliberal reform dalgasının bu tür kavramsal avantaj listelerinin, toplumun geniş kesimleri için gerçekte nasıl bir tehdide dönüşebildiği, az gelişmiş dünyada yaşayanlar tarafından iyi bilinmektedir.

DB'nin yerelleşme politikasına yaklaşımı, bir tür deneme-yanılma yöntemi üzerine kuruludur. Banka, "başarısı ya da başarısızlığı üzerine bir şey söylemenin pek mümkün olmadığı", "yararlarını sınavacak analitik bir aracın bulunmadığı" ve "kendi içinde birçok çelişki taşıyan" bir politikayı az gelişmiş dünya ülkelerinde denemektedir.

Yerelleşmeyi, işleyen bir süreç olarak nitelendiren Dünya Bankası, birçok uygulama devam ettiği için yerelleşmenin sonuçlarına ilişkin sınırlı sayıda veri olduğunu belirtmektedir. Yerelleşme üzerine yapılan açıklamalarda sık sık "ülke deneyimlerinin azlığı", "kısa süreli uygulamalara dayanan sağlıklı değerlendirmeler" ve "farklı ülke uygulamalarından çıkarılacak sonuçların politika sürecine yansıtılması" konu edilmektedir. Bazı uygulamalarda ortaya çıkan olumsuz sonuçlar, bir başka ülke uygulamasında dikkate alınacak dersler olacaktır. Böylece toplumların geleceği, küresel sermayenin iktidarını kurma yolunda, kolaylıkla bir yap-boza dönüştürülebilmektedir.

Dünya Bankası, 2000 yılında yayımlanan raporunda son on beş yılın yerelleşme deneyiminin siyasal istikrar, kamu sektörü verimliliği, eşitlik ve makro ekonomik denge sağladığını savunmaktadır. Yerel halkın katılımı, toplumsal talebin dile getirilmesi ve hükümetlerin sorumluluğunun geliştirilmesi gibi hedefler yüklenen yerelleşme politikası, gerçekte tek bir amaca hizmet etmektedir: Kamusal mekanizmaların özel sektöre devredilmesi.

Avrupa Birliği: Yerellik ve Bölgeselleşme

1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması, 1970 yılında imzalanan Katma Protokol, 1987 yılında yapılan tam üyelik başvurusu, 1995 yılında sağlanan Gümrük Birliği ve 1999 Helsinki Zirvesi ile kabul

edilen aday ülke statüsü, Türkiye'nin Avrupa Birliği yolunda izlediği sürecin önemli aşamalarını göstermektedir. Ancak, Avrupa Birliği'nin Türk kamu yönetimi üzerindeki kapsamlı etkisi 90'lı yılların sonunda ortaya çıkmış ve 2000'li yıllarda derinleşmiştir.

Aday ülke statüsü alındıktan sonra Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkileri; Katılım Ortaklığı Belgesi, Ulusal Program, İzleme Raporları, Katılım Öncesi Ekonomik Program gibi bir dizi plan ve program temelinde ilerlemiştir.

Neoliberal değişim süreci, Avrupa Birliği talebiyle gündeme gelen iki kavramın etkisinde biçimlenmiştir: **Yerellik** ve **bölgeselleşme**.

AB kaynaklı bu kavramların hedefindeki yapı, merkezi yönetimin taşra örgütlenmesidir. 2000'li yıllar, mülki idare sisteminin geleceği açısından yaşanan tarihtir. Ancak, sistemin ne tür bir dönüşüme uğrayacağı, hızla uygulamaya geçirilen reformlar sonucunda şekillenmeye başlamıştır.

AB kaynaklı dönüşüm süreci, Cumhuriyet dönemi boyunca çeşitli kesimlerin talebi olarak gündeme gelen yerel yönetimlerin güçlendirilmesi isteği ve bölge yönetimi arayışları ile aynı içeriği taşımaz.

Yerellik ya da AB diliyle subsidiarite, yukarıdan aşağıya merkezîyetçilik esası üzerine kurulu devlet örgütlenmesini, ademi merkezîyetçilik esasına göre yeniden tanımlamaktadır.

AB kaynaklı bölgeselleşme akımı, **il esasına dayalı taşra örgütlenmesi ile merkezi yönetimin bölge kuruluşları arasında eşgüdüm sağlanması sorunu çerçevesinde gelişen bölge yönetimi arayışlarından tümüyle farklı** bir niteliğe sahiptir.

Ademi merkezileşme, AB açısından **bölgeselleşme** ile beraber yürütülmesi zorunlu olan bir süreç olarak sunulmaktadır.

AB bölgeselleşmesi, merkezîyetçi yapının parçalandığı ve bölgelerde karar alma mekanizmasının yerel/küresel sermaye temsilcilerinin eline bırakıldığı yeni bir iktidar modeline dayanmaktadır. En önemlisi her iki sürecin de ülkenin en temel varlıklarının yönetim yetkisinin Ankara'dan Brüksel'e ve diğer küresel merkezlere taşınmasını sağlayan bir dinamiğe sahip olmasıdır.

Yerellik İlkesi: İdari ve Mali Özerklik

Avrupa Birliği'nin üzerinde önemle durduğu konulardan biri ademi merkezileşme politikasıdır. **Ademi merkezileşme**, Türkiye'nin 1950'den bu yana üyesi olduğu **Avrupa Konseyi'ne** bağlı *Avrupa Yerel*

ve *Bölgesel Yönetimler Kongresi* tarafından izlenmekte ve teşvik edilmektedir. Kongre, Türkiye yerel yönetim sistemiyle ilgili olarak 1997 yılında bir “tavsiye kararı” almış, sonra bunu “karar”a çevirmiştir. Bu kararda yerel ve bölgesel yönetimlerin ağır bir vesayet altında olduğu vurgulanmaktadır.

Türkiye, Anayasası'nın “yönetimin bütünlüğü” ilkesini düzenleyen 127. Maddesini değiştirmeye ve bu maddede “**subsidiarite**” ilkesine açık bir gönderme yapmaya çağırılmaktadır. Kongre, 127. maddede, özel olarak, beşinci fıkranın değiştirilmesi üzerinde durmaktadır. Bu fıkraya göre: “*Merkezi idare, mahalli idareler üzerinde, mahalli hizmetlerin **idarenin bütünlüğü ilkesine uygun** şekilde yürütülmesi, **kamu görevlerinde birliğin sağlanması**, toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla, kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idari vesayet yetkisine sahiptir.*”

İstenen, bu fıkranın, “*yerel yönetimler **idari ve mali özerkliğe** sahip kuruluşlar olarak, yerellik ilkesi gereklerine göre denetlenir*” gibi bir biçime dönüştürülmesidir.

Bu öneri, Türkiye'nin 1992 yılında onayladığı Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na (AYYÖŞ) gönderme ile yapılmaktadır. Bu Şart, “*idarede ademi merkezîliğe dayalı bir Avrupa oluşturulmasını hedeflemekte ve bu hedef Şart'ı imzalayanlara geniş bir özerkliğe sahip yerel makamların varlığını sağlama yükümlülüğü*” getirmektedir.

Türkiye'de 2006 yılında OECD tarafından düzenlenen bir konferansta, Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongre Başkanı, Özerklik Şartı'nın kamu yönetiminde **subsidiarite** ilkesini teşvik etmek için tasarlandığını söylemiştir. Kongre Başkanı AYYÖŞ'ü şöyle tanımlamaktadır:

Özerklik Şartı'nın başlıca hedeflerinden biri siyasi, idari ve mali alanlarda yerel yönetimlerin karar alma kapasitelerini kuvvetlendirmektir. Özerklik Şartı, 1985 yılından beri ve son yıllarda Avrupa Konseyi üye ülkelerinde pek çok kurumsal reformu etkilemiştir. Bu yasal belge, devlet işlerinin önemli bir bölümünü yürütme yetkisine sahip demokratik yerel yönetimlerin kurumsal kapasitelerini geliştirmek ve kamuda *yerellik* ilkesini teşvik etmek üzere tasarlanmıştır. Yerel yönetimler ile ilgili olarak Avrupai garantileri belirleyen Özerklik Şartı, demokratik olarak oluşturulmuş mahalli idareleri demokratik istikrarın temel unsurlarından biri olarak ele almaktadır.

Yerellik, yetkileri önce en alt kademeye bırakma, bu kademenin taşıyamadığını bir üste çekme biçiminde bir yapılanma süreci olarak

tanımlanmaktadır. 1992 Maastricht Anlaşması'yla ilkeye dönüştürülen kavramın AB açısından anlamı, kamu yetkilerinin AB üyesi merkezi yönetimden yerel ve bölgesel yönetimlere terk edilmesi, merkezi yönetimlerce de yapılamayacak olanların Brüksel'e devridir.

Böylece kamu hizmetlerinin görülmesinde **öncelik ulus-altı ölçeğe bırakılmakta ve yerel yönetimler genel yetkili** kılınmaktadır. Avrupa Konseyi, aynı ilkenin, **AB üyesi olmayan ülkelerde de uygulanması talebinde bulunduğu için, yerellik ilkesi Türkiye üzerinde doğrudan etkide bulunmaktadır.**

Türkçe'ye **hizmette halka yakınlık** ya da yetki ikamesi olarak da çevrilen subsidiarite, devlet kuruluşunun **merkeziyetçilik ilkesine göre değil, ademi merkeziyetçilik ilkesine göre** yeniden düzenlenmesini öngörmektedir.

“Merkeziyetçilik ilkesi, devlet örgütlenmesinde **yönetimin bütünlüğü anlayışı temelinde yukarıdan aşağıya bir kuruluşu ve kademeler arasında yetki devri ile işbölümünü** anlatırken; ademi merkeziyetçilik ya da subsidiarite **aşağıdan yukarıya kuruluşu ve kademeler arasında görevler ayrımına** göre işbölümünü anlatır.”

Dolayısıyla **subsidiarite de yetki devri söz konusu değildir, görevler ayrımına göre görevi üstlenen kademe bunun gerektirdiği her türlü yetkiyi de kendiliğinden edinmektedir.**

İdarenin bütünlüğü, bir başka deyişle **merkeziyetçilik** ilkesine son verilerek, bunun yerine **yerellik ilkesinin yerleştirilmesi**, yönetsel sistemin “**idari federalizm**” esasına göre yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir.

Avrupa Bölgesel ve Yerel Yönetimler Kongresi, Türk yerel yönetim sisteminde idari ve mali özerklik, teknik adıyla subsidiarite ilkesine uygun bir yeniden yapılanma talep etmektedir.

Günümüzde yürütülen **kamu reformları** da devlet örgütlenmesini **yerellik ilkesi** üzerine inşa etmektedir.

Bunun anlamı, devlet örgütlenmesinde **merkeziyetçiliği sağlayan ve üniter yapılanmayı güvence altına alan idarenin bütünlüğü ilkesinin, bu ilkenin temel hukuksal mekanizmalarından birini oluşturan idari vesayet uygulamasıyla birlikte kaldırılmasıdır.**

Bu tür bir değişiklik, gerçekte **yalnızca yerel yönetim sisteminin değil, tüm kamu yönetimi örgütlenmesinin değiştirilmesi** anlamına gelmektedir.

İdarenin bütünlüğü ilkesinin ikinci ana kurumsal mekanizması, devletin merkez örgütü ile taşra örgütü arasındaki ilişkileri düzenleyen **yetki genişliği** mekanizmasıdır.

Yürütülen reformların taşra örgütündeki tüm görev ve yetkileri yerel yönetimlere devretmeyi amaçladığı bilinmektedir.

Dolayısıyla, **yalnızca idari vesayet değil, aynı zamanda yetki genişliği ilkesi de** yürürlükten kaldırılmaktadır.

Kamu hizmetlerinin idari-mali özerkliğe kavuşmuş yerel yönetimler tarafından yerine getirilmesi ile *yerel özgürlüklerin* yaşama geçirileceği savunulmaktadır. Böylece **kamu etkinliklerine katılan yerel halkın (kendiliğinden) demokratikleştiği** iddia edilmektedir.

Ne var ki **herkesin üzerinde kolaylıkla uzlaşabileceği katılım, yerel özgürlük, zenginlik ve kalkınma gibi kavramlar**, neoliberal zamanların yeni yönetme felsefesinden doğmaktadır.

Bu nedenle yerellik ilkesi de şirketlerin egemen olduğu ve yönettiği bir dünya düzeninde neoliberal AB'nin varlığını sürdürülebilmesinin formülasyonu olarak kurgulanmıştır.

Yerellik ilkesi üzerine kurulu devlet modeli, her yerelin kendi kaynaklarını zenginleştirerek kalkınmasını sağladığı ve diğer yerellerle rekabet içine girdiği; yerelin önceliklerinin, çıkar ve ayrıcalıklarının ülke bütünüyle ilgili olanların önüne geçtiği bir ülke tablosu ortaya çıkarmaktadır.

Yerellik ilkesi, küresel dinamiklerin etkisiyle biçimlenen ulusal politika belgelerine de yansımıştır. Başbakanlık tarafından 2003 yılında yayımlanan *Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim* başlıklı kitapta, hizmetlerin yürütülmesinde **subsidiarite ilkesinin esas olduğu** belirtilmektedir: Merkezi yönetim zaman içinde çoğu kamu hizmetini bünyesinde toplamış, bu hizmetleri yerine getirme gayreti içinde aşırı büyümüş ve hantallaşmış, kaynakları verimsiz bir şekilde ve halkın taleplerine uygun olmayan şekilde kullanır bir konuma düşmüştür. Bu süreç içinde merkezi yönetim asli işlevlerinde zayıflamış; strateji geliştirme, politika oluşturma, hedef ve stratejiler belirleme, uygulamaları koordine etme, izleme, değerlendirme, rehberlik yapma ve denetleme konularında zaafa uğramıştır. Bu nedenle mahalli müşterek nitelikli, küçük ölçekli ve gündelik alanlardan çekilmediği sürece, merkezi idarenin kendisinden beklenen konularda *kapasite geliştirmesi* mümkün görünmemektedir. **Bir alt düzeyde çözülebilecek bir sorunun veya verilebilecek bir hizmetin, bir üst düzeye taşınmaması anlamına gelen “yerindenlik”**

(subsidiarite) ilkesinin hayata geçirilmesi, merkezi idarenin gündelik ayrıntılı işlerden çekilmesi ve uzun vadeli stratejik konularda yoğunlaşabilmesi imkanını doğuracaktır. **Gereksiz** yüklerinden arınmış merkezi idare; ölçek ekonomileri gereği doğrudan yürütmesi gereken ulusal ve bölgesel nitelikli hizmetleri de daha nitelikli bir şekilde gerçekleştirecektir. Yerinden ve yerel yönetim yapılarının daha fazla yetki, görev ve kaynak ile mahalli müşterek nitelikli hizmetleri sunmaları ise, bu hizmetlerin verimliliğini ve ihtiyaca uygunluğunu sağlayacak, katılımcılığı ve kamuoyu denetimini güçlendirecektir.

Buna göre, “merkeziyetçi kamu yönetiminin yerelleştirilerek kamu hizmetlerinin vatandaşın ayağına götürülmesi ve halkın yönetime katılımının artırılarak kamunun hesap verebilir hale gelmesi için *yerel yönetimlerin güçlendirilmesi* gerekmektedir.” Bu kapsamda yerel yönetimlerin; merkezi idarenin belirleyeceği ilke ve standartlara, ulusal ve bölgesel planlara uygun olarak mahalli müşterek ihtiyaçların karşılanması konularında kendi kararlarını alan, kaynaklarını oluşturan, uygulayan ve vatandaşların denetimine açık çağdaş idari birimler olarak yeniden yapılanacakları söylenmektedir: Ülkenin sanayileşmesi, şehirleşmesi ve demokratikleşmesi ile paralel olarak yerel yönetimlerin önemi artmıştır. 1980 sonrası sağlanan mali imkanlarla önemli başarılarla imza atan belediyeler yerel yönetimlerin genel olarak kamu hizmetlerinin sunumundaki payını ve statüsünü artırmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Ağır bir merkezi vesayet ve yetersiz yerel kaynaklar ile çalışan yerel yönetimlerin, Türkiye'nin de imzalayarak taraf olduğu *Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartına* uygun olarak yeniden yapılması öngörülmüştür. Bu kapsamda yerel yönetimlerin yetki ve görevleri sınırlandırılarak sayılmak yerine, merkezi idarenin görev ve fonksiyonları belirlenecek, geriye kalan her türlü mahalli müşterek nitelikli görev ve hizmetler yerel yönetimlerin uhdesine verilecektir.

Yerellik ilkesi, “AB’ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye” hedefini taşıyan 9. Kalkınma Planı'nın temel ilkelerinden biridir. Bu ilke plana “uygulamanın vatandaşa en yakın birimlerce yapılması esastır” ve “bölgesel-yerel kalkınma uygulamalarında yerindenlik esas alınacak” cümleleriyle yansımıştır. Planda “ekonomik ve sosyal gelişme eksenleri-bölgesel gelişmenin sağlanması” başlığı altında toplanan hedefler, ademi merkezileşme uygulamasının geliştirilmesine yöneliktir. Bu kapsamda, “yerel dinamiklere dayalı gelişme” ve “yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılması” hedeflenmektedir:

Küreselleşme süreci, yerel dinamikleri doğrudan etkileyerek, yerel ve bölgesel kalkınma açısından yeni şartlar ve fırsatlar ortaya çıkarmaktadır.

Küresel rekabet koşulları altında kendileri birer rekabet birimine dönüşen şehirler ve bölgeler, dinamiklerini ve potansiyellerini değerlendiren uygun stratejiler çerçevesinde ve bütün kesimleri kalkınma sürecine katan **iyi yönetim** modellerini hayata geçirerek daha hızlı bir gelişme eğilimi yakalama şansına sahip olmuştur.

Planda, merkezi yönetimden yerel yönetimlere yetki ve görev aktarımının, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda getirilen ilkeler dikkate alınarak sağlanacağı belirtilmektedir. Ancak, yetki ve görev aktarımı yapılmadan önce, yerel yönetimleri yönetsel ve mali açıdan güçlendirecek önlemler alınacaktır.

AB açısından ademi merkezileşmenin bölgeselleşme ile beraber yürütülmesi zorunlu olan bir süreç olduğuna daha önce değinilmişti. Bu nedenle bir yandan merkezi ve yerel düzeyde gerekli altyapı oluşturulurken, öte yandan idari-mali özerklik ile yönetimsel karar mekanizmalarına sahip bir yerel yönetim sistemi yaratılmaya çalışılmaktadır.

Bu süreç, dokuzuncu kalkınma planında "**aşağıdan yukarıya bölgesel gelişme** politikasının uygulanması için gerekli ortamın hazırlanması" olarak açıklanmıştır. Nitekim 2005 tarihli İlerleme Raporu'nda Türkiye'de kamu yönetimine ademi merkezileşen bir yapı kazandırmaya yönelik yasal çerçevenin oluşturulmasında bazı ilerlemeler kaydedildiği, bu ilerlemelerin bölgesel politikaların oluşturulmasına yardımcı olacağı söylenmiştir.

Türkiye'de yerel yönetim yasalarının kabul edilmesiyle birlikte, Ağustos 2005 tarihinde Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği önderliğinde bir proje başlatılmıştır. "Yerel Yönetim Reform Programına Destek" başlığını taşıyan proje, Avrupa Birliği fonlarından desteklenmiş, UNDP eliyle yürütülmüştür.

Projenin amacı "Türk idari sistemini modernleştirmek ve demokratikleştirmek, böylece AB standartları ile uyumlu hale getirmek ve gelecekteki AB üyeliği için idari kapasiteleri güçlendirmek" olarak açıklanmıştır.

Nitekim hükümetin de ülkedeki yerel yönetimlerin (belediyeler ve il özel idareleri) yeniden yapılanmasını ve modernleşmesini hedefleyen bir reform programı üstlendiği belirtilmiştir. Proje, Yerel Yönetim Reform Programı'nın üç ana boyutunun uygulanmasına destek vermektedir: Reform kapasitelerinin güçlendirilmesi (İçişleri Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatı, yerel yönetimler, hizmet birlikleri); belediyelerde bütçe usullerinin ve hizmet performansının iyileştirilmesi; insan kaynaklarının etkinliğinin ve verimliliğinin

güçlendirilmesi (seçilmiş temsilciler, atanmış meslek memurları, yerel kamu maliyesi ve yönetimi alanında danışman olarak çalışan özel sektör temsilcileri). Bu proje, politika sahiplerinin, politikanın uygulanma sürecine de tam destek verdiğini göstermektedir.

AB Bölgeselleşmesi

Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi'nde 1997 yılında, Yerel Özerklik Şartı'na koşut olarak, bir de *Bölgesel Yönetimler Özerklik Şartı* kabul edilmiştir. Bu belgede özerk bölge yönetimleri; "her devletin sınırları içinde seçimle oluşturulmuş organlara sahip, yönetsel açıdan merkezi yönetimle yerel yönetimler arasında yer alan, ya kendi örgütlenmesini kendi başına gerçekleştirme ayrıcalığına sahip (eyalet) ya da normal olarak merkezi yönetimin kurallarına bağlı olarak örgütlenmiş (yönetsel kademe), kamu görevlerinin önemli bir bölümünü hizmette yerellik ilkesine uygun olarak halkın çıkarları doğrultusunda ve kendi sorumlulukları altında yürütme hak ve yeteneğine sahip birimler" olarak tanımlanmıştır.

Bölgesel Özerklik Şartı, anayasa, bölge yasaları, ulusal yasalar ve uluslararası hukuk kurallarıyla verilmiş olan görevlere (devlet tarafından devredilen) ek olarak, bölge halkının çıkarlarını ilgilendiren işlerden kendilerine yasaklanmış olmayan ya da özel olarak başka yönetimlere bırakılmamış her konunun bölge yönetimlerince üstlenebileceğini belirtmektedir.

Şart'a göre bölgeler, yetki alanlarına giren konularda kural koyma ve yönetsel işlemler yapma hakkına sahip olacaktır. Kararlar üzerindeki denetim hukuka uygunluk ile sınırlandırılmıştır. Bölgeler, başka bölgelerle ve başka ülkelerin bölgeleriyle işbirliği yapmakta özgür bırakılmıştır. Bölge örgütü, bölge meclisi ve yürütme organından oluşmaktadır. Görevleriyle orantılı gelir kaynaklarına sahip olmaları öngörülen bölge yönetimleri, **vergi toplama yetkisi ile sermaye piyasasından borçlanma yetkisine de sahiptir.** Bu anlamda AB bölgeselleşmesi, **idari ve mali özerkliğe sahip bir alan yönetimi yaratmaktadır.**

Türkiye'de **il özel idaresi** ilin sınırları içinde **alan yönetiminden**, **belediye kentsel yerleşmelerin yönetiminden**, **köy ise kırsal yerleşmelerin yönetiminden** sorumludur.

Avrupa Birliği'nin **il özel idarelerini bölge yönetimi olarak kabul etmesinin nedeni**, bu yönetimlerin **alan yönetimi olarak tanımlanmasıdır.**

Avrupa Konseyi'ne göre bölge, 21. yüzyılda ortaya çıkacak sorunlarla mücadele etme yeteneğine sahip, ademi merkezîyetçi bir yönetim birimidir. Bölgelerin faaliyet alanları, hizmette yerellik ilkesi

doğrultusunda, **belediyelerin bilinen görev alanlarının dışında kalanları kapsamaktadır.** Üstelik yerel yönetim yapılanması, bazı görevlerin yerine getirilmesi açısından oldukça küçük ve yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle merkezi yönetim ile yerel yönetim arasında, **bölgesel yönetim düzeyi** öngörülmüştür.

Avrupa bütünleşmesinin temeli de bölge ölçeğine oturtulmaktadır. Türkiye, Avrupa Birliği Katılım Ortaklığı Belgesi'ni 2001 yılında imzalamıştır. Nisan 2003 tarihinde ortaklık belgesi genişletilmiş, son gözden geçirme ile KOB nihai metni 23 Ocak 2006 tarihinde Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiştir.

Ortaklık belgesi, iktisadi-siyasi ve idari (müktesebata uyum) olmak üzere **üç başlık** altında sıralanan kriterlere dayanmaktadır.

Siyasi kriter demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlık hakları olmak üzere dört burjuva kavram üzerinde yükselmektedir.

İktisadi kriter işleyen piyasa ekonomisinin, bir başka deyişle kapitalist iktisadi ilişkiler bütünü'nün kabul edildiğini göstermektedir. Belgeye, liberal özgürlükçü demokrasi anlayışı hakimdir, dolayısıyla sosyal eşitlikçi demokrasi anlayışına en küçük biçimde yer verilmemiştir. Farklı toplumsal sınıf ve zümreler arasındaki gelir dağılımı eşitsizliği ise söz konusu bile edilmemektedir.

Üyelikten kaynaklanan yükümlülükleri üstelenebilme yeteneği başlığını taşıyan *idari kriter* ise yirmiye aşkın sektörün her birinde yönetimi gerçekleştirecek *kurumsal ve hukuksal sistemin AB'ye uyumlaştırılmasını* düzenlemektedir.

Süreç, ruhu ve örgütüyle II. Dünya Savaşı sonrasında uygulanmaya başlanan idari reform çalışmalarına benzemektedir. Müktesebata uyum adıyla bilinen ve AB'nin siyasi-iktisadi özünü, başlıca sektörler bakımından örgütsel-hukuksal olarak kurma amacına dönük idari kriterler, kamu yönetimindeki değişim sürecinin temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır.

Büyük ölçüde AB mevzuatının tercümesine dayanan teknik bir iş gibi sunulan uyum çalışmaları, bir yandan **yasa yapma gücünün el değiştirmesi ile sonuçlanmakta, öte yandan geniş kapsamlı bir yönetsel-yargısal reform dalgasına neden olmaktadır.**

- **IV.C-Çoğulculuk**

İncelemekte olduğumuz yaklaşıma adını veren terimi **bir de özgün tatbikat alanı** olarak saptayıp incelemeye gerek olmadığı düşünülebilir. Ancak çoğulculuk terimi, –

görece- sistemli bir kuramsal tutum olan **çoğulculuğun/plüralizmin ona yüklediğinin ötesinde günlük ve kuramsal anlamlar içerdiğinden**, gelinen noktada ayrı bir başlık altında (ancak kısaca) ele alınacaktır.

Hatırlayalım: Plüralizm bireylerin gruplar dışında ve ötesinde bir aidiyeti olmadığı düşüncesi içerisinden gelişir.

Oysaki günümüzde grup-dışı (**atomize**) bireyselliğın savunusu üzerinden çoğulculuk yapılması vaka-i adiyeden olmuştur. Bu kapsamda, haber spikerlerinin “ay no’lcak **onlar** da kendilerini ifade etsinler, ne var bunda” kabilinden konuşmaları herkesçe bilinmektedir.

İfadede yer alan “**onlar**” zamiri iki farklı gruba tek bir ad altında gönderme yapmaktadır. Bu gruplardan **ilki** günlük hayatın içerisinde Fenerbahçe’yi desteklemek, taşlanmış kot giymek, kandil kutlamak gibi bireysel seçimlerin önüne engel konulmasından **rahatsızlık duyan fertlerin** bulanık kitlesine gönderme yaparken, **ikincisi** mevcut egemenlik kurgusuyla ilgili sorunları olan (bu kurguyu değiştirmenin kendi sınıfsal pozisyonları üzerinde olumlu yönde etkiler doğuracağı hususunda sezgisel ya da kuramsal çıkarımlar yapan) kimselere referansta bulunmaktadır.

İlk grubun derdi **temel konularda (bir cumhuriyet projesi üzerinde) uzlaşmak** kaydıyla bireylerin kendilerini dışa vurma özgürlüklerinin savunusu iken, diğeri farklı egemenlik alanlarını tesisine yönelik sınıf pozisyonlarını değiştirmeye yönelik bir tepkidir.

Bu haliyle ilk grup etnik ya da dini grup haklarını (kolektif hakları) talep eden ve belirli tarihsel deneyimlere sahip insan gruplarından ziyade **tüketici memnuniyeti araştırmalarında hedeflenen kitleye** benzemektedir. Adı geçen gruplardan birisinin anladığı demokratik katılım ile diğeri anladığı arasında esaslı farklar bulunmaktadır. İlk grup bireysel özgürlük alanının genişlemesini hedeflerken, diğeri sınıf temelli olmayan kolektif haklar başlığı altına yerleştirdiği somut menfaatin gerçekleştirilmesi için bir mücadele örgütler.

Gelinen noktada **kolektif hakların bireysel haklarla karıştırılmasına** yol açan birey temelli çoğulculuk mülâhazası dâhil olmak üzere **bütün çoğulculuk savunularının çıkmaza girdiği noktaya** değinelim.

Çoğulculuk savunusu **çeşitliliğın kaçınılmazlığı** üzerinden ilerler. Buna göre çeşitlilikler ilgili toplumların zenginliğidir. Bir kültürde **kar** kelimesi **tek** bir terimle (göstergeyle) ifade edilebilirken bir diğeri **on** ayrı terimle karşılanabilecektir. Bir başka deyişle göstergenin unsurları olan **gösteren ve gösterilen arasındaki ayırım ve bağıntısızlık** çeşitliliğın temelidir. **Gösterenler gösterilenlerden bağımsız olarak mevcutturlar ve kültür dünyamızı büyük bir çeşitlilikle donatırlar.**

Son cümleleri biraz açalım: Saussure göstergenin; gösteren ve gösterilen olmak üzere iki kısımda incelenmesini önerirken göstergeyi soyut bir nesne olarak kurgulamıştı. Bu soyut nesne; **dilin nesnesiydi ve doğrudan somuttaki gerçekle rabitalı değildi;**

keyfiydi. Bir başka deyişle **gösterdiği şey tarafından belirlenmiyordu.** Bunun kanıtı, göstergelerin farklı dillerdeki çeşitliliğinde bulunabilirdi. Bir dilde üç **gösterge** (**göstergenin gösteren ve gösterilenin birliği** olduğunu unutmayalım) ile **kastedilen-şey/gönderge (referent)** bir başka dilde bir gösterge ile adlandırılabilirdi.

Ancak buradaki keyfi olma durumu, dilin kullanıcılarının mevcut göstergelerin yerine yenilerini önerebilme durumuna ya da göndergenin (referent) istenilen durumda başka başka göstergelerle irtibatlandırılması keyfiyetine denk düşmüyordu.

Çoğulculuğa hayat veren felsefi tutumların (örneğin inşacılığın ya da post-yapısalcılığın) **esaslı hataları, kastedilenle (göndergeyle), gösteren arasındaki ayırımın göz ardı edilmesinde yatmaktadır** (Sturrock, 2003: 35-36).

Öyleyse aktörlerin nesnelere verdiği anlamlar temelinde eylediklerini ve bu anlamların da sosyal olarak inşa edildiğini savlasak (yani **inşacı** bir konumu benimsesek) bile **göndergenin zorlayıcılığını (söylem-dışının söylem üzerindeki belirleyici etkisini)** göz ardı edemeyiz: Sosyal inşa süreçleri bir norm seti yerine bir başka norm setinin rahatlıkla koyulabileceği anlamında “öyle de olur, böyle de olur” gibi ifadelerle anlaşılabilir. Önce **“Neden o norm seti değil de bu norm seti?”** diye sorulmalıdır.

Küçükbaş hayvanlara verilen ad her dilde farklı olabilir. Hareketli üretim araçları (büyük ve küçükbaş hayvanlar) üzerindeki mülkiyetin belirleyici olduğu (ya da bir dönem olmuş olduğu) toplumlarda bu hayvanların yaşlarına, cinsiyetlerine ve birçok başka özelliklerine göre çok sayıda isim taşıyacağını ama bu hayvanlarla işi olmayan (ve geçmişte de işi olmamış) toplumların küçükbaş hayvanların tümü için bir ya da iki terim kullanacağını bilebiliriz.

Küçükbaş hayvana verdiğiniz somut isimler (zört, zurt, koyun, keçi, goat, sheep... her neyse...) değilse de bizi sosyal inşa süreçleri; üretim ilişkilerinin ve üretici güçlerin verili bir toplumda, verili bir zamanda içinde buldukları gelişmişlik düzeyi ile alakalıdır. Biri diğerini doğrudan belirlemiyor olsa da (yani “koyun yetiştiriyorsan ikide bir ‘me’ dediği için bu hayvana garanti ‘me’ diye hitap edersin” diyemiyorsanız) üretim ilişkileri göz önüne alınmadan (göndergenin önemi tam olarak idrak edilmeden) o toplum için koyunun anlamı hakkında fikir yürütmek mümkün değildir.

Tekrar ederek devam edelim zira konu mühim: Yukarıdaki paragraflarda ortaya konulan ayırım (**gösterge ile gönderge arasındaki ayırım**) bir kez atlandığında, **söylem dışı ile söylem arasındaki ilişki görünmez hâle gelir:** Göstergeler her dilde keyfi (herhangi bir zorunluluk durumuna tekabül etmeden) oluşur **ama bu durum gösterge ile kastedilen şey (gönderge) arasındaki ilişkinin maddiliği üzerinde etki doğurmaz.**

Bir başka deyişle bir çoban toplumu öküze bin türlü isim verebilir ama bu insanlar **öküzü bir üretim aracı olarak kullanacaklar ise;** sütünü sağıp etini yiyecekler, derisinden de ayakkabı yapacaklar ise; **öküzün anlamı isimlerinden bağımsız olarak -**

örneğin takası imkân dâhiline sokacak olan **evrensel eşitleyici** olarak- mevcut olacaktır.

Bu bağlamda **gösterenler gösterilenlerden önce mevcut olmayabilir, ancak bu kural kastedilene (göndergeye) tatbik edilemez: O gösterene de gösterilene de önceldir ve söylemin tutarlılığının ölçütü olarak söylem dışını her daim teorik hesaplara dâhil eder.**

Anılan karışıklığın (gönderge *-referent-* ile gösterge *-sign-* arasındaki karışıklığın) sürekli tekrarı, bizi söylemler arasında mutlak doğru olanın saptanılmasının imkânsızlığından yola çıkılarak oluşturulan **çoğulculuk fetişizmine** getirmektedir. Öyle ya, yapının dışına çıkılıp da farklı yapıları değerlendirmek için bir kriter geliştirilemiyor ise, kimseye bir doğru diretilemiyor ise, bütün farklılıkları bir arada bulundurmamak meziyet olacaktır.

Haber spikeri kızımızı hatırlayalım, “ay no’lcak **onlar** da kendilerini ifade etsinler, ne var bunda” diyordu. Artık bu evladımızın ifadesinde yer alan “**onlar**” zamirinin aynı anda birbirinden farklı talepleri ve dertleri olan iki farklı gruba gönderme yaptığını biliyoruz. Adın bir olmasının göndergenin bir olması zorunluluğunu getirmediğini bildiğimiz gibi adın birden ziyade olduğu durumlarda da bir tek gönderge olabileceğini biliyoruz.

Ayrıca (ümid ediyorum ki) çoğulculuğun adların sayısını artırmak yoluyla ulaşılabilecek bir hedef olamayacağını da anlamış bulunmaktayız.

Bir de şu soruyu aşk ediyoruz. Diyelim ki birinci anlamıyla (yani bireysel özgürlük taleplerinin karşılanması için üretilen talepler bolluğu anlamıyla) “çoğulculuk iyidir” dediniz. Peki, ama hangi düzlemde gerçekleşecek bu bir aradalık? Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kutsiyeti tabanında mı? Tabanın vazgeçilmezliği veri ise; çoğul bir yan yana duruş mu, yoksa tikelin üzerine eklenmiş hiyerarşik bir dizilim mi vardır? “Tikelin üzerine eklenmiş hiyerarşik bir dizilim” var ise eğer, yani bu sonuca vardıysanız, çoğulculuk olarak sunulan şeyin aslında bir tikelliği önvarsaymak durumunda olduğunuzu da görmüş bulunuyorsunuz.

Kısacası trene ne isim verirsiniz verin, tren geçerken demiryolunun üzerinde durmayın!

- **IV.D-Sivil Toplum**

Bugün plüralizm ve sivil toplum terimleri neredeyse eş anlamlı hale gelmiştir. Plüralist perspektiften bakıldığında grup temsilini gerçekleştiren lobi grupları, dini çevreler, yurttaş birlikleri, dernekler, vakıflar, partiler vs. **kamu hizmetlerinin verilmesinde ve kamu yararının saptanmasında devlet iktidarının tek başına belirleyiciliği karşısında bir güvence** olarak görülmektedirler. Bu örgütlenmeler aynı zamanda grup kimliğinin bireylere taşınmasının da bir aracıdır.

Müzakere süreçlerine dayalı politika üretimi fikri de sivil toplum kuruluşlarının mevcudiyetini gerektirir. Buna göre **demokrasi** devletin karşısında konumlanan bu grupların **günlük ve uzun vadeli kamusal karar üretiminde müdahil olabilme kapasiteleri** ile doğrudan bağlantılıdır.

Sivil toplum kuruluşları aracılığıyla politik faaliyete yönelen insanların yurttaş ve birey olarak daha güçleneceği, katılımcı kitlelerin ilgili toplumların gerçek serveti olacağı düşüncesi de aynı düşünsel çizginin bir devamıdır. Bu şekilde oluşan yurttaş toplumu ilgili toplumların **sosyal sermayesi** olarak kabul edilir. **Sosyal sermayeye** dönüşmüş toplumların bu dönüşümü yaşayamamış toplumlar **karşısındaki üstünlüğü,** Batı tarihi okumalarında hakim çizgidir.

Dahası da var: Kalkınma yarışına girmiş toplumların **sivil toplumun inşası** ile uğraşmaları, **yeterince özgürleşememiş ve olgunlaşmamış yurttaşlarını Batı tipi katılım süreçleriyle merkezdeki örneklerine benzer hale** getirmeleri de gerekmektedir.

(Hatırlayalım **kötü adam devlet** yaklaşımında hakim **temel anlatı** aslında Türkiye toplumunda demokrasi şiarıyla merkeze gelmeye çalışan halkımızın kendine ait milliyetçi, sınıf temelli ya da dinsel tepkilere sahip olamayacak kadar **özgürleşememiş ve olgunlaşmamış** olduğunu, bu tür tepkileri içeren yasal ya da yasa dışı örgütlenmelerin de derin devlet tarafından gerçekleştirildiğini savlamaktaydı.)

Bu suretle iş başvurusu için kullanılan özgeçmiş formlarında dahil olduğunuz kulüplerin ve katıldığınız aktivitelerin isimleri önem kazanacaktır.

Aynı damardan ilerlersek bir toplumun uluslararası işbölümündeki yeri kapitalist sistemden değil **sivil toplumcu faaliyet eksikliğiyle belirlendiğinden fakirlerin durumu maddi yetersizlikten değil katılamama halinden (beceriksizlikten) kaynaklanacak ve fakirlik fakirlerin suçu** olarak tescil edilebilecektir.

Bu nedenle **kalkınma**, alt yapı tesisleri, eğitim, hukuk, spor gibi faaliyete vurgu içeren ve üniter/merkeziyetçi planlama ve pratiklerle biçimlenen bir toplumsal hayatın reddi ile başlayacaktır. Söz konusu anlatıya göre kalkınmak için esas olan **“insan sermayesi”**dir. Bu “sermaye” özgürleştirici sivil toplum pratiklerinin ürettiği, kendi haklarını savunan, girişimci, çoğulcu kimselerin piyasa eksenli faaliyetinin neticesinde gelişecektir.

- **IV.E-Radikal demokrasi, liberalizm ve devlet**

Plüralizm başlıkta adı geçen tutumlarla pek çok yönden örtüşür. Paralellikleri incelemekten **önce** kısaca **farka** bakalım:

- **Plüralist epistemoloji temelcidir (foundationalist),** bir başka deyişle **toplumsal gerçekliğin türetildiği bir odak noktasına dayanır.** Buna göre **kanaatler ve**

inançlar kendi varlıklarını daha temelde bulunan (temel) kanaatler ve inançlara borçludurlar.

- Temel inançlar kendilerinden türetilen ikincil inançların meşruiyetini sağlarlar.

- Oysaki post-yapısalcı ve post-modern tutumlar ekseninde şekillenen radikal demokrasi çalışmaları ve bunların siyasal önermelerinden beslenen liberal tutumlar **en temel diye bir şey olmadığını** savlarlar. En temel düşüncelerin de yapı-bozumuna tabi tutulabileceğini belirtirler.

- İki paralel tutum arasındaki **bir diğer ayrılık plüralizmin görgüçlülük (ampirisizm) ve pozitivism bağımlılığı karşısında adı geçenlerin anti-pozitivist tutumunda bulunabilir. Plüralizm dış gerçekliğin deneyim ve tecrübelerimiz aracılığıyla anlağımızda doğrudan temsil edilebileceği inancını savunurken, söylemler arasında bir üstünlük ilişkisini reddeden radikal demokratlar mutlak doğruluk olamayacağı gibi doğru yerde durmanın da imkânsızlığını savlayarak kültürel rölativizme yaklaşır.**

- Farklılıklara yönelik kısa incelememiz kapsamında **son olarak plüralizme mündemiç normatif tutumdan bahsedebiliriz. Olması gerekenden hareket eden plüralist argümantasyon karşısında radikal demokratlar –farklı olanın güzelliğine yaptıkları övgünün normatif boyutunun ve büyük anlatıları geçersizleştirmeye çalışırken yeniden ürettikleri büyük anlatının içerdiği çelişkinin hesabını yapmaksızın- normatif tutumlara temel olan önvarsayımları geçersizleştirdikleri iddiasına sahiptirler.**

Benzerliklere gelince: Post-modern çalışmalar pek çok açıdan plüralist tutumlarla örtüşürler.

- İlk olarak tıpkı plüralistler gibi postmodern zevat da **tekçiliği (monizmi)** bir başka deyişle **merkezi iktidarın düzenleyici imkânlarının toplum için yararlı olabileceği fikrini** reddederler. **Plüralistlerin doğrusu tek bir doğrunun her yerde geçerli olmaması fikrinden mülhemdir. Postmodern ve postyapısalcı şürekâda ise doğru yoktur. Ancak plüralistlerin doğrusu ile postmodern zevatın doğruluk karşılığı birbirleriyle karşıtlık değil tamamlayıcılık ilişkisi içindedirler.** Her iki duruşun da üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin tasfiyesi gibi kapsayıcı ve bütünselleştirici program ve hedeflere karşı –özel mülkiyetin kutsiyeti tabanında- çoğulcu bir temsil sistemi önerisiyle çıkacağını/çıktığını belirtmemize gerek yoktur sanırız.

- **Plüralistlere göre hiçbir grup bilginin bütününe sahip olamayacaktır. Postmodernlere göre mutlak bilgi diye bir şey yoktur. Bu yüzden politik ekonominin bilgisine dayanarak toplumu değiştirmek, yani mutlak bir doğruluk iddiasıyla üretim ilişkilerine (özel mülkiyet ve diğer mekanizmalara) müdahale etmek totaliterleştiren, tekleştiren bir kötülük olarak kabul edilecektir.**

Plüralist ve postmodern perspektifler içerisinde bakıldığında hayati önemi haiz **ilaçların yapım bilgisini** insanlığın ortak mirası içerisinde (kolektif mülkiyetten) devşirip, **fikri mülkiyet hakları dolayısıyla bireysel mülkiyete tahvil edip** dünyaya satma edimi aslında ya “piyasanın rekabet dolayısıyla tekelleri önlemeye yarayan gücü/dehası” ya da “ilaç denilen şeylerin ideolojik muhtevası nedeniyle abartıldığı kadar önemli olmaması” gibi nedenlere binaen önemsizleştirilebilecek, sorun olmaktan çıkarılabilecektir.

Aynı çizgiden ilerlersek sosyal hareketler de ancak ve ancak **arızı/anlık** ve mümkünse yalnızca **kimliğe dayalı bireysel menfaat talepleri** şeklinde ortaya çıktıklarında hayırlı olacaklardır. Bütün hareketleri sınıf ekseninde bir araya getirmek kadar kötüsü yoktur. Hareketlere sebep veren rahatsızlıkların bir mekanizmaya (sömürü mekanizmasına) dayalı olarak izahatı **totaliter** bir tutum olarak kabul edilecektir. Otobüs şoförlerinin emeklilik talepleri ile tabakhane işçilerinin emeklilik talepleri; işsizlerin güvence arayışı ile emeklilerin sağlık talepleri **farklı farklı grup çıkarlarına denk gelen** taleplerdir. Bütün bu çoğulcu talepleri bir tek mekanizma ekseninde ele almak insafsızlıktır. Hayırlısı.

- Hem plüralistler hem de postmodern zevat devlet iktidarının kendi hesabına (naturası, fitratı gereği) kötü olduğuna inanmaktadırlar. Bir devlet bankası soyulmuş ise bunun sebebi onu soyanlar arasındaki nesnel ilişkilerde değil bu bankanın özel mülkiyette olmamasındandır. Soyulan özel banka olduğunda devlet denetleme görevini ihmal ettiğindedir. Devlet denetleme görevini ihmal etmediğinde piyasa işleyişine müdahale edilmiş olduğundan sorun çıkacaktır vb...

Yukarıdaki anlatının taşıyıcılarına göre

a-**İktidar havada asılı duran kendiliğinden var olmuş bir şeydir.**

b-İktidarın toplum için kullanılması diye bir şey olamaz. İktidar kullanandır.

c-Bu “İktidar-özne”nin **huyu suyu kötü olduğu gibi kökeni de belirsizdir.**

İktidar

c1-ya **grup menfaati tarafından sınırlanabilir** (plüralistler)

c2-ya da sınırlama eyleminin gerektirdiği iktidar da kötü olduğundan sınırlanmasında da bir hayır bulmak mümkün değildir (postmodernler).

Grup eylemleri üzerinden sınırlandırıldığında (c1) grup menfaati (hiçbir zaman bütünün menfaati olmadığı ve hiçbir zaman bütünü kapsayamayacağı için) kendiliğinden iyidir. Böylesi bir iktidar anlayışının/inancının temelinde, devletin, kendi menfaatini kendiliğinden üreten, kendisi için var olan ve sivil toplumun karşısına (ve dışına) dikilebilecek şekilde tasarlanan bir varlık olarak tahayyül edilmesini sağlayan söylemsel bir belirlenim (dünya görüşü) bulunmaktadır. **Politik toplum (devlet) ve sivil toplum arasındaki karşıtlığa dayanan bu dünya görüşü liberalizme aittir** (liberal söylemin neredeyse bütün alt varyasyonlarında (kuramlarında) bulunur).

Liberalizme ait bu temel nedeniyle hem plüralistler hem de postmodernler arasından fitratı itibariyle kötü olan iktidarın kaynaklandığı noktalardan birisi olarak devleti tarafsız, doğru politikalar uygulandığında çeşitlilikler arasında aracılık yapma kabiliyetini haiz bir varlık olarak değerlendirenler çıkmaktadır.

Farklılıkları fark eden iyi devlet, liberal devlet vs. **ve etmeyen** haydut, totaliter, ceberut, baskıcı vs. devlet gibi kategorizasyonlar da bu tür yorumlara dayanmaktadır. Gelineen noktada her iki akımın da liberal söylemin varyantları olduğu unutulmamalıdır.

Sonuç yerine

Plüralist kuram/"düşünce"/"tutum"/"halet-i ruhiye" günlük ideolojinin önemli bir kısmına can vermektedir. **Fikirler tutarlılıkları ya da açıklama kapasiteleriyle değil, günlük ideolojiden beslenen grupların gücü oranında kurum ve örgütlerde yeniden üretilirler.** Plüralizm de bu kuralın işlediği örneklerden birisidir. Plüralizmin açık bir devlet kuramı bulunmamaktadır. Plüralistler devletten bahsettiklerinde temel endişeleri **devlet iktidarının –bazı- grupların çıkarları aleyhine kullanılmasıdır** ki bu da liberal düşünceyi oluşturan yer yer birbiriyle zıt sonuçlar üreten farklı söylemsel formasyonların ortak noktalarından birisidir.

Elitizm (Seçkincilik)

Elitizmi toplumun

- yönetenler ve yönetilenler arasında ikiye ayrıldığını;
- tarihteki bütün toplumsal formasyonlarda yöneten (seçkin) bir zümre bulunduğunu;
- dolayısıyla güç (ve servet) eşitsizliğinin insan toplumlarının fitratından kaynaklandığını (dolayısıyla bu durumun doğal olduğunu)

savlayan yaklaşım olarak tanımlayabiliriz.

Sosyal bilimlerin bütün köklü kuramlarında/söylemlerinde olduğu gibi (etkinlik derecesi dönem ve mekana göre artarak ya da azalarak da olsa)

- klasik formülasyonunu tadilata tabi tutmuş,
- yer yer (plüralizm ve kurumsalcılık gibi) farklı kuramların içerisine “sızarak” mevcudiyetini korumuş,
- -ileride göreceğimiz gibi- güncel tartışma alanlarında kendisine yer açabilmiştir.

Kısa açıklamamızdan da anlaşılabilceği gibi, elitistler daima daha az sayıda bunan yönetenler ve daima çoğunluğu oluşturan yönetilenler arasındaki ayrımın toplumsal ve tarihi köken ve nedenleri hakkında derinlemesine araştırma ve izahatta bulunmazlar.

Onlar söz konusu ayrımı irdelemek yerine, *toplumun doğasına ve her toplumda bunun böyle olduğu yolundaki ortalama sağduyuya* gönderme yaparak verili kabul ederler.

Bu bağlamda elitizmin daha en başından *sağduyuya dayalı bir öncüller seti ile sorunsuzca ilişki kurduğunu* söyleyebiliriz.

Elitistlerin yönetenler ve yönetilenler arasındaki ayrımın toplumsal ve tarihi köken ve nedenleri hakkındaki suskunlukları, tarihin açıklamasının ve değiştirilmesinin mümkün olduğu inancı güçlü iken onların aleyhine, bu inanç zayıfladığında da lehlerine sonuç arz etmiştir.

Az sayıda bunan yönetenler ve daima çoğunluğu oluşturan yönetilenler arasındaki ayrımın sosyal bilimlerin, hatta pre-kapitalist toplumlarda üretilen bilginin –öncelikle de felsefenin- ilgi alanına girişi bütünsel bir yaklaşım olarak **elitizmin doğuşundan çok ama çok öncesine** gitmektedir. Elitizmi bir sağduyu kuramı olarak etiketlediğimiz hatırlanırsa, bu sonuç normaldir. *Bütün sağduyu kuramları gibi elitizm de kendi içinde bulunduğu dönemin hakim söylemsel formasyonu tarafından sağlanan kavram setini sorunsuzca kullanır.* Bu bağlamda elitizmin teorik kökenlerini araştıran bir kimsenin karşısına Plato’dan Konfiçyüs’a kadar geniş bir yelpazede çok sayıda ünlü düşünürün bıraktığı külliyyatın çıkmasında şaşırarak bir şey bulunmamaktadır.

Kapitalist toplumlarda sosyal bilimlerin içerisinden, akademik bir tarzda iktidarın doğası üzerine üretilen elitist çalışmaların kaynaklarını aradığımızda ise karşımıza ilk önce Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto, Robert Michels gibi düşünürlerin isimleri çıkar.

- Bu isimlerin hepsi Marksizm ve Marx’tan haberdardır.

- Hepsi eserlerini Ondokuzuncu yüzyılın sonu ve Yirminci Yüzyılın ilk yarısında vermişlerdir.
- Hepsi bir yandan toplumsal iktidarın küçük bir grup elinde toplandığını ancak bu durumun insan toplumlarının doğasından kaynaklandığını savlarlar.
- Onlara göre elitlerin varlığı kaçınılmaz olup devrimci mücadele ve müdahaleyle insan toplumlarının fitratından kaynaklanan bu durum değiştirilemeyecektir.
- Hepsi de sınıfsız bir toplumun imkânsızlığını, elitlerin doğallığını, hatta toplumların bekasının bu elitlerin başarısına bağlı olduğunu (canımız elitlerimizi benimsememiz gerektiğini) vurgularlar.
- Onlar Marksizm'e olduğu kadar çoğulcu/plüralist yaklaşımlara da muarızdırlar.
- Toplumsal gücün çoğulcu olarak kullanılamayacağını farklı gruplar arasındaki –sınıf değil ama- elitist bağları vurgularlar.

Adı geçen düşünürlerden **Michels'e** göre kitlelerin **parlamentolar** aracılığıyla kendi hayatlarını düzenleyen kuralların oluşumuna katıldıkları düşüncesi yanıltıcıdır. Böyle bir kurgu temsili demokrasilerin kontrol edilebileceği gerçeğini gizlemektedir.

Yazara göre,

- parlamentolara girişin koşulları,
- bu gücün oluşumunda siyasi partilerin rolü,
- temsilin gerçekleştirilmesi için gerekli bilginin çarpıtılmadan yayılmasının imkansızlığı

ve benzeri bir seri unsur ele alındığında, **kitlelerin kendilerini doğrudan yönetmesinin imkansızlığı** da anlaşılacaktır.

Siyasi partiler ve bunlara bağlı olarak şekillenen **bürokrasi oligarşi (azınlık yönetimini)** kaçınılmaz hale getirecektir. Açıklanan mülahazalara binaen, yazar, “**örgütlenme diyen oligarşi der**” diye buyurmaktadır. Bir maksim haline gelen bu deyiş, liderliğin üyelikler üzerindeki tek yanlı etkisini (üyelerin liderlik görüşüne karşı örgütlenme imkânsızlıklarını) vurgulayan ve yine yazara ait olan “**oligarşinin demir kanunu**” tanımlamasına da etkindir. Düşünürün kurgusu liberal demokrasi ve plüralizmin tatbik edilemez olduğu çıkarımına yol açmaktadır.

Yine adı geçenlerden **Mosca**, yukarıda belirtilenlerle uyum içerisinde, bütün toplumların azınlıklar tarafından yönetildiğini, çoğunluk üzerinde **azınlığın diktatöryası** olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre **yönetici sınıfın mutlaka iktisaden baskın olması gerekmektedir.**

Mosca **elit sirkülasyonunu** kabul eder. Yazar sirkülasyona yönelik tespitleriyle elitizmin **genel zaafı olan** elitlerin nasıl oluştuğu ve değiştiği sorusu karşısındaki suskunluğu aşmaya çalışmıştır.

Elitlerin iktidarını destekleyen **siyasi bir reçeteleri** bulunmaktadır. **Mosca'nın** siyasi formülü pek çok açıdan Marksizm'in klasik kitaplarından olan **Alman İdeolojisi'**ndeki ideoloji tarifine uymaktadır. Buna bağlı olarak Mosca da **yanlış bilinç üretebilme kapasitesinin** elitlerin iktidar formülünün temel belirleyeni olduğunu kabul eder. Ancak adı geçen yazar **siyasi reçete** kavramının sistematik ve analitik bir açılımını gerçekleştirilmemiştir. Bununla beraber onun için **ideolojik boyutu elit kurama sokan kişi** tanımlaması yapılabilir.

Yukarıda adı geçen düşünürlerden/yazarlardan **Pareto** ise siyasi elitleri **tilkiler** ve **aslanlar** olarak ikiye ayırma yolunu seçmiştir.

- **Tilkiler** toplumda rıza üretimini gerçekleştirmeye uygun elitlerdir. Buna bağlı olarak **çıplak güç uygulamalarına uzak dururlar**. Bunlar girişimci, yenilikçi, planlı hareket eden zümrelerdir. **Amaçlarını açık olarak ifade etmezler**. Kriz anlarında uzlaşmacı ve pasifist tutum takınırlar ve şiddete dayalı çözümler üretmezler.
- **Aslanlar** ise terazinin öteki ucunda bulunurlar. Soğuk ve yaratıcı tutum geliştirme becerisi zayıf olan aslanlar kendi çıkarlarını korumak açısından şiddete meyillidirler. Statükonun koruyucusu olup, hem sivil toplum içinde hem de devlette, kamu düzeninin bekçisi haline gelirler. Her iki grup da karşılıklı olarak dışlayıcıdır. Tarihsel süreç bu ikisinin yenilenen değişimi ekseninde gelişir. Pareto bu iki kesim arasındaki güç dengesinin gözetilmesi suretiyle oluşacak olan kendi zihniyetini, ideal hükmetme biçimi olarak sunar.

Elitistlere göre toplumların karakteri o toplumlarda hâkim bulunan zümrelerin (elitlerin) karakterleri ile belirlenir (O toplumun karakterinin de elitlerine yansıyor olabileceği hususunda bir açıklamalarını görmedim).

Evans'a (2006:39) göre klasik **elitistlerin siyasi sistemler hakkındaki görüşleri dört** kalemde özetlenebilir:

- a- Toplumda yönetici/hakim konumda bulunanlar **toplumsal olarak bütünleşik** bir grup oluştururlar. [Ben de ekleyeyim: Sanki elit bir organizma vardır ve bu bütünleşik bir hareketler dizisi sergilemektedir.]
- b- Bu grup ülkesel olarak bir ulus devlette kaimdir. [Elitizmin sezgisel bir kuram olduğunu ve üretim ilişkilerini nazara almadığını hatırlayın. Onlara göre feodal bir toplumun elitleri ile kapitalist bir toplumun elitleri arasında bir farklılık bulunmuyor gibi görünmektedir. Bir başka deyişle devletin zaman ve mekan bağımlılığı düşüncesi elitizm içerisinde yer almaz.]
- c- Yönetici elit yönetilenlerden ayrı ve bunların müdahalelerine kapalıdır [Mosca'nın elit sirkülasyonu hakkında söyledikleri bu saptamaya istisna teşkil etmiyor görünmektedir. Zira bir kere –ve her nasılsa- elit grup içerisine girenler bu kapalı sisteme dahil olurlar.]
- d- Elit grubun üyelerini belirleyen tek bir ilke bulunmamaktadır. Üyeler kendi iktisadi, siyasi ya da ideolojik kökenlerine göre belirlenir/seçilir. [Bu bağlamda –diyelim- ideolojik pozisyonları üzerinden girenler iktisadi pozisyonlarını pek değiştirmezler. Ayakkabı kutuları ayakkabılar içindir!]

Marksist sınıf kavramıyla elitist yönetici elit kavramı arasında bir paralellik olduğu düşünülebilir. İlk bakışta her iki kavram da yöneticilerle kitleler arasındaki sosyo-iktisadi ve siyasi eşitsizliklere dayanır gibi görünmektedir.

Ancak Marksizm;

1. yönetenler ve daima çoğunluğu oluşturan yönetilenler arasındaki ayrımın toplumsal ve tarihi köken ve nedenleri hakkında derinlemesine tezler içerir;
2. yönetenleri **kendi başına bir sınıf olarak ele almaz**. Marksizm'e göre kapitalist toplumlarda yönetenler ve üretim araçları üzerinde mülkiyet tesis etmiş olan sınıf (mülk sahipleri, kapitalist sınıf) ayrıdır.

Tarihsel olarak bakıldığında anılan bu saptamanın

- tüzel kişiliğin doğuşu,
- hükümdar hazinesiyle devletin hazinesinin ayrışması,
- kapitalist toplumlara özgü cumhuriyet fikri,
- sözleşme serbestisi,
- hukuk önünde eşitlik,
- hukukun üstünlüğü gibi kavramların ortaya çıkışını sağlayan dönüşümlerle desteklendiği söylenebilir.

Yöneticiler bu sınıf iktidarının dolayımını gerçekleştirmekte, bir başka deyişle kullandıkları iktidarın gerçek sahibi olmamaktadırlar;

3. sınıfı oluşturan ilişkilerin nesnellğine dayalı izahatta bulunur. Dolayısıyla sınıf ilişkilerini **yönetenler ve yönetilenler arasındaki tek taraflı ilişkiye** dayalı olarak incelemeyiz.

Marksizm'e göre sınıf mücadelesi üretim araçlarının mülkiyetine (ve başka usullerle kontrolüne) sahip sınıflarla bunlardan dışlanmış sınıfların karşılıklı etkileşiminin bir ürünüdür.

Buna mukabil **elitizm** toplumsal değişim ve dönüşümü bütünleşik bir grup olduğu öngörülen elitler arası mücadelelerin bir ürünü olarak kavrar;

4. sınıf içi çelişkileri atlamaz. Marksizm'e göre bir sınıfın **ortak çıkarları yanı sıra karşılıklı çelişkileri** yine
  - kapitalist üretim ilişkilerinin doğasından (eşitsiz gelişme)

ve/veya

- kapitalist üretim ilişkilerinin hakimiyeti altında **çelişik bir şekilde yan yana bulunan farklı üretim ilişkilerinin toplumsal etkilerinden** (farklı üretim ilişkilerinin kapitalist üretim ilişkileri ekseninde eklemlenmesi) kaynaklanır.
- Bu suretle Marksizm, kapitalist sınıf ve bunun devlet içerisinde temsilini gerçekleştiren gruplar arası gerilimi teorik hesaplarına dahil eder.
- Bu suretle Marksizm neden sınıfların bulunduğunu ve neden bir ve aynı sınıf çatısı altında çeşitli çekişmeler bulunabileceğini, bir başka deyişle, neden bir

ve aynı sınıfın farklı tertipler içerisinde çelişebileceğini açıklarken; elitizm, yönetici elitlerin birliğine yaptığı vurguyu savunmasız/açıklamasız bırakır.

Klasik elitizm İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendisine yönelik eleştiriler karşısında daha rafine yorumlar üreten yazarlar tarafından yeni bir boyuta taşınmıştır. **Daha yeni elitist çalışmaların seyri üzerine** Evans'ın (2006:40) gözlemlerini kendimizinkilerle telif ederek devam edelim:

- i. Elitlerin organik birliği düşüncesi dönüşmüştür: Toplumda yöneticiler arasında rekabet bulunabilir. Ancak bu durumda da elitler dışarıya karşı dayanışma yoluyla bir birlik sergileyebilirler.
- ii. İkinci Dünya Savaşı sonrasında en belirgin özelliği sermayenin (tek bir ulus devletin sınırlarına sığamayacak kadar birikmiş olması nedeniyle) uluslararasılaşma sürecine girmesidir. Anılan koşullar altında elitistler tek bir ulus devlete bağlı elit fikrinde değişiklikler yapma gereğini duymuşlardır: Kuramın/söylemin taşıyıcılarına göre elit gruplar ülkesel olarak bir ulus devlet içerisinde kalsalar da bunların kendi konumlarını güçlendiren uluslararası bağlantıları bulunmaktadır. Bu süreçte artan sayıda elitizm kuramcısının **uluslar arası bağlantı fikrini de aşarak uluslararası elit** fikrine doğru yöneldikleri de gözlemlenmektedir.
- iii. Yönetici elit rekabetçi doğası içerisinde yönetilenlerden ayrı durmaya devam eder.
- iv. Elit grubun üyelerinin iktidarı –ideolojik, siyasi ya da iktisadi- geniş bir kaynaktan beslenir. Klasik dönemde olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde de ideolojik, siyasi ya da iktisadi alanlardan mütevellit iktidarın üzerinde biçimlendiği bir eksen bulunmamaktadır. Ayakkabı kutusu ayakkabılar içindir!
- v. Ulus-üstü şirket faaliyetlerinin neticesinde ya da Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, Nato gibi uluslararası (ve/veya uluslar üstü) kuruluşların gölgesinde (yani ulus devletten farklı ölçeklerde) yeni elit oluşumları mümkündür. Elitler her durumda kendileri için bir zümre oluştururlar.
- vi. Ulus devlet ortadan kalkmasa da özelleştirme, piyasalaşma, ademi merkezîyetçilik, yönetim gibi gelişmelerin ışığında ulus devletin işlevleri dönüşmektedir.

Elitizm incelendiğinde, bu damardan ilerleyen yorumcuların **plüralist izahattan temel ayrılıklarının iktidarın bir gruplar çeşitliliği içerisinde dağınık şekilde kullanılmadığı hususuna yaptığı vurguda yattığını kolaylıkla söyleyebiliriz.**

Bir üst paragrafta bahsi geçen hususla bağlı olarak, elitistler yeni dönemdeki çalışmalarında seçkinlerin **kapalı bir grup olduğunu ancak bu sefer uluslararası bağlantılarının yanı sıra rekabet içerisinde (dolayısıyla çelişerek, çekişerek) birlik oluşturduklarını** (üstü örtük şekilde sınıf fraksiyonlarının mevcudiyetini) kabul eder görünmektedirler.

Elitizm yukarıda vermeye çalıştığımız sağduyuya dayalı, eklektik ve ampirik yapısı nedeniyle **diğer söylemlerle eklemlenmeye** müsaittir. Günümüzde bu damardan ilerleyen sosyal bilimciler **birbiriyle alakalı pek çok alanda** yorumlar üretmişlerdir.

A. *Bu yorum öbeklerinden ilki ulusal elit iktidarına odaklanan çalışmalardır.*

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nde üretilen elitist yaklaşımlar ulusal elitlerin tasnifine ve elit grupların ilişkilerine yönelmiştir. **C. Wright Mills** (1956) elitler arası güç ilişkilerini araştırmış ve güç dağılımında siyasi, iktisadi, askeri olmak üzere **üç düzeyli** bir tasavvur üretmiştir. Adı geçen yazara göre iktisadi elitler ve yönetsel mevkileri elinde bulunduran (siyasi) elitler arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Kendi yaklaşımını Marksist kuramdan ayırmaya özen gösteren yazar, bu sayılanlara yönetici sınıf demek yerine güç elitleri (*power elite*) demeyi tercih etmiş; yönetsel mevkileri tutan elitleri, iktisadi elitlerin basit uzantıları olarak tasvir etmediği için Marksizm'in –ona göre- indirgemeci/determinist tutumundan uzak durduğu iddiasında bulunmuştur. Bu iddiasıyla uyumlu olarak siyasi, iktisadi, askeri elitlerin karşılıklı otonomileri olduğunu vurgulamış, aralarında ihtilaf çıkabileceğini, bazen de pozisyonlarını korumak için bir araya gelebileceklerini söylemiştir (Evans, 2006:44).

Wright Mills (1956) sadece elitler arası güç ilişkilerini araştırmakla kalmamış, **güç dağılımında üç düzeyli bir tasavvur üretmiştir**. Anılan tasavvurda **tepeye** modern toplumun temel kurumsal hiyerarşisinin kontrol noktalarında bulunanlar –hükümet azaları, büyük şirket yöneticileri, askeri bürokrasinin tepe noktasını tutan subaylar ve benzeri unsurlar- yerleştirilmiştir. **Bu tepe noktasında liyakate dayalı rekabet kuralları işlememektedir**. Rekabete dayalı çekişmenin yer aldığı alan **orta düzeylerdir**. Orta düzeylerde çıkar menfaat grupları, lobiler ve (Amerikan politik örgütlenmesindeki özgül yeri dolayısıyla Türkiye'li okura tuhaf gelebilecek) yasama siyaseti bulunmaktadır. **Alt düzeyler** ise siyaseten parçalanmış kitlelerin oluşturduğu güç ilişkileri alanına tekabül etmektedir (Evans, 2006:44).

Devletin elit kuramını yapan Mills, bu alanda ulusal çıkarın savunulması ya da farklı çıkar gruplarının ayrı menfaatinin telif edilmesi şöyle dursun, **güç elitinin menfaatinden başka bir şeyin savunulmayacağını** söyleyerek içinden fikir ürettiği çevrelerle (elitist söylemin akıldaneleriyle) uyumlu bir sonuç türetmiştir.

Ulusal güç elitleri yaklaşımı siyasi elitlerin **ortaklaşa hareket kabiliyetini sağlayan birleşmelerinin-iletişimlerinin üç boyutu** olduğu düşüncesi üzerinden gelişir. Bunlardan **ilki** elitler tarafından paylaşılan sınıf ve statü kökenlerini vurgulayan *sosyal homojenlik* boyutudur. Elitler arasında oyunun kurallarını belirleyen *değer uzlaşımı/oydaşımı* **ikinci** boyutu verir. Elitler arası *kişisel iletişim/etkileşimi sağlayan kanallar* (dernekler, partiler, iş çevreleri, yönetim etkinlikleri, sınırlı çevrelere açık her türlü faaliyet, kampanya ve etkinlikler, lobiler, çeşitli meclisler, toplantılar, ağlar vs.) ise **üçüncü** boyutu oluşturur.

Plüralist yaklaşımların elitizm eleştirilerinde vurgulanan unsur, *elitler arası ilişkilerin bütünsel, öz bilinçli ve hedef paylaşımlı olmadığıdır*. Plüralistler genellikle **elitlerin**

varlığını değil, bunların ortak hareket etme ve bütünsel-dışlayıcı bir çevre oluşturma kapasitesine dayalı kuramı eleştirirler.

Bir başka deyişle, rekabete dayalı olarak sürekli değişim içerisinde ve parçalı yapılar oluşturan seçkinler/elitler, plüralist yaklaşımlar için *grup seçkinleri olarak kabul edilebilir ve bu halleriyle kuramsal bir sorun teşkil etmezler.*

Marksistler ise –daha önce de vurgulandığı gibi- elitlerin görünür faaliyetinden değil bu faaliyeti imkan dâhiline sokan **yaplardan ilerleyerek** çözümler yaparlar. Onlara göre yönetici sınıf toplumun **kapitalist yapısının** ürünü olup, yöneticilerin sübjektif tercihleri ve kendilerini bir grup olarak adlandırma kapasiteleriyle ilgili bir mesele değildir (bkz. Milliband, ...).

B. *İkinci yorum öbeği: Çağdaş Webercilik, kurumsalcılık ve realizm ve elit çalışmaları*

Adı geçen yaklaşımlar ilerleyen bölümlerde tartışılacağından burada sadece kısa değinilerde bulunacağız.

Elitist çalışmalarla temel siyaset felsefesi açısından çelişmeyen ve birbirini destekleyecek şekilde gelişebilen bir diğer yaklaşım Weberci/kurumsalcı yaklaşımdır. Bu ikiliye pek çok açıdan Weberci devlet kuramına ait tezleri benimseyen (bürokrasinin sınıftan bağımsız otonomisini tartışmaksızın kabul eden) realist disiplinleri de ekleyebiliriz.

Anılan bu yaklaşımlar öbeği (Weberci, kurumsalcı ve realist) liberal siyaset felsefesinin pek çok unsurunu barındırırlar, devlet ve sivil toplum arasındaki ayrışımı muhafaza ederler. Devleti içinde yer aldığı geniş toplumsal ilişkiler ağının dışında ve bundan bağımsız bir fail gibi (“Nuri ağabey eve geldi.” tümcesindeki Nuri abi gibi) düşündüğünüzde **kendi menfaatini düzenlediği ve tabi olduğu toplumsal ilişkiler dünyasından ayrı ve bağımsız olarak kurgulayan** (bürokratları kendileri için bir sınıf gibi davranabilen) bu yapının içerisinde pozisyonları tutan **etkin kimseleri** özgün bir elit çevresi olarak kuramsallaştırabilme imkânlarına da kavuşursunuz. Elitist olmayan liberallerin elitleri bir ve bütünleşik bir yapı olarak görmediğini hatırlayalım. Bütünleşiklikten sıyrılmak koşuluyla liberalizmin çeşitli varyantlarının elitist önvarsayımlarla özel husumetleri olmadığını söylemek mümkündür öyleyse!

Bundan sonra “Devlet elitlerinin ve devletin sahip olduğu imkân ve kudretin doğası nedir?” sorusuna verilen yanıtlar ekseninde, adı geçen yaklaşım öbeği içerisinde ayrışmalar peydahlanabilecektir. Bazı yaklaşımlar

- elitlerin bilinç, tavır ve çıkarlarından devleti türetebilecekleri gibi (Weberciler),
bazıları da
- devletin tabi olduğu zorunluluklardan (güvenlik ve refah sağlama, uluslararası ilişkileri yönetme) elit davranışlarını sınırlayan etkilere odaklanabileceklerdir (realistler ve kurumsalcılar).

C. *Üçüncü yorum öbeği: Yönetişimin farklı düzeylerinde elit hakimiyeti(nin görünümleri üzerine yorumlar)*

Devlet iktidarını etkileyen, aşan ve biçimlendiren yeni bir sınıf iktidarının aracı olarak yönetişimin farklı düzeyleri Marksistlerin yanı sıra yönetilen-yöneten ilişkisi ekseninde düşünen elitist ya da elitist esinlenimli kuramcılar tarafından da ele alınmış; bir seri yeni kavram elitist kuramı zenginleştirecek şekilde entelektüel dolaşıma girmiştir.

Bunlardan ilki **epistemik cemaatler** (epistemic communities) kavramıdır. Kavram, Vietnam yenilgisi, petrol şokları, İran'daki rejim dönüşümü, Küba'nın 1959 sonrasında başlayan dönüşümünün yeni etkileri ve bir seri benzer sebebe binaen Amerikan hegemonyasının tehlikeye girdiği inancının keskinleştiği 1970'li yıllarda, **hegemonik devlet kuramına** karşı geliştirilmiş olan **rejim kuramı** bağlamında kuramsal gündemde yer edinmiştir.

Hegemonik devlet kuramı uluslararası kapitalizmin bekasını ancak kendisini sistemin sürekliliğine odaklamış bir hegemonun ürettiği kamusal hizmetlere (*public goods*-kamu malları) borçlu olduğu inancına dayanır. Buna göre uluslararası sistemin olmaz ise olmazı olan güvenlik, uluslararası kural, örgüt ve kurumlar kendiliğinden oluşmaz. Aksine bu sayılanlar kör bir devletlerarası rekabet altında ezilebilir. Küresel kapitalist sistem kendisini devam ettirmek için çabalayan –ve bazen bu cömert edimleri için küçük avantajlar da elde eden- bir hegemonu her daim ihtiyaç duymuştur. Öyleyse **hegemonik devlet kuramına** göre hegemonun krizi uluslararası kapitalizmin de krizi olacaktır.

“Hegemonun yitimiyle birlikte gümlenen kapitalizm” iddiasının karşısına geçen **rejim kuramı**, hegemonik devlet olmasa da küresel kapitalizmin bir rejim olarak işleyebileceği iddiası temeli ve ekseninde gelişmektedir (bkz. Gilpin, 2001). Buna göre rejimler katılımcılarının toplamının ötesinde bir yaşam enerjisine (sinerjiye) malik olup kendilerinden fayda elde eden katılımcılarının ortak rızasıyla kendi kendilerine işleyebilirler (Rejim kuramcıları sanki “korkma ey kapitalizm hegemonu bir şey olsa da sen tek başına devam edersin” der gibidirler).

Rejim kuramcıları hegemon devletin yokluğunda rejimi sürdürecektir unsurları tasavvur ederken bir seri “buluş” gerçekleştirirler. Bu süreçte “hegemon devletin ideologları” “otonom entelektüel çevrelerle” değiştirilir. Rejim kuramcılarına göre rejimlerin dayandığı değer ve önvarsayımların geliştirilmesi sürecinde karşılaşılan “otonom entelektüel çevre” **epistemik cemaattir**. Onlara göre, uluslararası rejimlerle yakın bağlantıları olan bilgi toplama ve üretim süreçlerinde ayrıcalıklı yerleri olan epistemik cemaatler, sahip oldukları bilgi ve kanaati belirli politika sorun ve alanlarında küresel farkındalık yaratmak için kullanmaktadırlar. Elitist yaklaşımın savunucuları, devletlerin ve sermayenin uluslararasılaşma sürecinde ortaya çıkan elit etkileşiminin ve ortak elit davranışlarının kökenini açıklarken adı geçen kavrama sıklıkla gönderme yaparlar. Buna göre siyasetin küresel ölçekte birörneklenmesinin aracı ve yöntemi hem uluslar arası kuruluşları hem de üye devletleri etkisi altına alan **siyaset tarzlarıdır**. Bu **tarzların ve tarzları oluşturan fikirlerin uluslararasılaşmasını sağlayan şey**, çeşitli disiplin ve çevrelerden oluşan bilgi sahibi ve siyaset-yapıcı elitler tarafından oluşturulan epistemik cemaatlerdir (bkz. Evans, 2006:51-52; Haas, 1990). Eh bilgi

üretiminin (ideolojik üretimin) koşullarını göz ardı edip, düşüncelerin gelişimini durup dururken keşifler yapan insanların etkinliğine indirerseniz bu durum da normaldir.

Rejim kuramı ekseninde öne çıkarılan bu kavram,

- yerel aktörlerin ve bunların temsilcilerinin epistemik cemaatin ürettiği ideolojinin pasif algılayıcısı olmayıp, bunları dönüştüren karşı fikirler üretme kapasitesine sahip oluşlarını;
- rejimlerin sadece uyumlu ve eşgüdümlü davranışlar alanı olmayıp ciddi rekabet ve çelişen çıkarlar içerdiklerini;
- ve
- epistemik cemaatlerin keşfettikleri çözümlerin teknik ve sınırlı bir alanda kalıp genel politika yapım süreçlerine sirayet edemediklerini

atlar gözükmektedirler (bkz. Evans, 2006:51-52).

Rejim kuramcılarının hegemon devletin yokluğunda rejimi sürdürecektir unsurları tasavvur ederlerken gerçekleştirdiği ikinci bir “buluş” **devlet adamlığıdır** (*statecraft*). Evans (2006:52) kavramın ilk defa İngiliz siyaset bilimci Jim Bulpitt tarafından önerildiğini ve kabul gördüğünü belirtiyor. Evans’a göre devlet adamlığı yaklaşımı, devlet adamlarının rolünü azaltan, onları neo-liberal, yeni sağcı vs. diskurun basit taşıyıcıları haline getiren yapısalci (ve yapısalcılık esinlenimli) çözümleme tarzlarına bir tepki olarak doğmuştur. O elit eyleminin bir ürünü, elit varlığının işlevsel ifadesidir.

Buna göre devlet adamlığı ve bu kabiliyeti sergileyen siyasi elitin tercih ve yetenekleri önemlidir. Toplumun genelinden ayrı menfaati bulunan siyasi elit, parti liderleri, danışmanlar, analistler ve bürokrasinin üst katmanlarından oluşmaktadır. Adı geçen yaklaşımın sahiplendiği tarih felsefesine göre **tarih yapısal etkileşimlerin ürünü değil, fikir savaşının unsurlarını iradeleri ve yetenekleriyle** (varlığı toplumun fitratına mündemici yöneten-yönetilen ayırımına dayalı elit grup adına) **kontrol edebilenlerin** yazdığı bir metindir.

Adı geçen fikir savaşı, bir seri iktidar stratejisi ve amacı ekseninde toplanan **merkez elitlerin bütünselliğini sağlayacak bir söylemler bütününe** dayanacaktır. Kendi söylemlerini dizayn ve tefriş edebilen bu grup, yarı gizli prensipler, inançlar ve pratikler ekseninde kendi dışarıyla olan ilişkisini biçimlendirecek, sahip olduğu iktidarın gizli/mistik kökenlerini ima ederek (ancak hiçbir zaman açıkça ifade etmeden) kendisini toplumun bütününe hayrına sonuçlar yaratan bir grup olarak tanıtır, hep gündemde tutacaktır.

Epistemik cemaatler ve devlet adamlığı yaklaşımlarında görülebileceği gibi, elitizm, *ulusal devletin üzerinde* ve *ulusal devlet düzeyinde* gündeme gelen elit ağlarının oluşumunu, elit stratejilerinin biçimlenişini ve elit bütünselliğinin sağlanışını *hep aynı yöntemle* anlamaktadır: **Kendi bilincine ve menfaatinin ne olduğu bilgisine sahip elit gruplar fikir üretimini ve belli başlı karar merkezlerini kontrol etmek suretiyle toplumsal iktidarlarını muhafaza ederler.**

Aynı söylemsel strateji *ulus-devlet-altı* (yerel-bölgesel) güç ilişkilerinin analizinde de karşımıza çıkar. Bu düzeydeki elitler çeşitli başlıklar altında kategorize edebilirler,

siyasa ağları ya da Şehir/bölge rejimleri kapsamında ele alınabilirler. Elit kuramının sistemli bilgi üretme kalıpları incelendiğinde bu alandaki elitlerin de (ulusal ve ulus-üstü elitlerde olduğu gibi) *kendi bilincine sahip seçkin kimselerin tesis ettiği fikir, menfaat ve ilişki ağları aracılığıyla oluşacağı* söylenebilir.

Bütün bu durumlarda elitler, sınıf yapısının dayandığı **nesnel ilişkilere değil, sosyal bağlamından çıkarılmış bireylerin etkileşimlerini amprik ya da normatif yöntemle ele alacak olan kuramlara** dayalı olarak irdeleneceklerdir.

Neticede yerelleşme küresel ekonomi politiği belirleyen değişimler ışığında değil, bir şekilde tebarüz etmiş olan yeni elitlerin faaliyetiyle açıklanacaktır. Bir başka deyişle **yerelleşme sonucu sermayenin yeni oluşun kurumlar** (yönetim birlikleri, kalkınma ajansları) **içerisinde artan temsiline yapısal nedenleri ve sonuçları göz ardı edilip,** yerel faaliyeti götüren bürokrat ve teknokratın iş çevreleriyle girdiği ilişkinin her iki taraf için de istenilir ve hayırlı olduğu ve dahi bunların kerameti kendiliğinden olan tutarlı bir grup oluşturdukları sonucu üretilecektir (ve üretilmektedir).

Sonuç yerine

Elitizm insan toplumlarında **azınlığın toplumsal kaynakların ve siyasal iktidarın kullanımındaki orantısız gücünü vurgulamakla** ilk gündeme geldiği gündən beri liberalizm karşısında güçlü bir pozisyon işgal etmiş, ancak –yine- ilk çıkışından bu yana bu azınlığı iktidarda tutan yapısal nedenleri saptamakta hep yetersiz kalmıştır. Anılan yetersizliğin epistemolojik ve ontolojik kökenleri bu kısa tanıtım yazısı boyunca ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Rasyonel Seçim Kuramı

Giriş

Rasyonel seçim kuramı birey davranışlarının belirli hesaplamalar üzerinden oluştuğu, insanların hep kriterleri koşulları ve neticeleri açıklanabilir bireysel hesaplamalar yaparak hareket ettiği fikri ekseninden ilerleyen bir araştırma faaliyetidir. Bu perspektiften hareketle sosyal bilim çalışmaları yürüten müelliflere göre, söz konusu hesaplamaların mantığı çözüldüğünde, bireylerin -ve dolayısıyla bireyler toplamı olan toplumun- şifresi de çözülebilecektir.

- Friedrich Hayek'in ekonomik liberalizm savunusunun tekrar önem kazandığı;
- Milton Friedman'ın monetarizminin gündemi belirlediği;
- İkinci Dünya Savaşı sonrası konsensüsün tükendiği

1970 ve 1980'lerde akademik sahnedeki yerini alan rasyonel seçim kuramı, **Thatcher** ve **Reagan** hükümetlerinin kamu hizmetlerinin anlamının ve içeriğinin değiştirilmesini hedefleyen temel stratejilerini destekleyen çalışmalar arasına girmiş, o tarihten bu yana hem merkez kapitalist dünyada hem de onun bilimsel normlarını ithal eden az gelişmiş ülkeler akademiasında bilgi/kanaat üretimi süreçlerinde revaç gören bir çalışma alanı olmuştur.

Temel önvarsayımlar

Rasyonel seçim kuramının belli başlı ön-varsayım ve özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- Adı geçen yaklaşım **metodolojik bireycilik** perspektifinden ilerler: Bunlara göre toplum onu oluşturan bireylerin basit toplamıdır. Dahası da var: Toplumu oluşturan bireyler *tilt makinesine soktuğunuz toplar gibi her nasılsa oluşmuş ve akabinde topluma dahil olmuşlardır.*
- Rasyonel seçimciler kapalı bir sistem yaklaşımı olan **neo-klasik iktisadın** dayandığı önvarsayımları verili kabul ederler.

Neo-klasik iktisadın dayandığı ön-varsayımlar arasında özellikle

- bütün insanların piyasa rasyonalitesini içselleştirmiş
- kendi menfaatine odaklanmış
- fayda eksenli yaşayan
- anti-sosyal

varlıklar olduğu önermelerini verili (sorgulamasız/tartışmasız) kabul eden evrensel bir insan inancı rasyonel seçimcileri etkiler. Onlar unsurları verilen bu evrensel insanı esas alarak modeller ve formüller üretirler.

- Liberal söylemsel formasyondan mülhem diğer söylemler gibi rasyonel seçimciler de **iktisadi-siyasi ayrımını veri alırlar**. İktisadi – siyasi ayrımını benimseyen söylemler arasında (erken dönem Hegelci yorumlarda olduğu gibi) bazılarının - bugün pek revaçta olmasa da- siyasi olana (politik topluma) ağırlık verdiğini; ancak güncel yorumlarda esas olanın liberal tahayyülde ikiye ayrılmış karpuz gibi tasvir edilen toplumun iktisadi (sivil toplum) kısmının öne çıkartılması olduğunu –umulur ki- artık biliyoruz.

Bu kapsamda rasyonel seçimcilerin **devleti** (politik toplumu – siyasi alanı) salt verimsizlik kaynağı olarak kavramsallaştırdıklarını duymak okuru şaşırtmamalıdır (Şaşırtıyor ise okur/öğrenci ilk dönem başından beri yaptığımız derslerin notlarını bir kere daha okumalıdır).

Rasyonel seçimcilere göre, politik toplumun birer veçhesine denk gelen “devlet”, “hükümet”, “bürokrasi” gibi terimler biri diğeri yerine kullanılabilir (eşanlamlı) kavramlardır.

- Neo-klasik iktisat düşüncesinden mülhem rasyonel seçim kuramı içerisinde devleti anlamak için **ana akım iktisadın temel düsturuna** kısaca bakmak gerekmektedir. Klasik iktisadi düşüncenin babalarından **Adam Smith**'in (kendisi gibi **İskoç Aydınlanmasının** düşünürlerinden olan **Adam Ferguson**'un düşüncelerinden etkilenen) formülasyonu kendi çıkarını güden **rasyonel**, bağımsız üretici ve tacirlerin eylemlerinin istemsizce (hedeflenmediği halde, görünmez bir el yordamıyla) ortak iyiyi üreteceğini; bu esnada devlet müdahalesinin görünmez elin işleyişini (piyasanın bütün toplum için üreteceği verimli ve etkin sonuçları) aksatabileceğini gündeme getirmektedir. En iyi bilinen eseri olan *Ulusların Zenginliği*'ni 1776 senesinde yayınlayan Smith'i takip eden ikiyüz küsur sene içerisinde iktisat “ilmi”nin geçirdiği onca dönüşüme rağmen, yazarın temel argümanı ana akım iktisadın temel düsturu olmaya devam etmiştir.

Buna göre ekonominin katılımcıları piyasa mekanizması içerisinde menfaatini takip ederken rasyonel seçimlerde bulunuyorlardı. Bu haliyle rasyonel seçim kuramının yeni bir keşif olmadığı düşünülebilir.

Ancak

- a. hem **klasik** iktisatçılar (aralarında Ferguson, Smith, Ricardo, Say, Bentham, Mill, Marx gibi isimleri sokabileceğimiz **klasik ekonomi politikçiler**)
- b. hem de (matematikselleştirilen önermelerin iktisat bilimine hakim olmaya başladığı **Malthuscu** dönemden -1890'lardan- sonra) **neo-klasik** önadını alan iktisadın unsurlarını oluşturan ekoller

firmaların ya da bireylerin menfaat odaklı “rasyonel” davranışları hakkındaki övarsayımlarını *devlet aygıtını işletenlerce alınan kararları kapsayacak şekilde genişletmiyorlardı.*

Onlara göre **devlet, menfaat odaklı toplumsal düzenin kendi menfaatini gütmeyen tarafsız bir öğesiydi.**

Rasyonel seçim kuramını kendisini çevreleyen diğer neo-klasik kuramdan ayıran husus da budur: Rasyonel seçimciler **menfaat odaklı davranışın kamuda ayrı özeldede ayrı olamayacağını** varsayarlar.

Dolayısıyla rasyonel seçimcilere göre “devletin kamu yararı güderek piyasalara müdahale ettiği düşüncesi” bir mittir.

Devlet müdahalesi

- hükümeti destekleyenler için özgün iktisadi ayrıcalıklar ya da rantlar yaratmak ya da
- siyasi rakiplere ve onların destekçilerine zarar vermek

maksadıyla yapılır.

İnsanın **fitratı** bellidir, *özel alana da koysan kamusal alana da yerleşti*rsen kendi menfaatini arar.

Bu anlamda rasyonel seçim kuramı savunucuları, Smith'ten bu yana *kendi menfaatine odaklanan insan önvarsayımı ile işleyen liberal usa vurumu*, **kamu alanında insan davranışlarını kapsayacak şekilde genişletmekten** öteye bir şey yapmamaktadırlar.

Öyleyse Smith'in **piyasanın görünmez eline yüklediği işlevi kamuda da gerçekleştirecek bir düzenek bulunduğunda** siyasi sorun da çözülmüş olacaktır.

Görünmez el kendi menfaatini takip eden bireylerin faaliyetinin piyasanın yapısı gereği (istemsiz olarak) toplumsal iyinin ortaya çıkmasını sağladığını varsaymaktaydı.

Aynı şekilde **siyasal alanda şahsi menfaat takibinin bütün toplumun menfaatine sonuçlar doğuracağı gösterilebilir ise**; bir başka deyişle siyasi davranışlar ve ilişkiler metalar gibi düşünülebilir ise, rasyonel seçim kuramının muradına ereceği de savlanılabilecektir.

Siyasetin metalaştırılması olarak adlandırılabilir bu süreç,

- siyasete girmek için gerekli hazırlıkların ve siyasetçilerin (programları ve hedefleriyle birlikte birer **meta** gibi) kamuya sunumunun (**halkla ilişkilerin**) **yüksek miktarda sermayeyi harekete geçiremeyecek olan kesimlere** git gide daha zor gelmesini içerse de
- bundan ötede bir anlam içermekte; **siyasetin/seçimlerin oylarla satın alınan bir meta (iktidar) haline dönüşmesi durumuna** gönderme yapmaktadır.
- Buna göre, seçimler farklı **mallar/partiler** arasında bir **rekabet** içermekte, **oylar da istenilen hükümeti satın almak için kullanılan para-metaya** denk gelmektedir.
- Mal bir kez satın alındığında işlevini yerine getirecek, **tüketici memnuniyetinin kriteri de** ilgili malın **kullanım kılavuzu** ve **satış ilanlarındaki** özellikleri **içerip içermediği** sorusuna verilen cevapla şekillenecektir.

- **“Siyaseti satın aldığımız hizmetlerden biri** olarak gören böyle bir anlayışta **kaybolan şey, hepimizi ilgilendiren konuların ve kararların ortak bir kamusal müzakeresi olarak siyasettir”**.
- **Kimin oyu daha fazla ise artık belirli bir süre içerisinde onun dediği olacaktır.** Bu durum yolsuzluk için bile böyledir: “Müşteri memnun ise sorun yok!”
- **Azınlıkta kalan** oyların sahiplerine ait talepler farklı olduğu için bu kimseler –çoğu kez kalabalıkların önünde nedamet getirmediğe- **halk öznenin kuruluşuna dâhil edilmezler.**
- Sınırları böylece çizilen anlayış içerisinde “hepimizi ilgilendiren konuların ve kararların ortak bir kamusal müzakeresi” olarak siyaset, -sınıf çelişkilerinin şiddetlendiği ve ertelenemediği durumlarda- yerini, **kötülerle iyiler arasında şekillenen aşırı (ama kaçınılmaz olmayan ve bu nedenle nesnel çelişki sınıfına girmeyen) bir antagonizmanın ezici programına bırakır.**

Sonuç yerine

Görülebileceği gibi rasyonel seçim kuramı firmaların ya da bireylerin menfaat odaklı “rasyonel” davranışları hakkındaki önvarsayımlarını *devlet aygıtını işletenlerce alınan kararları kapsayacak şekilde genişletmektedir.*

Anılan bu genişlemenin sonucu klasik dönemde geliştiği haliyle cumhuriyet kuramının tadilatıdır. “Yeni” cumhuriyet kuramı, “genel iradeye” ya da “cumhurun bir bütün olarak ikbaline yönelik politikalara” değil, “meta-oy” aracılığıyla *satın alınan* ve “*satım akdinin*” tarafı olmayanlar (ilgili iktidar partisine oy vermeyenler) için *hesap verme yükümlülüğü taşımadığına inanılan* bir iktidar kurgusunun genelleştirilmesine yarar.

Rasyonel seçimcilerin devleti, **meta-oy** ile belirli bir dönem için iktidarı kullanma hakkını edinmiş olanların aracı olarak işlev görecektir. Adam Smith’in tahayyül bile edemeyeceği bu gelişmenin ekonomi politiği neo-liberalizm için yapılan analizlerin oluşturduğu cephanelikte gizlidir.

Kurumsalcılık ve dahi Yeni Kurumsalcılık

1960'lar

1960'lar özne-merkezli (takıntılı) ya da davranışsalcı (yine özne merkezli) yaklaşımlar karşısında devleti yeniden ana akım sosyal bilimlerin gündemine getirme çabalarının öne çıktığı yıllardır.

1970'ler

1970'lerde

- *bir yandan* Altın Çağ olarak adlandırılan dönemin sonunun görünmesiyle liberal *sosyal bilimler ortodoksisinin krizi* ve
- *diğer yandan* -kimilerine göre müdahaleci devlet için ideal örnekler sayılan- *Güney Doğu Asya devletlerinin (Asya kaplanlarının) yükselişi*

ortaya çıkmakta olan yeni dünyayı kavramak için **davranışsalcı ve özne merkezli olmayan** kuram ihtiyacını artırdı.

1960'larda entelektüel dolaşıma giren kurumsalcılık kısaca tasvir edilen bu gerilimler içerisinde gelişti.

1990'lar

Ancak 1990'larda Sovyet sisteminin beraberinde *kalkınmacılık ideolojisini* ve kapitalist bir kalkınma stratejisi olarak *müdahaleci devlet ethosunu* da yamultarak çökmesi, doğuşu 1970'lere kadar götürülebilecek olan yeni kurumsalcılığın kabuk değiştirerek (piyasa vurgusunu artırıp, kurum niyetine küresel sermayenin örgütlerine eğilerek) öne çıkmasına sebep oldu.

Kurumsalcılığın hülasası

- -Weberci teorik kökenleri 19. Yüzyıla kadar geri götürülebilecek olan- kurumsalcılığın kendisi değilse bile hülasası, bu **akımın siyasi olayların tebarüz ettiği, etkiler ve sonuçlar ürettiği kurumsal bağlama yaptığı vurguda** bulunabilir.
- Davranışsalcı, plüralist, rasyonel seçimci ve sair yaklaşımların *aksine* kurumsalcılık **siyasi yönetimin içinde yer aldığı kurumsal coğrafyadan etkileneceğini önvarsayar**. Bu coğrafya tarihsel **toru** ve mirası geçmişten günümüze taşır ve farklı siyasal aktörleri belirli bir ekseninde biçimleyen etkiler üretir.
- Bu bağlamda orijinal kurumsalcılığın hükümetin (ve devletin diğer aygıtlarının) biçimsel yapısını, örgüt ve kurumlarını çalışması ve devleti onun siyasi, idari ve yasal düzenlemeleri üzerinden okumasının kendi iç tutarlılığının ürünü olduğu söylenebilir.

Bu yönde gelişen orijinal kurumsalcılığın bir yandan egemenlik, adalet, iktidar, yurttaşlık gibi konuları Weberci sosyal kuram ışığında ele alırken diğer yandan karşılaştırmalı çalışmalara eğilmesi kaçınılmaz olmuştur.

Yeni Kurumsalcılık

Yeni kurumsalcılık -bu sefer gizemli bir alan olarak bütünsel devleti değil ancak- devletin içinde **ya da dışında** (uluslararası ortamda ya da başka devletler içerisinde) *bulunan kurum ve örgütlerin politik hesaplara katılması gerekliliğini* ileri sürer.

Akım **1970'lerde** ilk gündeme geldiğinde insan davranışının (ve buna bağlı olarak toplumsal davranışın) gözlem yoluyla tesis edilen genel kanunlara göre bilimsel açıklamaya tabi olabileceğini savlayan *davranışsalcılığa karşı bir tepki* içermekteydi. Yeni kurumsalcılara göre davranışsalcılık (ve diğer ana akım yaklaşımlar) insan davranışlarını *kurumların etkisini hesaba katmaksızın değerlendirmekle; klasik diyebileceğimiz kurumsalcılık ise devlet dışı örgütlerle yeterince ilgilenmemekle* hataya düşmekteydi. Bu haliyle yeni kurumsalcılık kendisinden önceki kurumsalcı birikimle uğraşmak yerine *onu tamamlamak maksadını* haiz idi.

Ancak yeni kurumsalcılığın **1980'lerden** sonra yeniden şekillenen gövdesinde devletin içinde ya da dışında mevcut kurum ve örgütlere yaptığı vurgunun *öncekinden çok farklı* açımları olabileceğine, ilki (yeni kurumsalcılığın **1970'lerdeki** hali) bir tür ulus devleti önvarsayar iken sonrakinin neo-liberal perspektifler edinebileceğine dikkati çekmek gerekir. Bu bağlamda **1980'lerden** sonra geliştiği haliyle yeni kurumsalcılığın bir tür rasyonel seçim kuramıyla ya da post-yapısalcı söylem kuramıyla ilişki içerisinde şekillendirildiğini bilmeliyiz.

Şimdi sırasıyla klasik ve tarihi kurumsalcılık olgularına eğilelim.

Klasik (eski) kurumsalcılık

Onsekiz ve ondokuzuncu yüzyıllarda yüzyılda geliştiği haliyle siyaset kuramı devlet denilen kurum ve örgüt toplamının diğerleri (diğer kurum ve örgütler) karşısındaki özgün yanlarını irdelemekteydi. Henüz felsefeden kopmamış olan kuram, devlet tarafından alınan kararların diğer örgütler tarafından alınan kararlardan farkını da sorguluyordu.

Bu sorgulama o dönem için heyecan vericiydi. Zira kral ve devlet hazinesinin ayrışması ya da kralın kişiliğiyle kamusal olan arasında bir fark olduğu düşüncesi henüz yeni sayılabilecek "keşifler" idi. Uzun yüzyıllar önce imparatorlukla kilise arasındaki mücadeleye şahit (ve bu esnada şehit) olmuş düşünürlerin bu sefer imparatorluğa pek de benzemeyen mutlakiyetçi devletin diğer örgütler karşısındaki farklarını araştırması,

- temsili meclisleri oluşturma üstünlüğünün (genel iradeyi dillendirebilme yeteneğinin)
- vergi toplama hakkının
- silah kullanma imtiyazının

–daha önce böyle değil iken- şimdi devlette toplanmaya başlamasına neden olan süreçlerle ilgiliydi.

Devletin tüzel varlığı ile kilisenin, loncaların, özel girişimlerin ve diğerlerinin tüzel varlıkları arasında farklar vardı. Vardı ama tam olarak neydi bu farklar, **listesi** çıkartılabilir miydi?

Pek çok düşünür bu işe (liste çıkartma işine) girişti. Marx'ın kendi hesabına hareket etme kabiliyetini sorgulanabilir hale getirdiği devleti –düşüncedeki somutta- kurtarmaya çalışan Weber de onlardan birisiydi. İnsanın beş duyusu ile doğrudan gözlemleyemediği hiçbir nesneliliği tanımamak gailisiyle geliştirilen Weberci kuram, önce devlet ve diğer örgütsel yapıların *nesneliliğini inkâr ederek* işe başlamaktaydı. Şöyle diyordu Weber (2012:121):

“Yine diğer bilişsel amaçlar –örneğin kuhuksal hedefler- açısından ya da pratik amaçlar adına devletler, dernekler, şirketler, vakıflar gibi sosyal toplulukları **bireylermiş gibi** ele almak uygun ve hatta kaçınılmaz olabilir. Dolayısıyla bunlar da haklar ve sorumlulukların öznelere ya da yasal olarak önemli eylemlerin aktörleri olarak ele alınabilir. Ama sosyolojik çalışmada eylemin öznel yorumu açısından bu topluluklar **tek tek bireylerin belirli eylemlerinin sonuçları ve örgütlenme biçimleri** olarak görülmelidir, zira bunlar tek başına öznel olarak **anlaşılabilir eylemin seyrinde** failer olarak ele alınabilir. Bununla birlikte, *sosyolog kendi amaçları adına* diğer disiplinlerden elde edilen bu kolektif kavramları *görmezden gelebilir...* yine sosyolojik hedefler açısından ‘eylemde bulunan’ kolektif bir kişilik diye bir şey yoktur. Sosyolojik bağlamda bir devlete, ulusa, şirkete, aileye ya da ordu birliklerine veya benzer topluluklara gönderme yapıldığı zaman, burada kastedilen tam tersine *sadece* tek tek bireylerin gerçek ya da mümkün sosyal eylemlerinin belli türden bir gelişmesidir” [Vurgular yazarlara ait].

Weber modern devletin özgül yanlarını –bunları üretim tarzlarına bağlamadan- soruştururken oluşturduğu listenin en başına şiddet kullanma tekeline koyuyordu.

“Modern devletin temel biçimsel özellikleri şu şekildedir: Yasamayla değişmeye tabi, kendileri de yönetmeliklerle kontrol edilen idari bir kadronun örgütlü eylemlerinin yöneldiği yönetsel ve hukuksal bir düzene sahiptir. Bu düzen sistemi sadece devletin üyeleri olan ve çoğunluğu üyeliğini doğumla kazanan vatandaşları üzerinde değil, fakat çok büyük oranda yargı alanında meydana gelen bütün eylemler üzerinde bağlayıcı otorite iddiasında bulunur. Bu nedenle bölgesel temelde zorlayıcı bir örgüttür. Yarıca bugün güç kullanımı sadece ya devlet tarafından izin verdiği ya da emredildiği derecede meşru sayılmaktadır. Dolayısıyla bir babanın çocuklarını disipline etme hakkı kabul edilir. Bu bir aile reisinin önceki bağımsız otoritesinin devamıdır ve güç kullanma hakkında bazen çocuklar ve köleler üzerinde ölüm kalım yetkisi haline gelecek şekilde genişletilir. Modern devletin güç kullanımını tekeline alma talebi onun için zorlayıcı yargı ve sürekli eylem niteliği kadar vazgeçilmezdir” (Weber, 2012:166-167).

Anılan sorgulayıcı işlem aralarında

- cumhuriyet kuramı
- monarşilerin durumu
- devletin işlevi

- anayasa kuramı
- demokrasi

gibi pek çok önemli tartışmanın yürütüldüğü bir entelektüel ortamda yapılmaktaydı. Bir başka deyişle aynı söylemsel formasyon içerisinde adı misal kabilinden verilen alanların tümünde tutarlı bir bilgi/ideoloji üretimi yapılmaktaydı.

Ondokuzuncu yüzyıl sonunda sosyal bilimlerde anaakım devlet kuramı **Platonik** bir ontoloji üzerine getirilen **Weberci** epistemoloji ve bürokrasi kuramı üzerinden geliyordu. Devletin bir organizma olarak düşünülebilmesi hususu (yani onun ayakları, kolları, kafası ve sair bölgeleri olan bir bütün olarak algılanması yönündeki teorik/ideolojik tutum) **Platon**'dan bu yana normal sayılmaktaydı.

Bu organizmayı işleten bürokrasi, onun işlevleri, eğilimleri ve konumu ise Weber tarafından sağlanan kuramla ele alınmaktaydı. **Bürokrasi** kendisi için doğru olanı bilen (kendi menfaatini algılayabilen) ve bu yolda tavır geliştirebilen bir sınıf olmakla kalmıyor, kendi içsel (engellemediği) eğilimlerine binaen içinden çıktığı ve **"yabancılaştığı"** toplumu **dönüştürüyordu**. Weberci kuramda iktidarın kaynağı devlet kurumlarını işletenler olarak görülüyor, ancak bu kimseler güzel gönüllerinden geçenleri yapmak yerine kendi varoluşlarına anlam veren (toplumsal rollerini meşrulaştıran) bir takım genel ilkler doğrultusunda hareket ediyor; evrensel-kapsayıcı düzenlemeler yapıyor, iktidarı merkezileştiriyor, her şeyi kendi akılcılık anlayışlarıyla irtibatlı olarak biçimlendiriyorlardı.

Weberci anlamlandırılışı içerisinde bürokrasi **patrimonyal**⁴⁶ tarihsel süreçlerden geçerek dönüşmüş⁴⁷ bir görevliler sınıfının oluşturduğu,

---

⁴⁶ Weber **patrimonyalizm** kavramını, en tepedeki kimsenin (köleler, devşirmeler, hizmetliler ve diğer yardımcı ve işleticilerden müteşekkil) kendi kişisel uzantılarının yardımı ile siyasal egemenliği sürdürmesinin uygun ismi olarak kullanır. Weber'de mevcut bir diğer kavram ise **patriarkalizm**dir. Weber kavramı efendinin uzantılarını **patrimonyal tarz dışında** devşirmesi durumu ile başlayan süreci anlatmak için kullanıyordu. "Eğer devşirme **patrimonyal tarz dışındaysa**, bunlar efendinin serbestçe uzaklaştırılabildiği arpalık-sahibi olma eğilimdediler. Bu durumdaki köklü değişim ilk olarak özgür vasalın doğuşuyla ve makamların sadakat anlaşmasıyla doldurulmasıyla gerçekleşti" (Weber, 2014:350). "Patriarkalizm' genelde hem ekonomi hem akrabalık temelinde örgütlenen bir grup (hane) içerisinde, belirli bir miras kuralıyla belirlenmiş özel bir bireyin yönetimde bulunduğu durumdur. Yaşlıların yönetimi ve patriarkalizm sıklıkla yan yana bulunur. Her ikisinin de kesin niteliği üyelerin, egemenlik efendinin doğuştan geleneksel hakkı olsa bile, bunun kesinlikle tüm üyelerin çıkarlarının ortak hakkı olarak uygulanmak zorunda olduğu inancıdır ve bu nedenle görevli tarafından özgürce sahiplenilmez. Bunun sağlanması için iki durumda da kişisel (*patrimonyal*) kadronun mutlak yokluğu çok önemlidir. Bu nedenle efendi, emirlerini zorla kabul ettirmek adına bir düzeneği olmadığı için, hala büyük ölçüde üyelerin onlara boyun eğme rızasına dayanmaktadır. Bu nedenle, üyeler (*Genossen*) henüz kesin olarak tabi değildirler (*Untertanen*). Üyelikler yasayla değil, gelenekle oluşur. İtaat herhangi bir kanunlaşmış düzenlemeye değil efendiye yöneliktir. Yine de bu efendiye sadece onun geleneksel statüsü nedeniyle gösterilmek zorundadır. Bu nedenle bu kendine has, katı biçimde gelenekle sınırlıdır. ... *Patrimonyalizm* ve en uç durumda *sultanizm*, geleneksel egemenlik, bir efendinin salt kişisel araçları olan bir yönetim ve askeri güç geliştirdiğinde doğma eğilimindedir. Sadece o zaman grup üyeleri tebaa sayılır. Efendinin otoritesi önceleri, seçkin grup hakkı olarak görünüyordu; şimdi onun herhangi sıradan bir nesneyi sahiplendiği şeklinde kişisel hakkına dönüşmektedir. Prensipte olarak, kendi hakkını herhangi bir ekonomik varlık gibi kullanabilir-satar, güvence olarak rehin verir ya da miras yoluyla böler. *Patrimonyal* gücün temel dış desteği (çoğu zaman damgalı olan) köleler, *coloni* ve askere alınan halk, bundan başka paralı korumalar ve ordular (*patrimonyal* askerler) tarafından sağlanır; sonraki uygulama, efendi ve kadro arasındaki çıkar dayanışmasının en yüksek seviyeye çıkartılması için planlanmıştır. Yönetici, bu araçları kontrol ederek keyfi gücünün sınırını genişletebilir ve kendini yaşlıların yönetiminin ve patriarkal yapının geleneksel sınırlarının zararına lütuf ve iltimas bağışlayacak bir konuma koyabilir. Egemenlik temelde geleneksel olduğu yerde, yöneticinin kişisel özerkliğinin gücüyle

- nevi şahsına münhasır bir tür akılcılığa sahip olan
- bürokratik rasyonalitesi gereği her şeyi ama her şeyi tasnif etmeye, ölçmeye ve kendi düzenleme alanını kendi kendine genişletmeye meyyal
- çalışma nesnesini hep genel, gayrı-şahsi düzenlemeler üzerinden kavrayan
- pek çok durumda toplumun aklında olmayanı toplumun önüne getiren
- ve insanların zihnine yuvalanan bedensiz (bilim kurgu filmlerinde gördüğümüz beden işgalcilerine benzeyen)

bir organizmaydı.

Yukarıda **bürokratik rasyonaliteden** bahsettik. Buna **formel/biçimsel rasyonalite** de denilir. Formel rasyonaliteyi **t/özel rasyonalite** (*substantive rationality*) ile karşılaştırır isek **formel/biçimsel rasyonaliteyi** daha kolay anlayabiliriz.

(T)özel rasyonalitede hedef ona ulaşmak için kullandığınız yöntem ve araçlardan bağımsız değildir. Bir başka deyişle hedefler kendilerini imkân dâhiline sokan ve gerekli hale getiren bir takım değerlerle (ideolojik alanla) bağlantılı olarak saptanır ve onlara ulaşma çabalarında da yine bu değerlerin göz önünde bulundurulmaları gerekir. **Formel** olarak adlandırılan rasyonalite ise hedeflere ulaşma süreci içerisinde değerlerin göz ardı edildiği, insani mülahazadan azade tuhaf bir pragmatizmle gölgelenmiştir. Hedeflere ulaşma süreci içerisinde belirleyici olan aktörün bürokrasi olduğunu düşündüğünüzde, karşınıza çıkan tutuma bürokratik rasyonalite diyebilirsiniz.

Weber (2012:199-200) ekonomik eylemin biçimsel ve özel rasyonelliğinden bahsederken şunları söyler:

“Ekonomik eylemin biçimsel rasyonelliği terimi teknik olarak mümkün ve gerçekten uygulanan nicel hesaplamının derecesini isimlendirmek için kullanılacaktır. Öte yandan ‘özel rasyonellik’, (ne kadar sınırlı olursa olsun) belli gruplara mal tedarikinin, mutlak değerlerden oluşan (geçmiş, mevcut ya da gelecek) bazı ölçütlere göre ekonomik olarak yönlendirilmiş sosyal eylemle şekillendirilme derecesidir... Ekonomik bir eylem sistemi her rasyonel ekonomi için temel olan gereksinim tedarikinin rakamsal, hesaplanabilir açılardan ifade edilebildiği ve bu şekilde ifade edildiği derecede ‘biçimsel olarak’ rasyonel olarak adlandırılacaktır... Öte yandan ‘özel’ rasyonellik terimi çok fazla belirsizlik içerir. Bu sadece bütün ‘özel’ analizlere özgü bir unsur içerir: Bunlar kendilerini, eylemin teknik olarak en yeterli metotlarla yapılan hedef yönelimli rasyonel hesaplamaya dayalı olduğu sal biçimsel ve (görece) açık gerçeğini belirtmekle

---

uygulansa bile, *patrimonyal otorite* olarak anılacaktır; gerçekten öncelikle takdir yetkisi temelinde işlediği yerde, sultanizm olarak anılacaktır. Dönüşüm kesinlikle süreklidir. Egemenliğin iki formu da kişisel kadronun varlığıyla temel patriyarkalizmden ayrılır” (Weber, 2014:351-352)... “Efendi tarafından kişisel olarak sahiplenme patriyonalizmin bir gerçeğidir. Toprağın (Bodenregal) tam mülkiyeti iddiası ve efendinin devredilebilir köleler olarak davrandığı tebaa üzerindeki statüsü gibi uç durumlara kadar büyük oranda çeşitlenebilir” (Weber, 2014:354).

⁴⁷ “Geleneksel saf tipinde, bürokratik kadronun aşağıdaki özellikleri yoktur: a)Kişiler-üstü kurallara bağlı yeterliliğin açıkça tanımlanmış alanı, b)Rasyonel olarak tesis edilmiş hiyerarşi, c)Özgür anlaşmaya dayanan düzenli atama sistemi ve düzenli terfi, d)Düzenli bir ihtiyaç olarak teknik eğitim, e) (sıklıkla) tip durumda parayla ödenen maaşlar” (Weber, 2012:348).

sınırlandırmaz. Bunlar aynı zamanda ahlaki, siyasi, faydacı, hedonist (hazcı), feodal (*standisch*), eşitlikçi ya da herhangi başka bir mutlak hedefler ölçütü uygulayıcılar ve ekonomik eylemin sonuçlarını, bunlar doğru hesaplama anlamında biçimsel olarak rasyonel olsa da, bu 'değer rasyonelliği' ya da 'özel hedef rasyonelliği' ölçekleri temelinde [çeviride 'ölçeklerine karşı'] ölçerler".

Yukarıda verilen ayrımın *değerlerden azade bir rasyonalite olabileceği* düşüncesine dayandığını; araçsal/bürokratik/formel rasyonalitenin kendisini meşrulaştıran bir değer yapısı olmadığı inancı üzerine bina edildiğini görmek kolaydır.

Öyle midir? Araçsal rasyonelliğin işlediği (araçsal-rasyonel tutumların hâkim olduğu) noktada değer olmadığını düşünmek ilginçtir. Tarihsel olarak bakıldığında, araçsal rasyonelliğin daha geniş milliyetçi, kalkınmacı, sosyalist ya da piyasacı bir değerler sistemine ulaşma çabalarıyla işlediğini; soğuk/gayrı-insani çözümlerin her zaman değer bağımlı cumhuriyet projelerine dayandığını saptamak mümkündür. Rwanda'yı iç savaşa götüren *stand-by* anlaşmalarında, yeni bir devlet biçimini savaş yoluyla tanıtmaya stratejileriyle sonuçlanan bütün eylemlerde bu tür bir değer seti öne çıkar. İşin aslında salt teknik olan hiçbir çözüm bulunmamaktadır.

Devam edelim: Weber'e göre bürokratik düzenlemeler bir meclis tarafından üretilen yasaların oluşturduğu temsil zemininde rasyonel biçimde gerçekleştirilir. Bu haliyle Weber'de **bürokrasi**, akılcı bir tutumla her biri uzmanlaşmış bir işlevi yerine getiren çok sayıda birey arasındaki işbirliğini imkân dâhiline sokan kurumlaşmış örgütlenme olarak tanımlanabilir. Adı geçen kurumsallaşmış örgütlenme hiyerarşiktir ve faaliyetini esas olarak yazılı hale getirilmiş kurallara dayandırır ve bu yolla gayri-şahsileşir.

Gelişmiş bir işbölümüne dayanan, gayri-şahsi ve hiyerarşik olan bürokratik faaliyetin ulus çapındaki koordinasyonu **merkezileşmeyi** gerekli kılar. Kalabalık personel memuriyet olarak bilinen özgün bir çalışma ilişkisine binaen istihdam edilir. Memurların yetenek, kıdem ya da ikisinin karması olan bir kariyer ilişkisi içerisinde terfi imkânlarına sahip olmaları, bir ölçüde yüksek meslek güvencesiyle çalışmaları genel bir kuraldır.

Merkezileştirme bürokratik faaliyetin bir neticesidir öyleyse. Weberci anlatı içerisinde bakıldığında merkezileşme takıntılı bürokrasi silah kullanımını devletin tekeline alıyor, günlük hayatı sayısız düzenleyici faaliyetle biçimlendiriyor, bıraksanız sevimli bir Hobbit yaşantısını sürdürecektir olan sivil toplumu (eşitler-arası ilişkilerle örülen o mutluluk dünyasını) olmadık işlemlerle karıştırmıştı. Ancak sivil toplum kendisini yine de koruyor, bürokratik düzenlemelerin karşısına kendi ihtiyaç ve iradesini koyabiliyordu. Doğu'da olmayan da buydu. Weberci temanın sonraları Doğu ve Batı'da farklı devrim stratejileri geliştirme gereğini vurgulayan Gramsci tarafından ele alındığını biliyoruz.

Biz Weber'den devam edelim:

- İlerleme
- Biriktirme
- Düzenleme
- Tasnif etme
- Etkin ve verimli hale getirme

ve sair düstur ve teknikle toplumların enerjisini kendisine mal eden tuhaf bir mekanizmayı işleyen bürokratlar karşılarında sivil toplumun frenleyici yapısını buldukları/dengelledikleri yerde, yani Batı'da pek çok güzelliğin de müsebbibi kabul edilebileceklerdi. Kısacası, bürokrasinin kendi ekseninde kararlar alarak burjuvazi dâhil herkese illallah dedirtme eğilimini hafifletmek için şu "çılgın burjuvazinin" "özgürlükler" söylemine ihtiyaç vardı.

"İyi ki var" olan burjuvazi yarattığı sivil toplumla bürokrasinin merkezileştirici, biriktirici ve yıkıcı eylemlerini frenleyebilirdi. Az önce de belirtildiği gibi Doğu toplumlarında olmayan bu sınıf ve onun yatağı olan sivil toplum, Batı'nın üstün özgürleştirici yaşam ikliminin asli nedeniydi vs...

Diğer yandan merkezileşme, bürokratik rasyonalite ve milliyetçilikle birlikte düşünüldüğünde bürokratik faaliyet sonraki savaş ve yıkıcılığın da asli sebebi sayılabilecekti.

Klasik kurumsalcılığın derdi

Şimdi klasik kurumsalcılığın derdini anlayabiliriz: Bu eksen den bilgi üreten kimseler devletin kurumlarının diğer örgütlenmeler ve diğer devletlere ait kurumlar karşısındaki farklarını araştırmakla işe başladılar. Diğer kurum ve toplumlarda nasıl bir rasyonalite var idi. Bunlar da cumhura bir bütün olarak hizmet götürme ekseninde mi örgütlendiler?

Her millet kendi özgün tarihsel varoluş kipliğine dayalı olarak farklı bürokrasi kültürleri yaratmakla birlikte, bürokrasileri belirleyen (merkezileştirme, normlaştırma, özgün bürokratik akıla tabi tutma gibi) genel eğilimlerin etkisi altındaydı.

Bürokrasinin evrensel mekanizmaları, ilgili milletin tarihi, burjuvaziyi de yaratan toplumsal kültürün gereklilikleri, toplumları kurumsal tavırlara göre ayırmayı mümkün kılıyordu. Örneğin Bismarck Almanya'sında çalışma ilişkilerini düzenleyen bakanlığın (örgütün), Protestan kültüründen, Junker ülkülerinden, Alman sivil toplumunun dinamiklerinden, Alman milletin özsel eğilimlerinden ve Alman bürokrasisinin milli fıtratına uygun olarak tatbik ettiği evrensel normlardan ayrı olarak ele alınması saçma olacaktı. Bu arada ilgili örgütün ürettiği sınıf etkileri güme gidebilirdi. İngiltere karşısında gecikmiş Alman kapitalizminin emperyalizm çağındaki talepleri (ve bunun devlet iktidarını kullanma gücü) o kadar da önemli değildi. Çalışma ilişkileri Alman ruhuna uygun olarak düzenlenir ise bütün bunlar gereksiz addedilebilecek, ilgili toplumun tarihsel özgünlüğünün karşısında bir takım yersiz lakırdılar olarak görülebilecekti.

Üretim ilişkilerinden ayrı, tarihselci bir bakış açısıyla ve Weberci bir epistemolojiyle değerlendirildiğinde, kurumlar bireysel davranış üzerinde etkileri olan ve bireylerin zihninden başka yerde bulunmayan normlar düzeyine geriliyor ve bu halleriyle de toplumsal iyiyi arzulayan varlıklar olarak mevcudiyetlerini –yine- iyilikten türetebiliyorlardı. İnsanlara daha iyi çalışma ilişkileri, barınak, sağlık, okuma imkanı sağlıyorlar, her karar alışlarında toplumsal istikrarı yeniden üretiyorlar, rasyonel öznelerin (hak sükelerinin, aktörlerin, faillerin vs.) içinde eyledikleri ortamı güzelleştiriyorlardı. Olmasalar daha mı iyiydi? Allah devletimize zeval vermesindi.

İncelemiş olduğumuz bu anlatı içerisinde büyük adamlara da yer vardı. Toplumsal iyiyi arzulayan düzenleyici normların keşiflerinde ve geliştirilmelerinde büyük adamların (mucitlerin, siyasi önderlerin) özgün katkıları oluyordu.

Tarihsel kurumsalcılık

1970'lerde bir yandan kurumsalcılığın klasik dönemindeki savlarının önemli bir kısmını korurken diğer yandan sınıf ilişkilerinin görünür etkisini, 1945 sonrasında davranışsal ve işlevselci Amerikan sosyal bilimlerinin katkılarını değerlendiren yeni bir kurumsalcılık **tarihsel kurumsalcılık** adı altında tebarüz etti.

Bu akım *devlet kurumlarının biçimsel tahliline olan ilgisini* geçmişten getiriyordu. Marksistlerden iktidarın tarafsız bürokratlara ait olamayacağı düşüncesini almışlardı. Ama onlar gibi devam etmiyorlardı: **İktidar** –Marksistlerin iddiaları hilafına- sınıf iktidarı olmayıp; gruplar arası çatışmaların nitelik ve sonuçlarını yapılandıran karmaşık bir kurumlar ağının içerisinde şekillenen kamusal bir şeydi. Temelinde bürokrasinin kendisi için sınıf olduğu inancı bulunuyor ve bürokrasinin otonom edimleriyle şekilleniyordu. Kurumlar bürokratik grupların talep ve çekişmelerini biçimlendiren ve inşa eden tarihsel varlıklardı. Devlet kurumları çoğu kez burjuvazinin menfaatine karşıt politikalar üretirlerdi. Bu nedenle tarihsel kurumsalcılar devleti sosyal kurama geri getirmek iddiasıyla yola çıktılar.

Tarihsel kurumsalcılar metodolojik bireyselci değillerdi; siyasi eylem bireylerin ya da grupların eylemlerine indirgenemezdi. Devlet denilen organizma-benzeri varlığın etkisi kuram dışında tutulamazdı. Diğer yandan devlet de nesnel bir yapıya karşılık gelmiyordu: Teker teker bireylerin anlayışında mevcut normlardan ibaretti. Ancak bu normlar bireysel eylem tarafından keşfedilmiyorlar, aksine bireylere kendilerini dikte ediyorlardı.

Böylelikle tarihsel süreç içerisinde özgün varlıklar kazanan kurumlar, bireylerin bilinçli davranışlarının ötesinde bir davranış kalıbı yaratarak insan toplumlarının sürekliliğini ve süreklilik içerisinde dönüşümünün rotasını (*path dependency*-patika bağımlılık) belirliyorlardı. Kısacası, bilinçli eylemin istem dışı sonuçları ve bilinçli eylemi belirleyen kurumsal sınırlar, kurumlar içerisinde toplumsal beden bulup etkiler üretiyorlardı. Bu kurumsalcılık yorumunun klasik kurumsalcılıktaki eyleyen büyük adam tiplemesini dışarıda bıraktığı söylenebilir. Öyle ya çıkarın, rasyonel olan tavrın ve uygun politikanın ölçütü rasyonel bireyin evrensel fitratından değil, ilgili toplumu tarihsel kalıntılarıyla birlikte saran kurumların, değerlerin oluşturduğu bir sürecin içerisinde belirleniyordu.

Sonuç niyetine

Kurumsalcılık yukarıda verilen iki örneğin dışında farklı biçimler de almıştır. Rasyonel ve evrensel bireyin kurumsal bağlam olmaksızın anlaşılacak seçimlerini anlamlandırmak için devleti hesaba katan ancak yöntemsel olarak metodolojik bireyselci olan **rasyonel seçim kurumsalcılığından**; kurumların Hume'cu bir nedensellik ve yararlılık ve etkinlik ölçütleriyle anlaşılacak (dolayısıyla tarihsel tortulara atıfla düşünülemez) olan yaşayan kültürün bir ürünü olduğunu söyleyen (inşacılığa yakın) **sosyolojik kurumsalcılığa** kadar başka kurumsalcılık türleri de bulunmaktadır. Ekleme gerekirse son dönem çalışmalarda fikirlerin ve daha geniş olarak söylemin toplumsal dönüşüm üzerindeki etkilerini araştıran **söylemsel kurumsalcılık** olarak da adlandırılabilir olan yeni çalışmalarla kurumsalcılık bilgi üretimine devam etmektedir.

Bütün kurumsalcılıklar kurumları verili olarak kabul ettiklerinden değişimi açıklama sınavında yetersiz kalmaktadırlar. Hepsi de kurumların kökenini (çoğu kez norm ve değerlere içkin) fikirlere bağlarlar. Bir başka deyişle fikirler, neyin ihtiyaç olup olmadığını; iktisadi ideolojik ya da politik menfaatin ne olduğunu; çıkar temelli ittifakları mümkün kılan ya da yasaklayan davranış kurallarını ve benzeri hayati unsurları koşulladığından (önbelirlediğinden), devlete yönelik siyasal boyutlu talep üretiminin dolayısıyla devlet faaliyetinin önkoşullarını oluştururlar.

Çoğu kez apriori işlevselciliğin tuzaklarına düşmelerine rağmen kurumsalcı yorumlar toplumların tarihsel gelişiminin mevcut güç ilişkileri üzerindeki etkilerini araştırmakta bir ölçüde de olsa başarılı olmuşlardır.